VERHANDELINGEN

UITGEGEVEN DOOR HET

ZEEUWSCH GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN

TE

VLISSINGEN.

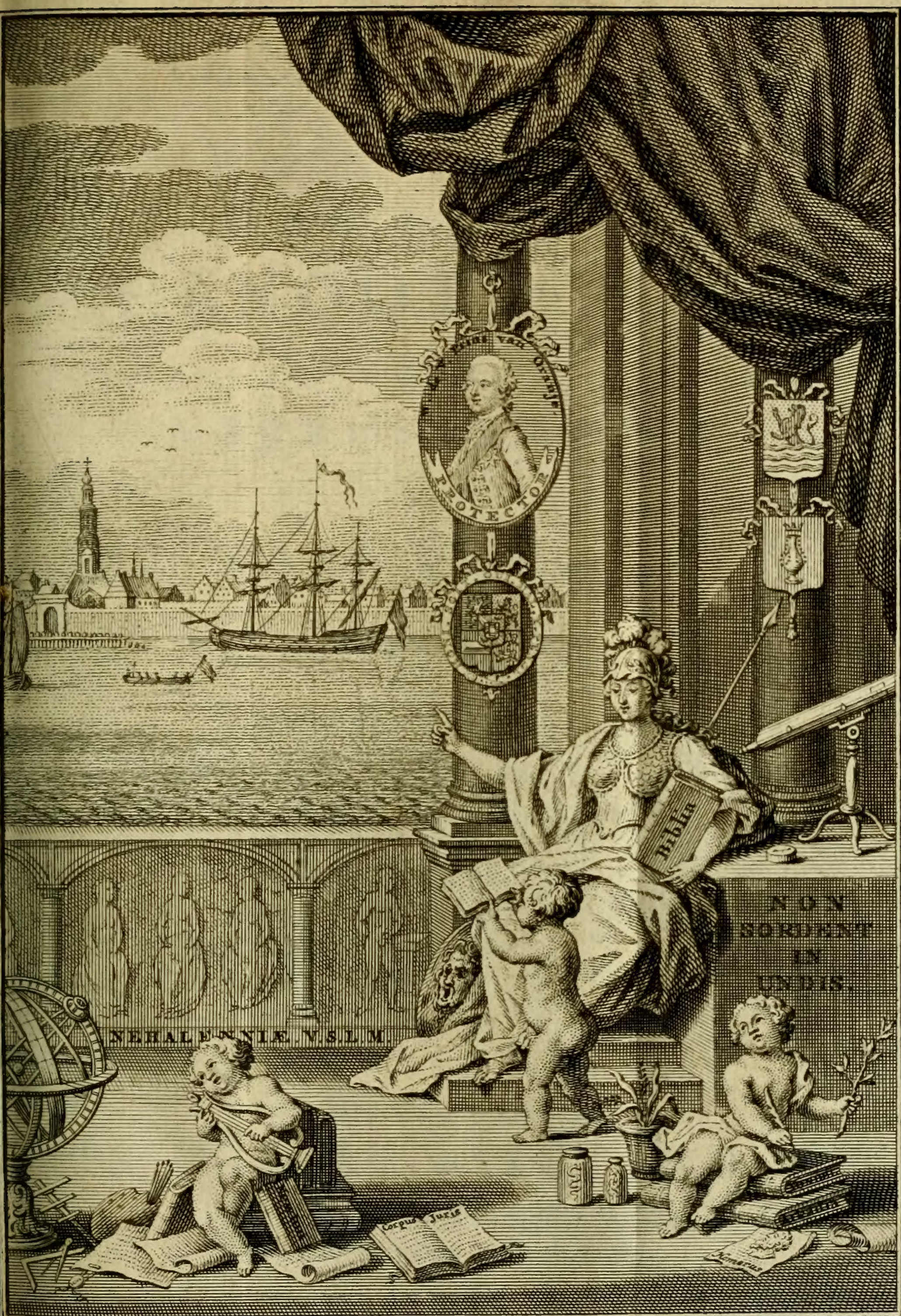
UITLEGGING

DER

TITELPLAAT.

De WYSHEID, fier gezeten op haar Throon,
Befchouwt men in MINERVE'S *Wapenrusting*;
Doch, warsch van fabeldicht en valfche Go'on,
Schept ze in GODS BOEK haar grootfte zielsverlusting.
Twee Zuilen, die 't gewelffel van haar Kerk
Aan d'eenen kant bouwkunftig onderfchraagen,
Vertoonen 't ZEEUWSCH en VLISSINGS wapenmerk,
En WILLEMS *beeld*, wien 't werk wordt opgedragen,
Doorluchtig *Hoofd* van onze *Maatfchappy*,
Die, fchoon noch in heur zwakke en *kindfche* jaaren,
Hem d'Eerfteling heur's arbeids, vlug en bly,
Voor de oogen brengt, met lust om voort te vaaren.
De *Tafel* met den *Voorgrond*, ryk bedekt
Met *Tekenfchets* van *Kunst* en *Wetenfchappen*,
En 't *Vergezicht*, dat ginder d'aandacht wekt
Ter zyde van Gordyn en Tempeltrappen,
Getuigen, dat de weetzucht, vlyt en lust,
Door de Eer gefpoord, aan Zeelands verfte paalen
In onze *Vest* noch niet zyn uitgebluscht:
Men tracht door *nut* 'er mede een *Prys* te haalen.
Handhaving van den *Godsdienst* en het *Recht*,
Geneesbehulp, tot fteun van 't menschlyk leven,
't *Natuurboek*, door Gods hand ons voorgelegd,
't Natuurboek, door zyne Almacht zelf befchreven,
De *Meetkunst*, in haar takken ruim verfpreidt,
De *Schilderkunst*, zoo fix in kleur en trekken,
De *Puikmuzyk*, die harten opwaarts leidt,
Haar *Zuster*, die de dofheid zelf kan wekken,
't Vermogen om door 't helder *Spiegelglas*
Het *Starrenheir* aan 't menschlyk oog te klemmen,
Of, door behulp van *Graadboog* en *Kompas*,
Op verren tocht een dolle zee te temmen;
Hiftoriekunst, die 't oude in 't nieuw herfchept,
Die *munt* en *fteen* van vroeger eeuw doet tuigen,
Die honing zelfs uit bittren alzem lept,
En uit vergift weet artzeny te zuigen,
En wat zich meer liet fchetzen op de print,
Zyn beeldfpraak van het doel, waar heen wy trachten.
Is 't werk gering? wie deugd en wysheid mint,
Heeft eindelyk op zyn arbeid vrucht te wachten.
Dus huwt m'in in 't ryk van onzen Waterleeuw
De *Scheepvaardy* met de oefening der verftanden.
Der braaven gunst zal by den noesten Zeeuw
Den yvergloed noch fterker doen ontbranden.

J. J. BRAHE.

K. Nieuwenhuysen inv. J.V. Schley sculpsit.

T]

D e
Beſchou
Doch,
Schept z
Twee
Aan d'ee
Vertoc
En WIL
Doorl
Die, ſch
Hem
Voor de
De *Ta*
Met *Tek*
En 't
Ter zyde
Getuig
Door de
In onz
Men trac
Handh
Geneeshe
't *Nat*
't Natuur
De *M*
De *Schil*
De *P*
Haar *Zus*
't Verr
Het *Sta*
Of, d
Op verre
Hiſtori
Die *munt*
Die he
En uit ve
En wa
Zyn beel
Is 't w
Heeft ein
Dus h
De *Schee*
Der br
Den yve

VERHANDELINGEN

UITGEGEVEN DOOR HET

ZEEUWSCH

GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN

TE

VLISSINGEN.

ZESDE DEEL.

TE MIDDELBURG,
BY PIETER GILLISSEN;
Drukker van het Zeeuwsch Genootſchap
der Wetenſchappen, MDCCLXXVIII.

Het Genootschap erkent geene exemplaaren voor echt, dan die door eenen der Secretarissen eigenhandig onderteekend zyn. Justus Tjeenk

HISTORIE

VAN HET

ZEEUWSCH GENOOTSCHAP

DER WETENSCHAPPEN

TE

VLISSINGEN.

Dit zesde deel der Verhandelingen, 't welke den Nederlanderen thans aangeboden wordt, kan hun ten bewyze ſtrekken, dat het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen, met allen yver, voortgaa, zyne pogingen aanteleggen ten nutte van het Vaderland, in de bevorderinge en uitbreidinge van allerleie kundigheden. 'Er is derhalven geen twyfel, of men zal

ook dit boekdeel, met genoegen, ontfangen; en het bericht, nopens den toeſtand van dit Genootſchap, ſedert de uitgave van het vyfde deel, doorlezen.

In de algemeene Vergaderinge, welke gehouden is den negenentwintigſten van hooimaand 's jaars MDCCLXXVII, was het niet mogelyk, eenig antwoord met den eerpenning te bekroonen: naardien niemand eene voldoende verhandelinge toegezonden hadt over de opgegevene vraag; betreffende die gedeelten der Nederlandſche Hiſtorie, in 't byzonder van Zeeland, welken, tot nu toe, niet naauwkeurig genoeg behandeld zyn, en waar van eenigen, ten voorbeelde, in het *Programma* des jaars MDCCLXXV opgegeven waren (*). — De vraag voor het jaar

(*) Zie de Hiſtorie, voor het vyfde deel geplaatst, bl. XXXIII.

jaar MDCCLXXVIII, reeds te voren aangekondigd, werdt heden nader vastgesteld. Zy betreft de oorzaaken der groote schade, welke de ingezetenen van Zeeland lyden door de nadeelige wisselkoers; de middelen, om dezelve voortekomen, zonder echter deze Provincie aan gevaar van gebrek aan gereede penningen bloot te stellen; en de wyze, om de muntspeçien in 't Nederlandsche Gemeenebest op een' eenpaarigen voet van gehalte en waarde te brengen. — Het voorstel, ter beantwoordinge voor den jaare MDCCLXXIX opgegeven, raakt de wyze, waar op de armen, zoo binnen de steden, als ten platten lande, in het Vereenigde Nederland, en byzonderlyk in Zeeland, konnen ondersteund, en bestendiglyk aan den kost geholpen worden, tot minder bezwaar voor de diakonijen en armen-middelen,

en tot meerder nut voor de armen zelven en voor de burgerlyke maatſchappye, waar van zy leden zyn. — De Heer Mr. DANIEL RADERMACHER, *Heer van Nieuwerkerke, Directeur van dit Genootſchap*, ſtelde, in die algemeene Vergaderinge, eene vraag voor, behelzende een onderzoek, welke ſchepen, aan de Nederlandſche Oostindiſche Maatſchappye behoorende, lang 140, 150 en 155 voeten, zoo met een' open' kuil, als met een' gedekten kuil, anders geheten drie-dekkers, voor haaren dienst in alle deelen de bekwaamſte, nuttigste en voordeeligſte zyn, zoo voor de vaart tusſchen Europa en Indiën, als op de Indiſche zeeën zelve. Die Heer verzocht, dit voorſtel aan het algemeen te mogen doen, door middel van 't Genootſchap; en dat hetzelve het ontfangen en beoordeelen der antwoorden, daar over

inkomende, op zich wilde nemen; terwyl Hy bereidwillig was, zoodanige verhandelinge over dit ſtuk, welke de beste en meest voldoende zou gerekend worden, met een' gouden eerpenning, op den gewoonen ſtempel van het Genootſchap geſlagen, ten zynen byzonderen koste, te beloonen. Een voorſlag, zoo nuttig, en te gelyk alleredelmoedigst, kon niet, dan met groot genoegen en algemeene goedkeuringe, aangehoord en toegeſtemd worden. — Doch, om den ſchryveren te toonen, wat zy, in het beantwoorden der gemelde vraagen, onder het oog moeten houden, zyn 'er deze en gene bepalingen bygevoegd, te vinden in het *Programma*, in 't voorgaande jaar door den druk bekend gemaakt, en 't welke van dezen volgenden inhoud is:

Het ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN TE VLISSINGEN zou, in Deszelfs algemeene Vergaderinge, gehouden den negenentwintigsten van hooimaand 's jaars MDCCLXXVII, den beloofden gouden eerpenning gaarne toegewezen hebben aan een volledig antwoord op de voorgestelde vraag: *Welke gedeelten van de Nederlandsche Historie, byzonder van Zeeland, zyn tot nu toe niet naauwkeurig genoeg behandeld, en uit welke bronnen zouden dezelve in een beter licht konnen gesteld worden ter aanvullinge en voltooijinge der Vaderlandsche geschiedenissen?* Doch het heeft zich hier toe buiten staat bevonden, by gebrek van zulke antwoorden, die den beloofden prys waardig konden geoordeeld worden.

Het Genootschap herhaalt by dezen de vraag, in 't *Programma* van het voorgaande jaar reeds opgegeven, om beantwoord te worden voor den eersten van louwmaand des jaars MDCCLXXVIII: *Welke zyn de oorzaaken van de importante schade, die de Ingezetenen dezer Provincie* [Zeeland] *door de nadeelige Wisselcours komen te lyden, en door welke middelen zouden dezelve best konnen worden voorgekomen, zonder deze Provincie aan gevaar van gebrek aan Contanten bloot te stellen, maar dezelve in tegendeel in staat te houden, om de benoodigde nieuwe specien aan te konnen munten. En wat middel zou 'er zyn, om de muntspecien door de geheele Republyk op eenen egaalen voet van gehalte en evaluatie te brengen, met dien effecte, dat op alle de munten by conti-*

tinuatie zoo gouden als zilveren ſpecien tot de geſtatueerde of te ſtatueeren gehalten en evaluatien zouden konnen worden aangemunt?

De vraag, welke het Genootſchap beſloten heeft thans optegeven, om dezelve te beantwoorden voor den eerſten van louwmaand 's jaars MDCCLXXIX, is van dezen inhoud: *Hoedanige is de wyze, om de armen, zoo binnen de ſteden als op het platte land van het Vereenigde Nederland, en in het byzonder van Zeeland, te onderſteunen en beſtendig aan den kost te helpen, welke voor de Diaconyen en armen-middelen* min bezwaarende, *voor de armen zelven* nuttiger, *en voor de burgerlyke Maatſchappy, waar van zy leden zyn,* voordeeliger zy, *dan die wyze van bedeelinge, welke nu, byna alomme, plaats heeft?*

Het Genootſchap verlangt dienvolgens, dat in de beantwoordinge dezer vraage byzonder in het oog gehouden worde, — dat de optegeven wyze, niet enkel in de beſchouwing aannemelyk, maar in de daad, naar de plaatſelyke gelegenheid der meeste ſteden en dorpen, en naar de geſteldheid der meeste Diaconyen in het Vereenigde Nederland, en voornaamlyk in Zeeland, uitvoerlyk zy; — dat, kan het wezen, die uitvoerlyk zy by Diaconen of armbezorgeren zelven; — dat indien eenige handenarbeid of handwerken mogten worden voorgeſlagen, zoodanige boven andere mogen in overweging gegeven worden, welker bereiding eenvouwdig, ligt en weinig kostbaar, en welker debiet algemeen, en, op de waarſchyn-

ſchynlykſte gronden, zeker is; — dat daar in, en ook in de geheele beantwoording des noods onderſcheid gemaakt worde, tusſchen armen van verſchillende kunne en jaaren, tusſchen ſteden van de eerſte, tweede en derde grootte, tusſchen ſteden en het platte land, tusſchen plaatſen al of niet aan het water gelegen, aangezien alle voorſlagen niet altoos in alle plaatſen, en voor alle perſoonen, van even gelyk nut of even uitvoerlyk konnen zyn.

Het Genootſchap zal een' gouden eerpenning, geſlagen op deszelfs gewoonen ſtempel, ter hand ſtellen aan den genen, die gemelde vraagen best en op eene voldoende wyze zal beantwoord hebben.

Op het edelmoedig verzoek van den Wel Edelen Geſtrengen Heere Mr. DANIEL RADERMACHER, *Heere van Nieuwerkerk, Bewindhebber der Oost-Indiſche Compagnie ter kamer Zeeland, Directeur van 't Zeeuwsch Genootſchap der wetenſchappen, enz.*, wordt ook de volgende vraag voorgeſteld, om beantwoord te worden voor den eerſten van louwmaand des jaars MDCCLXXIX, onder belofte van een' gouden eerpenning, ten koste van welgemelden Heere geſlagen op den gewoonen ſtempel van dit Genootſchap, en te vereeren aan hem, die geoordeeld zal worden ten vollen en best daar aan voldaan te hebben: *Welke ſchepen, behoorende aan de Nederlandſche Oost-Indiſche Compagnie, van* 140, 150 *en* 155 *voeten lang, zoo met een open, of gedekten kuil, anders genaamd drie-dekkers,*

zyn

zyn in allen deele de bekwaamſte, nuttigſte en voordeeligſte voor haar dienst, zoo tusſchen Europa en India varende, als in de Indiſche zeeën zelve gebruikt wordende?

'Er moet op de volgende vraagen byzonder geantwoord worden.

1. Welke Schepen tasten het minſte diep by hun afloopen in het water, die van 150, of 155 voeten, geſteld dat de laatſte dezelve malle blyven behouden als de eerſte, in wydte, holte, tuigage?
2. Welke Schepen voldoen best als goede en gemakkelyk te regeeren ſchepen, die 't minst afdryven en best oploeven, waar door het bekwaamst van een lager kan afgehouden worden, om dezelve voor klippen en ſtranden te beveiligen?
3. Welke zyn de bekwaamſte zeeſchepen, by zwaar ſtormweder en hoogloopende ſtortzeeën?
4. Welke zyn de noodzaakelykſte en nuttigſte tot overbrenging van gezonde manſchap, en waar mede konnen grooter getal veiligst naar de bezittingen der Compagnie getransporteerd worden?
5. Welke voldoen best by ondervinding, indien een groot getal van zieken zich aan boord bevinden, en op welke Schepen is de herſtelling ſpoediger, en de ziekten minder doodlyk; als mede, op welke ſchepen konnen de zieken best van de gezonde manſchap geſepareerd blyven, tot voorkoming dat de eene de andere zou konnen beſmetten?

De

6. De Schepen van 150 en 155 voeten even eens gestuwd zynde en met dezelfde inlading, hoe veel lasten of ponden gewigts konnen de laatste meerder dan de eerste bevatten?

Een yder heeft de vryheid, om die voorschreven artikelen noch te vermeerderen naar goedvinden; maar geene antwoorden zullen in aanmerking genomen worden, dan die met proefondervindelyke bewyzen aantoonen derzelver zekerheid, alzoo de theoretische of bespiegelende antwoorden in dezen niet konnen voldoen.

De antwoorden op de voorgestelde vraagen moeten, niet met de eigen naamen der schryveren, maar met eene zinspreuk geteekend, en met een verzegeld briefje, dezelfde zinspreuk tot opschrift hebbende, en waar in de naam en woonplaats van de schryveren gemeld staan, *franco* toegezonden worden, voor den bepaalden tyd, aan den Heere JUSTUS TJEENK, *Secretaris van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen.*

De Verhandelingen moeten met eene duidelyke hand geschreven worden, met byvoeginge van een afschrift of dubbel derzelver, en opgesteld zyn in de Nederduitsche, Latynsche of Fransche taal.

Geene antwoorden, die eerst na den bepaalden tyd komen, zullen tot den prys toegelaten worden.

Niemand, die den prys behalen zal met zyn antwoord op de eene of andere vraag, zal

zal vryheid hebben, om zyne bekroonde verhandeling, geheel of ten deele, afzonderlyk te laten drukken, of by eenig ander werk uittegeven, ten zy met bewilliginge van dit Genootſchap.

Elk, die wil, kan naar den prys dingen, alleen uitgezonderd zulken, die in eenig opzicht Leden van dit Genootſchap zyn; die echter over de opgegevene vraagen konnen ſchryven, en hunne verhandelingen, op de gezegde wyze, laten toekomen, doch met deze bepalinge, dat zy achter de zinſpreuk, zoo wel op de verhandelinge als boven op het verzegeld briefje, deze woorden zetten: *Lid van het Zeeuwsch Genootſchap.*

Het Genootſchap zal met genoegen gebruik maken van den arbeid der laatſten, ten nutte van het algemeen; en behoudt voor zich het recht, om de toegezonden antwoorden van zulken, die geen Leden zyn, ſchoon zy met den prys niet bekroond worden, geheel of ten deele, te doen drukken, 't zy onder de bygevoegde zinſpreuken, of met meldinge der naamen, indien de ſchryvers goedvinden zich aan het Genootſchap te ontdekken, na dat de eerprys aan het meest voldoende antwoord zal toegewezen zyn.

De dood beroofde het Genootſchap van éénen zyner Beſtiederen, den Heere HERMAN EVERTSEN, Burgemeester en Raad der ſtad Mid-

Middelburg, overleden den elfden van bloeimaand dezes jaars; en van drie Leden, de Heeren KAREL LINNAEUS, Ridder van de Noordſterre, eerſten Lyf-Arts des Konings van Zweden, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Upſal, JOHANNES NETTIS, *Med. Doct.*, Oud-Leeraar der Doopsgezinden te Middelburg, en JOHANES WILHELMUS PARIS, Predikant der Nederduitſche Gemeente te Hulst.

Daarentegen heeft het Genootſchap tot Beſtierders verkoren en aangeſteld de Heeren JOAN KOENRAAD BRANDT, Koopman te Amſterdam, Mr. FRANCOIS ADRIAAN ROSEVELD CATEAU, Penſionaris Honorair, en JAN BAERT, *Med. Doct.*, Schepen en Raad van deze Stad; die, met woorden en daaden, betoond hebben, dat deze keuze hun aangenaam ware.

De edelmoedigheid van ver-

ſchei-

ſcheiden Heeren deedt de boekverzamelinge, als mede het kabinet van oudheden en natuurlyke zeldſaamheden, op eene aanmerkelyke wyze, aangroeien. Zelfs hebben eenige aanzienlyke Vrouwen het eene en andere hier toe bygedragen. — De Heeren *van Haren*, *Paludanus*, *W. Schorer*, *van Iperen*, *Kluit*, *J. B. Sandifort*, *Bergius*, *Meuſchen*, *Bondam*, *F. W. de Monchy*, *Slabber*, *Nahuys*, *van de Spiegel*, *van Damme*, *Muller*, *Fermin*, *Krom*, *van Geſcher*, *Jasperſſen Braſſer*, *Willemſen*, *Curtenius*, *Andrieſſen*, en *Bicker*, vermeerderden de boekerye, zoo met andere werken, als met hunne eigene uitgegeven ſchriften: waar by de Heer *de Ruever* ook voegde een Latynsch Handſchrift, behelzende eene vertalinge der Ethica van Ariſtoteles, met gekoleurde letteren verſierd, en zeer fraai op

pergament geſchreven, in 't jaar MIIIIXLIII, door Milanus Burrus. — De verzameling van oude en Nederlandſche penningen vermeerderde door de giften der Heeren *Winckelman*, *Roſeveld Cateau*, *Gallandat*, *Helleman van Eikelenberg*, en *J. Pruist*. Onder de genen, die door laatstgemelden Heere van Algiers medegebragt, en aan 't Genootſchap vereerd zyn, munt uit een zeldſaame zilveren penning: op wiens voorzyde ſtaat REX IVBA, met zyne beeltenisſe; en op de rugzyde het beeld van Koninginne Kleopatra, met het omſchrift BACIΛI. ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ. – De gunst der Heeren *Grenier Verwout Noiret*, *van Cruisſelbergen*, en *van Horbag*, ſtelde het Genootſchap in 't bezit van veele aanmerkenswaardige oudheden. Laatstgemelde, weleer in 's Lands Zeedienst, doch nu Schepen en Raad te Schoonhoven,

ven, bragt in 't jaar MDCCLXXI mede, en gaf ten geſchenke aan 't Genootſchap, een ſtuk geſtolde Lava uit den Veſuvius, zynde van dezelfde ſoort, welke te Napels tot bouwſtoffe gebruikt wordt; een aarden kopſtuk, en een gedeelte eens kapiteels van eene gepleisterde kolom, uit de verzonkene, of, liever, overſtelpte ſtad Pompeja; twee ſtukken vermengd Sal Ammoniac, Cinnaber nativus en zwavel, gevonden te Salvaterra, waar eene groote vlakte is, vermoedelyk, van onderen geheel hol gebrand, zoo dat, wanneer men 'er hard met den voet op ſtampt, zich een geluid laat hooren, even of het donderde. Aan een' van de hoeken dezer vlakte is in een heuvel een gat, waar uit, van tyd tot tyd, dit mengſel uittraant, en zich rondom den mond van die openinge vastzet; waar

van ook deze ſtukken, noch naauwlyks beſtold zynde, met een' dikken handſchoen afgebroken waren. — Aan den Heere NOIRET is het Genootſchap eenige Romeinſche oudheden verſchuldigd. Zy zyn de volgende. Een *drinkſchaal*, van eene merkelyke zwaarte, boven zeer wyd en naar beneden zeer ſmal toeloopende, van onderen met een' voet, die met een kerf is; de buitenrand, aan 't boveneinde, is ook met keepjes, doch het overige gedeelte glad en effen. Van welke ſoort in onze gewesten meer andere gevonden zyn. Men zie *J. Smetii Antiquitates pag.* 157. Deze drinkſchaal is gemaakt van eene ſoort van witte kryt-aarde, welke ſtoffe den Romeinen wel bekend was. *Columella de R. R. lib. XII cap.* 43 ſchryft: *Columella, patruus meus, ex ea creta, qua fiunt amphorae, lata vaſa in modum pate-*

terarum fieri jubebat. Men mag, met waarſchynlykheid, gisſen, dat deze vaten, hier te lande, oudtyds, gemaakt wierden van die ſoort van aarde, by de vroegere bewoners *creta* genaamd, waar mede men gewoon was de landen te mesten, volgens de uitvindinge der Britanniers en Galliers, die dezelve Marga noemden. Men leze *Plinius Hiſt. Nat. lib. XVII cap* 6, *Varro de R. R. lib I cap* 7. Hier uit zal men konnen ophelderen de woorden *negotiator cretarius britannicianus*, te vinden in eene der opſchriften te Domburg, by *Smallegange* Chron. van Zeeland, bl. 87, en *Hesſelius in Append. Praefat ad Gudii Inſcriptiones.* Verg *H. Cannegieter de Brittenburgo, pag.* 14, 15. – Eene *lykbus*, van aschgraauwe aarde. De meeste *urnae*, welke gevonden worden, zyn van lichter koleur, en hellen meer naar

 den

den rooden kant. Dus waren ook die, welke *Smetius*, ten getale van meer dan dertig, bezat, meest alle gevonden omtrent Nimwegen en Xanten, en ten deele gemeld in zyne *Antiquitates pag.* 161. Eene, zeer gelyk aan deze, ook van aschgraauwe aarde, en niet meer dan acht oncen waters bevattende, werdt ontdekt, eenige jaaren geleden, by Bath in Engeland, in de begraafplaats van Julius Vitalis: welke afgebeeld en beſchreven is door *W Musgrave*, in zyne *Antiquitates Britanno-Belgicae praecipue Romanae*, *pag.* 192. De lykbusſen waren, veelal, van deze grootte, en ſommige noch veel kleiner; gelyk men zien kan in *Comment. ad Severae Mârtyris Epithaphium pag.* 86. 'T gene te minder vreemd ſchynen zal, wanneer in aanmerkinge genomen wordt het onderſcheid tusſchen *osſuaria* en *cinerari-*

ria: in de eerſte bewaarde men de beenderen; in de andere de asch der verbrande lyken. Zie *Smetii Antiq. pag.* 161, 162, *Sponius Misc. Erud. Antiq. Sect.* IX *pag.* 290. — *Twee kleine vaatjes*, het eene van bruine, het andere van witte aarde, hoedanige zeer veele in de begraafplaatſen der ouden, en elders, ontdekt zyn geworden. Op eene groote lykbus, voor eenige jaaren te Romen opgegraven, vondt men vierentwintig kleine aarden vaatjes, ten deele geſchikt, om zalven en welriekende oliën in de graven te brengen en bewaren. Van ſoortgelyke aarden, en ook glazen, vaatjes, kan men breeder bericht en afbeeldingen vinden by *Smetius Antiq. pag.* 116, 117, 161, 164, *C. Middleton Antiq. pag.* 98, 99. Te Xanten, Nimwegen, Roomburg en Rhynsburg by Leiden, op den zoogenaamden Burg by Zwam-

merdam en Alphen aan den Rhyn, te Katwyk by het huis te Britten, en elders, zyn ook veele dergelyke, vooral van graauwe aarde en klei, ontdekt. Zie *Junii Batavia pag.* 116 *sq.*, *Scriverii Antiq. Bat. pag.* 188, 189, *Pars* Katwykſche Oudheden, bl. 93, 103. De Heer VAN CRUISSELBERGEN, aan wien men deze aanmerkingen verplicht is, ſchonk aan het Genootſchap, by gelegenheid van zyn bericht, een Romeinsch potje, van roode Samiſche aarde, zeer licht zynde, dik van buik, met een naauwen hals; welke ſoort by kundigen voor fraai gehouden wordt. Zie *Comment. ad Severae Martyris Epithaphium*, *pag.* 30, 31, 61. Dit potje, volkomen en ongeſchonden bewaard, is, met andere oude overblyfſelen der Romeinen, uitgegraven, in 't jaar MDCCLIII, by Voorburg, op de plaatſe, welke gemeenlyk gehou-

houden wordt voor het Forum Hadriani, of den Burg van Hadrianus. Niet verre van daar hadt men, op dien tyd, ook gevonden twee steenen Romeinsche lampjes, in eene begraafplaats. Doch 't was te laat, om ze door koop machtig te worden. *Smetius* bezat en beschreef zulke graflampjes, *Antiq. pag.* 101, 104, 107. Zy waren van aarde, of koper; met eene of twee pypen; met of zonder beeltenissen, en den naam des makers. Men kan uitvoerig bericht over deze lampjes, en 't gene daar toe betrekkelyk is, vinden by *Gutherius de Jure Manium, Chauseus in Graevii Thes. Ant. Rom. tom.* XII *pag.* 955 *sqq.*, *Bartolius* en *Bellorius de veterum sepulchris, tom.* XII *Thesauri Gronoviani, Middleton Antiq. pag.* 101 *sqq.* Eene der graflampjes, naby Nimwegen gevonden, en weleer bewaard in 't kabi-

net van den gemelden oudheidkundigen *Smetius*, werdt door 's Mans kleinzoon, den Heere *Joan in de Betouw*, vereerd aan den Heere *van Cruisselbergen*; die het, nevens de medegedeelde ophelderingen, aan 't Genootschap ten geschenke aangeboden heeft. — Het kabinet van natuurlyke zeldsaamheden is, van tyd tot tyd, op nieuw, verrykt met zeer veele byzonderheden van verschillenden aart, door de Heeren *Winckelman*, *Kroef*, *van Visvliet*, *Spierinck*, *Kluit*, *Tjeenk*, *Boekhout*, en meer anderen. De Heer HOFSTEDE schonk eene aanzienlyke verzamelinge van kapellen en andere insecten, meest Oostindische: waar onder eenige, die ongemeen fraai zyn, zeer zeldsaam voorkomen, en uitmuntende bewyzen van Gods veelvuldige wysheid opleveren. De Heer VAN HAREN zondt, onlangs, ter be-

schou-

ſchouwinge en bewaringe, een' *adder*; met dit aanmerkelyk bericht: "In het eenzaamſte gedeelte van myne plantagie wandelende, zag ik een' adder, op 't pad tegen een wal liggende. Dit gezicht is hier niet zeldſaam: want, ſchoon Wolvega op 53 gr. N. B. is liggende, heeft de Schepper van 't Heel-Al denzelfden adder aldaar geplaatst, welken men vindt tot Surinamen op 5 gr. Eene asſeveratie, welke ik doe op de verzekeringe van wylen den Heer Profesſor Schwenke in 's Hage, na zorgvuldig onderzoek, aan my gegeven. Het onderſcheid tusſchen beiden is alleen, dat de Surinaamſche zyne activiteit winter en zomer behoudt, en dat de onze, geduurende ten minſten zeven maanden, onder de aarde in crevasſen, zoo van lichte turfſpecie als holle wortelen van boomen, ſlaapt of onbeweeglyk rust, en

en omtrent de maand Juny te voorſchyn koomt, om in October weder voor 't oog te verdwynen. Het getal van de adders, dat alhier noch vry groot is, is echter merkelyk verminderd, ſedert dat de ſlang van de moerasſen van de Bourtang tot hier toe is ingedrongen, en hier zoodanig toegenomen, dat men 'er reeds meermaalen op de ſtraat van het dorp Wolvega heeft doodgeſlagen, en ik zelf 'er twee van heb gevonden in myn huis, den eenen in een' gang, naar myne Bibliotheek leidende, den anderen in myne Bibliotheek zelve. En dat deze landſtreek hun gunſtig is, blykt door een' van zeven voeten, met eigen oogen door my in een mastbosch van myne plantagie voor vier of vyf jaaren gezien: niettegenſtaande de eerſte ſlangen hier voor twaalf of veertien jaaren maar zyn vernomen. De

ad-

adder is kleiner, en de grootſte, dien ik ooit heb gezien, was van de lengte van een' gemeenen wandelſtok. Maar zoo weinig gevaarlyk de ſlang is, zoo gevaarlyk is de beet van den adder; dewyl die voor de menſchen, zonder ſpoedigen byſtand, doodelyk is, en ſomtyds, niettegenſtaande de hulpmiddelen, onaangenaame overblyffelen nalaat. Uit dien hoofde is 'er weinig genade voor dit dier, van den mensch, die het aandurft, te wachten. Eene tweede reden, die my noch meer bragt om myne plantagie van dit dier te zuiveren, was, dat ik zag, dat het zeer dik was; waar door ik meende te gelyk eene talryke nakomelingſchap te vernielen. Want onze adder is *Vivipara*, en de ſlang *Ovipara*. Uit dien hoofde ſloeg ik het den kop aan ſtuk, en bragt het te huis, om nategaan, hoe veele adders ik in

éé-

in éénen had gedood; maar voor het openen merkte ik met verwonderinge aan, dat die dikte tweeledig was, zoo dat de eene zich van daar de ſtaart aan het lichaam ſluit, verhief, waarna het dier weder dun was, en daarna eene nieuwe dikte vertoonde, zich uitſtrekkende tot omtrent den nek. De reden daar van openbaarde zich by het opſnyden van den buik, wanneer ik vond, dat de onderſte dikte was veroorzaakt door een' ingeſlokten veldmuis, en de bovenſte door eene ingeſlokte goudvink. Ik had den kop wel wat beter ontzien, hadde ik die gevondene byzonderheid konnen voorzien; maar men kan dit ſoort niet altyd aantasten, zoo als men wil". — Aanzienlyk en kostbaar is het geſchenk, door den Heere J. C. BRANDT toegezonden. Het beſtaat uit eene verzamelinge van zul-

zulke *Dierlyke Steenen*, die, zoo om hunne zeldſaamheid, als waarde en nuttigheid, de edelſte ingredienten zyn, welke onder de breede naamlyste der droogbereidende geneesmiddelen voorkomen. Die Heer voegde by deze verzamelinge een uitvoerig bericht, dienſtig tot kennisſe van deze ſteenen, vooral zoo veel de natuurlyke kenteekenen aangaat: zonder zich intelaten in de veelvuldige, en dikwyls al te ingewikkelde, vertellingen van bygeloovige en onkundige menſchen. De dierlyke ſteenen worden tot een' byzonderen rang gebragt, en wel degelyk onderſcheiden van zulken, die het ryk der delfſtoffen voortbrengt. Schoon verſcheiden dezer ſteenen, ſcheikundig beſchouwd, in eenig opzicht veelal met de kalkaartigheid der verſteende dieren of hunne deelen overeenkomen; leert

ech-

echter de ondervinding, en zelfs de Scheikunde, dat de Dierlyke Steenen, die in de lichaamen worden voortgebragt, en onder den grond, of op eene andere wyze, geene veranderinge ondergaan hebben, altyd een zeker doordringend dierlyk zout of iet aromatyks, in meer of minder graad, bezitten: in zoo verre, dat dierlyke steenen, die zulke smaak- en reukteekenen geheel ontberen, met reden verdacht gehouden worden. Behalven dit, vindt men in de dierlyke steenen, 't geen byna aan alle soorten gemeen is, eene omkorstende aanzettinge by fyne laagjes om zeker vreemd (*heterogeen*) lichaam, dat zich in eenig ingewand of geleden der dieren bevindt, of door ziekte van het gezond dierlyk lichaam afgescheiden is. Waarom men, in meest alle dergelyke steenen, eenig gruis, houtje, strootje,

je, of iet ſoortgelyks ontdekt; om welke, in 't vervolg, de graveelſtoffen uit de pisvaten, of eenig verhardend chyl uit de vaten, darmen, of maag, zich laagswyze vastzetten. De dierlyke ſteenen, aan het Genootſchap gezonden, zyn de volgende. (1) *Pedro del Porco*, *van Mallakka*, de eerſte en edelſte in rang onder deze ſoort van ſteenen; die dezen naam draagt, om dat hy gevonden wordt in het dier, by de Indiaanen, Spanjaarden en Portugeezen, geheten een varken of zwyn, eigenlyk een ſtekelzwyn, ſchoon het niets gemeens heeft met den aart van een zwyn. Het eene dier heeft gekliefde, het andere gevingerde pooten. Alleenlyk heeft de gedaante van de ſnuit eenige gelykheid aan die van een zwyn: even als de egel, daarom egelzwyn of ſtekelzwyn genoemd. Het dier is by *Seba* zeer wel be-

ſchreven; en de ſteen naauwkeurig afgebeeld: zynde deze niet minder in deugd, kracht, en ſieraad, dan die, aldaar, voorkomt, en op hooge waarde geſchat wordt. By *Linnaeus*, wordt dit dier genoemd *Hyſtrix Bracliura*, *Hyſtrix pedibus pentadactylis cauda abbreviata*; by de Indiaanen *Mastica de Soho*: by de Portugeezen, die 'er veel werks van maken, wordt de ſteen geheten *Pedro de Vaſſar*, of *Piedro del Puerco*; by de Franſchen, Hoogduitſchers, en Nederlanders, *Pedro del Porco*. Dan, dewyl men ook eene dergelyke ſoort van ſteen vindt in de maag van zeker dier op Ceylon, 't gene, naar men wil, een eigenlyk zwyn is, wordt die benaaming twyfelachtig. Hierom onderſcheidt men die ſteenen in Mallakſche en Ceylonſche. De oorzaak der groeijinge van dezen ſteen is eene ziekte van het dier;

de

de ſteen zet zich in de galblaas, of ook, ſomtyds, in den lever, poortader, en zelfs in de vaten; het dier, waar by die ſteen huisvest, kwynt, wordt mager, gebruikt weinig voedſel, 't gene dan noch tot ſlym verteert. De Indiaanen, dit wetende, zyn gewoon naauwkeuriglyk opteſpooren, waar zulk kwynend ſtekelzwyn zich onthoude; en zy bewaren het, zoo lang mogelyk is, by het leven, om den aangroei van den ſteen, wiens waarde naar de grootte klimt, te bevorderen. De ſteen ligt, in de galblaas, in een verdikt gallig ſlym, en wyders in eene zwartbruine korst, welke wel bitter is, doch zoo doordringend niet, als de kern van den ſteen zelven. De uitwendige kenmerken neemt men uit de gedaante, koleur, ſmaak, en vettig aanraakſel. De gedaante is doorgaans rond, meestal ſpheerrond,

rond, ſomtyds een weinig eirond, of wat knobbelig. Zelden zyn zy geheel glad. De koleur is licht kaſtanjebruin, of, zoo men wil, roodachtig, kaneelverwig. Somtyds hellen zy eenigzins over naar het donkerbruin; doch dan zyn ze doorgaans omwonden in hunne buitenſte korst: zynde een heel dun vliesje, dat met omzichtigheid moet afgelicht worden; en waar onder de ſteen zich veel gladder en ſchooner ontdekt. Schoon het afnemen van dit vlies den ſteen meer luisters byzet, is het echter een misſlag, denzelven daar van te ontblooten: deels, om dat het een teeken van echtheid is; deels, om dat het de wezenlyke vermogens van den ſteen bewaart, en een kundig oog deszelven deugd daar door erkent. De ſmaak evenwel is een derde vereischte, waar op men best kan aangaan. Doch 'er is een kun-

kundige en wel onderſcheidende ſmaak noodig, om het fyne aromatyke in dezen ſteen te ontdekken. Want, dewyl men meer galſteenen uit andere dieren heeft, die een' galſmaak afgeven, wordt hier iet meerder vereischt. Een kenner dient deze beide en meer ſoortgelyke ſmaaken, een en andermaal, beproefd te hebben, zal hy 'er bondig over oordeelen. Gelyk het moeilyk is, over keuze en ſmaak een vonnis te vellen, zoo is 't ook niet gemakkelyk, in dit geval eene vaste bepalinge te maken, en te beſchryven. 'Er is nochtans iet byzonders in den ſmaak van den Mallakſchen Pedro del Porco: te weten, als men 'er met eene zuivere en door geen vorige ſmaaken aangedaane tonge aan ſtipt, proeft men een zuiver zacht doordringend bitter, 't gene in den naſmaak iet, ſchoon zeer gering, muskusachtig,

 on-

onder het bitter vermengd, nalaat. Dus heeft dit bitter zelfs iet liefelyks en aromatyks: daar andere galſteenen iet walgelyks hebben. Wyders, deze ſteen is in het aanraken meestal vettig. Dit is zyne deugd, en een waar teeken van zyne beste krachten. Het gebruik van dezen ſteen is niet minder edel. De Portugeezen houden hem voor een tegengift, en de werkinge daar van als de doorwaasſeminge bevorderende: 't gene niet buiten ſchyn is; nademaal de meeste galſteenen zweetbevorderende zyn. De Europeſche Geneesheeren, in 't begin dezer eeuwe, en ook ten tyde van den grooten *Boerhave*, hadden 'er veel mede op, in heete ziekten, en gevaarlyke heete koortſen. Men liet den ſteen, in zulke gevallen, in laauw water, of eenig verſterkend vocht, geduurende zekeren tyd, aftrekken,

en

en gaf dit den lyder te drinken; dikwerf met goed gevolg. Doch dit geneesmiddel bleef meest voor de vermogenden; en de ſchaarsheid van den ſteen maakte het gebruik kostbaar. Men liet den ſteen doorluchtig in goud beſlaan, en klonk hem aan een gouden ketentje; door middel van dit ketentje lichtte men den ſteen, in het vocht, eenige reizen op en neder; men telde de minuten van deze verrichtinge, en daar naar werden een of wel twee dukaaten betaald. *Seba*, die, in zynen tyd, te Amſterdam, genoegzaam de monopolist dezer ſteenen was, wist 'er zich wel van te bedienen, en won 'er grof geld mede. Profesſor *Dekker* bezat, langen tyd, den eenigen in die ſtad, en deedt 'er groote winſten mede. Naderhand werden twee of drie Apothekers denzelven machtig: en ſedert is de vaste prys der af-

trekkinge, voor elk minut, op één dukaat bepaald. Na dien tyd, is dit geneesmiddel gemeenzaam genoeg voorgeſchreven; doch meest gebruikt in hoogen nood, en als de menſchen reeds zieltogende waren. Hierom beantwoordde het gebruik dikwyls niet aan het oogmerk; en ſints geraakten deze ſteenen wat in 't vergeetboek. Heden erkent men, echter, op nieuw, derzelver waardye; en gebruikt ze thans, wat vroeger, in geval van verzwakte werkingen in de ingewanden, als een onbetwistbaar uitnemend en wonderbaarlyk verſterkend middel. De Mallakſche Pedro del Porco is en blyft, daarom, kostbaar en in groote achtinge. (2) *Pedro del Porco, van Ceylon.* Deze ſteen, hoezeer hy als eene tweede ſoort van de Mallakſche Pedro del Porco aangemerkt worde, verſchilt daar van zoo

ſterk,

ſterk, dat zy geen de minſte overeenkomſte met elkanderen hebben, 't zy in gedaante, 't zy in eigenſchappen. De eerſte is vettig; beſtaat uit een galachtig doordringend ſamenſtel; en wordt gevormd in de galblaas van een ſtekelvarken. Deze is inwendig van een hairachtig ſamenſtel; heeft genoegzaam geen Medicinaal gebruik; en groeit in de maag van een zeker wild zwyn, of dat dier, 't welke men het Ceylonſche boschzwyn noemt, misſchien eene ſoort van *Cuniculus Ceilonenſis*, waar aan ook de naam van ſtekelzwyn kan gegeven worden. Deze ſteen is grooter, dikwerf als een kleine kaatsbal; grysgraauw van koleur; veelal glad; beſtaande uit eene harde korst, waar van het afgeſchrapte poeder bitter van ſmaak is. Wanneer men deze korst doorboord heeft, ontmoet men eene hai-

hairige ſtoffe, welke zoo hard is, dat zy tegen het mes opſpringe. Dit is 'er het echte teeken van: en tevens blykt daar uit, dat dit lichaam in de maag gevormd worde; op dezelfde wyze, als de *Ægagropilae* in de maagen der herkaauwende dieren; doch met dit onderſcheid, dat om de Ceylonſche altyd eene harde ſteenachtige korst zitte, welke om den inwendigen harden hairbal ligt. (3) de *Gemsbal*, of *Gemskogel*; eene der ſoorten, waar aan men van ouds den naam van *Ægagropilae*, hairballen, of koeballen, gaf. Zy worden allen gevormd in de eerſte maag der herkaauwende dieren, *omaſis*, of wel de netmaag, in wier holle zakken zy gevonden worden. Zy ontſtaan uit het hair, dat de koejen van haar eigen of van de kalveren aflekken. Dit afgelekte hair zet zich in de holligheden der gemel-

melde maag, dicht by den krop van de tweede maag: waar de hairſtoppels tusſchen de netswyze vouwen zoodanig vast zitten, dat zy met de herkaauwinge niet konnen opkomen; en vervolgens, door de wormswyze beweginge, *motus peristalticus*, tot ronde ballen ſamenpakken. Men vindt ze in onze koejen zeer veel, doch allen ruig en hairig. Dan, in de Gemskogels is het hair oneindig fyner, en veel vaster op één. De reden is, om dat de Gemzen merkelyk fyner hair hebben. Zy zyn ligtgeelverwig. De grootte is verſchillende; doch meest als een kaatsbal. Zy worden gevonden in de Gemsbokken, *Rupicapra Helvetica*. Of zy eenig gebruik in de Geneeskunde hebben, is onbekend. Men houdtze meestal voor ſtukken van liefhebberye, ter bevorderinge van de natuurkunde. (4) *Bezo-*

ar

ar Orientalis, *Aapensteen.* De Orientaalsche Bezoar is, volgens het gevoelen der Natuurkundigen, oorspronglyk uit een bokje, of geitje, Bezoar-geitje genoemd. Dit is in zeker opzicht waar. Doch het is den Heere *Brandt*, op aanhoudend onderzoek, en by lange ervarenisse, uit het getuigenis van veele lieden, die de Bezoars in de plaats verzamelen, ook gebleken, dat eenige soorten van Bezoar-steenen haaren oorsprong hebben van zekere soort van aapen, in wier gewrichten zy gevonden worden. De gedaante van zulk een gewricht, waar aan of waar tegen de steen gevormd is, wordt duidelyk in den steen gezien. De Bezoars, van aapen afkomstig, zyn by laagjes omzet; 't gene van de aangroeijinge van de callus verschilt. Men zou hier, derhalven, konnen vragen, of deze

stee-

ſteenen niet meer uit eenige etteringe, of afſcheidinge van het bloed en de been- of zenuwvochten zich ſamenzetten, dan uit eene kalkachtige omzettinge: welk laatſte men altyd als den grondſlag van dergelyke ſteenen aanmerkt. Zonder dit te willen beſlisſen, komt het zeer waarſchynlyk voor, dat tot de ſamenzettinge dezer ſteenen in de Oosterſche landen iet meerder ſamenloopt, dan in de gemeene maag- of callus-ſteenen in andere plaatſen. Want, zonder dit, zouden de Bezoarſteenen, zoo uit de bokjes, als uit de gewrichten der aapen, niet zulk een' byzonderen ſmaak, en als 't ware een' gecoaguleerden bloedſmaak, bezitten: welken men echter in geene Westerſche Bezoarſteenen, of die van andere dieren, beſpeurt; welverſtaande in zulken, die in de maagen of gewrichten, en niet in de nieren, gevon-

vonden worden. Dan, de aapen-ſteenen en bokſteenen komen zoo na overéén, dat, zoo men geen acht ſlaat op de uitwendige verſchillende gedaante van een' geheelen ſteen, de brokken en 't gruis niet wel te onderſcheiden zyn. Evenwel, gelyk in den gezondenen ſteen blykt, men vindt, dikwyls, in de aapenſteenen ſtukjes van pypjes, hout, ja wel eens van yzer; 't welk men acht te zyn fragmenten van Indiaansch ſchietgeweer, waar mede ſommige aapen zyn gekwetst geweest, en om welke daarna by verzweringe de ſteen gevormd is. Men vindt zelfs ſteenen in de harsſenen der aapen, welken men hoog waardeert. In die der bokken vindt men evenwel ook altyd een ſtukje hout, ſteen of iet dergelyks: waarom de ſteen *ſtratum ſupra ſtratum* allengs aangezet is. Alle Oostindiſche Be-

zo-

zoarsteenen zyn meer van waarde, naar mate van hunne grootte en koleur. Die der aapen zyn, doorgaans, de kleinste; doch zy worden niettemin voor de kostbaarste gehouden. Zyn zy zeer groot, men rekent dezelven schier onbetaalbaar: om dat men hun, boven de anderen, een' hoogeren trap van kracht toeschryft. Zy vallen meestal knobbeliger; doch ook wel glad en langwerpig. Hunne koleur is olyfverwig, naar 't groen, of wel naar loodkoleur hellende. Zy zyn zeer glad en zacht; in 't aanraken van eene lichte koelheid; de smaak is eenigzins prikkelende, als of men nierenvleesch proeft. Dit hebben zy met alle Bezoars gemeen. Oneindig fyn zyn de laagjes op malkanderen gevleid, welke in den opengebroken' steen ten laatsten in 't midden om eenig strootje of steentje eindigen. De

aap,

aap, van wien deze steenen komen, schoon in zyn' rang-naam onbekend, is van die soort, welke door de Indiaanen gemeenzaamst gejaagd en gevangen wordt. (5) Een *Orientaalsche Bezoar*, zynde een kapittelstokje, waar uit men de vorming van den steen aan een houten pyltje kan ontdekken. (6) Een *ovaale Orientaalsche*, Mallaksche, *Bezoar, uit den Rheebok*. Dit dier, by de Indiaanen genoemd *Pasan*, is de Hertebok, *Cervicapra*, door *Linnaeus* dus beschreven: *Capra cornubus teretibus dimidiato annulatis contortis*; de Bezoarbok met ronde hoornen, die ter halve langte geringd en bochtig zyn. Een paar zulke hoornen zondt de Heer *Brandt*, te gelyk met den steen. Eenigen willen, dat de huid van den bok gevlamd zy. Dan die, welke in de diergaarde van Zyne Doorluchtige Hoogheid,

Ne-

Nederlands Erfſtadhouder, gezien is, hadt geen gemarmerde of tygervlekken; maar was van eene fyne geele koleur. Dit zelfde zag men in meer andere. 'Er is echter, over de geſtalte, koleur, en hoornen van dit dier, noch groot verſchil onder de Natuurkundigen; die veelal hunne beſchryvinge uit *Kempher* ontleenen, van wien ook de Heer *Houttuyn* dezelve overgenomen, en, met eene zeer kundige beoordeelinge, in zyne beſchryvinge van de Geiten, voorgedragen heeft. Het is der moeite waardig, de ſoorten van Bezoar te omſchryven, en de waare kenteekenen optegeven: om de echte van de valſche ſteenen te konnen onderſcheiden. De echte en beste Bezoarſteenen, uit gemelden bok komende, onderſcheidt men doorgaans, naar hunne uiterlyke gedaante, in eyronde, knobbelige,

en langwerpige. Onder de eyronde zyn de grootſte en zwaarste, tot twee en eene halve once. Veele evenwel zyn kleiner, als mosſen- en duiven- eyers. Naar de grootte en fynheid onderſcheidt men de waarde; welke by oncen, drachmen, en greinen, wordt uitgerekend. De knobbelige zyn veel kleiner; doch worden niettemin voor fyne gehouden. De kostbaarſte zyn de langwerpige, aan beide punten rondachtig uitloopende, en bekend onder den naam van kapittelſtokjes. Zy zyn meer of min van langte; doch zelden dikker dan eene kleine pink. De waardy van deze kapittelſtokjes ontſtaat grootelyks uit het belang, dat 'er de Turken en Perſiaanen in ſtellen: zy houden het daar voor, dat de Bezoarſteen, byzonder de Orientaalſche, en wel meest die kapittelſtokken, een vermogen heb-

hebben ter afweringe van de pest, besmettende ziekten, en zelfs venyn. Hierom vindt men, onder hen, weinige vermogenden, die 'er geen bezitten: zy doen die in goud beslaan, en omzetten met paarlen, diamanten, en andere edele gesteenten; en dragen ze, als ryke baggen, aan de tulbanden, of op de borst. Hoe groot hier de kracht der steenen, of van het bygeloof, zy, mogen anderen beoordeelen. Nuttiger is het, de onderscheidende kenmerken der echte en valsche Bezoars nader te melden. Alle echte hebben, vooreerst, een' glans, die geene de minste poreusheid aanduidt; zy hellen, meer of min, naar de olyf of groen olyf koleur, of ook wel, in sommigen, naar een flaauw zacht bruin zwart; zy zyn vast en samengepakt; zwaarer in de hand, dan de valsche; wanneer men ze op

de tanden tikt, klappen zy, en geven een' ſteenachtigen indruk, of weêrbotſinge, terwyl de valſche dof zyn op dezen toets; op leyen, marmer, of ruw glas, kratſen zy, daar de valſche krytſtrepen nalaten; ook geven de echte eene groenglanzige ſtreep. Dan, de groote proef is het afſchrappen: want de echte geven zekeren fynen reuk, en een aschverwig vaal poeder; de valſche een kryt- en pypaardachtig. Vooral, in de echte zyn de laagswyze aanzettingen zeer kennelyk, vast, en regelmatig; doch deze zyn in de valſche niet te vinden. Het overige hangt af van de ondervindinge. De Indiaanen maken de valſche, zoo men wil, van geſtooten kreeftenſchaaren en eenige fyne aarde, met een zeer weinig muskus: men weet die met zeker fyn ſtof te polysten, zoo dat zy Bezoars ſchynen;

nen; doch, doorgebroken zynde, vertoonen zy geene laagjes, en klappen niet op de tanden. Noch is 'er eene ſoort van ſteenen, die men wel eens voor Bezoars opgeeft. Althans, de Heer *de Bomare* ſtelt ze hier onder. Doch verkeerdelyk. De Indiaanen, zegt hy, maken die van geſtooten zeekreeftenſchaaren en oeſterſchelpen, die op een' porphyrſteen ſterk gewreven worden, en, met muskus en gryzen amber vermengd, tot ballen gevormd, en daarna fyn verguld worden. 'T kan zyn, dat de Franſchen die als Bezoars achten. By onze kenners en drogisſten ſtaan zy 'er niet voor te boek; maar zyn wel bekend onder den naam van (7) *Lapis de Goa*, en als ſamengeſtelde ſteenen, die, byzonder door de inwoners op Goa, als kostbaare ſteenen verkocht worden. Voorheen werden zy duur

betaald; doch nu minder hooggeschat, en in de Geneeskunst niet meer gerekend, dan eenig *abſorbens* met amber of muskus vermengd, of, op zyn best, als 't *pulvis Comitisſae*, waar van de Bezoar de grondſlag is. Deze ſteen is, derhalven, door kunst ſamengeſteld; en heeft niets gemeen met den Bezoar. (8) *Nagemaakte Bezoar van Kormandel.* Meerdere natuurlyke overeenkomste met de echte Bezoars hebben zekere valſche Bezoars, die uit Kormandel komen. Zy hebben, op het uiterlyke aanzien, groote gelykheid aan de echte. Men moet een welbedreven kenner zyn, en de proeven naauwkeurig weten, om het onderſcheid optemerken. Want, deze ſteenen bezitten zulke ongemeen fyne laagjes, als de echte Bezoars zelfs; in 't midden vindt men ook eenig houtje, om 't welke deze laagjes gezet zyn; de

ſteen is koel, en glad in 't aanraken; groen olyf van koleur, echter iet lichter groen, dan de lichtſte Bezoars. Doch, als men 'er met een mes iet afſchrapt, en dat afſchrapſel in 't vuur werpt, brandt het, en geeft een wasch- en harstachtigen waasſem. Het blykt dan onbetwistbaar, dat deze ſteenen uit wasch- en harstachtige ſtoffen beſtaan: waar uit optemaken is, dat ze door kunst van de Indiaanen gemaakt zyn, of althans zeker, dat zy geene echte ſteenachtige Bezoars zyn, gelyk die van Mallakka. Evenwel ſchynt men iet natuurlyks in deze ſoort van ſteenen te mogen ſtellen. Dit denkbeeld is gegrond op het vermoeden van *Kempher*, die het zeer aannemelyk acht, dat de Bezoar gevormd worde uit de harst- en lymachtige ſtoffen van eenige ſoort van kruiden, die, door het dier

gegeten zynde, zich aan de wanden van de maag vastzetten, en aldaar, om eenig ſtrootje, wolbolletje, of iet dergelyks, by laagen aangroeijen. Men heeft, ſedert eenigen tyd, uit Indien tot ons overgebragt eene ſoort van wasch, mortelwasch genaamd, van zeker gras of kruid door de Indiaanen afgeſtreken en verzameld. Deze harstachtige zelfſtandigheid komt volmaaktelyk overéén met de ſtoffe van dezen Bezoar. Dewyl nu dit gras of kruid van de bokken of geiten in die landſtreek gegeten wordt; is het zoo verwerpelyk niet, te ſtellen, dat in de maag dezer dieren zoodanig eene ſamenvoeging en rondgaande beweging van deze wasch- of harstſtoffen kan geſchieden, gelyk men die in de ſamenſtellinge der gemskogels en hairballen opgemerkt heeft. Dus zou deze Kormandelſche Bezoar

wel

wel niet eigenlyk een ſteenige Bezoar zyn, gelyk de Mallakſche; maar evenwel ook geen nagemaakte, integendeel een natuurlyke in zyne ſoort. Is hy door kunst der Indiaanen by laagjes bereid, dan moet men ronduit erkennen, dat eene meer dan gemeene kunst vereischt worde, om die ſteenen zoo natuuurlyk natemaken. De Heer *Brandt* wil, echter, dit ſtuk niet beſlisſen. (9) *Drie verſchillende Westerſche Bezoars.* De eigenlyke Occidentaalſche of Westindiſche Bezoar verſchilt merkelyk van den Orientaalſchen. Hy is gemeenlyk van grootte, als een duiveney, tot die van een hoenderey; witachtig grys; ruwachtig van korst; de laagen zyn grof; en de brokken van den ſteen kalkaartig, zoo dat hy meestal onder de krytaartige ſteenen geteld worde; ook is hy veel broozer, dan de Orientaalſche.

 Niet-

Niettemin worden de Westindische Bezoars mede in zekere soort van hertebokken gevonden, en zelfs in andere soorten van herkaauwende dieren, die tot het geslacht der herten of gazellen behooren. Veelen van deze steenen komen tot ons uit America en Peru: alwaar men zegt, dat zy uit hertebokken met getakte hoornen gehaald worden. Doch hier van is geen genoegzaam bescheid. 'T zy genoeg, te melden, dat zy echt in hunne soort zyn, doch veelzins verschillende van den Orientaalschen Bezoar. (10) Een *Paardensteen*, die ongemeen schoon is. De Paardensteenen zyn, onder de dierlyke steenen, geen van de minsten; niet zeer gemeen, schoon het dier by ons in groot aantal gevonden wordt; en worden by de Natuurkundigen hooggeschat. In de kabinetten des Konings van

Frank-

Frankryk, en der Koninglyke Maatſchappye te Londen, worden zy als iet zeldſaams en kostbaars bewaard. Deze is geene der geringſten, ſchoon die, welke uit het kabinet van *Seba* gekomen is, en nu onder de verzamelinge van den Heere *Brandt* berust, grooter is. In den geſchonken ſteen ziet men de natuurlyke uitpuilinge van deszelven aanwas aan eenig ingewand, of de blaas. Men vindt ze meestal in de blaas, of in 't bekken der nieren: waarom zy ook altyd een' doordringenden pis- of nierenſmaak hebben. Zy zyn, even als de Bezoar, met laagen om zeker ſtrootje, of eerst gevormd graveelſteentje, bezet; doch de laagen zyn breeder en grooter; zeer kennelyk; worden, naar 't middenpunt loopende, fyner; en dan, als de Bezoar, van koleur. Dit is uitmuntend te zien

in

in den ſteen, uit *Sebaas* kabinet gekomen. In dezen, die geheel ongeſchonden is, kan men die laagen minder beſpeuren, ten ware men hem breken wilde; 't gene echter jammer zou zyn, uit hoofde van zyne gaafheid. De paarden, die zulke ſteenen voeden, kwynen, en hebben groote pynen. Naar maate die dieren langer gekwynd hebben, of ouder worden, vallen deze ſteenen grooter. Hun gebruik is, zoo men wil, even als dat van den Bezoar. Hierom noemt men ze ook Paarden-Bezoars. Zy worden, echter, meer gezocht, om te dienen tot kabinetſtukken, dan tot een geneeskundig middel. — Heeft de Heer *Brandt* het Genootſchap aan zich verplicht door het ſchenken van deze aanmerkelyke verzamelinge van dierlyke ſteenen, welke hy belooft, by voorkomende gelegenheid,

heid, noch voltalliger te maken; het zal den Natuuronderzoekeren niet minder aangenaam zyn, indien hy voortgaat met de ophelderinge van zulke of ſoortgelyke natuurlyke zeldſaamheden; waar toe eene veeljaarige ondervinding hem, boven veele anderen, overvloediglyk in ſtaat ſtelt. — Schoon deze berichten, ſtrekkende ter opbelderinge van de geſchonken oudheden en natuurlyke zeldſaamheden, reeds wyd uitgeloopen zyn; dient echter hier noch eene korte aanteekening bygevoegd te worden over 't gene, voorheen, in de Hiſtorie van 't Zeeuwsch Genootſchap, gezegd is over twee gantsch verſchillende ſoorten van ſteenen. In het vierde deel, bl. XXVI, werdt verſlag gedaan nopens zekere ſteenen: door voornaame geleerden gehouden voor oude gedenkſtukken der Romeinen

nen en Batavieren; doch, naar de gisſinge van den Heere *van Damme*, liever te brengen tot de geſchiedenisſen van Suzanna. De Heer *van de Spiegel* zondt, onlangs, noch een' ſteen, in afbeeldinge wel verſchillende van dien, welken de Heeren *van Loon* en *Marquis de St Simon* opgeven, doch die van ééne en dezelfde fabryk is, en mede behoorende tot de hiſtorie van Suzanna. Dit maakſel van ſteenen werdt gevormd en gebakken ten tyde van Keizer Karel den vyfden; en diende, om in de ſchoorſteenen gemetſeld te worden, en tegen dezelven te ſtoken: gelyk wy nu onze haardyzers gebruiken. Ter plaatſe, waar deze ſteen uitgenomen is, zyn noch verſcheiden van deze ſoort van bas reliefs, zeer aartig van teekeninge. — In het vyfde deel, bl. LII, is geſproken over zekere zoogenaam-

naamde donder- steenen, in Friesland en Overyssel te vinden. De Heer *Bomme*, nader onderzoek op die steenen doende, bevondt, dat zy niet anders zyn, dan versteende zee- appelen, *Echini*, verhard tot keyen, vuursteenen, en marmers. De vergelyking van deze steenen met de zee- appelen, afgebeeld by *Rumphius*, Amboinsche Rariteitkamer plaat 14, en by *Houttuyn*, Nat. Hist. I deel 14 stuk plaat 114, doet dit duidelyk zien. *Halma*, in zyne aanmerkingen op 't gemelde werk van *Rumphius*, IIIe boek over de steenen, geeft eene afbeeldinge der zoogenaamde dondersteenen, plaat 50 fig. 6. 7. 8. 9. 10. 11., welke zeer groote overeenkomste met dezen hebben, en waarschynlyk van dezelfde soorte zyn. Want *Halma*, die de aldaar afgeteekende steenen bezat, woonde zelf in Friesland.

Ook

Ook berichtte de Heer *'s Gravezande*, foortgelyke fteenen meenigmaals aan het ftrand te Noordwyk aan zee te hebben gevonden. — In dit zesde deel komen eerst voor twee verhandelingen, over de befmettelyke rotkoortfe op de uitgaande O. I. fchepen, gefchreven door de Heeren *Veirac* en *Husfem*, en bekroond door het Genootfchap. Het oogmerk, om deze antwoorden meer algemeen te maken, en in handen der heelmeesteren op de fchepen te doen komen, gaf aanleidinge tot het befluit, om dezelve ook afzonderlyk uittegeven. Genees- Heel- en Vroedkundigen zullen hier, behalven die ftukken, aantreffen de verhandelingen en berichten der Heeren *Bonn*, *du Pont*, *Beunie*, *Greeve* en *Mirandolle van Ghert*. Tot de Natuurlyke Hiftorie van ons Land behoort de arbeid

beid der Heeren *Bomme* en *van Iperen.* Geſchiedkundigen konnen zich verlustigen in 't lezen der verhandelingen van de Heeren *van Haren* en *'s Gravezande.* De Astronomiſche waarnemingen van den Heere *Smith*, en de Meteorologiſche waarnemingen van den Heere *Muller* beſluiten dit deel: 't welke onze Landgenooten, gelyk wy hopen, met vorige goedkeuringe ontfangen, en aanmerken zullen, als een bewys, dat het Zeeuwsch Genootſchap voortvare, zyne aanhoudende pogingen aantewenden ter bereikinge van het doelwit, 't gene men zich altyd voorſtelde, en waar over de God der Wetenſchappen een' ryken zegen gebiede!

Vlisſingen den vyftienden van hooimaand des jaars MDCCLXXVIII.

JONA WILLEM TE WATER.
Secretaris.

LYST DER VERHANDELINGEN

VAN HET ZESDE DEEL.

Won-

ANT-

ANTWOORDEN

OP DE

VRAGE;

VOOR HET JAAR

MDCCLXXVI

OPGEGEVEN:

Welke zyn de duidelyke en onderſcheidene kenmerken van die beſmettelyke Rotkoorts (febris maligna putrida) welke thans zoo algemeen beſpeurd wordt op de uitgaande Oost-Indiſche ſchepen dezer Landen; door welke oorzaaken wordt deze Koorts voortgebragt, en welke zyn de middelen, om dezelve te behandelen, voor te komen, en den voortgang daar van te ſtuiten?

Aan welken de gouden en zilveren eerpryzen, door het Zeeuwsch Genootſchap der wetenſchappen, den 30 July 1776, toegewezen zijn.

ANTWOORD

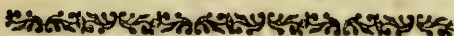
OP DE

VRAAG:

Welke zyn de duidelyke en onderſcheidene kenmerken van die beſmettelyke Rotkoorts (febris maligna putrida) welke thans zo algemeen beſpeurd word op de uitgaande Oost Indiſche ſchepen dezer Landen; door welke oorzaaken word deze Koorts voortgebragt, en welke zyn de middelen, om dezelve te behandelen, voor te komen, en den voortgang daar van te ſtuiten?

DOOR

J. VEIRAC.

VERDEELING DEZER VERHANDELING.

Op de uitgaande Oost Indiſche ſchepen dezer Landen heerscht thans, vry algemeen, eene Rotkoorts, die zo

besmettelyk is, dat zy eens begonnen zynde, schielyk voortgeplant word, veelen van het volk wegrukt, of in eenen kwynenden staat van gezondheid brengt.

Doch deze ziekte word, zederd eenige jaren, menigvuldiger op de gemelde schepen waargenomen, dan in vroeger tyd.

Beiden dit leerd de ondervinding en ondersteld de Vraag, zo dat ik het een, noch het ander, behoeve te bewyzen.

Daar nu de O. I. *Compagnie* en haare belangens zo veel invloed op het gemeenebest hebben, vraagd de menschlievende Zeeuwsche *Societeit* der Geleerden met veel reden,

VOOR EERST: *Welke zyn de duidelyke en onderscheidene kenmerken van deze kwaadaartige besmettelyke Koorts?*

TEN TWEEDEN: *Door welke oorzaaken word zy voortgebragt?*

TEN DERDEN: *Welken zyn de Middelen, waar door zy behandeld —*

TEN VIERDEN: *voorgekomen —*

TEN VYFDEN: *in haaren voortgang gestuit word?*

Naar

Naar aanleiding der Vraage ſplitst zich myn antwoord in de *vyf*, even gemelde, *Afdeelingen*, welken ik, om dringende redenen, met de mogelykſte kortheid zal behandelen.

De liefde tot myn's naastens nut, en de pooging, om de Maatſchappy in haare menschlievende oogmerken, ſchoon van verre, na te ſtreeven, zyn de dryfveeren van myne, mogelyk te ſtoute, onderneeming.

EERSTE HOOFDSTUK.

De duidelyke en onderſcheidene Kenmerken der Ziekte.

§ 1. In het onderzoek van de *kenmerken* dezer ziekte, zal ik niet verder gaan, dan tot de opgaaf van zodaanigen, die *duidelyk* zyn, onder het bereik van den minstkundigen vallen, ('t geen vooral noodig is in zaaken, die veeltyds ter behandelinge ſtaan van zulken menſchen, die weinig oordeel, en nog minder gegronde ervaaring, hebben) en in verband beſchouwd, deze Koorts van allen anderen ziektens *onderſcheiden*, waar

mede ik denk aan het oogmerk der Vraage meest te zullen voldoen. Ik zal, om hier in te ſlaagen, *Eerst* eene korte en klaare beſchryving van de ziekte geeven; waar uit ik, *daarna*, de bedoelde kenmerken zal opzamelen.

§ 2. Belangende het *Eerſte.* — De ziekte begint met eene vermoeidheid zonder arbeid, lusteloosheid en traagheid in de beweging der ſpieren en der geleden. Des lyders oogen zyn flauw, het wit derzelven is geelachtig. De meeste klaagen over eene drukkende pyn onder het voorhoofds-been, voornaamlyk op de oogbollen. De neus is inwendig droog, de inademing door dezelve min of meer belemmerd. De tong is eenigzints gezwollen, en met eene witte ſpekachtige korst beſlaagen; de pols iets radder, anders vry natuurlyk: de huid over het geheel droog en warm; de pis is onder de ontlasting heet, en, na dezelve, dik en zwaar, of helder, rauw en rosachtig: de lyder klaagt over eene benauwende ſpanning des bovenbuiks, en dikwyls over pyn in de armen en beenen.

Hy blyft in deze geſteldheid, zomtyds

tyds ſlegts één of twee dagen, waar na de tong drooger word en meer gezwollen; de adem heeft een onaangenaame verhittende reuk: de pols word radder en kleiner, de hoofdpyn geweldiger, en de lyder, indien hy niet ylhoofdig is, klaagt over eene hevige benauwdheid, en opſpanning van de maag. Hy heeft geduurige walgingen, die met eene bittere ſmaak gepaard gaan, en in de meeste gevallen, door vrugtelooze of galachtige, met ſlym vermengde, brakingen gevolgd worden.

De Koorts, en de daar mede vereenigde, zo even opgenoemde toevallen, gaan niet altyd in dezelfde hevigheid voort: maar de eerſte, kenbaar aan de kleine en al te radde pols, houd eenige uuren met geweld aan, wanneer de adem en de huid zeer heet, en de laatſte tevens zeer droog zyn, geevende aan de hand van hem, die ze onderzoekt, eene ongewoone ſtekende hitte, welke niet geheel ongelyk is aan het gevoel van een zeer flauw *Electricaal* vuur. Daarna verminderen de koorts en de hevigſte toevallen: de pols is eenigen tyd gematigder en natuurlyker, ſchoon altyd radder, dan in den gezonden

ſtaat. Doch deze tusſenpooſing duurt ſlegts eenige uuren, na welken de toevallen met vernieuwde kragten aanvallen, en den lyder afmatten.

Deze toeſtand duurt twee of drie dagen: daarna word de lyder ylhoofdig, of onaandoenlyk, zonder bezef van het gevaar, waar in hy verkeerd, ook zonder de minſte aandoening van het geen buiten hem is. De oogen traanen; de oogleden, geopend zynde, worden zeer traag geſloten: het aangezicht is by pooſen heet en rood, of bleek en klam: de adem, die buitengewoon heet is, ſtinkt ſterker dan te vooren: de beweging van de borst is moeilyk: de tong bruin of zwart en droog: de pols, zeer klein en rad, ſlaat doorgaans 120, of meer, ſlagen in elk minuut. De lyder legt mymerend, en zagtkens in zich zelfs ylend, zonder willekeurige beweging, in de kooi. De buik word geheel opgeſpannen. By veelen heeft als dan eene geelzucht plaats, waar na de neus niet zelden onverwagt ontſpringt. Eindelyk neemen de kragten meer en meer af, 't geen altyd met eene vermeerderde ſnelheid, en verminderde kragt der polsſlagen verzeld gaat.

De

De lyder blyft, in den beschreven toestand, tot dat de natuur op den achtsten, tienden, of twaalfden dag, ook wel eens laater, door menigvuldige stinkende afgangen, dikke pis, met een zwaar bezinkzel, of door sterke zweeting, den weg ter geneezinge aanwyst, of tot de lyder onder het geweld der ziekte bukt en sterft.

Dit is de gewoone loop van de besmettelyke Rotkoorts, thans zo gemeen op de uitgaande O. I. schepen dezer Landen.

Ik heb van geene byzonderheden gehandeld, maar alleen, om binnen het bestek der Vraage te blyven, die toevallen beschreeven, welken deze ziekte doorgaans verzellen.

Nu moest ik, om deze beschryving aan te dringen, met overtuigende bewyzen staaven, dat de ziekte, op de voorgemelde wyze, begint en afloopt. Doch, dewyl ik de ondervinding der kundigste zee Chirurgyns te baat hebbe, en onze ziekte met de Land- en *Hospitaal-* Rotkoortsen volmaakt overeenkoomt, welke laatsten ten overvloede zyn beschreeven, zoude ik, met een

uitgebreider geſchied-verhaal der bedoelde ſcheeps-rotkoorts, een lastig en overtollig werk verrigten.

§ 3. Ik ga over tot eene, meer opzettelyke, verhandeling van die *kentekenen* dezer ziekte, welken dezelve van anderen *onderſcheiden* (§ 1. *n.* 2). Zy zyn de volgende.

1. *Het ſchielyk verval van 's lyders kragten.* Dit, gevoegd by de nog op te noemen toevallen, heeft, in dezer voege, in geen andere ziekte plaats.

2. *Een byzonder ſoort van Hoofdpyn*, die met de ziekte begint, en, ten minſten in de kwaadaartigſte Rotkoorts, eenige dagen aanhoud. Deze pyn is meer drukkend dan hevig, draaglyker wanneer de lyder legt, dan wanneer hy over eind is; niet altyd even geweldig; zy vertoond zich, als of zy op den bodem der hersſenpan haaren oorſprong had, en is niet geheel ongelyk aan die pyn, welke men in beſloote kamers, alwaar veele menſchen vergaderd zyn, of des morgens, na het gebruik van ſlegten wyn, dikwyls ondervind.

3. *Slaapeloosheid*, en de, met dezelve gepaard gaande, of daar op volgende

yl-

ylhoofdigheid. Het eerste ongemak duurt, zonder het laatste, dertig of veertig uuren, waar na het laatste, 't welk zich meer vertoond, door eene stille mymering en geduurig gepraat, dan door onstuimigheid en geweld, begint.

4. *De gesteldheid van het Bloed.* Zeker is het, dat het bloed, in den eersten aanvang der ziekte ontlast zynde, veeltyds eene blauwe of blauwachtige, naar het groen hellende, korst hebbe, welke zomtyds lymig is en taai, terwyl het onderste gedeelte van het eilandje niet steviger is, dan dunne room. Doch het is niet minder zeker, en heeft schier by allen plaats, die door de Rotkoorts, welke het onderwerp is van deze verhandeling, worden aangetast, dat het bloed dun is, los aan een hangt, geen korst op deszelfs oppervlakte heeft, en koud geworden zynde, naar versch gemaakte room, in stevigheid gelykt.

5. *De gesteldheid van de Tong.* Elk weet, dat dit deel, in den staat eener volkomene gezondheid, bleek-rood en vogtig is. Naar gelang van de verschillende hoedanigheid des bloeds, is de kleur en vogtigheid van de tong onderscheiden. Zy is met een geel, bruin, groen-

groenachtig, vioolkleurig, zwart of purperachtig beslag bezet, naar maate de gal meer is bedorven, en het bloed sterker tot rotting neigt.

In onze scheeps-rotkoorts is de tong, in den beginne, met eene witte, min of meer bruine korst bedekt en droog: zy word vervolgens bruiner, en eindelyk zwart, wanneer zy tevens eene trillende beweging heeft, de lyder dezelve met moeite uitsteekt en schynt te vergeeten om ze terug te haalen, 't welk een duidelyk teken is van ontstelde hersfenen, beginnende ylhoofdigheid en van de kwaadaartigheid der ziekte. Zy is dikwerf, zelf reeds met het begin der ziekte, bruin of zwart, en niet lang daar na geribd, als de hals van een gebraade hoen, geheel droog. De lyder mist het vermogen, om ze verder, dan de tanden, buiten den mond te steeken. — In dit geval hebben de vogten een' grooten trap van rotting, en deze gesteldheid der tong is een overtuigend bewys van de boosaartigheid, en niet zelden van de doodelykheid, der ziekte.

6. *De gesteldheid van de Pols.* Zy is in onze Rotkoorts, even als in alle andere van gelyken aart, rad en klein; eene hoe-

hoedanigheid der pols, welke veele der ouden, vooral TRALLIANUS en GALENUS voor een gewis teken van bedorven ſtoffe in de eerſte wegen hielden, en welke zy, indien de pis tevens bleek en rauw, het lichaam droog en heet is, als een onfeilbaar kenmerk van aanwezig zynde rotting beſchryven. Hier mede ſtemd, gelyk niemand der geneeskundigen onbekend zyn kan, de tegenwoordige ondervinding volkomen overeen.

7. Eindelyk *de natuur der Koorts.* Zy behoort, wel is waar, tot het onafgebroken ſoort, doch moet eigentlyk, zelf reeds met den aanvang der ziekte, tot die geenen, welke geduurige afloopende (*Continuae remittentes*) genoemd worden, betrokken worden; zo dat, ofſchoon zy geſtadig aanhoude, echter telkens nieuwe verheffingen plaats hebben, welken min of meer geweldig en menigvuldig zyn, naar gelang van des lyders kragten en de kwaadaartigheid der ziekte.

Deze toevallen hebben veel al gelyktydig plaats in de ſcheeps-rotkoorts, waar van wy handelen, en moeten even daarom, en om dat zy, op deze wyze, in geen andere ziekte, voorkoomen, als ken-

kenmerken van die koorts, worden aangemerkt: en voor zo verre die kenmerken zich aan den minstkundigen, zonder eenige duisterheid, vertoonen, zyn zy duidelyk en gemakkelyk te onderſcheiden.

Ik beken echter, dat de meeste, zo niet alle, opgenoemde kentekenen zo onderſcheidend niet zyn, of men vind dezelven in de kwaadaartige beſmettelyke rotkoorts te Land. Doch ik zal, daar 't my toeſchynt te behooren, tragten te bewyzen, dat beide deze ziektens gelykaartig zyn, en door even dezelve naaste of waare oorzaak voortgebragt worden: waar uit ik, by voorraad, beſluit, dat de onderſcheidende kenmerken van beiden volſtrekt eenſoortig zyn.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De Oorzaaken van de vermenigvulding der beſmettelyke Rotkoorts op de uitgaande O. I. ſchepen dezer Landen.

§ 4. Eer ik verder ga, zal het noodig

dig zyn, om dit gedeelte der Vraage tot die bepaalingen te brengen, welke de Maatſchappy, myns agtens, 'er mede bedoelt. Wy zouden het waare oogmerk van de voorſtelling buiten twyffel verby zien, met dit ſtuk in diervoegen te behandelen, als of men naar de oorzaaken der Rotkoortſen op de ſchepen in 't gemeen, al waare het, dat zy zich ontdekten, voor dat het ſchip onder zeil is, in deze Vraag onderzogt. Want als dan zoude ik de oorzaaken moeten aanwyzen van eene ziekte, die op de ſchepen zeer gemeen is, oorzaaken, die ten overvloede bekend zyn, en, zedert eenige jaaren, het onderwerp zyn geweest van veele geneeskundige ſchriften. Immers zyn de afgeleegene en waare oorzaaken der kwaadaartige ſcheeps-rotkoortſen zo duidelyk betoogd, dat wy, met veel reden, vermoeden, dat de Zeeuwſche Maatſchappy in dit gedeelte der Vraage iets anders bedoeld hebbe, dan een opgaaf dier oorzaaken in 't gemeen.

Overweegen wy daar en boven dit tweede Lid der Vraage met eenige oplettendheid, dan zien wy, dat het zelve verkeerd omtrent eene ziekte, welke

thans

thans gemeener is dan voor dezen. Dit onderſteld buiten twyffel, dat 'er *nu* oorzaaken van deze vermenigvulding der bedoelde Rotkoortſen zyn, welke te vooren, of niet, of in een' minderen trap aanwezig waaren. — En deze zyn het, welke het onderwerp van dit *tweede Hoofdſtuk* uitmaaken. Uit deze bepaaling volgd, dat ik alleen met zulke oorzaaken te doen hebbe, die deze rotkoorts op de uitgaande O. I. ſchepen dezer Landen vermenigvuldigen.

Dit veronderſteld zynde, doe ik het tweede gedeelte der voorgeſtelde Vraage niet te kort, dat ik het zelve in dezer voege voorſtelle:

Welke zyn de Oorzaaken, die de beſmettelyke Rotkoorts, op de uitvaarende Oost Indiſche ſchepen dezer Landen thans gemeener maaken dan zy te vooren was?

Deze bepaaling is gegrond op de bedoeling der Vraage; zy vloeid uit dezelve ongezogt voort, en was, om alle verwarring te vermyden, noodzaakelyk.

§ 5. Dit gedeelte van het voorſtel tot des-

deszelfs waare bedoeling gebragt hebbende, is de Vraag, waar in wy de gemelde oorzaaken moeten zoeken? Is het in de verandering van levenswyze, welke het scheeps volk ondergaat? In hun voedzel? in den dampkring met de uitwaasseming van het strand besmet? in de gemoeds-aandoeningen van het volk? in hun werk? hun tegenwoordig verblyf? Maar alle deze omstandigheden hadden ook te vooren plaats. Zommige zyn van geen belang altoos, of gemeen aan al het volk? Ja! indien wy in een derzelven, of in allen, de oorzaaken van de meerderheid der Rotkoorts op de schepen moesten zoeken, zou deze Vraag, by de oprichting der *Compagnie* met geen minder grond, dan nu, hebben kunnen worden voorgesteld.

Neen! 'er moeten, zeide ik, tegenwoordig oorzaaken bestaan, die toen in 't geheel niet, of in een geringen trap, aanweezig waaren, en die volstaan, om de besmettelyke Rotkoorts op de uitvaarende O. I. schepen dezer Landen te vermenigvuldigen. — Welke zyn zy?

Ik zal myne gedagten zo kort voorstellen, en zo voldoende bewyzen, als

my mogelyk is. — Om hier in te ſlaagen, merk ik, op het geleiden der ondervinding, vooraf aan:

1. Dat deze Ziekte zich doorgaans het eerst ontdekt onder het volk, 't welk door de Volkhouders aan boord gebragt is. Dit tuigen de Heelmeesters en kundigſte Officieren der Oost Indiſche ſchepen, waar op ik my veilig kan verlaaten; behalven dat de waarheid van deze aanmerking zo algemeen erkend word, dat het niet noodig is, hier op ſtil te ſtaan.

2. Schoon het in 't geheel niet zeldzaam is, dat de beſmettelyke Rotkoorts zich, in haare hevigſte woede, niet ontdekke, voor dat het ſchip in zee is, zal niemand echter in twyffel trekken of de eerſte beginzelen derzelve doen zich reeds, terwyl het ſchip op ſtroom legt, te voren. — Ook weten wy zeker, dat ingevalle de wind, om het ſchip in zee te brengen, langen tyd agterblyft, de beſmetting en alle haare gevolgen zich, dikwerf, in den hoogſten trap vertoonen. Doch even dit vorderd geen bewys. De droevige ondervinding ſtrekke my ten waarborge.

3. Vermids een ryp en nauwkeurig on-

onderzoek, zonder vooroordeel gedaan, in geene der omſtandigheden, waar in het volk op de uitvaarende ſchepen verkeerd, tegenwoordig eene zodaanige verandering gewaar word, waar aan de meerderheid der beſmettelyke ziekte op onwrikbaare gronden zoude mogen worden toegeſchreven, dan in het geen tot de manſchappen der Volkhouders betrekking heeft, is 'er veel reden om te vermoeden, of liever, indien ik myne, even voorgaande, Eerſte Aanmerking voor waarachtig houden moge, om vast te ſtellen, dat wy de reden, waarom de beſmettelyke Rotkoorts op de uitvaarende ſchepen van ons Vaderland, thans gemeener is dan te vooren, in de meerderheid der manſchappen, die door de Zielverkoopers aan de *Compagnie* bezorgt worden, te zoeken hebben. — Deze aanmerking zal ik opzettelyk moeten betoogen.

4. Het zal genoeg zyn, om dit ſtuk te voldingen, dat ik bewyze,

Vooreerst: dat de Volkhouders tegenwoordig menigvuldiger zyn dan te vooren.

Ten Tweeden: Dat het gemeen, 't welk door hun toedoen op de ſchepen

koomt, tot deze ziekte voorgeſchikt zy.

Ten Derden: Dat de gelegenheid geevende oorzaaken der Rotkoorts in de daad aan de huizen der Volkhouders zodaanig plaats hebben, dat dezelven, in verband met de voorgeſchiktheid van het volk tot deze ziekte, in ſtaat zyn, om de naaste oorzaak derzelve, dat is de ziekte zelve, te kunnen veroorzaaken.

Ten Vierden: Dit betoogd zynde, zullen wy naar de oorzaak van de vermenigvuldiging der bedoelde Rotkoorts op de ſchepen, niet lang behoeven te zoeken.

§ 6. Ik gaa nu over om te bewyzen, *dat de Volkhouders menigvuldiger zyn dan te vooren.*

By de oprichting der Oost I. *Compagnie* hadden de Heeren Bewindhebbers, ter aanmoediginge van het volk geen andere middelen noodig, dan de hoop van winst. Het gemeen diende der Maatſchappye zonder dwang. De Volkhouders waaren byna onbekend. Het aangenaam en ſtreelend vooruitzicht van een ryke winst, gegrond op het *fortuin* van zulken, die met volle beurſen herwaarts kwamen, was de waare oorzaak,

dat het toen op de ſchepen aan geen volk mangelde. In laater tyd, wanneer de gelegenheid om in het Oosten, zo gemaklyk, ſchatten te verzamelen ſchaarſcher werd, en het gemeene volk in deze landen grooter gelegenheid had, om hun levens-onderhoud te winnen, werden de ſchepen traager en traager bemand, en de matrooſen, die zich anders, ten genoegzaamen getalle, en greetig aanbooden, moesten, of door grooter hand- of maandgelden, aangemoedigd, of ook door andere middelen tot den dienst als gedwongen worden. Hier toe moeten voornaamlyk de *Volkhouders*, of de, door het ſcheepsvolk getytelde, *Zielverkoopers*, betrokken worden. Het zal niet ondienſtig zyn, dit ſoort van menſchen, met de woorden van HUBNER, nader te beſchryven.

"De Zielverkoopers, zegt hy, zyn menſchen by welken het meeste ſcheepsvolk in Holland zich ophoud. Zy doorwandelen gragten en bruggen, en vragen de aankoomende gasten, of zy al van een herberg voorzien zyn? – Ingeval zy berooide menſchen aantreffen, zyn zy beiden geholpen. Zy herbergen niet alleen, allerlei ſlegt

„ volk, en zulken die hun geld by de „ hoeren en in de kroegen verſpild heb- „ ben, maar ook zomwylen deugdzaa- „ me jongelingen. Men vind 'er die wel „ 20 dergelyke perſoonen de kost en „ ſlaapplaats beſchikken, hoewel bei- „ den zeer ſoberlyk.

„ Als een togt ter Zee aanſtaande is, „ rusten zy hunne kostgangers armelyk „ genoeg uit. — Want elk ontfangt 2 „ blauwe hembden, een hoed, een „ pye-rok, 2 paar ſchoenen en kousſen, „ een paar ſlaapmutzen, 2 camiſoolen „ en linnen broeken, een hoofdpeuluw „ en paarde deken, 6 ℔ tabak, een „ vaatje van 4 quart brandewyn, 12 „ tabaks pypen, papier en pennen, een „ kluwen gaaren, met eenige naalden „ en ſchoenmakers elzen, en een Ryx- „ daalder drinkgeld. Dit zamen be- „ draagd nauwlyks 24 gulden. Boven „ dien nemen zy op 't O. I. huis, voor „ 's mans rekening nog een kusſen, en „ een bultzak, om 'er op te ſlaapen. „ Hier voor koomt dan een maand ſol- „ dy meer in rekening voor den zee- „ vaarenden, waar tegen de Zielver- „ kooper de Tranſportbrief van de „ *Compagnie* à *f* 150 Hollands ontfangt.

„ Hier

„ Hier van trekt hy vooreerst zyn kost-
„ geld af, voor het overige rust hy den
„ matroos uit, zonder dat de arme gast
„ iets wegens zyn rekening durft vra-
„ gen, maar te vrede moet zyn, met
„ het geen de Zielverkooper gedaan
„ heeft".

'tGeen hier, in dit uittrekzel, overtollig mogt schynen, zal in 't vervolg te staade koomen. Naar gelang de Bewindhebbers meerder zwaarigheeden ontmoetten in de werving van het gemeen, zyn de Volkhouders vermenigvuldigd, zo dat hun getal in steden, waar zy voormaals onbekend of schaars waaren, thans tot 20, 30, of meer is opgeklommen. Ja ik schroom niet te zeggen, dat *Amsterdam* alleen mogelyk meer Zielverkoopers en rondselaars heeft, dan 'er hoofden op een O. I. schip zyn.

Waarom zoude ik my over deze stelling verder uitlaaten? niemand toch, die geen vreemdeling is in 't geen in onze steden, tegen het vertrek der matroosen, omgaat, kan onbewust zyn, hoe groot de menigte der Volkhouders zy; en zy, die deze zaak van naby onderzoeken, zullen ras bemerken, dat het verschil der matroosen, die thans

door de Zielverkoopers geworft worden, in vergelyking van voorige tyden, zeer groot is. — Hier zou het getuignis van ouden zeevaarenden, en het bericht onzer Vaderlandſche Hiſtorien, hadden wy 't een en ander noodig, zeer veel afdoen.

Behalven de vermenigvuldiging der Volkhouders, koomt ook in aanmerking, dat elk derzelven, naar gelang van de toeneemende duurte der levensmiddelen, en het gebrek van zulken matrooſen, die zich uit eige willekeur aanbieden, zich meer en meer bevlytigd, om zo veel volk te bergen, als mogelyk is. — Ik ben door een nauwkeurig onderzoek ten volle verzekerd, dat elk zich in dit gedeelte van zyn belang byzonder kwyt, en dat de huizen derzulken, die zich in hun beroep meest bevlytigen, tegen de monſtering met volk opgepropt zyn.

§ 7. Nu zal ik (naar verdere aanleiding van § 5. *n.* 4.)

Eerst: de voornaamſte *voorſchikkende oorzaaken* dezer koorts, op het geleide der beste en nieuwſte waarneemeren, en myne eige ervaaring nagaan, en toepas-

pasſen op de lichaams geſteldheid van de gasten der Volkhouders.

Ten Tweeden: Zal ik de meest vermogende *aanleiding geevende* oorzaaken der beſmettelyke Rotkoorts naſpooren, en by elk derzelven toonen, dat zy aan de huizen der Volkhouders waarlyk plaats hebben.

Ten derden: Zal ik daar uit veilig mogen beſluiten, dat, door de twee voorgemelden, *de waare of naaste oorzaak* der kwaadaartige beſmettelyke Rotkoortſen, onder het bedoelde ſcheepsvolk, word te weeg gebragt; waar uit van zelfs zal volgen, door welke oorzaaken deze ziekte op de uitvaarende O. I. ſchepen van ons Vaderland word vermenigvuldigd.

§ 8. Tot de *voorſchikkende oorzaaken*, of *de zaaden der ziekte* (§ 7. *n.* 1.) behooren: *Vooreerst*, *eene neiging onzer vogten tot verrotting.* Deze hebben de matrooſen met allen menſchen gemeen. *Ten Tweeden: Eene byzondere lichaamsgeſteldheid*, waar door de een boven den anderen mensch, eene voorgeſchiktheid heeft tot deze ziekte. — Immers leerd de ondervinding, by voorbeeld,

dat zy, die pas van de vaart koomen, zekerer en ſpoediger, dan versch volk, door de Rotkoorts aangetast worden. – Doch juist deze zyn het, die, na dat zy hun geld, hoe zuur gewonnen, losbandig hebben verteerd, zich aan de Volkhouders verbinden. Ook zyn zy, die door lange land- of zee- reizen afgemat zyn, meer dan anderen, tot deze ziekte geſchikt. Maar hoe groot is het getal der geenen, die, om den dood, anders onvermydelyk, uit gebrek te ontgaan, zich door middel der Volkhouders, in dienst der O. I. *Compagnie* begeeven! Voeg 'er by, dat zodaanige geneesmiddelen, die het bloed verdunnen, en de vaten verſlappen, gelyk de bereidingen uit kwik, niet weinig doen ter vermeerdering van deze voorgeſteldheid. — Veelen der gemeenſte matroo-ſen brengen zich, door hun onbezonnen gedrag en vuile vermaaken, in de noodzaaklykheid, om deze middelen te gebruiken. Alle die eindelyk, welker bloed te dun is, te los aan een hangt, en welker vaten tevens te ſlap en traag zyn, leggen meer dan anderen bloot, om door deze ziekte aangetast te worden. — Behoef ik wel te bewyzen, dat ar-

armoede en gebrek deze gesteldheid te weeg brengen? eene gesteldheid zo gemeen onder den hef des volks, dat door toedoen van de Volkhouders, op de schepen koomt.

Ten Derden: Hier toe behooren ook *de uitwerkzels van voorafgaande ziektens.* Eene galkoorts verwandeld veelmaal in eene kwaadaartige besmettelyke Rotkoorts. Zy, wier bloed kwaadsappig, vooral scheurbuikig ontaart is, zyn vatbaarer, dan anderen, die gezonde vogten hebben, voor de besmetting der Rotkoortsen. Even dit heeft plaats by hun, wier bloed, door de kwylkuur, in eenen hoogen graad van ontbinding gebragt is. — Maar deze hoedanigheid der vogten is zeer gemeen, en voor zo verre zy door de kwik verdund zyn, niet zeldzaam onder hen, die by de Zielverkoopers huisvesten. Voegen wy by het gezegde, dat zulke Volkhouders, die hun *intrest* best verstaan, veel greetiger zyn, in het aanneemen van zwakke ziekelyke gasten, die niet te gulzig eeten, dan van frische, gezonde kaerels.

Dit zy genoeg van de lichaams gesteldheid, in zo verre die, den gemeenen

nen matroos, by de Volkhouders huisvestende, eene voorgeſteldheid tot de beſmettelyke Rotkoorts verſchaft; waar uit ik veilig beſluit, dat zy, meer dan andere menſchen, voor deze ziekte bloot leggen, en, ingevalle zy in de aanleiding geevende oorzaaken verkeeren, dat als dan (om dat het getal der geenen, die door de Volkhouders op de O. I. ſchepen worden gebragt, grooter is, dan te vooren) noodwendig de beſmettelyke Rotkoorts op de uitgaande O. I. ſchepen dezer landen menigvulder maaken, dan in vroeger tyd.

§ 9. De voorſchikkende oorzaaken aangeſtipt hebbende, gaa ik over tot *die ſchadelyke vermogens*, aan welken het gemeen by den Volkhouder doorgaans is bloot geſteld (§ 7. *n.* 2.). Daar toe breng ik de volgende.

1. Den *Dampkring*. De Lucht bevordert de Rotting uit haaren eigen aart, doch is daar toe byzonder geſchikt, indien zy warm is. Daar door immers word des bloeds omloop verſneld, de vaten worden verſlapt, en de neiging der vogten tot bederf word door 't een en ander bevorderd. Hier by koomt,

koomt, dat de gal in de eerfte wegen, door de warmte der Lucht, eene meerdere overhelling tot verrotting aanneemt.

De Volkhouders draagen voor al zorg, om, naamlyk des winters, hunne gasten voor heete vuuren te koesteren, en eer zy naar 't warme land gaan, aan de hitte te doen gewennen. Zelfs is de lucht der vertrekjes, waar in het volk zyn verblyf houd, in de overige jaargetyden, warmer, dan de buiten lucht. De engte dier kamertjes, in welken veele menfchen befloten zyn, bevorderd niet weinig deze nadeelige gefteldheid der lucht. — Zou dit eene der redenen zyn, dat de Rotkoortfen op de voorjaarsfchepen gemeener zyn, dan op die, welke in 't najaar vertrekken?

Doch daar en boven brengen de *vuile uitwaasfemingen*, welke door de lucht der gemelde vertrekjes verfpreid zyn, niet weinig toe tot derzelver fchadelyk vermogen. Onze gasten zyn meestal onrein en morfig; 't ontbreekt hen aan dat geen, wat ter ververfching en verfrisfching noodig is. Op de minfte verdenking fluit hen de Volkhouder in hun vertrek, alwaar zy by aanhoudendheid

ver-

verkeeren in eene lucht vol rook en vuile dampen, welken door hunne uitwaasſemingen, en ontlastingen, waar van zy verplicht zyn, ten minſten by veele Volkhouders, zich in hun verblyfplaats te ontdoen, merkelyk vermeerderd worden. Deze, zo nadeelige, dampkring, waar in zy veeltyds ten getale van 20, 30 of meer, verkeeren, zwelgen zy met hun voedzel door, ademen dezelve in, en worden dikwerf, reeds voor hun vertrek, de ſchadelyke uitwerkingen daar van gewaar.

2. *De ſpyzen en dranken:* Het volk word gemeenlyk zeer ſober en armoedig onderhouden. Elks randſoen is doorgaans zo veel, als eventjes genoeg is, om te kunnen beſtaan. Het gewoon voedſel is ſpek, dat zeer vet, min of meer gerookt, en veeltyds bedorven en garſtig is; vleesch van denzelven aart, ſlegte, ſlappe zee- en ſlymige riviervisch, aardappelen met vet van ſpek, gemeen brood met ſterke boter en zoortgelyke.

Dat gebrek aan voedſel, dat bedorve dierlyke ſpyzen, in zwakke ziekelyke lichaamen, door het misbruik van warm water, ook onder dit volk al te gemeen, nog

nog meer verſlapt, aanleiding tot Rotkoortſen geeven, konde ik met een reeks van voorbeelden en getuigen, ware dit noodig, bewyzen. Doch ik behoeve myn tyd aan eene zaak, die elk in 't oog loopt, niet te beſteeden. Voeg by het evengemelde, dat het water, welk dit volk drinkt, vooral in ſteden, alwaar 't versch water ſchaars is, veeltyds een bedorven, ſtinkende eigenſchap hebbe, en des te nadeeliger uitwerking doe, naar gelang de ſpyzen van dien aart zyn, dat zy den dorst meer aanwakkeren.

3. Het belang des Volkhouders vordert, dat hy op zyne gasten nauwkeurig acht ſla. Veelen worden in eene vlaag van dronkenſchap of mistroostigheid aangehouden, en zouden, na dat zy hunne verbintenis ryper bedagt hebben, gaarn ontſnappen. De oplettendheid van den waard is dan voornaamlyk ingericht, niet zo zeer om het verblyf van zyne gasten aangenaam te maaken, dan wel, om door eene nauwe bewaaring alle bedrog voor te koomen. — Niemand heeft vryheid, om een' voet buiten de deur te zetten, ten zy men wel deegelyk overreed zy, dat hy niet

zal

zal ontvluchten, en dan heeft hy den Volkhouder of iemand der zynen by zich. Geen wonder derhalven, dat de meeste manschappen, van den tyd hunner aangeevinge tot hun vertrek, opgesloten zyn, en, somtyds maanden lang, in eenen staat van *volstrekte rust* en vadzigheid verkeeren, — Maar door dit gebrek van beweeging word de omloop des bloeds vertraagd, de vaste deelen worden meer en meer verslapt, de spyzen, zo schadelyk in zich zelven, worden niet behoorlyk verteerd, de afscheidingen belemmerd, de stoffen in de eerste wegen opgehoopt. — Door het een en ander word de onzigtbaare doorwaasseming gestremd, en niet weinig aanleiding tot Rotziektens gegeeven.

4. Het is in 't gemeen zeker, dat de *Gemoeds-aandoeningen* een' merkelyken invloed op onze gezondheid hebben, en dat onder dezelven, *droefgeestigheid* en *angst* de vezelen verzwakken, den omloop en afscheiding der vogten vertragen, de werking van de maag en der darmen verslappen, de uitwaasseming verhinderen, en even daar door, als aanleiding geevende oorzaaken der Rotkoorts,

koorts, in aanmerking koomen. Letten wy nu een oogenblik op de gesteldheid van het gemoed der meesten, die door de Zielverkoopers gewerft worden. — 'Er is, die voormaals in overvloed geleefd en zyne middelen van bestaan roekeloos verspild hebbende, zyn verleden gedrag met zyne tegenwoordige omstandigheid vergelykt; 'er is, die door armoede gedrongen, verplicht was, al wat hem lief is te verlaaten, en zich zyne aanstaande gevaaren angstvallig voorsteld; 'er is eindelyk, die zich in eene dronke luim verbond, en zich bedriegt in de hoop van door zyne nabestaanden afgekoft te zullen worden, die alle kans om te ontsnappen afgesneden vind, en, daar door, tot berouw koomende, zyne naakende onheilen vreesachtig overweegt. Beschouwen wy deze van naby, dan zullen wy geen oogenblik twyffelen, of hunne droefgeestigheid is zo wezenlyk, als gegrond. — Of zouden zy, die voormaals zonder banden in overvloed leefden, maar nu als gekerkerd zyn, zo schraal onthaald worden, en in het vooruitgezicht van eene geduurige gevangenis, levensgevaaren en gebrek, (men denke hier om de armhartige uit-

rusting § 6 gemeld) verkeeren, blygeestig zyn? — Zouden anderen, dien de armoede perste, om, ſchoon onwillens, liever de gevaaren der zee, met agterlaating hunner waardſte panden te ondergaan, dan zich tot bedelen of ſteelen te begeeven, niet droefgeestig zyn? — Zouden zy, die, in een' ſtaat van zelfsonbewustheid zich aan de *Compagnie* verbindende, naderhand gaarn ontſlaagen waaren, en den weg, om 'er toe te geraaken, onmogelyk vinden, hunne dagen niet vol angst en kommer ſlyten?

Dit is de rede, dat de ruuwe vermaaken, waar van de Volkhouder gebruik maakt, om de droefheid zyner gasten te verdryven, daar toe buiten ſtaat zyn. — In 't midden hunner gedwongene vrolykheid en ſchynbaare ligthartigheid, is de kommer uit hun gelaat te leezen.

Geen wonder derhalven, dat de Rotziekte veel menigvuldiger zy onder zulk volk, dat tegen genoegen of door list tot den dienst gedwongen word, dan onder de oude bevaare matrooſen, of hen, die uit eige verkiezing de zee tot hun *Element* hebben, en, hoe het gaa, ramp noch kommer kennen.

5. De

5. De verſlapte geſteldheid der Ingewanden en de vadzige leefwyze geeven aanleiding tot eene *vertraagde ontlasting der darmen*, door welke zodaanige voedſels, die anders weinig nadeel toebrengen, zeer ſchadelyk worden. — Daar door worden de ſpyzen, die uit haaren eigen aart tot rotting overhellen, te lang opgehouden, zy gaan over tot bederf en rotting, en deelen deze hunne eigenſchap aan de gal en vogten mede. Men herinnere zich, 't geen ik te vooren gezegd heb van de geſteldheid der Ingewanden, van de werkelooze leefwyze en van de gevolgen der droefgeestigheid onder de manſchap der Volkhouderen, en beſchouwe dit in verband met hun voedſel; en dan zal men terſtond toegeeven, dat de ontlasting der darmen by hen vertraagt en daar door gelegenheid tot Rotkoortſen verſchaft word. Ik verzwyge de wonderlyke gewoonte van ſommige Zielverkoopers, die, uit een vreemd ſoort van *intrest*, hunne gasten dwingen zich zo weinig mogelyk, van het geen hunne darmen overlaad, te ontdoen.

6. *Eene belemmerde doorwaasſeming, en verhinderde ontlasting van het zweet*,

 brengt

brengt zeer veel toe tot de ziekte, die het voornaam onderwerp is van myne verhandeling. Het doorwaasſemingsvogt is voor al by hen, die in een warme dampkring verkeeren, in een' zekeren trap van rotting. — De ontlasting van het zelve belemmerd, of geheel geſtremd zynde, blyft het onder het bloed vermengd, deeld zyne nadeelige hoedanigheid aan het zelve mede en geeft daar door gelegenheid tot Rotziektens. — Dit nadeel zal des te zekerer volgen, indien de voedſels de, even gemelde, ſchadelyke eigenſchap van dit vogt vermeerderen, en allerzekerst, wanneer de doorwaasſeming eensſlaags geſtremd word. Wanneer wy dit vergelyken by de geſteldheid der vogten van het gemeen (§ 8), by de verwisſeling van warmte en koude, waar aan het niet zelden is blootgeſteld, by deszelfs droefgeestigheid, en de natuur van het voedſel, maar inzonderheid wanneer wy 'er byvoegen, dat zy doorgaans, uit een warm beſloten vertrek, in de open lucht en de koude winden van het ſtrand koomen, dan zeg ik, zyn deze menſchen, zonder twyffel, in eene voornaame gelegenheid, waar door de *perſpiratie* geſtremd,

ſtremd, en de Rotkoortſen veroorzaakt worden: en de uitwerking daar van zal des te gevaarlyker zyn, naar gelang zy te vooren langer tyd in ſoortgelyke dampkring vertoefd hebben, en ſchielyker aan de koude worden blootgeſteld.

§ 10. Hier uit (§ 4—9) meen ik te mogen beſluiten,

1. Dat het grootſte gros van de manſchappen der Zielverkoopers eene voorgeſchiktheid tot de Rotkoorts hebben.

2. Dat zy aan de huizen der Volkhouders, in de voornaamſte en vermogendſte gelegenheid geevende oorzaaken dezer ziekte verkeeren.

§ 11. Nu moest ik (volgens § 7), uit deze oorzaaken (§ 10) in verband beſchouwd, bewyzen, dat door dezelven de kwaadaartige beſmettelyke Rotkoorts, of de *waare oorzaak* derzelve, zo als zy tegenwoordig op de uitvaarende O. I. ſchepen dezer Landen gemeener is, dan voor dezen, ontſtaa. — Doch vermids de Vraag, volgens de nadere bepaaling derzelve (§ 4), daar op niet zo zeer het oog ſchynt te hebben, zal ik, nopens dit ſtuk, ſlegts deze drie

Aanmerkingen maaken. *Vooreerst:* uit de beſchryving en kenmerken der ziekte blykt, dat zy met de beſmettelyke Rotkoortſen te land volmaakt overeenkoome. *Ten Tweeden:* de verwyderde oorzaaken dezer ziekte zyn insgelyks even dezelfde, welke de kundigſte waarneemers als de oorzaaken der beſmettelyke land- en legerkoortſen opgeeven. Hier uit volgt, *Ten Derden:* dat de *waare of naaste oorzaak* van beiden, dat is, *de eige aart der ziekte* even dezelve zy en beſtaa in *een rottig bederf der gal, gepaard met eene min of meer* (naar gelang van de kwaadaartigheid der ziekte) *rottige verdunning des bloeds.* Om deze ſtelling aan te dringen, was hier de plaats, om te bewyzen, - dat de kenmerken van onze Rotkoorts geene andere, dan de even gemelde naaste oorzaak aanduiden; — dat de verwyderde oorzaaken het vermogen hebben, om *dezelve* te doen beſtaan; — dat zulke middelen, die algemeen erkend worden de rotting te wederſtaan, in deze ziekte voor-, en andere, die de rotting bevorderen, nadeelig zyn; — en eindelyk dat de ontledingen na den dood dit bederf aanduiden.

Maar

Maar de HUXAMS, de PRINGLES, en die hun voetſpoor drukken, als DU HAMEL DE MONCEAU, MONCHY, en anderen hebben deze ſtukken zo uitvoerig en bondig beweezen, dat een oplettend lezer hunne bewyzen gemaklyk op de gewoone ſcheeps-rotkoorts kan toepasſen, en ik dezelven overneemende, in eene onnoodige en verveelende herhaaling van 't geen middagklaar betoogd is, vervallen zoude. — Ik beroep my derhalven, zonder verdere uitweiding, op de verhandelingen der opgenoemde ſchryveren, en de kundigheid myner lezeren.

§ 12. Ten ſlotte van dit Hoofdſtuk moet ik *twee bedenkingen* tegen myn gevoelen oplosſen.

De *Eerſte* is, of wy in de daad alleen aan het volk der Zielverkoopers moeten toeſchryven, dat de kwaadaartige Rotkoorts op de uitvaarende O. I. ſchepen gebragt word? —

Ik heb getragt te bewyzen, niet dat alle beſmettende Rotkoortſen op de gemelde ſchepen, altyd en alleen, door de matrooſen, die van de Volkhouders koomen, worden gebragt; maar, in

veronderſtellinge, dat deze ziekte op de gemelde ſchepen te vooren niet vreemd was, heb ik, naar aanleiding der Vraage, willen betoogen, dat de rede, waarom zy nu gemeener is, dan voor dezen, eeniglyk daar aan toe te ſchryven zy, dat tegenwoordig meer volk door de Zielverkoopers op de O. I. ſchepen bezorgd word, dan in vroeger tyd, in verband met de ſlegtere behandeling, waar voor dit volk by de Zielverkoopers bloot legt.

De *Tweede bedenkinge* is deze. — Geſteld dat de bygebragte rede van de vermenigvuldiging der beſmettelyke Rotkoortſen op onze uitgaande O. I. ſchepen, genoeg gegrond zy, dan zoude de naaste oorzaak dezer ziekte zich voornaamlyk eerst ontwikkelen, wanneer het volk aan boord is, en derzelver teekenen zo lang verholen blyven. — Stryd dit niet tegen de overtuigende bevinding van den ſpoedigen voortgang der beſmettinge, zelf op de ſchepen?

Hier op zy genoeg, mynen lezer te herinneren, dat de zaaden der Rotkoorts, door de gelegenheid geevende oorzaaken opgewekt, dikwyls langen tyd, voor dat zich de rotting ontdekt,

ver-

verhoolen blyven. — Dit getuigt de dagelykſche ondervinding, en het ware gemaklyk, daar van de doorſlaandſte bewyzen te berde te brengen. — Daar en boven heeft de voornaamſte opwekkende oorzaak, ik bedoel de geſtremde doorwaasſeming, inzonderheid dan eerst plaats, wanneer het volk aan boord koomt. — Eindelyk ervaaren zy, die de Geneeskunde onder 't gemeen behandelen, zeer dikwyls de beginſels dezer ziekte onder dit volk, reeds aan de huizen der Zielverkoopers, en het is niet vreemd, dat zy zich ontdekt weinig dagen, na dat het volk aan boord is.

DERDE HOOFDSTUK.

De Middelen om deze ziekte te behandelen.

§ 13. In de opgaave der Middelen, om deze besmettelyke Rotkoorts te behandelen, zal ik de drie volgende ſtukken in 't oog houden: *Vooreerst:* dat ik my niet zo zeer zal ophouden met allen on-

derſcheiden Middelen, die in dit geval in aanmerking koomen, maar ſlegts met zodaanigen, die in allen gevallen voordeelig zyn, en aan het bedoeld einde beantwoorden kunnen.

Ten Tweeden: Behoeve ik my niet altyd naar den ſcheeps voorraad te ſchikken; want ik kan in eene ziekte, welke zich reeds ontdekt, voor dat het ſchip in zee is, volſtaan met de aanwyzing van zulken middelen, die gemaklyk, zonder groote kosten, te bekoomen zyn, en des noods kunnen mede gevoerd worden.

Ten Derden: Zal ik, in de keuze derzelven, liever de bevinding van kundige waarneemeren, te land en ter zee, te baat neemen, dan my met verſchillende gevoelens vermoeïen.

§ 14. Het oogmerk van den Heelmeester, in de behandeling van zynen lyder, bind zich, zo dra de ziekte zich ontdekt en in derzelver verderen voortgang, aan *drie Aanwyzingen.* Hy moet

1. *De Rotſtoffe uit het lichaam dryven;*

2. *Den voortgang der Rottinge ſtuiten;* en daarna of onder het gebruik dezer middelen,

3. *Den*

3. *Den lyder verſterken.*

§ 15 Het *Eerſte* (§ 14 *n.* 1.) word volbragt: 1. door *Braaking-* en 2. *door afgang verwekkende Middelen.*

§ 16. De Natuur zelve wyst ons den weg, om de eerſte wegen door *Braakmiddelen* van de Rotſtoffe te zuiveren. — Deze zyn in allen beginnende Rotkoortſen, gevolglyk ook in die, waar van wy ſpreeken, onvermydelyk. Hoe ſpoediger zy te werk geſteld worden, hoe minder de voortgang der rottinge te duchten zy. Zo ras de geringſte kenmerken der ziekte aanwezig zyn, moet de Braaking zonder verzuim bevorderd worden.

Aderlatingen koomen in dit geval zo zelden te ſtaade, dat wy ze gemaklyk kunnen verzwygen. Is de lyder echter ('t geen op de ſchepen niet dikwyls gebeurd) bloedryk en de pols op den eerſten of tweeden dag voller, als natuurlyk, dan kan men vóór de Braaking veilig eenig bloed ontlasten.

Uit de *klasſe* der Braakmiddelen zyn de *Braakwortel*, de *Braakwynſteen* en de *Honig-Azyn* van *Zee Ajuin*, die, wel,

welken ter bereiking van het oogmerk volſtaan, ſchoon ruime teugen *lauw, zoet, of ziltig water* dikwerf de Braaking genoegzaam bevorderen.

De manier op-, *de giften* tot, welken deze ontlastmiddelen gegeven worden, zo wel als de tyd wanneer zy, al of niet, te pas koomen, zyn door anderen genoegzaam bepaald, en by herhaaling opgegeeven: ik voeg 'er daarom, betrekkelyk tot myn tegenwoordig onderwerp, alleen by:

Vooreerst: dat ik in 't gemeen den Braakwortel boven den Wynſteen verkieze, doch wanneer 's lyders ingewanden natuurlyk zeer ſlap zyn, en de boven-buik ſterk is geſpannen, zal de Honig-azyn van Zee Ajuin, by den Braakwortel gevoegd, ook eenige afgangen te weeg brengen.

Ten Tweeden: Wanneer nog geene de geringſte kenmerken van kwaadaartigheid tegenwoordig zyn, en de ziekte in haar eerſte begin is, zoude ik om de braaking te bevorderen, of eenvoudig lauw water of den zee ajuins honig-azyn verkiezen. Deze middelen ontlasten alleen de maag, doen het lichaam weinig geweld aan, en dryven de nadeelige ſtof-

fe

ſe minder benedenwaarts, dan ſterke ontlast-middelen.

Ten Derden: Indien de maag zeer opgeſpannen, de lyder hevig benauwd, en met het begin der ziekte zeer zwak is; wanneer tevens de kenmerken der rottinge zich vertoonen, doet men veiligst met den Braakwortel in verdeelde giften te geeven, zo dat de lyder, by voorbeeld, in een half quartier uurs, een halve *dragma* van deszelfs poeder, in drie gelyke *portiën* gedeeld, gebruike. Deze voorzorg maakt de werking van dezen wortel minder hevig en zekerer.

Ten Vierden: Van het vroegtydig, en, des noods herhaald gebruik der Braakmiddelen hangt zo veel af, dat het verzuim of uitſtel derzelven dikwerf onherſtelbaare nadeelige gevolgen gehad hebben. De uitzonderingen op den algemeenen regel, om terſtond zo dra deze ziekte zich ontdekt, de maag door Braakmiddelen te zuiveren, zyn, ten aanzien der matrooſen, zo weinig in getal, dat het onnoodig is, dezelve aan te roeren. Een kundig Zee Chirurgyn in dienst der O. I. *Compagnie* berigtte my over weinige jaaren, dat hy

door

door het vroegtydig algemeen gebruik dezer middelen veelen zyner lyderen van eene te vreezene kwaadaartige Rotkoorts bevryd heeft, terwyl een minder ervaaren Heelmeester op een ander schip, die, uit onkunde of grilligheid, de afgang bevorderende middelen, met agterlating der evengenoemden, verkoos, eene aanmerkelyke slagting onder het gemeen aanrichtte.

§ 17. De bovenste ingewanden door de braakingen van de Rotstoffe zo veel mogelyk gezuiverd zynde, ook niet eerder, moet de Heelmeester, na verloop van eenige uuren, de overgeblevene ziekte stoffe door *middelen, die den afgang bevorderen*, uitdryven (§ 15. *n.* 2). Doch deze moeten wel sterk genoeg zyn, om aan het bedoeld oogmerk te beantwoorden, echter zo sterk niet, dat zy de krampachtige beweeging der darmen, zo gemeen in deze ziekte, bevorderen (a).

Zy

(a) De gewoonte van sommigen onkundigen, die in allen gevallen van sterke Gommen of Harsten, als de *Scammonium*, *Jalappe*, *Aloë*, of soortgelyke enkele of zaamgestelde ***Drastica***, ter ontlasting

Zy moeten tevens het vermogen hebben om de rotting tegen te ſtaan.

De Rhabarber met *Room van Wynſteen* of *gezuiverde Salpeter:* de *Senebladen* met *Tamarinde* en *Manna:* deze zyn de middelen, welke ter volbrenginge van deze aanwyzing volſtaan; ten minſten hebben wy in de meeste gevallen, om den ſtoelgang te bevorderen, geen anderen noodig.

Ten aanzien derzelven merk ik alleen aan, dat de Heelmeester, indien zyn lyder van den beginne der ziekte zeer zwak is, en de toevallen eene ſterke rotting aanduiden, de middelen die den afgang bevorderen moet paaren met zodaanigen, welken de Ingewanden verſterken, de rotting ſtuiten en eene zagte zweeting uitwerken, waar van wy in 't vervolg opzettelyk moeten handelen.

Indien men aan des lyders ſmaak niet te veel is gebonden, zyn de eigentlyk ge-

ting van de Darmen, gebruik maaken, is verderflyk, en verdient even daarom onze ernſtige berisping. Ik weet, dat deze onvoorzichtigheid hevige buikpynen, krampen, ſtuipen, zelf eene doodelyke rooloop, ten gevolge gehad heeft, en merk dit aan, om dat deze gewoonte, in weerwil van 't geen deswegens aangeteekend is, onder ſommigen zeevaarenden nog ſtand houd.

gezegde *Purgantia Antiphlogistica*, zonder den Rhabarber, te verkiezen, om dat zy eene voordeelige loslyvigheid maaken.

§ 18. Na, en, zo veel mogelyk, onder het gebruik der ontlast-middelen, moet men *de*, daar zynde, *Rotting tegenſtaan* en derzelver gevolgen voorkoomen. (§ 14. *n.* 2.).

In den aanvang eener meer goedaartige galkoorts, en ſomtyds eener kwaadaartige, anders beſmettelyke, Rotkoorts, ſtrekt de ziekte ſtoffe zich dikwerf niet verder uit, dan de maag en darmen; wanneer wy door eene tydige ontlasting derzelven, zonder het gebruik der middelen, die nu in overweeging koomen, veeltyds den lyder gelukkig en ſpoedig herſtellen. Maar de naaste of wezentlyke oorzaak onzer ſcheeps-rotkoorts beſtaat, niet ſlegts in een rottig bederf der gal in de maag en darmen, maar is ook gepaard met eene gelykſoortige verdunning des bloeds (§ 11. *n.* 3.), welke de rotting wederſtaande en verbeeterende middelen, in de behandeling derzelve, onontbeerlyk maaken.

Het zy my gegund, bevoorens ik tot de

de Middelen, die het onderwerp van dit gedeelte myner Verhandeling uitmaaken, koome, met een woord aan te merken, dat het getal der geneesmiddelen, die op den lyst der *Antiſeptica* geſteld worden, byna ontelbaar is. — Men is, zedert de proeven van den grooten PRINGLE, in de keuze en in het getal derzelven tot walgens toe mildaadig geworden.

Hebben wy ondertusſchen (de vermoogens dier Middelen daar gelaaten zynde) geene billyke rede van verwondering, wanneer wy in aanmerking neemen, dat, daar men zich aan den eenen kant bevlytigd, om den ſcheeps-Apotheek, tot die Middelen, te bepaalen, en in te krimpen, welken volſtrekt noodzaakelyk zyn, men zich aan den anderen kant, dikwerf toegeeft in eene optelling en aanpryzing van grooter getal, dan men te vooren had? in eene opſtapeling van zodaanigen, die of allen even vermoogend zyn, of waar van ſommige ten onregten met anderen gelyk geſteld worden? Loopt men daar door geen gevaar, om den ſcheeps Chirurgyn in verwarring te brengen? om hem te verbysteren?

Ik ben te wel overreed van het gewigt dezer aanmerkinge, met betrekking tot myne Verhandeling, dan dat ik in de opgaave der tegenrottige Middelen, der verbeeldinge zoude bot vieren, en, door eene onnoodige uitwyding in dit ſtuk, het geduld van den lezer tergen. Men houde dezen uitſtap ten goede.

De Middelen, welken tot het tegenwoordig oogmerk te ſtaade koomen, worden voornaamlyk tot de volgende *klasſen* gebragt;

Vooreerst: Hier toe behooren zodaanige, welken de overgebleevene rotſtoffe verdunnen en afſpoelen. — Overgehaald gemeen water, tot eene groote hoeveelheid, met kleine teugen, lauw gedronken, in diervoege, dat het buiten noodzaakelykheid geene walgingen en benaauwdheid veroorzaake, is het voornaamst en eenigst Middel tot dit ſoort behoorende. — Doch vermids het enkel, onvermengd water zelden als voldoende erkend word, gebruikt men hetzelve liefst ten voertuig van anderen; ſchoon het in veelen van de, uit die vereeniging zaamgeſtelde, Middelen we-

wezentlyk het eenig werkend geneesmiddel zy.

Ten Tweeden: Ik breng wyders tot deze klasſe, zodaanigen die, door hun zuur, der rottinge eene tegengeſtelde eigenſchap verſchaffen. Hier toe behooren voornaamlyk;

1. *Uit het Plantryk.* Alle verſche zuure groentens, welken, zo lang het ſchip niet in zee is, 't geen doorgaans zelden gebeurd, voor dat de ziekte zich ontdekt, gemaklyk te bekoomen zyn. By mangel derzelven, bediend men zich, met geen minder vrucht, van Tamarinde, in water gekookt, van Azyn met water verlengd, en, in allen gevallen, van Citroen- en Oranje Appelen. Hier toe behooren ook de Room van Wynſteen, Wey van gekarnde Melk, zoete Melk met zuuren geſchift, en dergelyken.

2. *Uit het Bergryk.* Het Vitriool en Salpeter zuur, de geest van Zwavel, vooral de vlugge geest van STAHL, welken by de afſpoelende Middelen, en de afkookſels der plantaartige zuuren, in eene geringe hoeveelheid gevoegd worden, om dat zy, tot ruime giften gebezigd, in de weekelyke darmen onzer lyderen, pynen, krimpingen, krampen,

en eene ontydige rooloop zouden kunnen veroorzaaken.

Deze zyn, myns agtens, de Middelen, welken in het weeren van den voortgang der rottinge de eerste plaats beslaan. Want zy verbeeteren en bedwingen niet alleen de bedorve stoffe in de eerste wegen, maar zy doen ook het scherp pis-zout, 't welk in dit geval te overvloedig is, en oorzaak van de rottige verdunning des bloeds, in een schadeloos *Ammoniakaal* zout verwandelen. — Zy hegten daar en boven de, te veel ontwikkelde, uitgezette en in beweeging gebragte olyagtige, ontbindbaare deelen des bloeds, en verminderen deszelfs al te groote hitte. — In het byzonder, heeft de Azyn, door eene zagte gisting uit de wynen bereid, een aanmerkelyke uitdryvende eigenschap, om dat in dezelve een zagt en beweeglyk ontbrandbaar beginsel huisvest, 't welk, zonder den omloop des bloeds veel te versnellen, eene ligte zweeting verwekt, door de vereeniging zyner zuurdeelen met het pis-zout de rotting tegenstaat, en de bedorven deelen zagtkens door de huid dryft. Deze eigenschap is den Azyn niet zo byzonderlyk eigen, of men vind de-

dezelve min of meer by allen plant-zuuren, en is even zo bekend, als in deze ziekte voordeelig.

Ten Derden: De Loogzouten, zo wel de vaste als vlugge, zyn, op het gezag van CLAUDER (b), PRINGLE en anderen, zeer vermoogend, om de neiging onzer vogten tot bederf tegen te ſtaan, en de rotting, welke reeds is begonnen, te ſtuiten.

Om dit oogmerk te bereiken, in de beſmettelyke Rotkoortſen, worden het zout en de geest van Hartshoorn boven alle andere loogzouten aangepreezen. — Door deze Middelen, word volgens het gezag der nieuwſte ſchryveren, niet alleen het bederf geſtuit, maar de, veeltyds zwakke en werkelooze, levens-vermoogens worden daar door aangewakkerd, en de traage omloop des bloeds bevorderd.

Zy, die de loogzouten ten ſterkſten aanpryzen, beroepen zich meestal op de proeven, welken, ten bewyze hunner

(b) Deze Schryver gaf, al in de voorgaande Eeuw, een middel aan de hand, uit Ammoniakaal-zout en Potasch beſtaande, om daar mede de lyken te balſemen, en het vleesch voor bederf te bewaaren, het welk hy zegt met goed gevolg in 't werk geſteld te zyn.

ner tegenrottige eigenſchap, buiten het menschlyk lichaam, zyn in 't werk geſteld. — Doch anderen begrypen in tegendeel, dat, zo lang wy geene meer overtuigende proefondervindelyke waarneemingen hebben, welken het vermoogen der loogzouten in de gemelde ziekte onwederſprekelyk ſtaaven, wy op geene genoegzaame gronden, dezen boven de zuuren (§ 18. *n.* 2.) mogen verkiezen. Schoon ik geen oogenblik twyffel aan de echtheid der Proeven en de getrouwheid der Waarneemeren, ontken ik echter dat wy, alleen op grond der eerſten, het bederf weerend vermoogen der loogzouten in onze ziekte kunnen verdedigen, zo lang wy, uit het geen buiten ons lichaam geſchied, geen zeker en onwankelbaar beſluit, tot het geen in het zelve plaats heeft, kunnen trekken.

Ik wil geenzints loochenen, dat de vaste loogzouten, om dat zy het bloed te veel ontbinden, en deszelfs *Ammoniakaal* zout (c) vernietigen, nadeeliger zyn, dan de vlugge. Doch der laatſten te-

(c) Men kan hier over de proeven van MARKGRAAF en anderen, die de pis ſcheikundig ondergozt hebben, naſlaan.

tegenrottige kragt, is meer het gevolg van hunne ontbindende en uitdryvende eigenſchap in een leevend lichaam, dan van derzelver, eigentlyk gezegde, tegenrottige hoedanigheid. — Hoe het zy, ik ben ten vollen, op grond eener langduurige en herhaalde bevinding, verzekerd, dat, offchoon de zuuren in dit opzicht, buiten het lichaam ſomtyds voor de loogzouten moeten wyken, zy echter in hetzelve zekerer en veiliger werken. En dit is de rede, dat ik in de behandeling der ſcheeps-rotkoortſen, ter voldoeninge van de tweede aanwyzing, de zuuren boven de loogzouten verkieze.

Om dit gewigtig ſtuk niet zonder allen bewys neder te leggen, zal ik het geen de beroemde TISSOT uit de proeven, welken hy met verſchillende zouten op het afgetapte water eener waterzugtige heeft gedaan, beſluit, hoofdzaaklyk opgeeven.

Uit dezelven bleek, wel is waar, dat het gedeelte van dit vogt, by het welk zuuren gevoegd waaren, ſchielyker ſtonk, dan dat, met het welk een loogzout was vermengd. — Doch (dus vraagt onze groote waarneemer aan den

vermaarden HALLER) zou men daar uit moeten besluiten, dat de zuuren en loogzouten even vermoogend zyn, om de rotting in een leevend lichaam te wederstaan? Voorzeker niet; want, zegt hy, beider wyze van werken, in het menschlyk lichaam, is zeer verschillende. — "Die dit wil beproeven, neeme
„ (voegt hy 'er by) gelyk ik gedaan heb,
„ eene week lang, elken ogtend, eene
„ zekere hoeveelheid Room van Wyn-
„ steen; op eenen anderen tyd, het
„ vaste loogzout van Wynsteen of Al-
„ sem; dan zal hy, 't geen my is ge-
„ beurd, ervaaren en onder het gebruik
„ van den Wynsteen geen ongemak ge-
„ waar worden, dan den laatsten dag,
„ eenige oprispingen, welken een ko-
„ peragtige nasmaak geeven. Doch
„ den derden dag, na dat ik met het al-
„ sem-zout was begonnen, waar van ik
„ slegts één scrupel om de twee uuren
„ gebruikte, had ik stinkende oprispin-
„ gen, myn eetlust verminderde, eene
„ brandende pyn knaagde de *Cardia*,
„ ik had dorst en walging: myne pis
„ werd rood, de kragten verminder-
„ den, en den zesden dag van myne
„ gevaarlyke proeven afstappende, ge-

„ nas

„ nas ik de, door dezelve veroorzaak-
„ te, ongemakken, met zuuren dran-
„ ken.

Hier uit blykt, ten zy ik my bedriege, ten klaarſten, dat de loogzouten onze vogten tot bederf doen overhellen, en dat even dit bederf van dien aart zy, dat het door tegengeſtelde zuuren word overwonnen.

Des Heeren TISSOTS ervaaring ware gemaklyk met andere gelykſoortige waarneemingen te bekragtigen. Doch het gezegde is genoeg, om te beſluiten, dat de loogzouten ten onregte onder die middelen geteld worden, welken de rotting in kwaadaartige beſmettelyke ziektens overwinnen en ſtuiten. — Zy kunnen, ten minſten myns bedunkens, in de gewoone gevallen, met de, te vooren aangeprezen, zuuren in geenen gelyken rang geſteld worden.

Ten Vierden: Uit de *klaſſe* der *Geenſlagtige zouten* zyn de voornaamſte het gezuiverde Salpeter, *Glaubers* wonderzout, de ontbindbaare Wynſteen, en de geest van *Minderer*.

Deze zouten worden in de Rotkoortſen met zeer veel nut gebruikt, om dat zy de rotting merkelyk tegenſtaan. In-

 dien

dien wy echter der waarheid hulde doen, en de ondervinding raadleeven, moeten wy bekennen, dat ook zy, in dit opzicht, voor de zuuren moeten wyken. Immers bewyzen de *Pringliaansche* proeven dat, zy in eene mindere hoeveelheid, de rotting bevorderen, doch in ruimere giften, dezelve kragtig tegenſtaan. Hier by kunnen wy, 't geen de beroemde Hoogleeraar GAUBIUS, uit zyne waarneemingen met het zee zout, beſluit (d), op de overige geenſlagtige zouten toepasſen, wanneer wy waarlyk overreed worden, dat zy de rotting voorkoomen en ſtuiten, of merkelyk bevorderen, naar evenredigheid der meerdere of mindere hoeveelheid, waar in zy gebezigd worden.

Daar en boven ſtrekt myne ondervinding ten getuige, dat de hoeveelheid dezer zouten, zullen zy in de daad de rotting in onze beſmettelyke ziekte ſtuiten, al te groot zoude moeten zyn, om, als geneesmiddel, te kunnen worden gebruikt. — Nooit heb ik, wat men ook van derzelver nuttigheid aanvoere, in het ſtuiten van de kwaadaartigheid der ziekte, met de geenſlagtige zouten myn oog-

(d) *Adv. Varii Argum. L.* I. *pag.* 21.

oogmerk zo wel kunnen bereiken, als met het gebruik der bovengemelde, of foortgelyke, zuuren.

Ten Vyfden: De tegenrottige Middelen, welken onder den naam van *Bitteren*, bekend ftaan, beantwoorden allen, wat derzelver inwendige werking tegen den voortgang der rotting in onze koorts betreft, niet evenveel aan het oogmerk. Sommigen koomen in 't geheel niet te pas, anderen zyn ongenoegzaam: en de besten derzelven zyn de Virginifche Slangenwortel, de Tegengiftwortel en de Myrrhe. — Indien de Heelmeester van dezen Middelen is voorzien, kan hy de overigen, welken tot dit foort worden betrokken, in de behandeling tot zynen Rotzieken lyder, gemaklyk ontbeeren.

Ten Zesden: Somtyds koomen de *Speceryagtige Geneesmiddelen*, in het ftuiten van het geweld der ziekte ftoffe, meer dan anderen te ftaade. De wilde Baldriaan-wortel, de Kamilbloemen, en de Kamfer zyn als dan voldoende, om het bedoelde oogmerk te bereiken.

Ten Zevenden: Uit de *Zamentrekkende* zyn de Koortsbast en Aluin in veelen gevallen onontbeerlyk.

Be-

Behalven deze opgenoemde zyn 'er; welke niet volſtrekt onder den titel van geneesmiddelen, kunnen worden betrokken, doch waar van wy echter ter behoorlyker plaatſe, melding moeten maaken.

§ 19. Met de bovengenoemden Middelen (§ 18) zal de Heelkundige zyne tweede Aanwyzing, ter behandeling van veelen lyderen, die anders onder het geweld der beſmettelyke ſcheepsrotkoortſen zouden bezwyken, met het vooruitzicht van eenen gelukkigen uitſlag volbrengen. — Want ſchoon ſommige, zonder behulp dezer Middelen, door de ziekte koomen, zyn die echter meer, dan anderen, aan wederinſtorting onderhevig, of zukkelen, de ganſche reize door, onder de gevolgen der ziekte, terwyl zy, die ter gepaster tyd, van de genoemde geneesmiddelen gebruik maaken, daar van doorgaans bevryd blyven. Ik zou myn beſtek verre overſchreiden, wilde ik de manier om deze Middelen te gebruiken, en het geen daar toe verder betrekking heeft, in de byzonderheden uitvoerig ontwikkelen. De ſchriften, welken dit onderwerp, met be-

betrekking tot de Rotkoortſen in 't gemeen, behandelen, zyn in elks handen, en die te byster onkundig is, om het geen daar in voorkoomt, op de behandeling der ſcheeps-rotkoortſen toe te passen, zal waarſchynlyk het opzicht over den zieken Matroos niet worden toevertrouwd.

Terwyl de Vraag echter niet alleen, de optelling der geneesmiddelen, maar ook de manier, om de lyderen met dezelven te behandelen, inſluit, ben ik deswegens verplicht, de wyze om deze Middelen te beſtuuren, op te geeven.

Daar toe ſtrekken de volgende Aanmerkingen.

1. In 't gemeen, en in allen gevallen word vereischt, dat de lyder de Middelen § 18. *n.* 1. en 2., zo dra de ingewanden behoorlyk gezuiverd zyn, gebruike. Den ganſchen dag, zo lang het grootst geweld der ziekte duurt, moet de zieke Matroos afkookſels van de, daar gemelde, zuuren, met een geſchikt zoet aangenaam gemaakt, inneemen. — Met eene te groote hoeveelheid zal men in dit opzicht zelden zondigen.

Wanneer kragtiger Middelen, dan

de

de evengenoemden, tot het ſtuiten der rottinge vereischt worden, moet echter het gebruik der zuuren niet geheel ter zyden worden geſteld.

2. Hoewel ik de vlugge en zelfs de vaste loogzouten, als eigentlyke *Anti-ſeptica* in de kwaadaartige Rotkoortſen, zo lang verdenke, tot ik, door proefondervindelyke waarneemingen daar van beter overreed ben, is het my echter, wanneer des lyders kragten door 't geweld der ziekte oogſchynlyk verminderden, de pols rad, en reeds in het begin der ziekte zeer ſlap, en de natuur volſtrekt werkeloos was, dikwerf gelukt, om de Middelen § 18 *n.* 3. met vrucht te gebruiken. — Schoon ik in deze gevaarlyke omſtandigheid myn oogmerk met koud zuiver water menigmaal beter bereikt hebbe, dan met de meest geprezen loogzouten, heb ik echter, in andere gevallen, van eenige greinen des vluggen Hartshoorn zouts met zuiker gewreven, of van deszelfs vluggen geest, onder een weinig wyn vermengd, en van tyd tot tyd den lyder ingegeeven, dikwerf verbaazende, ſpoedige en voordeelige uitwerkingen ondervonden, en het geweld van Rotkoorts-ſen

ſen gekeerd, die allen anderen Middelen wederſtonden.

3. Wanneer de pols, met den aanvang der ziekte uittermaate ſlap is, en rad, de peezen huppelen, de tong en handen eene beevende beweeging hebben, koomen de Middelen § 18. *n.* 5 *en* 6. byzonder de kamilbloemen, de ſlangenwortel en de kamfer te ſtaade. Door dezelven worden de, ſtráks te vooren gemelde, toevallen, die duidelyke teekenen zyn van de kwaadaartigheid der ziekte, dikwerf merkelyk verzagt. Zy bezitten het vermoogen, om de ongeregelde beweegingen der ſpieren te bedaaren, de levenswerktuigen aan te wakkeren, en de gevoeligheid van den lyder te vermeerderen. Afkookſels van de kamilbloemen, de fyn gewreeve ſlangenwortel, met eene ruime hoeveelheid kamfer, tot agt of tien greinen voor elke gift, eens of tweemaal daags, hebben my, in menigvuldige gevallen, daar alle andere Middelen vruchteloos waaren, zo wel voldaan, dat ik tot dit oogmerk van geen anderen gebruik maake. — Onder het gebruik dezer Middelen, zullen klyſteeren uit kamil- en vlierbloemen, met eene ruime hoeveel-

veelheid ſalpeter, dikwyls daags gezet, medewerken.

4. Veeltyds is een hevige benauwdheid voor 't hart, van eene heete, drooge huid, verzeld, terwyl de lyder niets uitwaasſemt. In deze omſtandigheid de doorwaasſeming zagtkens bevorderende, zal de Heelmeester veeltyds eene vermindering der benauwdheid by zynen lyder beſpeuren. — Roodewyn, van het beste ſoort, met koud water, dikwyls, met kleine teugen, gedronken, of Aluin by een zagt zweetdryvend mengſel gevoegd, zyn, om dit heilzaam gevolg te erlangen, allerbest geſchikt. — Geneesmiddelen, die het zweet met meer geweld uitdryven, zyn verderflyk.

5. In allen gevallen is de Koortsbast, ter ſtuitinge van de rotting onontbeerlyk; ja! dit onvergelykelyk Middel is, met de vereischte oplettendheid gebruikt zynde, alleen volſtaande, om de kwaadaartigheid der ziekte ſtoffe zodaanig te verbeteren, dat de gevolgen der rotting voorgekoomen en overwonnen worden. — Om van dit gezegde, 't geen op de bevinding ſteunt, volkomen overreed te worden, ſtelle ik de volgende byzon-

zonderheden aan de opletttendheid voor van hen, welken de behandeling der ſcheeps-ziektens is aanbetrouwt.

α. De Peruaanſche baſt moet van het beſte ſoort zyn. Nimmer zal het onzen Geneesmeester berouwen, zyne aandagt te beſteeden, om allen bedrog te ontgaan. Doch de kenmerken, waar door de egte van de vermengde, de ſlegte van de beste, onderſcheiden word, zyn by de ſchryvers te vinden.

β. Men moet terſtond na de voorafgegaane ontlastingen, met dit Middel beginnen, zonder te letten op- of te wagten na de vermindering der koorts. Het vooroordeel 't welk tegen de *Kina* door veelen eigenwyze en onovertuigelyke ſtyfhoofden gekoeſterd word, in weerwil van de blykbaare bevinding van onpartydige Geneeskundigen, is gegrond op het beſlag en de droogte van de tong, de drooge hitte der huid, de afwezigheid eens bezinkſels in de pis, en van de teekenen der ſcheiding. Doch dezen (ik ſpreek uit eige bevinding) dezen zyn juist kenmerken van de rotting, en dringende redenen, om hoe eerder hoe beter van den koortsbast gebruik te maaken. — Ten betooge van deze

aanmerking ſtrekt de uitwerking van dit Middel in deze ziekte. — Door hetzelve toch word eene zagte doorwaasſeming, welke in alle Rotkoortſen voordeelig is, bevorderd, de ſnelheid van de pols, die in dit geval door het bederf der vogten veroorzaakt word, verminderd, de ylheid tegengegaan, om dat de oorzaak, waar uit die ontſtaat, door den koortsbast word verbeterd, en de ademhaling, die door den verſnelden omloop des bloeds naar de longen, den lyder moeilyk valt, word door denzelven gemakkelyker gemaakt. Met een woord, allen toevallen, die uit een rottig bederf onzer vogten te weeg gebragt worden, het zy de koorts te traag of te ſnel zy, worden door het gepast gebruik van dit Middel, verminderd, bedaard, en overwonnen, om dat het de aanwezig zynde rotting niet alleen tegenſtaat, maar ook die te vreezen is, voorkomt, en daarenboven, zo wel eene al te hevige en ſnelle *Circulatie* bedaard, als den te traagen omloop des bloeds, uit eene vermindering der levenswerkingen, ter regter tyd aanwakkerd. De onwraakbaare getuigenisſen der kundigſte waarneemeren, zo wel als

de

de dagelykfche ondervinding, bevestigen myn gezegde ten overvloede.

γ. In het gebruik van den Peruaanfchen bast moet men niet te karig zyn. Ruime giften van twee, drie of meer oncen, op een afkookfel van 12 of 16 oncen, in een étmaal gebruikt, en daaglyks herhaald, ftuiten veeltyds eene rotting, tegen welke geringe giften weinig of niets vermoogen. Men bepaald de hoeveelheid van de *Kina*, naar den trap van de kwaadaartigheid der ziekte ftoffe, uit derzelver kenmerken te onderfcheiden, en naar des lyders kragten. — In 't gemeen zal men zelden met eene groote hoeveelheid den lyder benadeelen, doch eene te geringe *quantiteit* is niet zelden geheel vruchteloos.

δ. De Heelmeester moet niet te fchielyk het gebruik van dit Middel ftaaken. De Koortsbast, behoorlyk, dat is, tot eene ruime hoeveelheid, gebruikt, overwind en ftuit voor een gedeelte de rotting, door de ftoffe, welke dezelve veroorzaakt, te omwinden. Eene te groote voorzigtigheid daar omtrent zou derhalven gelegenheid kunnen geeven, dat een gedeelte dezer ftoffe zich naderhand ontwikkelde, en den lyder op nieuw

door de ziekte aangetast werd. — Ten minsten moet men, zo lang zich eenige teekenen van rotting vertonen, met dit Middel aanhouden.

ε. Het afkookfel van den fyn gestooten Koortsbast verdient de voorkeur boven eenige andere bereiding deszelven. Daar door word tot het gereed maaken van het Middel minder tyd vereischt, en de Heelmeester kan verzekerd zyn, dat het werkzaamst gedeelte van de *Kina*, niet in het overschot blyve, en, even daarom, kan hy op de uitwerking derzelve beter staat maaken.

ζ. By den Koortsbast moeten zodaanige Middelen gevoegd worden, die deszelfs werkvermoogen bevorderen, als de Tamarinde, Citroensap, de zoete Vitriool- en Salpeter-geest of soortgelyke, die het bederf tegenstaan, en min of meer den stoelgang bevorderen. Want,

η. onder het gebruik der *Kina* moet de lyder daaglyks open lyf hebben. Indien zy dit op zich zelve, of door byvoeging der, zo even aangepreezen, Middelen niet uitwerkt, paart men den Koortsbast met Kamilbloemen, Sene-

bla-

bladen, *Glaubers* wonderzout, of bereid, uit de laatstgenoemden, klisteeren, welken om de 4 of 5 uuren ingespooten worden.

De aanwyzing tot deze ontlasting is gegrond op de hardlyvigheid, de zwelling van den buik, rommelingen, enz.

§. 20. Onder de Middelen, om de besmettelyke Rotkoorts op de uitvaarende O. I. schepen van ons Vaderland, te behandelen, behoord ook, behalven de reeds aangepreezen, *eene zuivere koele lucht*. — Op dit zo noodzakelyk vereischte, ter geneezing van Rotzieken Matroosen, slaat men op de schepen veeltyds te weinig acht. Zelfs word het door veelen, wien het aan oordeel of kundigheid mangeld, niet zelden ten koste van 's lyders herstel, veracht, en in deszelfs plaats eene altyd nadeelige warme dampkring verkoozen.

Ondertusschen is niets redelyker, dan in eene ziekte, waar toe de warme onzuivere dampkring zo veel aanleiding geeft, eene frissche en koele lucht te verzorgen: niets billyker, dan het geleiden der wyze natuur in dit opzicht te

volgen, en den verhitten lyder, die naar de koelte reikhalst, dat geen te beſchikken, wat de woede der ziekte en hevigheid der koorts, zo wel als de kwaadaartigheid der rotting kan bedaaren. — Doch daar toe kan, naar uitwyzen van de geduurige ervaaring, de koelte des Dampkrings, welke den lyder omringd, en dien hy inademt, zeer veel toebrengen. Immers word daar door het onmaatig zweeten, het welk in den beginne der ziekte altyd nadeelig is, voorgekoomen, of bedaard; de beweegingen der pols, door de verkoeling des bloeds, en deszelfs daar uit volgende, verdikking, gematigd; des lyders kragten worden onderſteunt; de ademhaaling verbeeterd; de inwendige hitte getemperd, en de rotting geſtuit. Ten dien einde moet men de lyders, zo lang het ſchip niet in zee is, op het ſtrand in eene, tot hun verblyf geſchikte, loots of in een ſchuur brengen, of men doet op het ſchip al wat de gelegenheid van weer, wind en water toelaat (e).

§ 21. Het

(e) Onlangs verhaalde my een Schipper, dat de Rotkoorts, welke een goed deel van het gemeen had

§ 21. Het derde dat in de behandeling van onze ſcheeps-rotkoorts te doen is, beſtaat in *het herſtel van des lyders kragten* (§ 14 *n.* 3).

Ik betrek tot deze aanwyzing niet zo zeer de noodzakelykheid om voor de kragten van den lyder, in de hevigheid der ziekte, te zorgen, want dit is onafſcheidelyk met het ſtuiten der rotting verbonden, zo dat, hoe gelukkiger wy daar in ſlaagen, hoe minder wy met de overblyvende zwakheid des lichaams, in het afgetrokken beſchouwd, te doen hebben. Maar ik heb voornaamlyk het oog op de verſterking van den lyder, na dat de kwaadaartigheid der ziekte, voor het grootſte gedeelte, is overwonnen.

De Middelen, welke ter behandeling van den lyder vereischt worden breng ik tot — 1. den *Koortsbast*; 2. den *Wyn*; 3. *een koele Dampkring*; en ten 4. tot *eene geſchikte Levens-regeling*.

Deze Middelen moeten wy zo veel

 meer

had aangetast, en van een zeer beſmettelyken aart was, in haar woede voortging, zo lang de ſtille Z. O. Wind waaide, maar in geweld en beſmettelykheid verminderde, zo dra een ſtyve N. W. Wind door het ſchip blaasde.

meer in 't werk ſtellen, als de Matroos; meer dan andere menſchen, in het gevaar van wederinſtorting verkeerd.

§ 22. De verſlapping der ingewanden en vaten, het noodzakelyk gevolg der ziekte, en van de daar tegen aangewende geneesmiddelen, de vrees van, nog overgebleevene, rotſtoffe, en het gevaar van wederinſtorting, zyn dringende redenen, om, gelyk reeds is aangemerkt, met het gebruik van den *Koortsbast*, als een verſterkend middel, aan te houden. — Doch in het tegenwoordig geval, neemt hy, die het opzicht over den lyder heeft, de volgende *Regelen* in acht.

Vooreerst: De hoeveelheid des Koortsbast, welken de lyder by aanhoudendheid gebruikt, word by trappen verminderd, zo dat eindelyk een half once daags, ter verſterking van den verzwakten Matroos volſtaat, mids hy daar mede, tot de volkoomene geneezing toe aanhoude.

Ten Tweeden: Het komt thans minder aan op de keuze eener byzondere bereiding. De poeder op zich zelven, het afkookſel van de geheele of van de

fyn

ſyn geſtootene, het *Extract* of de *Tinctuur* der *Kina*, met brandewyn, of wyn bereid, zyn allen even vermoogend ter verſterking van den lyder.

§ 23. De zieken, die het grootst gevaar te boven zyn, hebben meestal eenen byzonderen trek naar *Wyn* en *ſterke Dranken*.

Betreffende het *eerſte*; men geeve hen daags drie gewoone wynglazen, en klimme op tot zes, waar mede men drie of meer weeken aanhoud. — Daar na word deze hoeveelheid trapswyze verminderd en de wyn eindelyk geheel agter gelaten (f).

De *Geestryke Dranken*, door veelen in de Rotkoortſen ter verſterking aangeprezen, mogen wy den Matroos, voor al hem, die te vooren 'er aan gewoon was, niet onthouden. — Uit dezelve verkiezen wy de Brandewyn, Genever, beste Rum of Arak met water verlengd, en maatig gedronken. Deze Middelen zyn byzonder geſchikt om de inſtorting,

 de

(f) Dit heeft zyn opzicht op den gemeenen Man. Die gelegenheid hebben, doen best, om, zo lang de reize duurt, daaglyks een goed glas wyn te drinken.

de ſcheurbuikige kwaadſappigheid, welken anderzints dikwerf na de geneezing der ziekte volgen, te voorkoomen.

§ 24. *Eene koele Lucht* werkt kragtig mede in het verſterken van den zwakken Zeeman. — Om dezelve in te ademen, moet hy by alle mogelyke gelegenheden, aan 't ſtrand gebragt worden. Doch het ſchip in zee en het weêr gunſtig zynde, dikwyls op het dek zitten of wandelen.

§ 25. Zo lang eenige vreeze van rottig bederf overſchiet, en de lyder niet reeds merkelyk in kragten is toegenoomen, moeten alle dierlyke *ſpyzen* zorgvuldig vermyd worden. - Ryst, ſcheepsbrood, garst, grutten, havermeel, meelbloem in water, of indien 'er gelegenheid is, in gekarnde melk gekookt, verſche geſtoofde groentens met Citroenſap, zyn, in de tegenwoordige omſtandigheid, de geſchiktſte voedſels. Daar na, wanneer geene Rotting meer te duchten is, gaat men over tot dierlyke ſpyzen. — Magere vleesch ſoupen met groentens en room van Wynſteen, versch wit vleesch, als het te bekoomen

men is, met ingemaakte groentens of ſcheepsbrood, in het ſap van Aalbesſen geweekt, koomen byzonder te ſtaade.

De keuze dezer ſpyzen geſchied naar gelang der byzondere omſtandigheden, zo van het *proviand*, als van den lyder, en met dezelven houd men zo lang aan, tot hy zyne voorige kragten bekoomen heeft, en in ſtaat is, om met de overige gezonde Maats uit den zelven bak te eeten. Den Zieken, op wiens verſterking het alleen aankomt, moet men de warme water dranken, voor zynen *gewoonen Drank* zorgvuldig onthouden. Enkel koud water, of dit met een weinig brandewyn vermengd, goed belegen bier, garst of haver-water met wyn, moet zynen daaglykſchen drank uitmaaken.

De Beweeging is volſtrekt noodzakelyk, ten minſten zeer voordeelig in de vernieuwing der verlooren kragten. Met dit oogmerk moet de Matroos, wanneer de gelegenheid niet ontbreekt, daaglyks op het ſtrand wandelen; of by mangel daar van, zy het hem vergund, zich met ſpringen en ſtoeien te vermaaken, of de Schipper laat hem het gemaklykst ſcheeps-werk verrigten, tot dat hy in

ſtaat

ſtaat is, om zynen post behoorlyk waar te neemen. Een te zwaare arbeid zou den zwakken Zeeman voor altyd kunnen krenken.

§ 26. Op deze wyze word de kwaadaartige beſmettelyke Rotkoorts, op de uitvaarende O. I. ſchepen dezer Landen, best behandelt, en met dezelve, hoe eenvoudig zy moge ſchynen, zal men veeltyds, zo ſpoedig als gelukkig, den lyder herſtellen.

Ik beken dat ik dit Hoofdſtuk merkelyk zoude hebben kunnen uitbreiden, en dat ik aan den anderen kant veele zaaken, die men ook elders vind, en den kundigſten myner lezeren bekend zyn, gemeld heb. — Doch het ſtrekke ter myner ontſchuldiging, dat dit gedeelte van myn betoog het uitvinden van nieuwigheden, zo min als de verſchillende gedagten van veelerleie ſchryveren ten doel hadde; maar dat ik my op eene zuivere en onopgetooide bevinding, en op eene korte, ſchoon voldoende, behandeling der ſcheeps-rotkoorts allerbyzonderst toegelegd heb.

§ 27. Ik kan deze Afdeeling niet beſlui-

ſluiten, zonder de opgaave der byzondere *behandeling* van zodaanige *Toevallen*, waar van ik niets of te weinig heb gezegt, en die echter de oplettendheid van den zeevaarenden Geneesmeester verdienen. Deze zyn Hoofdzaaklyk de navolgende:

Vooreerst de *Ylhoofdigheid*. Dit toeval, 't welk, in den beginne der ziekte, een duidelyk kenmerk is van een drukking der hersſenen en verſnelden omloop des bloeds naar dezelven, word allerzekerst geſtuit door zodaanige Middelen, welken den loop des bloeds naar beneden bepaalen.

Behalven de reeds (§ 17.) aangepreezen Middelen, ſtrekken daar toe het Zuurdeeg aan de voeten, het waſchen der beenen met het afkookſel van Kamilbloemen in bier of wyn-azyn, en ſpaanſche vliegen aan de kuiten, welken ook des noods aan de dyen en de armen worden geplaatst. — Deze laatſte echter moeten, zo wel om de, te vreezene, moeilykheid der pisontlasting, als om de verheffing der Koorts, welke uit hunne prikkeling dikwerf ontſtaat, en om de verdunning des bloeds, veeltyds het gevolg van hun opgeſlorpt Vlugzout,

zout, met omzigtigheid gebeezigd worden. — Om deze schaadelyke uitwerkingen der spaansche vliegen te vermyden moeten zy met Kamfer worden bestrooit, en liever den vierden of vyfden dag der ziekte, dan vroeger, worden aangelegd.

Ten Tweeden: de Rommelingen in de darmen, door een verylde lucht veroorzaakt, zyn doorgaans de voorboden van ontydige afgangen en verdienen daarom des Heelmeesters byzondere oplettendheid, vooral wanneer zy, tegen het gebruik der Middelen die de rotting wederstaan, voortduuren. Op grond eener menigvuldige en langduurige beproeving, prys ik in dit geval den wilden Baldriaanwortel tot twaalf greinen, bloem van Zinc met een weinig zuiker, welk poeder de lyder in eens gebruikt, en indien het toeval niet wykt, herhaald. Het mislukt zelden, of de Rommelingen verminderen op het gebruik van eene gifte.

Wanneer deze buik-rommelingen zeer geweldig zyn, de lyder weinig yld, en de benauwdheid niet zeer groot is, kan men veilig tegen den avond een zagt *opiaat* by het evengemelde poeder voegen.

Doch

Doch de lyder zeer hardlyvig, en de buik opgeſpannen zynde, dan verzorgd men eenige afgangen, door middel van den Rhabarber, den wilden Baldriaanwortel, en een Middenzout, elk tot een halve dragma, wanneer de buik-rommelingen, tevens met de afgangen, doorgaans verminderen.

Ten Derden: Wanner de *Purper Vlakken*, Garst-uitſlag, of ſoortgelyke kenmerken eener rottige verdunning des bloeds, zich op de huid vertoonen, 't welk nochtans onder eene koele behandeling zelden gebeurt (g), moet men de hoeveelheid van den Koorstbast voor al niet verminderen, en by denzelven eene genoegzaame hoeveelheid kamilbloemen (h) voegen. Wanneer by het doorzygſel van dit Middel den geest van *Minderer*, behoorlyk bereid, vermengd word, heeft men een allerkragtigst middel,

(g) Een bevaare Zee Chirurgyn ſchreef my in 't voorleden jaar. "Toen de Zieltjes vyf dagen aan boord waren geweest, ontdekte zich de Rotkoorts, ik liet myn volk koeltjes leggen, waar door niemand een rottigen uitſlag kreeg. — Ik werd ook ziek, myn opvolger broeide de lyders uit al zyn magt, maar veelen kreegen daar door een ſoort van garst-uitſlag, en niet weinige ſtierven".

(h) Een once of daar omtrent op een kookſel van 12 oncen.

del, om de oorzaak des gemelden uitſlags tegen te gaan. Ik heb dikwerf in dit geval, daar de nood ſpoedige, en tevens de minst kostbaare, hulp vereischte, met koud overgehaald water, by kleine teugen ingegeeven, dit toeval geſtuit. — Daar deze Middelen onvoldoende zyn, zullen wy met geen andere, indien myne ondervinding doorgaat, ſlaagen. De overige toevallen zyn van weinig belang, vorderen geene byzondere behandeling, of zyn boven het bereik der geneeskunde. — Tot deeze laatſten breng ik byzonder de geduurige ſlaauwtens en ſterke ſtuiptrekkingen, indien zy te voorſchyn koomen, na dat de ziekte reeds eenige dagen heeft geduurd, en de rotting niet is verminderd, den hik met wezenloosheid, en het onwillig openſtaan des monds en andere van gelyken aart, gewisſe voorboden van den naderenden dood. — Onder deze Toevallen behoort ook eene zekere *Spasmodique Contractie* van de *Erectores penis*, welke een volkoomen PRIAPISMUS tot haar gevolg heeft (i).

VIER-

(i) Dit toeval is niet altyd van een nadeelig gevolg. — Ik zag het onder de *Symptomata*, die eene gun-

VIERDE HOOFDSTUK.

De Middelen om deze Ziekte te voorkoomen.

§ 28. De Kenmerken, de Oorzaaken, en Wyze van behandeling der besmettelyke Rotkoorts, op de uitvaarende O. I. schepen dezer Landen, nu menigvuldiger, dan in vroeger tyd, te voorschyn koomende, betoogd hebbende, moet ik, naar leiding der Vraage, overgaan, om *die Middelen aan de hand te geeven*, welken in staat zyn, *om deze vernielende Ziekte* in zo verre *te weeren*, als zy thans gemeener is, dan voor dezen.

Eer ik daar toe overgaa, zal het noodig zyn 't geen ik te vooren (§ 4.) ondersteld heb, of beweezen, te herinneren.

Vooreerst: De Vraag heeft geenzints tot haar voornaam doel, de scheepsrotkoorts in 't gemeen, zelf die niet, welke op de uitgaande O. I. schepen van

 ons

gunstige scheiding voorafgingen, menigmaal. — Maar nooit heb ik een' lyder zien herstellen, by wien deze *erectie* gelyktydig was, met den hik en verlamming van de onderkaaks spieren.

ons Vaderland te voorſchyn koomt, maar eene zodaanige, welke thans menigvuldiger is, dan voor dezen.

Ten Tweeden: De Oorzaaken, in het tweede Hoofdſtuk opzettelyk ontvouwd, zyn de waare redenen, waarom deze ziekte in vergelyking van vroegere jaaren zich menigvuldiger ontdekt.

Ten Derden: Ik heb beweezen, dat wy deze redenen alleen moeten zoeken, by het gemeen der Volkhouderen, en 't geen tot hetzelve betrekking heeft.

Hier op ſteund, dat de Middelen ter voorkoominge van de meerderheid der beſmettelyke Rotkoorts op onze O. I. uitvaarende ſchepen, in vergelyking van voorigen tyd, op deze twee *Voorzorgen*, of liever op een van beiden, moeten uitkoomen.

1. De Heeren Bewindhebbers der O. I. *Compagnie* moeten de Manſchappen der Zielverkoopers van de ſchepen houden, en dezelven in hunne plaats met beter en gezonder volk voorzien, of

2. ten aanzien der Volkhouders, en van het gemeen by hen huisvestende, moeten zodaanige maatregelen worden genomen, dat de gelegenheid geevende Oorzaaken, waar voor, gelyk boven is

ge-

gebleken, het volk thans bloot ſtaat, worden ontgaan, en de natuurlyke geſteldheid des lichaams, zo verre dezelve voor de evengemelde Oorzaaken vatbaar is, word verbeterd. —

Met een dezer Middelen zoude men ten minſten uitwerken, dat de beſmettelyke ſcheeps-rotkoorts in 't vervolg, op de uitvaarende O. I. ſchepen, niet gemeener zoude zyn, dan voor dezen.

Laat ons 't een en ander een weinig nauwkeurig overweegen, en voornaamlyk ſtaan blyven op die Middelen, welken minst kostbaar zyn en tevens aan het oogmerk beantwoorden.

§ 29. Betreffende het *Eerſte* (§ 28. *n.* 1.). Wanneer wy de ſteeds toeneemende moeilykheid, om de ſchepen alleen met gezond en geſchikt volk te bemannen, in aanmerking neemen; — de Middelen welken de O. I. *Compagnie* op verſchillende tyden en wyzen, om dit heilzaam oogmerk te bereiken, vruchteloos heeft aangewend, beſchouwen; en den, daaglyks verminderenden, lust van 't gemeen voor de Vaart, daar by voegen; dan is 'er waarlyk weinig rede, om op dit, eerst voorgeſtelde, middel

 ſterk

ſterk te dringen. Want alles overwogen zynde, zou toch het aanbod van grooter hand-, of maandgelden, de ſterkſte dryſveer zyn, om den lust voor de vaart te doen aanwakkeren. — Maar (de mogelykheid van zulk een aanbod, en deszelfs beſtendigheid, voor een oogenblik toegeſtaan zynde) zou men dan, daar door te weeg brengen, dat menſchen, die zonder gevaar aan land kunnen beſtaan (k), ſchoon het hun anders aan geen moed haperde, dit hun beſtaan, hunne bloedverwanten, hunne veiligheid zouden verlaaten, om zich aan de wisſelvalligheden der zee te vertrouwen? Neen! dit middel, behalven dat het, myns bedunkens, onuitvoerlyk, en ſtrydig is met de tegenwoordige omſtandigheid der O. I. Maatſchappye, is van te weinig kragt en te dikwerf vruchteloos bevonden, dan dat ik my met de overweeging daar van langer zoude ophouden.

Om al wat tot dit ſtuk behoord, met een enkel woord af te doen. Ik beken geene voldoende Middelen te weeten, om

(k) De gelegenheid daar toe ontbreekt onzes agtens hier te landen zo weinig, als in vroeger tyd.

om de O. I. *Compagnie* in ſtaat te ſtellen, of den Bewindhebberen den weg te wyzen, om de uitgaande ſchepen, zonder behulp der Volkhouderen, of menſchen die hunne plaats vervullen, in de tegenwoordige geſteldheid van zaaken en omſtandigheden, te bemannen.

§ 30. Ik gaa derhalven, zonder verdere uitweiding, over tot eene nadere ontvouwing van het tweede voorgeſtelde Middel ter voorkoominge van de menigvuldigheid der bedoelde ziekte (§ 28. *n.* 2). — en zal dit gedeelte van myn antwoord in diervoegen ſchikken, dat ik,

Eerst het oog zal ſlaan op het geen tot de Volkhouders, als zodaanig, de meeste betrekking heeft.

Ten Tweeden: Zullen wy het volk by hen huisvestende, en de omſtandigheden, waar in zy ter voorkoominge van de ziekte moesten verkeeren, in tegenſtelling van het geen tegenwoordig plaats heeft, in 't byzonder overweegen. — Alles met betrekking tot ons onderwerp.

Deze ſtukken kan ik des te ſpoediger afdoen, naar maate, uit overweeging

des tweeden Hoofddeels, by tegenſtelling, duidelyker blykt, wat in dit opzicht in aanmerking koomt.

§ 31. *Ten aanzien der Volkhouderen,* (§ 30. *n.* 1.) zo verre zy invloed hebben op de Oorzaaken van de vermenigvuldiging der beſmettelyke ſcheeps-rotkoorts, geeve ik de volgende Middelen in overweeging.

1. Elk een, die zich met het werven en aanhouden van Matrooſen bemoeid, moest geheel en al van de Bewindhebberen der Oosterſche Maatſchappy afhangelyk zyn. — En die Volkhouders moesten, met uitſluiting van allen anderen, in hunnen post worden gehandhaaft. Voor al was het noodig, dat hunne *Acte* van aanſtelling of *Inſtructie* hen, onder geſtrenge boetens tegen de overtreeders, verbond, om hunne gasten behoorlyk, op die manier, waar van ik ſtraks (§ 34.) zal handelen, of ſoortgelyke wyze, te onthaalen. —

Daar door zou men de Middelen, die, ten aanzien van het volk, de Rotkoorts kunnen voorkoomen, beter in handen hebben, en de, veeltyds barbaarſche, buitenſpoorigheden der Zielverkoo-

koopers zou men, ten nutte der armen Zeelieden, kunnen bedwingen.

Ten Tweeden: De Volkhouder moest genoodzaakt zyn, om in een luchtig, ruim huis, met een open plaats, te woonen, 't welk hy in kleine, of in den omtrek van groote steden, gemakkelyk ten geringen pryze, zou kunnen bekoomen. Of

Ten Derden: de Heeren Bewindhebbers konden zich, met bewilliging van de Regeeringen der Steden, van een pest- of leeprooshuis, die toch tegenwoordig, op veele plaatsen, geen nut altoos hebben, voorzien, of een vervallen Brouwery aankoopen. Deze of soortgelyke ruime en luchtige gebouwen konden tot het volgend oogmerk gemakkelyk worden ingericht.

Ten koste der *Compagnie* plaatse men daar in één of meer Volkhouders; schikke de vertrekken ten nutte der Matroosen, en beraame zodaanige maatregelen, welken de Bewindhebbers, in navolging van andere gelyksoortige stichtingen, buiten ons Land, gevoeglykst zouden oordeelen, om het volk alzo te behandelen, dat de zwakke versterkt, de zieke geneezen, en alle gele-

 gen-

genheden der besmettelyke Rotkoorts zorgvuldig vermyd werden.

Ik beken, dat dit voorstel aan veele tegenwerpingen onderhevig is; echter zyn mogelyk de gewigtigste derzelven van minder belang, dan zy in den eersten opslag schynen: en het zou weinig moeite inhebben om, ingevalle de *Compagnie* de kosten, welke de Volkhouders aanwenden, geheel voor haare rekening nam, en by gevolg zich ook de voordeelen, die zy erlangen, aanmaatigde, aantetoonen, dat myne bedenking, niet alleen, niet onuitvoerlyk is, maar ook min kostbaar, dan men zich, by eene oppervlakkige overweeging der zelve, voorsteld. — Zou men (om iets te noemen) den aangeworven Matroos met het een of ander werk, ten voordeele van de Maatschappy, niet kunnen onledig houden, en even daar door eene winst verkrygen, waar van de Volkhouder is verstooken? Zou men door deze schikking niet in staat gesteld zyn, om het volstrekt onbedreeven volk min of meer in de Zeevaart-kunde en hunne byzondere posten te onderwyzen? en, daar het hier voornaamlyk op aankoomt, zou de uitoeffening van een diergelyk plan, niet

als

allergeſchiktst zyn, om de veelvuldige nadeelen, die door de Volkhouders, en de Manſchappen, door hen aan boord verzorgd, in de tegenwoordige omſtandigheden veroorzaakt worden, geheel uit den weg te ruimen?

Doch dit ontwerp is zekerlyk niet vry van gewigtige zwaarigheden, waarom ik het ſlegts met zeer ruuwe trekken heb geſchetst.

Ten Vierden: Onder beding van het eerst voorgeſtelde (*n.* 1.), konde men den Volkhouder jaarlyks een zeker inkoomst, of, by elke monſtering, eene belooning in geld of ſpeceryen geeven, meer of min, naar geraaden hy grooter of kleiner getal van Manſchap aanbragt, naar maate dit volk gezonder en geſchikter, en hetzelve meer over de behandeling van den Volkhouder voldaan was. Daar door zou men hen ten minſten, zonder eenigen dwang, noodzaaken, om zich op gezond volk toeteleggen, het zelve wel te bejegenen, en even daar door der Maatſchappye eenen wezentlyken dienst van grooter waardye, als de gemaakte kosten, te doen.

§ 32. Doch, indien 'er ten aanzien

der Volkhouderen, geene verandering altoos kan worden gemaakt, en de voorgeſtelde Middelen des wegens geene aanmerking verdienen, zullen de Middelen, die de behandeling van het volk, aan hunne huizen, kunnen verbeeteren, (§ 30. *n.* 2) waar van de uitvoering zo gemakkelyk als onkostbaar is, het bedoelde oogmerk bereiken.

In de nadere overweeging van dit gewigtig gedeelte myner Verhandeling zal ik behoudens § 31. *n.* 1;

1. het oog ſlaan op de lichaams-geſteldheid van het gemeen, door den Volkhouder aangehouden.

2. Eene behandeling van dit volk voorſtellen, waar door de gelegenheid geevende oorzaaken der Rotkoorts kunnen ontgaan worden.

3. De manier, hoe men zich ten aanzien van hen, die by het aan boord koomen, min of meer door de ziekte aangetast zyn, te gedraagen hebbe, opgeeven.

§ 33. *Vooreerst:* Vermids de ſchadelyke vermoogens (§ 9.), naar gelang der voorgeſchiktheid van het grootſte gros der, door den Volkhouder geworven,

Ma-

Matroofen (§ 8.) min of meer nadeeliger werken, moesten zy, door een, daar toe aangefteld, Geneeskundigen (l), terftond na hunne verbintenis aan de *Compagnie*, nauwkeurig worden onderzogt, en dees moest elk, overeenkomftig zyne lichaams-gefteldheid, behandelen.

Door deze eenvoudige voorzorg konden de zaaden der ziekte worden uitgeroeid, of de invloed der fchadelyke vermoogens op dezelven kragteloozer gemaakt, en even daar door, of de bedoelde Rotkoorts voorgekoomen, of derzelver kwaadaartigheid en befmettelyke aart merkelyk verzagt worden.

§ 34. *Ten Tweeden:* (§ 31. *n.* 2). Indien de gasten der Volkhouderen, in ftede van de tegenwoordige behandeling, onder het opzicht van den bovengemelden Geneeskundigen, op de volgende wyze onthaald wierden, zouden de gelegenheid geevende oorzaaken onzer ziekte niet weinig in getal en kragt verminderen. — Ik zal deze behandeling,

(l) Indien men de Stads-Doctoren of Chirurgyns daar toe niet wilde verplichten, konde men iemand anders aanftellen,

ling, om dat zy weinig omslag vorderd, slegts met korte woorden hoofdzaaklyk aanstippen.

1. *De Lucht* waar in het volk verkeerd, moet niet te heet, noch te koud, zuiver en niet beslooten zyn. — Om deze rede moeten 'er zich niet te veel op dezelfde plaats by elkanderen onthouden. — Zy moeten, zo dikwyls de gelegenheid toelaat, van schoon linnen voorzien en behoorlyk gereinigd worden.

2. *De* dierlyke, gezoute of gerookte *Spyzen*, die onverteerbaar zyn, voor zwakke, en veeltyds uitgehongerde maagen, kunnen niet anders dan schadelyk zyn. — Zy moeten hun derhalven zorgvuldig onthouden, en al wat garstig is, of bedorven, geweerd worden. Zo lang de ingewanden niet behoorlyk versterkt zyn, zyn de meel-spyzen, goed, zuiver wit vleesch, groentens, ooft en soortgelyke, de geschiktste voedsels; of men gewenne den Zeeman aan de gewoone scheeps-kost.

Het volk moet, in 't gemeen, niet te schraal gevoed worden, echter moet de Zielverkooper, aan den anderen kant, zorgen, dat het zich, in het onmaatig

ge-

gebruik der dierlyke ſpyzen, zelf van de besten, niet te buiten gaa.

De Drank moet beſtaan in goed belegen bier, of in brandewyn, met water, koud gebruikt.

3. Zy moeten, daaglyks, in de open lucht eene maatige *beweeging* hebben.

Indien de Heeren Bewindhebbers, op de eene of andere wyze, de Matrooſen, die niet by de Volkhouders t'huis zyn, verpligteden, om op hunne makkers het oog te houden, zouden zy veilig buiten de deur kunnen worden vertrouwd. Daar door, en door de, te vooren gemelde, behandeling, zou van zelf,

4. de zo nadeelige *gemoedsgeſteldheid*, van ſommige onzer gasten, verdwynen. Ongevoelig zouden zy zich, in 't gezelſchap hunner maats, aan de vrolykheid der Matrooſen gewennen, en alle zorg, kommerlyk nadenken, en angstbaarend vooruitzicht zouden verſtuiven. — Het een en ander zou ten gevolge hebben,

5. dat de *Spys-verteering* geregeld voortgaan, en de ontlastingen niet zouden geſtremd worden, en *Eindelyk* of *ten*

6. Dat de gelegenheden, waar door de

de *ongevoelige doorwaasſeming* belemmerd word, merkelyk zouden verminderen, of geheel afweezig zyn.

Door deze voorzorgen konden de aanleiding geevende oorzaaken der Rotkoorts, welken thans ongetwyffeld aan de huizen der Volkhouderen gemeen zyn, niet weinig in getal en kragt verminderd worden.

§. 35. *Ten Derden:* (§ 32. *n.* 3.) Men moet niemand aan boord neemen, welke, zelf de geringſte, beginſelen dezer ziekte onder de leden heeft.

Om hier omtrent zeker te zyn, konde de Geneeskundige (§ 33) het volk, voor deszelfs vertrek, behoorlyk onderzoeken; zulken, die een ſcheurbuikige kwaadſappigheid en verdunning der vogten hebben, maar voor al hen, by welken de kenmerken van eene galkoorts zich vertoonen, moest hy, overeenkomſtig hunne omſtandigheden, behandelen, en des noods, liever tot eene volgende monſtering bewaaren, dan dat zy, ten koste hunner, en der overigen Zeelieden, gezondheid, op het ſchip koomen.

Men ſlaat, mag ik dit vrymoedig aanmer-

merken? op deze noodzaakelyke voorzorg in ons Vaderland te weinig acht. — Want ik ben verzekerd, dat elk, die de geringe beginſelen, waar uit eene, de verderflykſte, Rotkoorts dikwerf haaren oorſprong trekt, overweegt, en, op grond van de getrouwſte berichten, in aanmerking neemt, dat zy dikwerf door een eenig man op 't ſchip word gebragt en voortgeplant, my gaarn zal toeſtemmen, dat men nooit te nauwkeurig zyn kan in te beletten, dat iemand, die reeds min of meer is beſmet, aan boord koome.

Voornaamlyk moet men hier zyne oplettendheid verdubbelen, wanneer de beſmettelyke Rotkoorts in of omſtreeks het huis van den Volkhouder heerscht.

Doch deze voorzorg geeft gelegenheid aan eene billyke Vraag, naar een geſchikt verblyf voor den lyder buiten het huis van den Volkhouder, en zonder nadeel van den laatſten?

Indien het tweede lid van § 31. ter uitvoer gebragt wierd, was de plaats, om den ziekelyken Matroos te bergen, ras gevonden, wanneer men den afgekeurden Zeeman in het huis van den Volkhouder, tot zyne volkoomene ge-

zond-

heid, konde laten verblyven. Doch indien het, aldaar voorgeſtelde, onuitvoerlyk is, zou men een of meer kamers in de Gasthuizen tot dat oogmerk kunnen ſchikken. Deze Godshuizen zyn toch haare oprichting aan den menschlievenden inborst van veelen onzer ryke Vaderlanderen verſchuldigd. Nooit bedoelden de ſtichters dier gebouwen, dat men de deuren derzelven voor zo veele arme zieken, als nu geſchied, zoude ſluiten, en de meeste vertrekken voor pronkkamers houden. Niets is gemakkelyker, dan met behulp der goede Regeering onzer ſteden, die aan dit nuttig oogmerk gaarn de hand zoude leenen, de, nu ledige, kamers, ten gebruike van den zieken Matroos, af te zonderen.

De Wet der natuur, het belang van de O. I. *Comgagnie*, de tegenwoordige ſchaarsheid van 't gemeen op de ſchepen, het nadeel, het welk door een eenig ziek man dikwerf op onze uitgaande O. I. Vaarders, te weeg gebragt word, het waare oogmerk der Gasthuizen: Dit, en het geen daar toe betrekking heeft, zyn ſterke drangredenen, om het hart onzer menschlievende Over-

heid,

heid, tot bewilliging van dit voorſtel, overtehaalen.

De, daar toe geſtelde, Geneeskundige, of gewoone Geneesheer van het Gasthuis, zou als dan den lyder het noodige kunnen verzorgen, en de geene die herſteld waren, konden, ten voordeele van den Zielverkooper, met een volgend ſchip vertrekken.

§ 36. Deze Middelen, waar van de voornaamſte en noodzakelykſte zich, myns agtens, door hunne gemakkelykheid en onkostbaarheid aanpryzen, zouden ten minſten uitwerken, dat de beſmettelyke Rotkoorts, in 't vervolg, op de Uitvaarende O. I. Schepen dezer Landen, niet gemeener zoude zyn, dan voor dezen.

VYFDE HOOFDSTUK.

De Middelen om den voortgang dezer Ziekte te ſtuiten.

§ 37. De Kenmerken, de Oorzaaken,

ken, de Geneeswyze en de manier ter Voorkooming van die besmettelyke Rotkoorts, welke thans zo gemeen is op de Uitvaarende O. I. Schepen dezer Landen, opgegeeven hebbende, moet ik eindelyk, volgens myne gemaakte verdeeling, de *Middelen* voordraagen, *door welken deze Ziekte*, zo dra zy zich vertoont, *in haaren voortgang*, onder de verdere Manschappen, kan worden *gestuit.*

Doch deze Rotkoorts is, gelyk ik te vooren (§ 11. N. 3.) herinnerd heb, en 't geen onnoodig is met nadere bewyzen te bekragtigen, in haare waare Oorzaak of Natuur gelykaartig met de besmettelyke Rotkoorts in 't gemeen. — Waar uit van zelf volgt, dat de manier, om deze Ziekte in haaren voortgang te stuiten, alleen in de wyze, om dezelve op den staat, waarin de Matroosen op de Schepen zich bevinden, toetepassen, verschilt. — Terwyl de Voorbehoeding van de besmettelykheid der Rotkoortsen in 't gemeen door in- en uitlandsche Schryveren, zo bondig en breedvoerig is behandeld, dat ik meen te kunnen volstaan, met slegts die hulpmiddelen, welken de meeste en naaste

be-

betrekking op myn tegenwoordig onderwerp hebben, aantewyzen.

Ik zal ze in eenige Regels hoofdzaaklyk opgeeven, en derzelver noodzaaklykheid, daar het my noodig voorkoomt, aandringen.

Vooreerst: Wanneer de Ziekte zich ontdekt, terwyl het Schip noch op ſtroom ligt, moet het Volk, met dezelve beſmet, terſtond aan de wal gebragt worden.

Ik zeg *terſtond*, Want men moet hier in zonder draalen te werk gaan, om dat in het vertoeven, ſchoon ſlegts een enkel man ziek ware, veeltyds groot gevaar ſteekt. — Hoe dikwerf was dit verzuim oorzaak van de kwaadaartigſte beſmetting? hoe vaak kostte dit het leven van veelen, die men, door de beſmetting te verwyderen, had kunnen behouden? —

Met deze voorzorg in acht te neemen, zal de Ziekte, op eene gemakkelyke en veilige wyze, ſpoedig worden geſtuit.

Het ontbreekt immers aan de wal nooit aan genoegzaame gelegenheid, om eenige Zieke Matrooſen te bergen en voor eenige dagen te huisvesten.

In een boeren- ſchuur, loots of woonning kunnen gemakkelyk, met behulp van den Scheeps- timmerman, eenige vertrekjes afgeſchut, en tot een bekwaam verblyf voor de lyders afgezonderd worden.

Ook zou het, zo lang het Schip niet onder zeil ging, aan geene behoorlyke oppasſing behoeven te ontbreeken.

En waarom, ingevalle de gunstige wind opſtak, en het Schip vertrok, voor dat onze lyders herſteld waren, zouden zy in 't vervolg na hunne geneezing, zich niet wederom by den Volkhouder, of ergens elders, daar de *Compagnie* gevoeglykst oordeelde, tot het vertrek van het eerst volgend Schip, kunnen en mogen ophouden. — Het nadeel, dat daar door aan de Maatſchappy word toegebragt, zou door des lyders herſtel, en de voorkooming van de beſmetting onder de gezonde manſchap, dubbel vergoed worden.

Dit is het voornaamſte en kragtigſte middel ter voorbehoeding van de beſmetting der kwaadaartige Rotkoorts, die het onderwerp is van myn Vertoog. Doch, —

Ten tweeden: Wanneer de Ziekte zich

zich eerst ontdekt, na dat het Schip onder zeil is, moeten de volgende Regelen nauwkeurig in acht genoomen worden.

1. de Vertrekken of de verblyfplaats der Zieken, moeten telkens van de besmette lucht gezuiverd, en van verſche en zuivere lucht voorzien worden.

Tot dat einde moet de lyder dikwyls gereinigd, zyne ontlastingen ſpoedig buiten boord geworpen, en de luiken van het ruim en boven- dek, by elke gunstige gelegenheid, open gezet worden.

Ook is in dit geval zeer dienstig, om, in naarvolging der Zweeden, de lucht in het ruim, door behulp van blaasbalgen, in beweeging te brengen. Of men kan zich van de genoeg bekende, en reeds op veelen Schepen in gebruik zynde, *Ventilators* met voordeel bedienen.

Eindelyk is de Heelmeester verplicht, om door den damp van ſtoomende Azyn, of ſoortgelyke tegenrottige middelen, de traage lucht te verdeelen, te zuiveren, en voor een onbeſmette dampkring plaats te maaken.

Indien de Schepen op die wyze gebouwd zyn, dat volgens *Suttons* voor-

 ſtel,

ſtel, buizen uit het ruim in de kombuis kunnnen geleid worden, zou de nadeelige lucht door den togt des vuurs gezuiverd en uit het ruim gedreeven kunnen worden.

Ik laat de keuze dezer Middelen aan het oordeel van den Heelmeester, en dring alleen daar op aan, dat Hy zulk een verkieze, door het welk de beſmette dampkring, met de meeste ſpoed uit het Schip gedreeven, en het ruim met nieuwe lucht voorzien kan worden.

2. De Gezonden moeten van de Zieken manſchappen, zo vlytig doenlyk is, verwyderd worden. — Voor al moet men zorgen, om zulken, die de minſte vatbaarheid voor beſmetting ſchynen te hebben, tot Ziekevaârs aanteſtellen. De gewoonte, om den lyder door Matroofen, die pas van eene Rotkoorts of andere Ziekte herſteld zyn, te laaten oppasſen, moet voor altyd verbannen worden.

3. De gezonde Matroofen, byzonderlyk zy, die het meest in, of het naast by de beſmetting verkeeren, moeten van die middelen gebruik maaken, welke de ondervinding heeft geleerd, het grootst vermoogen te bezitten, om de ſmet-

ſmetſtoffe op de lichaamen van onbeſmetten kragteloos te maaken.

Behalven eene geſchikte levens- regeling met vermyding van allen gerookte of gezoute dierlyke voedſels, behooren hier toe de volgende voorbehoedende middelen.

α. Zulken, die de ingewanden ontlasten. Eene zagte braaking of buikzuivering is zeer geſchikt, om den voortgang der beſmetting, inzonderheid by hen, die reeds min of meer door dezelve aangetast zyn, ſpoedig te ſtuiten.

β. Middelen die de doorwaasſeming zagtkens bevorderen: Wyn, geestryke Dranken met Water verlengd, zyn daar toe, in dit geval, de veiligſte en allergeſchiktſte.

γ. De Zuuren: *uit het Plantryk*, Azyn met Water en Zuiker, Limoenſap met haver- en- garst- water; Room van Wynſteen en ſoortgelyke.

Uit het Bergryk, als de zoete Salpeter- en Vitriool- geesten, by de zo even genoemden, tot eene geringe hoeveelheid vermengd.

δ. De, eigenlyk gezegde, rotting tegen-

genſtaande Middelen. — Onder deze noem ik alleen den koortsbast en de kamilbloemen.

Overtuigende Waarneemingen hebben geleerd, dat zy, die midden in de boosaartigſte beſmettelyke Ziektens verkeerden, en van de bereidingen der *kina* gebruik maakten, daar door van de gevolgen der beſmetting bevryd bleeven, terwyl andere, die deze voorzorg niet aanwendden, door de Ziekte aangetast werden.

Tot gemak des Heelmeesters, en om de minste kosten, kon hy, indien de menigte der lyderen, en bygevolg het getal der geenen, die de Voorbehoeding noodig zouden hebben, dit vereischte, eene groote hoeveelheid ſplinters van de *kina* in brandewyn aftrekken, en het Volk daar van eenige rantſoenen daags geeven.

De voorraad van den bast ſchaars, of niet toereikend, zynde, kan hy, byna met evenveel vrucht, een afkookſel van kamilbloemen, of van den bast van willige boomen, tot groote giften daags, door de manſchap, die de voorbehoeding noodig heeft, laaten gebruiken.

§ 37.

§ 38. Deze Middelen, hoe eenvoudig, zyn voldoende, om den voortgang der besmettelyke Rotkoorts, op de Uitvaarende O. I. Schepen dezer Landen thans gemeener dan voor dezen, te stuiten.

Hier mede denk ik aan het oogmerk der vraage te hebben voldaan. Ten minsten heb ik getragt te zorgen, dat, indien ik anders het waare wit niet mogt treffen, myne Verhandeling door derzelver langwyligheid niet zoude vervelen.

(onder de Zinspreuk)

PRINCIPIIS OBSTA.

N A B E R I G T.

Het was niet vóór de Maand *September* des verleeden jaars, wanneer ik aan de voorgaande Verhandeling, met ernst, de handen sloeg. Zo dat de kortheid des tyds, welke ter beantwoordinge van deze gewigtige vraage overschoot, gevoegd by myne verdere bezigheden, voldoende redenen waren, om al, wat niet lynregt ter zaake diende, afteknippen, het bedoelde der Maatschappye, zo nauw my doenlyk was, te bepaalen, en met de mogelykste kortheid te bewerken.

Ik wil gaarn toegeeven, dat eene, dus korte, behandeling dezer uitvoerige vraage ligtelyk eenige duisterheid had kunnen veroorzaaken, of dat ik zeer gemaklyk zodaanige zaaken had kunnen onderstellen, welke een uitgewikkelder betoog verdienden. Het is my, onder de nadere overweeging van het geen nopens dit onderwerp kan gezegd worden, vergeleeken met het geen ik 'er van gezegd heb, in de daad voorgekoomen, dat ik verpligt ben, rede te geeven, waarom ik van sommigen dingen zeer weinig of byna niets ter baan gebragt heb. Ik zal met dit oogmerk myne geheele Verhandeling nog eens doorloopen, en zulken, die het langdraadige voor het zaakelyke verkiezen, tragten te vreden te stellen.

Ik had, *vóór het Eerste Hoofdstuk*, de meerderheid der Rotkoortsen op de uitvaarende O. I. Schepen, zonder zeer verre van de vraag te wyken, met proefondervindelyke bewyzen kunnen staaven: maar had ik dan geen billyk ver-

moeden gegeeven, dat de uitgeevers dezer vraage eene zaak als waarheid aangenoomen hadden, welke niet genoeg bewezen was. Neen! dat zulk een betoog niet gevorderd wierd, toond de vraag zelve.

In het *Onderzoek der Kenmerken* van deze Ziekte, zoude ik, zonder aanſtoot, eenige byzondere beſchryvingen derzelve, gelyk zy zich op die Scheepen vertoond, hebben kunnen aanvoeren. By gebrek van eige bevinding, heb ik my bevlytigd, om van zulken zeevaarenden, die ik 'er best toe in ſtaat kende, te verneemen, of, en waarin deze ziekte, in derzelver loop, van de land- en hospitaal- rotkoortſen onderſcheiden is? Doch, indien ik op myne ingenoomen berigten eenigen ſtaat kan maaken, 't geen ik meen gerust te moogen doen, dan heeft hierin geen verſchil plaats, en die beide ziektens koomen met elkanderen volmaakt overëen. Wilde ik dan geen nutteloos werk doen, of 't geen duizendmaal bondig behandeld is, herhaalen, konde ik, in de beantwoording van het eerste Lid der vraage, met de hiſtorieſche beſchryving van den gewoonen loop dezer koorts, en de, daaruit opgeſamelde duidelyke en onderſcheide kenmerken derzelve, volſtaan.

Wyders had ik, in de *opgaave der oorzaaken* van de vermenigvuldiging dezer ziekte, het ſoort van menſchen, welken door middel der volkhouders, aan boord koomen, nader kunnen bepaalen. Het had niet ver van het oogmerk afgedwaald geweest, indien ik vermeld had, dat meerendeels arme, uitgehongerde, ziekelyke vreemdelingen, Duitſchers, Paltzers, en *Deſerteurs*, (een volk, 't welk zo ongeſchikt is

voor

voor den dienst, als onbeſtand tegen de ongemakken der zee!) door toedoen der Volkhouders op de Schepen gebragt worden. Maar ook dit zal onnoodig voorkoomen, zo dra men toegeeft, dat ik de voorgeſchiktheid van het gemeen aldus hebbe beſchreeven, gelyk zy by al het Volk der Zielverkoopers, zonder uitſluiting der evengemelden Duitſchers, plaats heeft. Waarom dan zou ik dit ſtuk meer gebyzonderd hebben?

Ik had, ter gevoeglyker plaatſe, de menigvuldige bedriegeryen, en onmenſchelyke behandelingen, welke de Volkhouders, in de aanneeming, bewaaring, enz. van hunne gasten, in 't werk ſtellen, onbewimpeld kunnen opgeeven, en van 't een en ander etlyke ſtaalen, 't geen niet moeilyk zyn zoude, voor 't oog der waereld ten toon ſtellen. Doch ik denk, hieromtrent voor menſchen, die niet volſtrekt onkundig zyn, genoeg gezegd te hebben. Is 'er daarenboven wel zo veel rede, als men voorgeeft, om de tegenwoordige Zielverkoopers hier mede zo veel meer te belasten, dan hunne voorgangers, dat men daarin de meerderheid der Scheeps-rotkoortſen zou moeten zoeken? Ik begreep wyders, dat de Kunstgreepen in de werving, hoe vuil zy zyn, niet volſtrekt tot mynen taak behoorden. — Indien de Maatſchappy gevraagd hadde naar de rede der Scheeps-rotkoorts in 't gemeen, en dus, ook in 't gemeen, naar de middelen ter voorkoominge, dan had ik my over deze dingen breeder verklaard: maar nu zy ſlechts de vermenigvuldiging derzelve, en de middelen, om die vermenigvuldiging te voorkoomen, wil hebben aangetoond, konde ik met eene algemeene ver-

mel-

ding dezer bedriegereyen, en den aanwas der Volkhouders, volſtaan.

Met de behandeling der, zo genoemde, *baaren* op de ſchepen had ik insgelyks weinig of niets te doen. Ik heb, ter *voorkoominge* van de ziekte, aangeraaden, om den, nieuwlings aan boord gekoomen, matroos, op eene vriendelyke wyze te behandelen, en daar mede, ſchoon ingewikkeld, genoeg te kennen gegeeven, dat de tegenwoordige bejegening die verbetering noodig heeft. Ik heb ook beweezen, dat al, wat tot het beſtaan der waare oorzaak, of liever van de ziekte zelve, vereischt word, reeds vóór de komst des volks op het ſchip, aanweezig is, en gevolglyk de behandeling in geen aanmerking koomt. Dus was 'er geen rede, om daar van, voor zo verre de meerderheid der ziekte 'er uit ontſtaan zoude, in eene beknopte beantwoording dezer vraage, veel te zeggen, niet tegenſtaande ik van oordeel ben, dat de Heeren Bewindhebberen het gedrag der Scheepsonderofficieren met derzelver *Inſtructiën* vergelykende, nu en dan rede zullen vinden voor eene ernstige berisping.

Onder *de Middelen, ter voorkoominge van den voortgang dezer ziekte*, behoort het natuurlyk versch-, of overgehaald zee- water. Zo dra de Koorts zich op het Schip vertoond, moet het volk ryklyk 'er van gebruik maaken. Doch ook hier van moest ik zwygen, ten zy ik in den lezer eene onkunde onderſtelde van een behoedmiddel, 't geen den minſten zeeman bekend is, en door de natuur zelve aangeweezen word. Om deze rede heb ik niets 'er van gezegd, zo min als van de, algemeen toegeſtemde, noodzaak-

zaaklykheid, om, zo veel mogelyk, uittezien naar middelen, om der *Compagnië* kundiger Scheeps- artſen te verzorgen, en dezen in ſtaat te ſtellen, om de Scheeps voorraad van Genees-middelen meer te ſchikken naar den aart der, meest gewoone, ziektens.

Dit Naberigt wil ik niet hebben aangemerkt als eene loffpraak van myne verhandeling, maar eeniglyk als een nader bewys, waarom ik de opgemelde zaaken niet breeder uitgewerkt heb, en als een middel, om die bedenkingen afte-ſnyden, welke eene oppervlakkige overweeging, of gunstige beoordeeling myner Verhandeling, ligtelyk zou kunnen te weeg brengen.

Ik heb niets 'er by te voegen, dan dat ik wensch, dat myn arbeid eenig nut zal uitwerken voor den ongelukkigen Zeeman.

Rotterdam den 8 *October* 1776. (*)

(*) Dit Naberìcht werdt aan het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen toegezonden, na dat de gouden eerpenning reeds aan het hier voorgaande Antwoord toegewezen was. Men heeft, derhalven, geene zwarigheid gemaakt, om dit Naberìcht, op verzoek van den Heere Veirac, hier te plaatſen.

ANT-

ANTWOORD

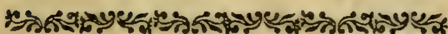
OP DE

VRAAG:

Welke zyn de duidelyke en onderſcheidene kenmerken van die beſmettelyke Rotkoorts (Febris Maligna putrida) welke thans zo algemeen beſpeurd word op de uitgaande Oost Indiſche Scheepen dezer Landen; door welke Oorzaken word deze Koorts voortgebragt, en welke zyn de Middelen, om dezelve te behandelen, voor te komen, en den voortgang daar van te Stuiten?

DOOR

B. HUSSEM.

Zedert verſcheiden Jaaren heeft men ondervonden, de groote Sterftens, onder het Scheeps Volk op de uitgaande Nederlandſche Scheepen der Oost-Indiſche Maatſchappye: en, hoe zeer men ook getracht heeft, de Oorzaken daar van na te ſpooren, Ja, was het

moog-

mooglyk, Paalen te ſtellen aan dezelve; zo heeft men egter gezien, dat deeze Slagtinge is blyven aanhouden, waar door de gemelde Maatſchappye, zig telkens heeft berooft gezien van een zeer groot aantal veeler hunner nuttigſte Scheepelingen.

Het is om deeze reden, dat het Zeeuwsch Genootſchap der Weetenſchappen te Vlisſingen, aangeſpoord, zo wel door Menſchenliefde, als door zugt tot den algemeenen Welvaart onzer Nederlanden, en van de Geoctrojeerde Oost-Indiſche Maatſchappye, in het byzonder; het pryswaardig beſluit genoomen heeft, een Vraagſtuk voor te ſtellen, hier toe betrekkelyk, en geplaatst aan het hoofd van deeze Verhandeling.

De Vraag, door de Maatſchappye opgegeeven, beſchouw ik voornaamlyk, Drieleedig te zyn. Ik zal egter, om myne gedachten in 't beantwoorden van dezelve, klaarder te konnen Voorſtellen, haar in Vier Afdeelingen behandelen.

Eerst zal ik ſpreeken over de *duidelyke en onderſcheidene kenmerken van de beſmettelyke Rotkoorts (Febris Maligna pu-*

putrida) Welke thans zo algemeen bespeurd wordt op de Uitgaande Oostindische Scheepen deezer Landen.

Ten tweeden, zal ik handelen over de *Oorzaken, waar door deeze Koorts wordt Voortgebragt.*

Ten derden, zal ik opgeeven, die Middelen, welken dienstig zyn, in *derzelver Behandeling,* en teffens aanwyzen, die Zaaken, welken men in agt moet neemen, *om den Voortgang daarvan te Stuiten.*

Ten vierden, en eindelyk, zal ik zoodanige Behoedmiddelen voorstellen, waardoor men deeze Ziektens kan *Voorkoomen.*

EERSTE AFDEELING.

Betreffende het eerste Lid der Vraag, namelyk, de Duidelyke en Onderscheidene Kenmerken van de *Febris maligna putrida*, zo algemeen op de Uitgaande Oostindische Scheepen deezer Landen; daar van zyn de Kenmerken verschillende, en hangen af, van den Trap der Kwaadaartigheid van de Ziekte zelfs, of van het Tydperk der Ziekte: der-

halve zal ik deeze *Febris maligna putrida*, in drie Tydperken verdeelen: Als ten eerſten; in den beginne, of aanval van de Ziekte, waar in de Lyders nog op de been, dog ziekelyk zyn.

Ten tweeden; in dat Tydperk, waar in de Ziekte meer gevordert is, en de Zieke liggen moet.

En ten derden, in dat Tydperk, waarin de Ziekte kwaadaartig, en tot den hoogſten trap geklommen is.

Dan, eer ik tot deeze nadere verklaaring treede, moet ik in 't voorbygaan aanmerken, dat ik de *Febris maligna putrida*, aan Boord der Uitgaande Oostindiſche Scheepen deezer Landen, in Teekenen, en Kwaadaartigheid, gelyk ſtelle, met die *Febris maligna putrida*, welke men ſomtyds, zo wel op de Oorlog Scheepen deezer Landen, als op die der Engelſche, en in de Leegers heeft waargenoomen. Hierom zal ik my ook dikmaalen op ondervindingen, zo van my Zelf, als van Anderen, op Oorlogſcheepen, en in de Leegers, tot ſtaaving van myne gezegdens beroepen.

Ik zal my niet uitlaaten, over de verſchillende benaamingen, welken de

Schry-

Schryvers aan deeze Rotkoorts gegeeven hebben: als, *Febris biliosa putrida*, *Febris ardens putrida*, en dergelyke meer; dewyl de Vraag, door de Maatschappye opgegeeven, zig alleen bepaald, tot die Ziekte, welke men by uitstek *Febris maligna putrida* noemt. Deeze Rotkoorts, wordt ook wel eens den naam van *Jail Fever*, Hospitaal, of Gevangenhuiskoorts gegeeven (a), om dat men dezelve veeltyds in de Hospitaalen, en Gevangenhuizen heeft waargenoomen.

Wanneer deeze Ziekte, in den beginne, dat is in het eerste Tydperk, en in eenen geringen Trap zy, wordt dezelve dikwerf zeer moeijelyk gekend (b); want, men neemt dan somtyds waar, dat zy zig als een *Febris Catarrhalis*, of *Febris Rheumatica* vertoond, en, naa dat de Lyders hier aan, eenige dagen gezukkeld hebben, ontdekt men eerst de regte Kenmerken deezer Ziekten.

(a) VAN ZWIETEN Geneeswys der Ziektens in de Heirleegers, vertaald door J. VAN DER HAAR, Vierde druk pag. 85. PRINGLE Ziektens der Heirleegers. Nederduitsche vertaal: pag. 327 en 329.
(b) Ibid. pag. 330.

SIGNA DIAGNOSTICA.

In dit eerſte Tydperk, zyn de Klagten van veele, over Hoofdpyn, benaauwde Ademhaling, een gevoel van koude Grillingen (*Horripilationes*), waar op een hitte volgt, die tusſchen beiden weeder van koude Rillingen verzeld wordt, zonder dat 'er eene tusſenpoozing plaats heeft. Anderen gevoelen eene ligte Huivering, en daadelyk daarop, eene aanhoudende Hitte, die echter by eenige, om den anderen, of tweeden dag, tusſchenpooſende ſchynt te zyn (c). By ſommigen heb ik waargenoomen, dat de verheffinge van Hitte, het meest by Nagt ware.

De Tong is by veelen, in dit eerſte Tydperk der Ziekte, natuurlyk, en zonder beſlag, echter veeltyds drooger dan gewoonlyk.

De Eetlust, is by allen verlooren, en de meeste klagen, over eenen leelyken en bitteren ſmaak in den Mond, en, (om my met hunne eigene woorden uit te drukken) over een band voor het Hart, verzeld van *Conatus Vomendi*, en,

(c) A. DE HAAN Rat. Med. part. 1. pag. 2. & 3. HIPPOCRATES Aphor. 53. Sect. IV.

en, zo deeze tot Braaking koomen, het zy van zelfs, of door een gegeeven Braakmiddel, ziet men dikwerf, dat dezelve, ronde, lange Wormen overgeeven, het geen ik veeltyds heb waargenoomen.

De Pols, is in dit Tydperk, by eenige, op fommige tyden, byna natuurlyk (d), waardoor ik, toen ik nog geene groote ondervinding van deeze Ziektens had, ben bedroogen geworden: en, fchoon zy, over een groot verval van Kragten klaagden, echter hun gebood aan 't Werk te gaan, alzo ik my verbeelde, dat hunne klagten ongegrond waren, en alleen gefchieden, om bevryd van Scheeps Werk te zyn. By anderen weeder vond ik de Pols rasfer dan natuurlyk, fomtyds met verheffing, en dan weeder met vermindering; by eenige vol, en opgezet; maar by de meesten als ingetrokken, en kleen.

Schoon nu deeze teekenen van de Ziekte, in deezen eerften Trap, dikwerf zeer verfchillende, en ligt fchynen, zo is echter de klagte, over het verval van kragten, zeer algemeen; en

 hier

(d) V. SWIETEN Ziektens der Heirleeg. pag. 85.

hierdoor alleen, zal men, ſchoon in den beginne der Ziekte, dezelve niet zelden van alle andere Ziektens konnen onderſcheiden.

Men dient hier in 't oog te houden, dat ik tot hiertoe heb opgegeeven, die Teekenen, welken plaats hebben, als de Ziekte in een zeer geringe Trap, en in den eerſten aanval zig bevind: want ſomtyds, wanneer dezelve kwaadaartig is, valdze de Lyders aan, met veel zwaarder toevallen; waar van ik nader ſpreeken zal.

Wanneer de Ziekte in eenen meer gevorderden ſtaat, en volgens myne verdeeling, in den tweeden Trap zig bevind, zo, dat de Lyder liggen moet, vind men, dat veele na voorgaande klagten van Hoofdpyn, beginnen te delireeren: by ſommigen heb ik dit op den vierden, of vyfden dag gezien, en by anderen eerst, na den veertienden dag der Ziekte. Deeze Ylhoofdigheid is den meesten tyd, van zoodanig eenen aart, dat de Lyders als binnens monds, en ſtil by zig zelfs praaten. Zy liggen, geduurende hunne Ziekte, beſtendig op den Rug, en als zy iets zullen aantasten, geſchied dit

met

met beevende Handen. Wanneer men hun verzoekt de Tong uit te ſteeken, doenze dit meede met eene beevende beweeging, brengende dezelve zelden verder, dan even over de Lippen, buiten den Mond: Welke twee laatſte byzonderheeden, ik nimmer in eenige andere Ziekten zo heb gezien. De Tong wordt dan, met eene geele, of zwartagtige korst bedekt, en de Mond en Keel, met een zeer taaije ſlym bezet.

Veelen hebben een drooge Huid, geduurige Koorts, een kleene en rasſe Pols, met eene uitwendige hitte; welke hitte zig zeer duidelyk deed bemerken, wanneer ik met myne Hand, de hunne, ter plaatſe daar men de Pols voelt, omvatte. Het zelfde hebben de Heeren DE MAN, en PRINGLE, ook waargenoomen (e).

Omtrent de Pis in deeze Ziektens, heb ik niets aan te merken; doordien ik die met PRINGLE (f), en DE MAN (g), zeer verſchillende gevonden heb: dan

 eens

(e) M. J. DE MAN, Verhandeling over de Kwaadaartige Rotkoorts, pag. 13. PRINGLE, Ziektens der Heirleegers, pag. 334.
(f) Ibid. pag. 333.
(g) M. J. DE MAN pag. 42.

eens namelyk, was dezelve van een bleeke, dan eens van eene hoog geele Kouleur: somtyds met een weinig zetsel, en dan eens weeder met een dryvende wolk.

HUXHAM (h), en anderen, hebben somtyds, wanneer de Ziekte in eenen zeer hoogen trap van kwaadaartigheid was, een zwart zetzel in de Pis gevonden: maar dit heb ik nimmer waargenoomen.

Omtrent den Afgang, heb ik meede niets byzonders aan te merken, alzo die ook in deeze Ziektens, zeer verschillende zyn; alleenlyk heb ik somtyds waargenoomen, dat sommige, op de dagen van *Crisis*, een *Diarrhoea*, verzeld van een yselyken stank, kreegen, waardoor hunne Ziekte verminderde (i): dog by anderen heb ik gezien, dat op de *Diarrhoea* de Dood volgde.

Over het Bloed by de Aderlaatingen, zal ik my, als zeer zelden in deeze Ziekte te pas koomende, niet uitlaaten; als

(h) Over de Koortsen. Nederduitsche vertaal: pag. 115.

(i) De Heer DE HAAN heeft dit ook ondervonden. zie L. C. part. 1. pag. 20. En HUXHAM Over de Koortsen, pag. 116.

alleenlyk merk ik hier by aan, dat men het afgelaaten Bloed, in het eerſte, en tweede Tydperk van de Ziekte, ſomtyds natuurlyk, en ſomtyds met een ligte, zo genaamde *Crusta Inflammatoria*, bedekt gevonden heeft: maar in het derde Tydperk, wanneer die in een hoogen trap van kwaadaartigheid was, heeft men waargenoomen, dat het zelve geheel ontbonden waar.

In het derde Tydperk der Ziekte, verſlimmeren alle de voorige toevallen, het verval van kragten wordt dan nog grooter, zoodanig, dat de Lyders geen het minſte vermoogen hebben, om zig in de *Kooy* te konnen oprigten: de Oogen zyn by veelen ontſtooken, en de oogleeden als half geſlooten. Het beſlag op de Tong neemt dan toe, en wordt zo zwart als Inkt. De Tanden, en Lippen, worden meede met dergelyke zwarte korsten bezet. De beeving van de Handen, en van de Tong, by het uitſteeken, wordt dan ook ſterker. De Dorst is zeer groot, dog, zy hebben geen kennis om den Drank te eisſchen. De doorzwelging is moeijelyk, en verzeld met eene Be-

naauwde Ademhaling, die dikwerf met een gorgelend geluid gepaart is.

De Pols is zeer kleen en ras, en veeltyds neemt men dan die zo genaamde Peeshuppelingen (*Subſultus Tendinum*) waar. Zy liggen allen beſtendig op den Rug, veeltyds met opgetrokken Kniën, laatende dikmaalen, den Afgang, en het Water, ongevoelig loopen. By de meesten wordt de Ylhoofdigheid ſterker, dog ſommige liggen als Slaapende; andere pluizen geduurig aan hunne Dekens, en veeltyds vindt men, dat zulke Lyders *Gangræna* en *Sphacelus* krygen, ter plaatſe van 't *Os Sacrum*, en de Lenden. Ik heb 'er verſcheiden gezien, die *Gangræna* aan de Hielen, en Elleboogen kreegen, ja zelfs op alle plaatſen, die maar de geringſte drukking, onderhevig waren. Op het Compagnies Schip de *Vrouwe Cornelia Hillegonda*, waren 'er verſcheiden, die *Gangræna* aan de Neus, en de Lippen kreegen. By anderen vindt men eene geweldige opſpanning van den Buik, byna gelyk aan een *Tympanites*; het geen meede door veele Schryvers is waargenoomen, en van ſommigen, *Meteorismus*

mus wordt geheeten (k). By eenige neemt men *Petechiae* waar, een uitslag, taamlyk gelyk aan *Vloô* beeten, en deeze *Petechiae* vertoonen zig voornaamlyk op de Borst. Ik ben op Scheepen geweest, alwaar deeze Ziektens grasseerende, men my tot raadpleeging verzogt, en, doordien men verzuimt hadt, de Borst van de Lyders te ontblooten, men niet eens ontdekt hadt, dat de zulken, onder andere teekenen hunner Ziekten, ook *Petechiae* hadden. Deeze Vlekjes vertoonen zig niet altoos op den zelfden tyd: by sommigen heb ikze in den beginne, en by anderen weeder, eerst na den veertienden dag van de Ziekte waargenoomen (l). Op een Schip waarop ik diende, nam ikze reegelmaatig den vierden of vyfden Dag waar; te reekenen na den aanval van de Ziekte. By anderen heb ik gezien, eene Uitslag, als of het witte gierstpuisjes waren.

De

(k) M. J. DE MAN pag. 24. S. DE MONCHY prys verhandeling, in de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem 6de deel 1ste stuk, pag. 151.

(l) G. B. VAN SWIETEN Ziektens der Heirleegers in de Nota door J. V. D. HAAR 4de Druk pag. 86.

De Dagen van Scheiding der Ziekte, heb ik nimmer gereegeld konnen Waarneemen: somtyds heb ik gezien, dat de Lyders na den veertienden Dag langzaam beterden. Op andere tyden heb ik de vermindering der Ziekte, by den eenen vroeger, by den anderen laater, Waargenoomen. Eens heb ik de *Febris maligna putrida* onder het Scheeps volk gehadt, waarvan de meesten, eerst na vyf weeken, en sommigen, nog laater van hunne Ziektens bevryd wierden. En, hoe oplettend ik ook, omtrent de *Crisis* in deeze Ziekte geweest ben, heb ik echter nimmer, eene volkoomene Scheiding daar van, nog door de een, nog door de andere ontlasting, konnen naspooren: maar, den meesten tyd heb ik gezien, dat dezelve verminderde, zonder dat ik de wyze hoe, konde bemerken. Evenwel moet ik zeggen, dat ik by sommigen, op den Elfden, Veertienden, of laater Dag, een Zweet over het geheele Lighaam heb Waargenoomen; waarna de Ziekte wel verminderde, dog niet zo, dat men zeggen konde, dat 'er eene volkoomene Scheiding was geweest. By anderen heb ik gezien, datze, op gemelde

Da-

Dagen, eenige ſterke Afgangen kreegen, waarna de Ziekte verminderde; en eenige Dagen daarna, een ſterke Uitwaaſeming hadden, waardoor dezelve by hun, nog meer verminderde, met eene merkelyke verbetering, waarop verder een Zetzel in de Pis kwam, met een geheele vermindering der Ziekte.

By ſommigen heb ik met LIND (m), en anderen, waargenoomen, dat zy *Tumores* in de *Glandula Parotis* kreegen, die tot Verzweering overgingen; en ik moet hier by aanmerken, dat van alle die geene welken in dit geval kwamen, geen één aan de Ziekte geſtorven is: zo, dat ik hierin, op de ondervinding ſteunende, wanneer zy dergelyke verzweeringen kreegen, eene volkoomene herſtelling konde belooven (n).

Dus kan ik in waarheid zeggen, dat in die *Febris maligna putrida*, welke ik op de Scheepen behandeld heb, hoe verſchillende die Ziektens ook in Trappen

(m) Middel ter Gezondheid op 's Konings Scheepen, pag. 178. Zie ook M. J. DE MAN.

(n) Dit ſtemt overeen met de ondervinding van den beroemden PRINGLE L. C. T. 2 p. 66.

pen geweest zyn, ik nimmer eene gereegelde Scheiding heb Waargenoomen: maar altoos gezien, dat die Scheiding, als byna onmerkbaar was, of door verſchillende wegen, en op verſcheiden tyden geſchiede.

By ſommigen heb ik ondervonden, dat als zy van hunne Ziekte begonden te beteren, zy dan een Doofheid in 't Gehoor kreegen, 't geen altoos een goed teeken was.

Wanneer nu de Rotkoorts in deezen Derden Trap is, vindt men niet zelden, dat dezelve allerkwaadaartigst, ten uiterſte Beſmettelyk, en byna van een Pestagtigen aart wordt. Sommigen krygen dan *Singultus*, de Pols zinkt weg, eenige Braaken een zwarte ſtof, die ook van hun, door den Afgang wordt ontlast: en, in deezen ſtaat der Ziekte, werdt dezelve by ſommige Schryvers, den naam van *Morbus Niger* gegeeven (o): zynde alsdan niet zelden volſtrekt Doodelyk.

Op het uitgaande Nederlandsch Compagnie Schip *de Vrouwe Cornelia Hille-*

(o) A. TITSINGH geneeskonst der Heelmeesters &c. in 't Relaas van den Heelmeester SCHLAPPRIZIUS pag. 376 § 5.

legonda, was deeze Ziekte zoo kwaadaartig, en ſchielyk toeneemende, dat de Lyders meestal, of den vierden, of den vyfden Dag, Overleeden. Veele derzelver bloeden uit de Neus, en kreegen *Gangraena* aan alle de deelen van 't Lighaam. By anderen kwamen Zwarte, Paarſche, of donker Bruyne Vlekken, over het geheele Lighaam met ſtreepen, *Vibices*.

In het Jaar 1773 grasſeerde de *Febris maligna putrida* op 's Lands Schip van Oorloge *Dieren*; zynde die Ziekte daar ook zeer kwaadaartig; en hadt zulk eenen ſpoedigen voortgang, dat veelen daarvan, reeds op den vyfden of zesden Dag, Geſtorven zyn. In de laatst gepasſeerde Jaaren, is op verſcheiden Uitgaande Oostindiſche Nederlandſche Scheepen gebleeken, hoe kwaadaartig die Ziektens daar zyn geweest.

Ik moet hier tusſchen beiden aanmerken, dat, wanneer de *Febris maligna putrida*, binnen Boord der Scheepen Grasſeerende is, dezelve veeltyds in den Trap van kwaadaartigheid, zeer verſchillende zal zyn, en dat, de door my opgegeeven drie Tydperken van deeze Ziekte, alleenlyk plaats hebben, en

Waar-

Waargenoomen worden, wanneer die Ziekte niet in den hoogſten Graad van kwaadaartigheid heerscht; want anders is de Ziekte zo ſpoedig toeneemende, dat zy, of die twee eerſte Tydperken zo ſchielyk doorloopt, dat dezelve byna niet merkbaar zyn; of ook wel eens, zig aanſtonds met zeer kwaade toevallen vertoond: en dit laatste zal men voornamelyk zien, op een Schip, alwaar reets deeze kwaadaartige Rotkoorts in eenen hoogen Trap Grasſeerende is, en in de Verblyfplaats der Manſchappen, reets een zeer beſmettelyke Lucht tegenwoordig zy. Hierdoor zal het ook zyn, dat men niet altoos dezelve Teekenen vinden zal; maar dan eens zal zig die Ziekte met verſcheiden van de door my opgegeeven Teekenen, en dan eens met ſommigen van deezen vertoonen: al het welk zal afhangen van den meer of minder Trap van kwaadaartigheid der Ziekte, en van de meer of minder geſchiktheid der Lighaamen zoo wel als van de grooter of geringe Beſmetting in de Verblyfplaats, waar deeze Zieken zig bevinden (p). Met

(p) Men zie ook omtrent het verſchil der Trappen

Met myne ondervinding, omtrent de Kenteekenen van deeze *Febris maligna putrida*, koomen overeen, de getuigenisſen der Heeren VAN SWIETEN (q) PRINGLE (r) HUXHAM (s) MONCHY (t) DE MAN (u) TISSOT (v) ROUPPE (w) en meer anderen; als meede dat geene, 't welk de Heer SCHLAPPRISIUS daarvan, in zyn Relaas, gehouden op 't Schip *Brederode*, opgeeft; en waarvan ik hier een woordelyk uittrekzel zal mededeelen.

„ De *Phaenomena* des eerſten Dag, „ waren de volgende: *Horror, Capi-* „ *tis et Lumborum dolor, Anxietas*

pen en Teekenen van deeze Rotkoorts het nuttig Werkje van den Heer L. ROUPPE over de Ziektens der Scheepvaarende.

(q) Geneeswys der Zieken in de Heirleegers p. 85 tot 88.

(r) Obſervations ſur les Maladies des Armées dans les Camp. & dans les Garniſons &c. Tom. 2 p. 52—67.

(s) Proeve over de Koortſen pag. 12.

(t) In de Geleerde Prys Verhandeling, te vinden in 't zesde Deel, eerſte Stuk, van de Hollandſche Maatſchappye te Haarlem.

(u) Verhandeling over de Rotkoorts p. 8.

(v) Raadgeeving voor de Gezondheid voor den gemeenen Man p. 180.

(w) Over de Ziektens der Scheepvaarende Pag. 230—236.

„ *sub Diaphragmate*, *Nausea*, *Conatus*
„ *vomendi*, *Alvus adstricta*, *Cutis ari-*
„ *da*, *Sudor nullus*, *Virium debilitas*,
„ *Pulsus durus & frequens*, *Urina pau-*
„ *ca*, het Bloed na de Laating bleef in
„ *Superficie* ligt rood, in zyn midden
„ en onderdeel Zwart, en in 't geheel
„ zonder Water.

„ Den tweeden Dag, klaagden zy,
„ over *Halitus foetidi oris*, *Amaritudo*,
„ *Sitis intensa*, *Vomitus Æruginosus*
„ *sine Levamine*, *Anxietas summa*, *In-*
„ *quietudo*, *Vertigo*, *Icterus*, *Lingua*
„ *erat flava*, *Pulsus sanus*, *Urina pau-*
„ *ca biliosa*, en veele hadden een *Ma-*
„ *teria nigra glutinosa circa Dentes.*

„ Den derden Dag kwam *Singultus*,
„ *Vomitus Niger* en dergelyke *Sedes*,
„ den zelven, of vierden Dag, volgde
„ *Sudor frigidus*, *Frigus extremarum*,
„ *Hæmorrhagia narium*, *Sputus niger*,
„ *Manuum tremor*, *Deliria et Convulsio-*
„ *nes*, waar meede zy Stierven (x).

Ik zal hier nog byvoegen een woordelyk Extract, uit het Dagregister van den Ervarenen Heelmeesters POUL AN-

(x) A. TITSINGH Geneeskonst der Heelmeesters &c. pag, 375.

ANTON PASSINI, gehouden op een Uitgaand Nederlansch Oostindisch Compagnies Schip, in den Jaare 1771.

„ Sommigen (zegt die Heelmeester) „ van onze Zieken, klaagden over eene „ koude grilling, waarop een branden- „ de hitte volgde, verzeld van zwaare „ Hoofdpyn; by eenige geleek die Ziek- „ te in 't eerste begin, na een *Febris* „ *Cartarrhalis*; meest alle klaagden over „ een groot verval van Krachten, ver- „ looren eetlust, bittere ſmaak in den „ Mond, *Anxietas praecordiorum*, *Nau-* „ *ſea*, en de Tong werdt met een geele „ korst bedekt.

„ De Pols was zeer verſchillende: by „ de meesten was zy ras een kleen; by „ anderen ras en vol. By eenige waren „ de Handen in het aanvoelen vogtig „ en klam; by anderen daarenteegen „ was de Huid heet en droog. By eeni- „ ge was de Koorts *Remitteerende*, dog „ in 't algemeen *Continueel*, en duurde „ tot de elfde, veertiende, of twintigſte „ Dag.

„ Anderen, by wien de Ziekte „ kwaadaartiger, of in een meer gevor- „ derden Trap was, *Delireerden*, lig- „ gende als binnens Monds te praaten,

„ en hadden daar by, *Refpiratio difficilis*, en *Subfultus tendinum*. Eenige „ van deezen, kreegen *Petechiae*, *Haemorrhagia Narium*, Zwarte Vlekken „ en Streepen over het geheele Ligkaam, *Gangraena* en *Sphacelus* op den „ Rug, aan de Neus, Handen en Voeten, zonder voorafgaande Pynen. „ Eenige daar van, kreegen *Diarrhoea*, „ verzeld van een allerafgryfelykste „ ftank, en van deeze Stierven zeer „ veelen, reets op den vierden of vyfden Dag.

Van foortgelyke Extracten uit *Journalen*, aan Boord van Scheepen gehouden, alwaar de *Febris maligna putrida* grasfeerde, zoude ik nog verfcheiden konnen opgeeven. Uit een Dagregister gehouden op het Hollands Oorlog Schip de HAARLEMMERHOUT, dat in de West-Indien was, en waar op deeze gemelde Ziekte heerschte, blykt meede derzelver Kwaadaartigheid, zynde insgelyks van de bovengemelde Teekenen verzeld, en zoo Kwaadaartig, dat de meesten, reets op den vyfden of zesden dag, daar aan Stierven: en men nam daar waar, dat veelen dier geene, welken aan deeze Ziekte lagen, Daags voor hun-

hunnen Dood, zeer ſterk van de Vliegen geplaagt werden; zoodanig, dat men die Inſecten niet van hunne Ligꞏhaamen houden konde; daar anderen, naast deeze liggende, en in het uiterlyk aanzien, in Teekenen en Gevaar, het zelfde zynde, daar geen hinder van hadden: De laatſten ſtonden de Ziekte door; en de eerſten Stierven kort daarna. Sommige van deeze Lyders, werden door de Mieren, met zulk eene Woede aangetast, dat dit Gedierte hun de Oogleeden rontom de *Orbita*; en de Teenen, geheel aan ſtukken Beeten, niettegenſtaande men 'er Oppasſers by plaatſte, om dit te beletten; daar anderen van die Lyders, ſchoon naast deeze liggende, en in gevaar 't zelfde ſcheenen, geheel hiervan bevryd bleeven: 't gevolg daarvan was, dat de eerſten alle Stierven, en de laatsten, van de Ziekte Herſtelden. Dit ging, op de ondervinding zoo zeeker door, dat, wanneer de Vliegen en Mieren een van deeze Zieken met dusdanig eene Woede aan vielen, men met zeekerheid voorzeggen konde, dat zy korten tyd daarna, aan de Ziekte Sterven zouden.

Dus heb ik dan aangetoond, de *duidelyke en onderſcheidene kenmerken*, *van die beſmettelyke Rotkoorts* (*Febris maligna putrida*) *welke thans zo algemeen* zeedert eenige Jaaren *beſpeurt is op de Uitgaande Oostindiſche Scheepen deezer Landen.* En, ſchoon die Ziekte, zo als gebleeken is, op alle Scheepen niet even kwaadaartig, of in teekenen en toevallen altoos gelyk, en het zelve zy, zo zal men echter, naar myne gedachten, die Ziekte, door de hier boven opgegeevene Teekenen, zeer gemakkelyk van alle andere Ziektens konnen onderſcheiden.

Wanneer dan deeze Rotkoorts, tot den Uitersten trap van Kwaadaartigheid, aan Boord der Uitgaande Nederlandſche Oostindiſche Scheepen gekoomen is, kan men dezelve na genoeg, als een Scheepspest aanmerken; en het zal nader blyken, wat Slagtinge deeze Ziekte op de gemelde Compagnies Scheepen, nu in de laatst voorgaande Jaaren, onder dat Scheepsvolk te wege gebragt heeft.

Volgens een Lyst, my opgegeeven, zyn in 't Jaar 1772, op Veertig van de Nederlandſche Uitgaande Oostindiſche

Schee-

Scheepen, 2898 Man Overleeden; die genoegzaam alle aan de *Febris maligna putrida* geſtorven zyn.

In 't Jaar 1771, vertrok het Compagnies Schip *de Vrouwe Cornelia Hillegonda*, na Zee, met 50 Zieken; waar onder deeze Rotkoorts grasſeerde; en nam zo ſterk toe, zoo wel in Kwaadaartigheid, als in 't Getal der Zieken, dat gemelde Schip, te SCHEERNES in Engeland moest binnen loopen, alwaar 'er 130 aan deeze Ziekte Stierven.

In dat zelfde Jaar, grasſeerde meede op een Oostindisch Compagnies Schip, gevoerd door Capitein KLINKEWAAL, de *Febris maligna putrida* zo ſterk, dat, eer dit Schip aan de Kaap de Goede Hoop kwam, reets over de 200 Man aan dezelve Geſtorven waren.

En, volgens een kleen Uittrekzel der Sterflysten, van de gemelde Uitgaande Compagnies Scheepen, is te zien, wat groote Sterftens die Ziekte, onder dat Scheepsvolk gemaakt heeft.

In 't Jaar	1770	had 't Schip de	*Pallas*	op de Uitreis na de Caap	142	Dooden
—	—	—	*Velzen*	—	121	—
—	—	—	*'t Huis de By Weg*	—	108	—
—	—	—	*Ouderkerk*	—	164	—
—	—	—	*'t Huis Om*	—	121	—
—	1771	—	*De Tempel*	—	109	—
—	—	—	*Vredenlust*	—	120	—
—	—	—	*Schaage*	—	184	—
—	1772	—	*Zuidbeveland*	—	217	—
—	—	—	*Renswoude*	—	116	—
—	—	—	*Ouwerkerk*	—	190	—
—	1773	—	*Europa*	—	150	—
—	—	—	*Oostkapel*	—	107	—
—	—	—	*Blyswyk*	—	135	—
—	1774	—	*Willem de Vyfde*	—	109	—
—	—	—	*Mars*	—	165	—
—	—	—	*'t Veldhoen*	—	104	—

En, het is zeer wel bekend, hoe Kwaadaartig deeze Koortſen in den Jaare 1771 op gemelde Scheepen geweest zyn, toen dezelven nog in Texel lagen; zo dat men de Zieken uit die Scheepen, in de *Schans* op Texel brengen moest, en welke Sterfte de gemelde Ziekte toen onder dat Scheepsvolk te wege gebracht heeft.

Wanneer dan deeze Rotkoorts, op de Scheepen in een zeer hoogen Graad van Kwaadaartigheid heerscht, is die Ziekte, niet alleen voor de aan Boord zynde, maar ook voor die genen welke met zoodanige Scheepen Gemeenſchap heb-

hebben, ten uitterste Besmettelyk. Hierom verboden ook de Engelsche, alle gemeenschap met het gemelde Compagnies Schip *de Vrouwe Cornelia Hillegonda*, toen het te *Scheernes* lag.

Men heeft ook somtyds gezien, dat deeze Ziekte, op andere Scheepen, meede zeer Besmettelyk is geweest, en zeer groote Sterfte onder het Scheeps Volk heeft veroorzaakt (y).

Op 's Lands Schip *de Batavier* namelyk, alwaar over de 200 Man aan deeze Ziekte gestorven zyn, wasze zo Besmettelyk, dat 'er van de Lootsen, en Kaagschippers, die toen dat Schip nog in Texel lag, aan Boord geweest zyn, eenige dezelfde Ziekte gekreegen hebben, waar aan 'er sommige Overleeden zyn. En, ik zoude hier omtrent nog verscheiden gevallen konnen opgeeven.

De Teekenen van Pest, door de

 Schry-

(y) In de Beschryvinge van 't Leeven van den Admiraal de RUITER zo wel, als in de Reize van ANZON, en SCHOUTE, vindt men meede, hoe Besmettelyk, en Kwaadaartig deeze Rotkoortsen op hunne Vlooten geweest zyn, en wat groote Sterftens die veroorzaakt hebben; zoodanig, dat de Heelmeesters op die Scheepen, oordeelden dat de ziektens van een Pestagtigen aart, en byna zo besmettelyk als de Pest waren.

Schryvers opgegeeven, koomen ook zeer na met die van de *Febris maligna putrida*, wanneer die aan Boord der Uitgaande Oostindiſche Scheepen, zowel als op andere plaatſen Grasſeeren, en in de Uiterſte trap van Kwaadaartigheid zyn, overeen; Men zie hier over A. DE HAAN (z), PRINGLE (a), LIEUTAUD (b), en meer anderen.

Schoon nu, uit eenige opgegeeven gevallen, blykt, dat deeze Kwaadaartige Rotkoorts, ook op andere, dan de Uitgaande Nederlandſche Oostindiſche Scheepen waargenoomen zy; zo is het echter een onbetwistbaare waarheid, datze nimmer, zo algemeen op de Scheepen gevonden is, als in de laatst voorgaande Jaaren, op die, welken van hier naar de Oostindien geſtevend zyn.

Omtrent het onderzoek der Lighaamen, van hun, welken aan de *Febris maligna putrida* geſtorven zyn, zal ik niet ſpreeken; dewyl dit naar myne gedachten, tot de opgegeevene Vraag der Maatſchappye, niet ſchynd te behoo-

(z) L. C. part. XIV. Cap. IX.
(a) L. C. tom. 2. pag. 105.
(b) L. C. p. 32.

hooren. Men kan daar over nazien, de Prysverhandeling van den geleerden Heer S. DE MONCHY (c), PRINGLE (d), TITSING (e), ROUPPE (f), en meer anderen.

Dus het Eerfte Lid der Vraag beantwoord hebbende, zo ga ik over, tot het Tweede Lid derzelve; namelyk: *door welke Oorzaken deeze Koorts wordt Voortgebragt.*

TWEEDE AFDEELING.

De oorzaken, waardoor deeze Koorts op de Uitgaande Nederlandfche Oostindifche Scheepen wordt voortgebracht, diend men voornamelyk te zoeken, in den Staat van het Volk zelfs, waarmeede deeze Scheepen bemand worden, en in een onmiddelyk meedegedeelde befmetting, in de Verblyf-

(c) In 't zesde Deel, eerfte Stuk, van de Maatfchappye der Weetenfchappen te Haarlem, pag. 54.

(d) PRINGLE L. C. part. III. ch. 7. p. 308—314. of tom. II. p. 71—79.

(e) Geneeskonst der Heelmeesters pag. 376.

(f) Ziektens der Scheepvaarende p. 236. M. J. DE MAN pag. 157.

blyfplaats, gefchikt voor de Manfchappen op die Scheepen.

Omtrent de Oorzaken van de *Febris maligna putrida*, in de Lighaamen zelfs; hier omtrent zal ik niet breedvoerig zyn: te meer, dewyl dit reeds door de Heeren PRINGLE, HUXHAM, DE MAN, en Anderen, naauwkeurig befchreeven is. Men vindt ook in de geleerde prysverhandeling van den Heere S. DE MONCHY de naaste of waare Oorzaak dezer Ziekten, zeer duidelyk opgegeeven.

In de eerfte plaats, komt dan hier in aanmerking, de Voorbefchikkende Oorzaken. Hier onder brenge ik, die natuurlyke neiging, of gefchiktheid tot Verrotting in onze Vogten, welke dezelve met alle dierlyke fappen gemeen hebben; en vooral, zullen de vogten hier toe eene gefteldheid verkrygen, door eene ongereegelde Leevenswys. Die natuurlyke neiging van onze Vogten tot Verrotting, zal ook verfchillen, na de byzondere Lighaams Gefteldheeden. Dus zullen die Lighaamen, in welken dun Bloed, met een zeekeren trap van flapheid in de vaste deelen plaats heeft, meerder geneigdheid tot

Rot-

Rotziektens hebben, dan anderen, by wien deeze afwyking van den ſtaat der Gezondheid, niet tegenwoordig zy. De ondervinding heeft ook geleerd, dat dezulken, welken Schorbuticq zyn, of die geenen wier Bloed, door 't veel gebruik van Kwikmiddelen ontbonden is, of Lighaamen, die door voorafgaande Ziektens verzwakt zyn, eerder vatbaar voor kwaadaartige Rotziektens zullen weezen, dan anderen die gezond en ſterk zyn. De Heeren S. DE MONCHY (g), M. I. DE MAN (h), en PRINGLE (i), hebben dit ook waargenoomen: en HUXHAM merkt nog aan, dat die geenen die Vet van Lighaam zyn, het eerst door Rotkoortſen aangetast worden (k).

Al hetgeen ook, dat daar en booven in de Leevenswys afwykt van 't behoorlyk gebruik der niet Natuurlyke zaaken, kan eene geſteldheid, of Voorbeſchikkende Oorzaak, tot kwaadaartige Rotkoortſen geeven.

Omtrent de Oorzaken, waar door dee-

(g) Prys-Verhandeling in de Hollandſ. Maatſ. der Weetenſch. te Haarlem 6de deel 1ſte ſtuk p. 67.
(h) Verhandeling over de Rotkoorts p. 85—86.
(i) L. C. p. 55—71. en Nederd: Vertal: p. 342.
(k) HUXHAM L. C. p. 13—17.

deeze Koorts, aan Boord van de Uitgaande Nederlandſche Oostindiſche Scheepen wordt voortgebracht; heb ik gezegt, dat men in de eerſte plaats, die Oorzaken zoeken moest, in den ſtaat van het Volk zelfs, waarmeede deeze Scheepen worden Bemand.

De ondervinding leerd, dat het ſlegſte gedeelte van die Manſchappen, de Soldaaten namelyk, en onbevaare Matrooſen, doorgaans den eerſten aanval gevoelen van die kwaadaartige Rotkoorts, en onder deezen, maakt die Ziekte gemeenlyk de grootſte verwoesting. Dit blykt eenpaarig uit de dagregisters der Heelmeesters gehouden op deeze Scheepen.

De Soldaaten, die op de Uitgaande Oostindiſche Scheepen dienen, zyn meest Vreemdelingen, verzwakt door armoede, geleedene ongemakken in voorige Krygsdienſten, of anderzints, en op de Reize naar Holland; zulke Menſchen dan, worden in de Huizen der zoogenaamde Volkhouders, tot bevolking van deeze gemelde Oostindiſche Scheepen, bewaard, en opgeſlooten, alwaar zy niet zelden, tot het uiterſte worden gebracht, en een *Cauſa praediſpo-*

ponens, tot de *Febris maligna putrida* krygen.

Ik zal niet breedvoerig zyn, omtrent de geſchiktheid van die Huizen der Volkhouders, tot verblyf van zo veele Menſchen, als men dikwerf daar in vind; maar alleenlyk aanmerken, dat 'er veelen van die Huizen geweest zyn, waar in, op de Zolders, of in onderaardſche Kelders, dikwerf een zeer groot aantal Menſchen, geſchikt tot Bevolking van gemelde Scheepen, eenigen tyd, ja Maanden agter een, zyn opgeſlooten geweest. Ik weet van zeer naby, dat 'er onder anderen, in één van deeze Huizen, op een Zolder, zeer laag van verdieping zynde, by de 300 van deeze Menſchen waren opgeſlooten; die alhier Nagt en Dag moesten huishouden, hunne natuurlyke ontlastingen verrigten, geene plaats om te ſlaapen hadden, maar op, en onder malkanderen moesten liggen, en waar onder veelen waren, die tegen hunnen wil, alhier opgehouden wierden.

By anderen heb ik gezien, dat in Kelders van zoodanige Huizen, meede een zeer groot getal van deeze Menſchen waren opgeſlooten, waarvan

ſom-

ſommigen, reeds by de vyf Maanden hadden geweest, en geduurende dien tyd, aldaar een zeer Beſmettelyke, en kwaade Lucht hadden moeten inademen.

De Voedzels welken die Menſchen in deeze Huizen gegeeven worden, zyn doorgaans zoodanig, dat zy in die Lighaamen, meede niet weinig toebrengen, om eene geſteltheid tot Rotziektens te veroorzaaken. Voeg hier by, dat 'er in de laatst voorgaande Jaaren, en inzonderheid in 1771 en 1772, in ſommige van deeze Huizen, de *Febris putrida* onder de aldaar zynde Manſchappen heerschten; zo dat ik weet, dat 'er in één Huis, op één tyd, in de 70 van deeze Menſchen, aan die Koorts laagen; en in eenige van deeze Huizen, is de Sterfte onder dit Volk, zeer groot geweest; zoodanig dat men het getal der dooden niet durvende opgeeven, ſomtyds twee Lyken in één Kist begraaven liet.

Om dit myn gezegde nader te bevestigen, zal ik hier een woordelyk *Extract* uit één der *Journalen*, op een Nederlandsch Uitgaand Oostindisch Schip gehouden, in den Jaare 1771, opgeeven.

"Ons

„ Ons ſlegt Scheepsvolk was voor-
„ namelyk de oorzaak, van de op on-
„ zen Bodem uitgebroeide kwaadaarti-
„ ge Ziektens; want, een groot ge-
„ deelte van onze Soldaaten, waaron-
„ der zig de Ziektens het eerst vertoon-
„ den, waren, voor dat zy aan Boord
„ kwamen, verſcheiden Maanden ag-
„ tereen, by Volkhouders opgeſlooten
„ geweest. Sommige daarvan, kwa-
„ men uit dusdanig een Huis, alwaar
„ op dien tyd, meer dan tweehonderd
„ Menſchen by elkanderen waren opge-
„ ſlooten; en waaronder, toen reeds,
„ een beſmettelyke Ziekte heerschte.
„ Eenige van deezen hadden zelfs daar
„ ter plaatſe die Ziekte reeds doorge-
„ ſtaan: anderen, nog niet volkoomen
„ herſteld, waren zo Zwak, dat zy naauw-
„ lyks de *Valreep* konden overkoomen,
„ die ook aanſtonds in de Kooy raak-
„ ten. Door deezen werdt de Ziekte
„ aan Boord gebracht, en het gezonde
„ deel der Manſchap aangeſteeken.

Is het nu te begrypen, dat Menſchen, geſchikt, of bewaard tot den Zeedienst op gemelde Oostindiſche Scheepen, voor hun vertrek na Boord, in deeze Huizen opgeſlooten, en vooral, als

daar reeds kwaadaartige Koortſen heerſchen, gezond aan Boord van die Scheepen kunnen koomen? Zyn deeze Menſchen bekwaam tot dien dienst; en konnen zy de ongemakken wederſtaan, daaraan verknogt? moeten dezulken niet met eene geſteltheid in hunne Lighaamen tot Rotkoortſen aan Boord koomen; en de overige gezonden beſmetten?

Het blykt derhalven uit dit alles, dat de ſtaat des Volks zelfs, met welke onze Uitgaande Oostindiſche Scheepen bemand worden, dikwerf een voorname Oorzaak is van de kwaadaartige Ziektens op die Scheepen, en van de groote Sterftens, welke hiervan 't gevolg zyn.

Het Volk dan, op deeze Oostindiſche Scheepen aan Boord koomende, en uit de een of ander der opgenoemde Oorzaken, de *Cauſa praediſponens* tot de *Febris maligna putrida* in hunne Lighaamen hebbende, ondergaat aldaar de *Cauſae occaſionales.*

Wy hebben aangemerkt, dat de Oorzaak van de *Febris maligna putrida,* op onze Uitgaande Oostindiſche Scheepen, in de eerſte plaats te zoeken was, in den Staat van 't Volk zelfs; en in de

twee-

tweede, in de Verblyfplaats voor die Manschappen, op deeze Scheepen.

De Verblyfplaats voor deeze Manschappen, de Soldaaten, en Matroozen, namelyk; is, in dat gedeelte van het Schip, 't geen men het *Tusschendeks* noemt.

Ik zal my niet breedvoerig uitlaaten in de beschryving van dit *Tusschendeks*, dewyl dit genoegzaam bekend zy: alleenlyk zal ik aanmerken, dat deeze Verblyfplaats voor 't Volk op de Nederlandsche Oostindische Scheepen, niet hoog van verdieping is; dat de Geschutpoorten, die alhier zyn, *toegebreeuwt* worden; dat het bovendek van dit *Tusschendeks*, niet, als op de Oorlogscheepen, van Roosterwerk voorzien, maar een doorgaand digt *Dek* is; dat de *Patrys-poortjes*, die *Tusschendeks* zyn, ook veeltyds digt gemaakt worden; en dat de eenige toegang van Lucht derhalven, in 't *Tusschendeks* op deeze Scheepen, is, het *Groot Luik*; de *Koks Luikjes*; en het *Agter Luik*; waarvan de laatste nog onder het *Halfdek* zyn. Het *Voorluik* namelyk, bepaald zig alleen tot het *Kabelgat*, en wordt door een houten Schot, van dit *Tusschendeks*

 af-

afgescheiden. De Konstapels Kamer wordt meede door een houten Schot daarvan afgeschooten: al hetgeen de ruimte in 't *Tusschendeks* op deeze Scheepen merkelyk bekort; en te meer, als men dan nog, zo als op sommige van deeze Scheepen gevorderd wordt, de *Kombuis Tusschendeks* plaats. Eindelyk, neemt het groot getal van Kisten en Kooijen van het Volk, het overige gedeelte der ruimte alhier meerendeels in, zodanig, dat somtyds die Kisten, tot aan het *Bovendek* toe, op elkanderen gestaapeld staan.

In dit *Tusschendeks*, dat zo bekrompen is, en zo weinig afwisseling van frissche Lucht toelaat, worden egter, op die Scheepen, meer of min dan driehonderd Menschen geplaatst. De uitwaasemingen van zo veele Lighaamen, van de Spyzen, de Rook van de *Kombuizen*, als die in dit *Tusschendeks* zyn, de uitwaasemingen van de natte Kleederen van 't Volk by reegenagtig weeder, de Damp der *Lampjes* of *Smeerbakjes* met *Kaabelgaarens* des avonds, en de stank der uitwerpselen van sommigen, te Lui of te Ziek, om naar het *Galjoen* te gaan: dit alles, zegge ik,

moet

moet hier een Lucht verſpreiden, ten uiterſte nadeelig voor de Gezondheid.

De vogtige en beſmette Lucht in deeze Verblyfplaats, vergroot nog merkelyk, door het aanweezen van Zieken, en vooral, als die Ziektens van een beſmettelyken aart zyn. Als dan hier by komt, Reegen of Stormagtig weeder, dat men niet zelden in Texel waarneemt, of by het uitloopen in de Noordzee ontmoet, en de Luiken alsdan moeten digt gelegd en met *Preſenningen* overdekt worden; zo kan 'er geene verſche Lucht *Tusſchendeks* koomen, en wat anders kan hiervan 't gevolg zyn, dan eene geheele bederving van de hier aanweezende Lucht (l).

Om te bewyzen van wat aart, en beſmettelykheid, de Lucht in het *Tusſchendeks* zyn kan, wanneer deeze Scheepen by hun uitloopen, in de Noordzee Stormagtig weeder ontmoeten; zo zal ik hier weeder een woordelyk *Extract*, uit één der Dagregisters,

 door

(l) Op wat wyze de Lucht op 't Bloed werkt, hier over kan men nazien, het zeer nuttig Werkje van DU HAMEL DU MONCEAU, Baak der gezondheid voor de Scheepvaarende, uit het franchs vertaald door J. LULOFS. p. 23.

door den Heelmeester PASSINI gehouden, op een Uitgaand Oostindisch Compagniesschip, medegedeelen.

"Weinige dagen (zegt hy) na dat zig „ de kwaadaartige Ziektens, onder onze Soldaaten vertoond hadden, staaken wy in Zee; en werden terstond „ zoodanig overvallen van Storm en „ Reegen, dat alle de *Roosters* van de „ *Luiken* met *Presenningen* moesten „ worden digt gelegt. De kwaade „ Lucht, hier door *Tusschendeks* opgesiooten, werd van tyd tot tyd besmettelyker. Het Zeewater, door den „ Storm *Tusschendeks* gekoomen, vermeerderde de vogtigheid van die Lucht „ nog merkelyk, gelyk ook deszelfs „ rottige hoedanigheid toenam, door „ de Morsfigheid van 't Volk; door den „ stank der uitwerpselen van sommigen, te Bevreesd, of te Lui, om naar „ 't *Galjoen* te gaan; en door het uitwaasemen der natte Kleederen van „ zulke, welke door Armoede of ontvreemding versteeken waren van de „ noodige Verschooning, en dus de natte Kleederen aan hunne Lighaamen „ moesten laaten droogen. Dit alles, „ gevoegt by de Hitte en Benaauwtheid,

„ heid, die 'er *Tusschendeks* plaats had;
„ verschaften my in den tyd van zeeven
„ dagen, over de vyftig Zieken, waar-
„ onder zig myn Tweede en Derde
„ Heelmeester bevonden, beneffens ee-
„ nige Oppassers der Zieken."

Men ziet dan hier uit, dat de *Verblyfplaats* voor het Volk, op deeze Scheepen, als daarin eene zeer kwaade en besmettelyke Lucht tegenwoordig is, een voorname aanleiding geevende Oorzaak zal zyn, tot de gemelde kwaadaartige Rotkoorts (*).

(*) Men werpe my niet teegen, dat deeze opgegceven Oorzaken, als de slegte staat van het Volk, zowel, als hunne Verblyfplaats, nagenoeg altoos dezelfde geweest zyn als thans; want, het is zeer zeeker, dat de Huizen van de Volkhouders, te vooren nimmer met zo veele Manschappen opgepropt zyn geweest als nu in de laatst gepasseerde Jaaren; veele van deeze Huizen, die te vooren doorgaans van 40 tot 80 Man inhielden, heeft men in de nu laatst voorgaande Jaaren met 300 Menschen vervuld gevonden; En, ik heb aangetoond, wat voor kwaadaartige en besmettelyke Ziektens 'er in die laatste Jaaren, in gemelde Huizen gegrasseerd hebben; al hetwelk in de voorige Jaaren zoodanig geen plaats gehad heeft.

Schoon nu de Verblyfplaats voor het Volk, op deeze Scheepen, nagenoeg altoos dezelfde is geweest als thans, zal het echter zeeker zyn, dat naar evenreedigheid van de Infecteerende Lucht, en Besmettin-

Verder zal tot deeze aanleiding geevende Oorzaken behooren; de ongereegelde Lighaams beweeging (m), die vooral plaats heeft, wanneer de Uitgaande Oostindische Scheepen hunne Lading in Texel, of onder de *Vlieter* inneemende, het Volk somtyds byna Nagt en Dag moet werken, en, wanneer het hierdoor afgemat is, niet zelden maar weinige uuren op de Kisten kan liggen, doordien veeltyds de Kooijen hun ontvreemd zyn.

Ik heb altoos, op die Scheepen, waarop ik gediend heb, aan den Commandeerenden Officieren gezegt, dat zy het Volk konden laaten Werken zo sterk als zy goedvonden, maar tevens verzogt, dat 't Volk op hunne gezette tyden mogt Eeten en Slaapen, dewyl my de ondervinding dikwerf heeft doen zien, dat men door dit verzuim, onder het

Scheeps

tingen, welke in deeze Verblyfplaats wordt gebragt, deeze Verblyfplaats ook des te nadeeliger zowel voor de aldaar zynde Gezonden, als ook voor de Zieken zyn zal.

(m) De zeer geleerde Heer S. DE MONCHY, heeft in zyn Prys-Verhandeling, te vinden in de Maatschappye te Haarlem, 6de deel 1. stuk, p. 90. dit meede als een aanleiding geevende Oorzaak tot de gemelde Ziekten opgegeeven.

Scheeps Volk, Zieken gekreegen heeft.

De opgeſtopte Afgang, zal meede als een aanleiding geevende Oorzaak, in deezen moeten worden aangemerkt: want, zo 'er reeds in de eerſte wegen (*primae viae*) een rottige ſtoffe hangt, en de natuurlyke ontlasting verhinderd wordt, zo zal dit meede, eene gelegenheid geevende Oorzaak tot gemelde Ziektens konnen geeven (n).

Veelen van de Manſchappen, koomen op deeze Scheepen als uitgehongerd aan Boord, en aldaar, de ruimte van Spys vindende, overlaaden zy hunne Maagen; waaruit, indien 'er reeds eene ſlegte geſteltheid in de eerſte wegen plaats heeft, een kwaade verteering, en een verder bederf *in primis viis* wordt te weeg gebracht.

De belette ongevoelige Uitwaasſeming, (*Transpiratio inſenſibilis*) komt in deezen meede in aanmerking (o): Want, zo 'er reeds eene geſteltheid in de Lighaamen, tot de *Febris maligna putrida* is; en daarby de Uitwaasſeming

 ſchie-

(n) PRINGLE tom. II. pag. 201. S. DE MONCHY pag. 94.

(o) S. DE MONCHY pag. 96. PRINGLE Ziektens der Heirleegers, Nederd: druk, pag. 103.

ſchielyk over het geheele Lighaam opgeſtopt wordt, zo zal die rottige ſtoffe, welke anders hier door van tyd tot tyd uitwaasſemt, belet; en oorzaak tot de kwaadaartige Rotkoorts konnen geeven. De Soldaaten op deeze gemelde Oostindiſche Scheepen, zyn hiervoor het meeste blootgeſteld; doordien deeze Menſchen, doorgaans van de Volkhouders zeer ſlegt in *Plunjes* worden uitgerust, en het niet zelden gebeurd, dat, als zy met die zeer geringe en ſlegte *Plunjes*, aan Boord koomen, dit weinige hun al door de bevaaren knaapen ontvreemt wordt, zodra zy voet aan Boord zetten; waaruit volgt, dat zy niet anders overhouden, als dat geen, 't welk zy aan hunne Lighaamen hebben. Wanneer zy dan, in den Reegen op 't *Dek* moeten werken, worden hunne Kleederen doornat, en geen drooge hebbende om aantetrekken, zelfs veeltyds geen Kooy om in te Slaapen, moeten die ongelukkige, met hunne natte Kleederen op de Kisten liggen; waardoor de *Transpiratio inſenſibilis* ten eenemaal belet wordt.

Behalven deeze opgegeeven Oorzaken, komt hier ook in aanmerking, de

by-

byzondere gefteltheid van de uitwendige Lucht; maar, deeze, heeft het Volk van de Oostindifche Scheepen gemeen, met de Uitgaande Nederlandfche Oorlog, en andere Scheepen; egter is 't zeeker, dat, als deeze uitwendige Lucht van eene nadeelige hoedanigheid is; ze ook naar evenredigheid fchaadelyker weezen zal voor zulke Lighaamen, die reeds eene gefchiktheid tot Rotziektens hebben; of, zo 'er reeds foortgelyke Ziektens heerfchen, zal zoodanig eene Lucht dezelve aanmerkelyk vermeerderen.

Ik heb, in myne Reizen, wanneer 'er kwaade Koortfen grasfeerden, altoos waargenoomen; dat, by aanhoudende Zuide Winden, verzeld van een Vogtige en Warme Lucht, ik Dagelyks, vyf, zes, of meerder Man kreeg, die door Koortfen van een kwaaden aart aangetast waren. En, dat, zo haast de Wind naar het Oosten of Noorden liep, en myne *Vogtmeeter* een drooge Lucht aanwees, ook aanftonds het bykoomen van Zieken verminderde; zo, dat 'er dan Dagen verliepen, zonder dat zig een eenige Zieke aangaf; en, zo haast de Wind weeder Zuidelyk, verzeld van een

een Warme en Vogtige Lucht, was; vermeerderde weeder het getal der Zieken. De Ervarene Heer SCHLAPPRISIUS, heeft dit op zyne Reize meede waargenoomen (p).

Men heeft verscheidemaalen gezien, dat, wanneer de Oostindische Uitgaande Scheepen, langen tyd, in 't Voorjaar in Texel moesten liggen, om op een Oosten Wind te wagten, en dus, door Zuidelyke Winden, (die een vogtige Lucht aanbrengen) opgehouden zyn; die Scheepen veele Zieken gekreegen hebben. Zou dit ook de reden konnen zyn, dat men somtyds gezien heeft, dat, wanneer op de Oostindische Scheepen by hun lang verblyf in Texel, onder het Scheeps Volk zig kwaadaartige Koortsen vertoonden; die Scheepen, met een Oosten Wind na Zee zyn gezeild, en dat die Ziektens toen geen verdere voortgang hebben gehad?

Tot eene andere aanleiding geevende Oorzaak van de Rotkoorts, behoord ook de Droefgeestigheid (q) van 't Scheeps Volk.

(p) TITSINGH Geneeskonst &c. pag. 381. § 18 en 20.

(q) S. DE MONCHY Prys-Verhandeling pag. 93. § LIV.

Volk. Sommige van deeze Manſchappen, niet gewoon aan de Zee, en het Scheeps Leeven, en daarenbooven, tegen hunnen wil, ſomtyds aan Boord gekoomen; dat veelal onder de Soldaaten plaats heeft; konnen in eene Droefgeestigheid vervallen, ten uiterſte nadeelig voor hunne gezondheid. LIND heeft aangemerkt, dat zulke Manſchappen, die met geweld op de Scheepen geprest waren, eerder door Ziektens aangetast werden, dan anderen (r).

Omtrent de Scheeps Spys zal ik niet ſpreeken: dewyl de Vraag, door de Maatſchappye opgegeeven, voornamelyk ſchynd te bedoelen, die Oorzaken der Rotkoortſen, welke men op de Oostindiſche Scheepen vind, wanneer dezelve op hunne Uitreizen zyn, of nog in Texel liggen; in welke tyden, zig ook de meeste Ziektens onder dit Scheeps Volk vertoonen; en, dewyl men vertrouwen moet, dat de Oostindiſche Maatſchappye de *Victualie* op deeze Scheepen aan Boord zend, zo Versch en Goed, als die by mooglykheid te bekoomen is, zo kan ik nu over derzelver Bederf niet ſpreeken.

Om-

(r) L. C. part. II. ch. 1. p. 118.

Omtrent het Water, dat het Volk tot gewoone Drank gebruikt, zal ik myne gedagten opgeeven, als ik over de Behoedmiddelen ſpreeken zal.

Ik heb dan getracht, de Oorzaken van de groote Sterftens onder het Volk op meergemelde Oostindiſche Scheepen aantetoonen, en voornamelyk die Oorzaken beweezen, te zyn, of in de Ligḥaamen zelve van veele der Manſchappen op die Scheepen; of, in hunne *Verblyfplaats* aldaar; of, in beiden te gelyk.

Dus na de aanleiding geevende Oorzaken meede opgegeeven te hebben, zo moet ik nu nog, volgens myn gemaakte Plan, nader bewyzen, hoe de kwaadaartige Rotkoortſen, op de Oostindiſche Scheepen, zo wel, als op andere plaatſen, konnen voortgebracht worden, door een onmiddelyk meedegedeelde Beſmetting.

Men brenge zig hier by te binnen, al dat geene, 't welk ik te vooren van den ſtaat des Volks, dat uit de Huizen der Volkhouders op deeze Scheepen komt, gezegt hebbe, als meede 't geen ik heb opgegeeven, omtrent de heerſchende kwaadaartige Koortſen in die Huizen der Volkhouders, zo als men inzonderheid

heid dit in de laatstvoorgaande Jaaren ondervonden heeft.

Is het nu te verwonderen, als Manſchappen uit zulke Huizen, alwaar reeds kwaadaartige Koortſen grasſeeren, met hunne *Plunjes* aan Boord van deeze Scheepen koomen, dat zy de beſmetting, het zy in hun Zelven, of door hunne Plunjes, aan Boord brengen; en de aldaar gezonde Manſchappen aanſteeken?

PRINGLE zegt; een Ziek perſoon van de Straat opgenoomen, of Kleederen, uit een Gevangenhuis meedegebracht, hebben dikmaals Beſmettingen van kwaadaartige Koortſen, aan Boord der Scheepen veroorzaakt, die men niet, dan na veel moeiten, heeft konnen overwinnen.

LIND verhaald, dat een Man, die in het Hospitaal was Ziek geweest, dog nu gebeterd, aan Boord van 't Schip de *Kennington* kwam; en aldaar de kwaadaartige Ziekte bracht, die zes Maanden lang bleef duuren (s).

PRINGLE geeft ten opzigte der beſmettinge van de Gevangenhuiskoorts, het volgende geval op. In 't Jaar 1750 wer-

(s) LIND Middelen ter Gezondheid &c. vertaald door DE WIND p. 56.

werden in de Gerechtszaal te *Old Baily* eenige Perzoonen uit de Gevangenis gebracht, om aldaar verhoord te worden. Deeze brachten in die Zaal de Besmetting, zo dat hierdoor, vier van de Rechters, drie Raaden, en een der Onderschouten, van de kwaadaartige Rotkoorts werden aangetast, beneffens verscheide van die geenen, welken 'er teegenwoordig waren. Zo dat 'er behalven van die geene, van wien men niet gehoord had, over de veertig Menschen door deeze Besmetting gestorven zyn (t).

En diezelfde Schryver verhaald nog, dat een Misdadiger, ROELAND JENKINGS geheeten, te *Oxfort*, uit de Gevangenis in de Gerechtszaal gebracht werd, alwaar zig terstond zulk een stinkende Damp verspreidde, dat de Menschen, daar teegenwoordig, met Verstikking gedreigt wierden. Van deeze, ontkwamen maar zeer weinige de Besmetting. In *Oxton* stierven 'er 300 door. Meer dan 200 hierdoor Ziek geworden, stierven op andere plaatsen (u).

Manschappen derhalven, uit Huizen waar-

(t) PRINGLE Ziektens der Heirleegers, Nederd: Vert: pag. 385.

(u) PRINGLE Ziektens der Heirl: pag. 385.

waarin Besmettelyke Ziektens heerschen, aangenoomen, en pas van hunne Ziektens hersteld, of de Zaaden derzelver by zig hebbende, moeten noodwendig, alsze aan Boord koomen, weder Instorten, in de Ziekte zelve vervallen, of de Besmetting van zoodanige kwaadaartige Ziektens aan Boord brengen, en aan de Gezonde meededeelen. Wanneer dan de *Febris maligna putrida*, aan Boord van de Scheepen op dusdanig eene wyze gebragt is, zal deeze Ziekte, zeer ligt, van den een tot den anderen konnen overgaan: het zy dat de Besmetting door de Neus en Mond word ingeademt, of ook wel, door Spys en Drank op zulke besmette plaatsen gebruikt, met het Speeksel vermengt en ingeslokt; of dat de Besmetting door *Exhalatie* in de Lighaamen zelve indringt.

Dus getoond hebbende, door welke Oorzaken de besmettelyke Rotkoorts op de Uitgaande Nederlandsche Oostindische Scheepen kan worden gebracht, en aan de gezonde meedegedeeld, zo ga ik over tot myne

DERDE AFDEELING.

In dewelke ik zal trachten optegeeven, zoodanige middelen, als dienſtig zyn, om de *Febris maligna putrida* op de gemelde Scheepen, te behandelen; en om zulke Zaaken aantewyzen, die men in agt moet neemen, om den Voortgang daarvan te ſtuiten.

Ter Genezing deezer Ziektens, zullen myne Aanwyzingen de volgende zyn:

Ten eerſten; om de beleedigende Rottige ſtoffe te Ontlasten, en Uittedryven.

Ten tweeden; door gepaste Middelen, die Beleedigende ſtoffe Teegentegaan, en te Verbeeteren.

Ten derden; de Lighaams krachten te Onderſteunen, en de Leevensvermoogens optewekken.

I. Tot de eerſte Aanduiding, namelyk, om de beleedigende Rottige ſtoffe te ontlasten, en uittedryven, koomen voornamelyk te pas, de Braak, en Buikopenende Middelen.

Van de eerſte heb ik altoos, wanneer de gemelde Ziekte in 't begin was, zeer veel dienst gehad; en vooral, wanneer

de

de Natuur, door de Walging zelve aanwees, dat 'er in de eerste wegen een Rottige stoffe huisveste. Maar, deeze Braakmiddelen dienen gegeeven te worden in den eersten Trap, namelyk in 't begin der Ziekte; want, zodra de Ziekte in eenen gevorderden staat, en met kwaadaartige teekenen verzeld is, dan koomenze niet te pas, zynde dan dikmaals nadeelig (v).

Toen ik op de Scheepen, de *Febris maligna putrida* behandelde, gaf ik in 't begin van deeze Ziektens, het *Pulv. rad. Hypocacuan:* van 1 *scrup.* tot ½ *drachm.*, zonder immer de *Tartarus Emeticus* voortefchryven, dewyl my de *Hypocacuana* alleen, zeer wel voldeed. Dit Braakmiddel gaf ik met een kleene hoeveelheid koud Water, en liet vervolgens daarop niets gebruiken, tot zo lange dat de Lyders begosten overtegeeven, wanneer ik hun, van tyd tot tyd, een groote hoeveelheid laauw Water daarop drinken liet. Ik beschryf de manier op welke dit Braakmiddel moet genoomen worden naauwkeurig, om dat my de ondervin-

 ding

(v) TISSOT evenwel zegt in deeze Ziektens op den twintigsten dag met veel vrugt een Braakmiddel gegeeven te hebben L. C. p. 191.

ding geleerd heeft, dat, als men dit niet in agt neemt, en aanstonds op 't gegeeven Medicament laat Drinken, hetzelve dan dikmaals niet aan het oogmerk voldeed, de Rottige stoffe in de eerste wegen niet genoegzaam los maakte, en als een *Purgans* werkte.

Ik heb verscheiden maalen gezien, dat de Engelsche Heelmeesters, op hunne Scheepen, aan een Zieken, drie Dagen agter een, dit Braakmiddel lieten geeven; en ik heb waargenoomen, dat sommige, aan wien ik de Gift van deezen Wortel, meede drie Dagen agter een had laaten herhaalen, de Ziekte veel geringer kreegen dan anderen, en naderhand, van Instortingen bevryd bleeven.

De voortreffelyke dienst der Braakmiddelen in deeze Rotziektens, hebben veele voornaame Mannen, met my ondervonden (w).

Ik moet hier by aanmerken, dat dit Middel niet kan gegeeven worden aan zulke, die aan Bloedspuwingen onderworpen zyn: En, by die geene, welke *Breu-*

(w) TH. GLAS Comment: de Febribus Lond: 1742. p. 59 & 125. PRINGLE L. C. part. III. p. 235. M. J. DE MAN p. 114. S. DE MONCHY p. 111.

Breuken hebben, diend men vooraf wel toetezien, dat de Breukband eene behoorlyke drukking ter plaatſe van de Breuk maakt.

De Buikopenende Middelen, zyn meede in deezen van een zeer grooten dienst (x): en vooral dezulke, welke zagt werken, het bederf in de eerſte wegen teegengaan, en de beweeging in 't Bloed niet aanzetten.

De Senebladen, de Room van Wynſteen, maar bovenal de Tamarinde, zullen in deeze van veel dienst zyn. Men kan ook in den beginne van de Ziekte, met vrugt gebruik maaken van Klyſteeren, ſamengeſteld uit een afkookſel van Senebladen en Tamarinde, waardoor de ſchadelyke ſtoffe in de dikke Darmen word weggeſpoeld.

De Zweetmiddelen, als de *Geest van Mindererus*, en ſoortgelyke, zyn ook door eenige Schryvers als zeer nuttig in deeze Ziektens opgegeeven; maar, ik kan niet zeggen, dat ik in myne behandeling, in 't algemeen genoomen, daar veel voordeel van gezien heb.

De Aderlating, die meede van ſommi-

(x) Ibid. p. 114. M. J. DE MAN p. 117.

mige onder de Ontlastende zaaken geteld word, is in 't algemeen in deeze Ziektens ten uiterfte nadeelig (y): en vooral, als die zeer ruim gedaan wordt.

De Pols zinkt als dan weg, en de Ziekte wordt veeltyds Doodelyk. Alleenlyk konnen 'er enkele gevallen zyn, daar dezelve te pas kan koomen, en deeze zyn, wanneer de Ziekte in 't begin is, en de Lyders volbloedig, en fterk zyn, en zwaare Hoofdpyn hebben: dog, dan zal evenwel de Aderlating niet zeer groot gefchieden moogen. En fchoon fommige het afgelatene Bloed in den beginne der Ziekte met een zogenaamde *Crufta Inflammatoria* gevonden hebben; en deeze korst voor een teeken van ontfteeking hielden, befluitende daaruit, dat de Ziekte eene tweede Aderlating vereischte, zo heeft echter de uitkomst geleerd, dat zy zig hierin bedroogen hebben.

Wat eigentlyk die ontfteekingskorst op het afgelaate Bloed zy, hierover, kan

(y) S. DE MONCHY Prys-Verhandel: p. 107. M. J. DE MAN p. 128. VAN SWIETEN Ziektens der Heirl: vierde druk p. 88. PRINGLE Nederd: Vert; p. 332. HUXHAM over de Koortfen Nederd: Vert; p. 131.

kan men nazien het werkje van den Heer M. J. DE MAN (z). Ik moet hier by aanmerken, dat men nimmer, buiten andere omſtandigheeden van de Ziekte, meede in aanmerking te neemen, op die *Cruſta Inflammatoria* ſtaat maaken moet, dewyl my de ondervinding dikwerf heeft geleerd, dat Menſchen die in allen deelen Gezond waren, en zig enkel uit gewoonte, in 't Voorjaar deden Aderlaten, een zeer dikke ontſteekingskorst op hun afgelaten Bloed kreegen: Dit zelve heb ik by gezonde zwangere Vrouwen, of zulke die Kwikmiddelen gebruikt hadden, veeltyds waargenoomen: zo dat dit teeken alleen, zonder andere omſtandigheeden meede in aanmerking te neemen, zeer bedrieglyk is.

II. Tot de Tweede Aanwyzing, zullen behooren, de gepaste Middelen om de beleedigende ſtoffe tegentegaan, en te verbeeteren.

Offchoon nu deeze Middelen zeer veele zyn; zo zal ik echter maar van

 wei-

(z) Verhandeling over de Rotkoorts pag. 132, en vervolgens. Zie ook hier over in de Maatſchappye der Wetenſchappen te Haarlem XI deel pag. 397.

weinige ſpreeken: te meer, om dat ik in 't oog dien te houden, de behandeling van die Ziektens op de Scheepen; en derhalven geene Middelen of zaaken kan opgeeven, welke men aan Boord van de Uitgaande Oostindiſche Scheepen deezer Landen niet zoude konnen bekoomen; dus zal ik zulke Middelen aan de hand geeven, welke my de beproefde ondervinding geleerd heeft, binnen Scheepsboord Nuttig, en de Beste te zyn.

In de eerſte plaats, zal de Koortsbast (*Cortex peruvianus*) den voorrang verdienen (a). Op verſcheide Scheepen, alwaar de *Febris maligna putrida* grasſeerde, heb ik een wonderbaare uitwerking van dit middel gezien.

Ik gaf hetzelve, of in een zeer ſterk afkookſel, of in *Subſtantie*, houdende het laatſte voor 't beste, om dat ik geloof dat de Maag, en de daarby koomende vogten uit deeze Bast iets haalen, 't geen wy 'er door Kooking niet uit krygen konnen.

Dik-

(a) S. DE MONCHY p. 127. PRINGLE L. C. T. 2. p. 183. 186. 188. J. VAN DER HAAR in de Note op het Werkje van den Baron VAN SWIETEN p. 89. M. J. DE MAN p. 141.

Dikmaals, heb ik de gemelde Koorstbast tot een half once, in Poeder, dagelyks laaten gebruiken; en somwylen nog in grooter hoeveelheid, met een zeer goeden uitslag. Met het gebruik van dit Middel, moet men aanhouden; en, schoon de Ziekte al voór een groot gedeelte schynd geweeken te zyn, moet men echter niet te vroeg daarmeede ophouden; of de Lyders loopen gevaar om weder intestorten.

Indien de Zieken zig in omstandigheeden bevonden, die hun verhinderden, dit Middel door den Mond inteneemen, zo zoude men hetzelve, by wyze van een Afkooksel, door Klysteeren naar binnen konnen brengen; en, wanneer zoodanig een Klysteer kan binnen gehouden worden, zal het zeer wel konnen opgenoomen, en onder het Bloed worden gebracht (b). Ik heb dikmaals soortgelyke Klysteeren laaten inspuiten, waarvan niets terug kwam, en al het ingespooten vogt *geabsorbeerd* wierd.

Volgens de proeve, door PRINGLE gedaan, is gebleeken hoe sterk deeze Koortsbast de rotting tegengaat (c).

 De

(b) M. J. DE MAN pag. 148.
(c) Append. paper L. C. II. Exp. XIII. p. 280.

De ondervinding heeft ook geleerd, dat de Virginische slangen Wortel, (*radix Serpentaria Virginiana*) meede een voortreffelyk Middel tegen de bederving (d); en dikwerf van een zeer heilzaame uitwerking in deeze Koortsen is geweest. Ook verhaalen PRINGLE, en LIND, dat zy de *Radix Contrajerva* meede in deeze van een zeer goeden dienst gevonden hebben.

De *Elixir Vitrioli*, en *Sp. Sulph. per Campanam*, zyn meede in deeze Ziektens van een uitsteekenden dienst; en, ik kan zeggen, dat ik van deeze Bergzuuren, gemengt met een sterk afkooksel van de Koorstbast, dikwerf een zeer groote uitwerking ondervonden heb.

Het Salpeter (*Nitrum*) wordt ook geroemd in deeze Ziekte. Ik heb veeltyds dit aan myne Zieken laaten geeven, maar nimmer daarvan die uitwerking gezien, welke ik van de Koortsbast waarnam.

Van eenige, wordt ook de Campher, met Wynazyn, als een *Specificum* in deeze Ziektens opgegeeven. ETMULLER verhaald

(d) PRINGLE L. C. T. 2. p. 171. On Exper. vij.

haald (e) dat HEINZIUS, ter zyner gedagtenis, een Standbeeld opgerecht wierd, voor den dienst, welke hy in 't geneezen van de Pest te *Verona* gedaan had: en dat de voornaamste basis van zyn geneesmiddel, de Campher ware geweest. Dan, dewyl ik nimmer in deeze Koortsen van dit Middel gebruik heb gemaakt, zo kan ik by eige ondervinding hier niet van spreeken (f).

Toen ik in *Italien* was, heb ik gezien, dat een zeeker Geneesheer aldaar, PIZZORNI geheeten, die veel door Turkyen gereist, en zeer veele kwaadaartige Koortsen behandeld had, aan de zulke welke aan Rotkoortsen laagen, een *Haustus* voorschreef, bestaande uit *Acetum Vini*, *Theriaca* en *Crocus*, van welk Medicament hy my verzeekerde, in

(e) Tract. de Peste tom. I. p. 263. Francfortsche uitgaaf in fol. 1688.

(f) De Fransche Geneesheeren hebben in de laatste Pest te *Marseille*, een groot gebruik gemaakt, van Azyn en Campher, met een zeer goeden uitslag.

De Heer J. VEIRAC heeft in een soort van grasseerende kwaadaartige Koorts, gebruik gemaakt van de Campher, met byvoeging van Salpeter. Zie *Bataafsch Genootschap te Rotterdam 1ste deel* p. 450. Men zie ook over het gebruik van de Campher in Rotkoortsen de Verhandeling van de Heer D. LYSONS.

in kwaadaartige Koortſen een voortreffelyke uitwerking gezien te hebben: maar, alzo de baſis van de *Theriaca* het *Opium* is, zo zoude ik dit middel in deeze Ziektens niet verkiezen.

De Eerſten Chirurgyn J. VLIETENER, nu onlangs t'huis gekoomen, op wiens Schip de *Febris maligna putrida Epidemisch* was geweest, heeft my verhaald, een uitſteekenden dienst ondervonden te hebben van dat Medicament, hetgeen HUXHAM in zyn Werkje over de Koortſen opgeeft; beſtaande uit de *Cortex peruv:*, *Flaved: Aurant: hispan: Rad. Serpent: Virg:*, *Croc: Anglic:*, *Coccinell: Sp. Vini Gallic:*, en *Elix. Vitriol.* (g).

De Middelen welke genoomen worden uit de Plantgewasſen, zyn in deeze Ziektens van een voortreffelyken dienst; als verſche Oranje Appelen, Citroenen, Limoenen, Zuuring, Sap van Aalbeſiën en dergelyken: maar, ik heb reeds te vooren aangemerkt, dat ik my bepaalen moest aan zoodanige Middelen, welken aan Boord van de Uitgaande Oostindiſche Scheepen te bekoomen waren. Echter zoude men deeze Schee-

(g) Zie HUXHAM Proeve over de Koortſen, Nederd: Vertal: pag. 146—147.

Scheepen van een genoegzaamen voorraad van Sap, of Gely van Aalbeſiën; en Citroen-, of Limoenſap, konnen voorzien.

Omtrent de Leevensregel in deeze Ziektens, zal het best zyn, dat men de Lyders geen Soepen van Vleesch toebereid, laat geeven; dewyl deeze het bederf in de eerſte wegen nog vermeerderen (h); maar, men kan hun dunne, en ligt verteerende Voedſels toedienen, bereid uit Havergort, of Ryst, met Corenten of Rozynen, waarby men, na de omſtandigheeden der Ziekten, een weinig Rynſche Wyn kan doen. Brood, met ſap van Aalbeſiën toebereid, zal meede zeer goed zyn; en, indien ik my niet al weder in deezen bepaalen moest, zo zoude ik voedſels uit gekarndemelk, Boomfruiten, en verſche Groentens, zeer aanpryzen. Evenwel zoude, zo lang de Scheepen in Texel lagen, en dezelve te bekoomen waren, hiervan gebruik konnen worden gemaakt.

De

(h) LIND zegt: de Engelſche Geneesheeren ſtaan in kwaadaartige Koortſen, geenzints het gebruik van Soepen toe, zo als de Franſche en Spaanſche Geneesheeren doen.

De Drank, die in deeze Ziektens, in eene groote hoeveelheid moet gebruikt worden, en een voornaame zaak tot doorſpoeling in de vogten is, diend te beſtaan uit gekookt, of dun garste water, met een genoegzaame hoeveelheid Citroen- of Limoenſap en Suiker, tot een aangenaame ſmaak klaar gemaakt. Water, met Sap, of Gely van Aalbeſiën, of met Tamarinde gemengt, en ſoortgelyke. Indien het te bekoomen was, zoude een Drank van Water, met Zuuring gekookt, meede zeer dienstig zyn. Van deeze Dranken, konnen de Lyders niet te veel drinken; en, alzo zy den meesten tyd geen bezef hebben om drinken te eisſchen, zo heb ik altoos een der zogenaamde *Zieke-Vaders* geſteld, die geduurig van de eene Kooy tot de andere gong, en de Zieken ongevraagt, van tyd tot tyd, van deeze opgenoemde Dranken zoveel liet drinken als zy konden: Want, de ondervinding leerde my, dat als zy niet in eene groote hoeveelheid dronken, de Lighaamen als uitdroogden, en de Ziektens kwaadaartiger wierden. Ook ondervond ik, dat het gebruik van deeze dranken, in eene groote hoeveelheid

heid, eene zagte uitwaasſeming te wege bracht.

Omtrent de verſchillende gevoelens in het aanleggen van *Veſicatoria*, in deeze Ziektens, zal ik nu niet ſpreeken, maar alleen zeggen, dat ik dezelve in myn Practyk (hoe zeer voornaame Mannen in deeze Ziektens daarvan verhaalen grooten dienst gehad te hebben) van geringen dienst gevonden heb; het zy, dat ik die in den Nek, of aan de Kuiten liet aanleggen. Ook ben ik thans van gevoelen, dat de *Veſicatoria*, in deeze Ziektens, veeltyds nadeelig zullen zyn. Alleenlyk kan ik 'er van zeggen, dat ik enkele reizen, wanneer de Lyders de Ziekte in den hoogſten Trap hadden, in een geduurige Slaap, en als Stervende lagen, gezien heb, dat dezulke, wanneer de *Veſicatorien* aan de Kuiten zeer ſterk, en met herhaaling wierden aangelegt, zy door de geweldige pynen, als herkwamen, en door de Ziekte gekoomen zyn. Dan, dewyl het Genootſchap onder de Zinſpreuk *Servandis Civibus*, dit als een Vraag om te beantwoorden heeft opgegeeven, vertrouw ik, dat wy binnen kort, door genoegzaame proeven, omtrent het voor-, of

na-

nadeel, van het gebruik der Spaansche vliegen in Rotkoortsen, nader zullen onderricht worden.

Aangaande de *Tumores*, en daarop volgende *Abscessen*, in de *Glandulae parotides*, of op andere plaatsen van 't Lighaam, zal ik alleenlyk aanmerken, dat men nimmer trachten moet om dezelve te *resolveeren*, dewyl de ondervinding leerd, dat dit altoos gunstige poogingen van de Natuur zyn, om de Zieke stof alhier te plaatsen: maar in teegendeel moet men, door verzagtende Pappen, en Pleisters, deeze goede Pooging van de Natuur, zoeken te hulp te koomen: en, zodra die *Tumores* teekenen van een daarin beslooten Etter hebben, moet men dezelve openen.

De behandeling der byzondere toevallen in deeze Ziekte, als de Geelzugt, Stuiptrekking, Ongevoeligheid, den Hoest, den Hik, de Opblaazingen in den Buik, als anderzints, ga ik, als alleenlyk over de geneezing in 't algemeen spreekende, voorby; te meer, om dat ik die toevallen, voornamelyk beschouw, als gevolgen van de Ziekte; en, zo men, door myne opgegeevene Middelen, de zieke stof uitwerpt en ver-

verbeterd, zo zullen als dan ook deeze toevallen verminderen, of weggenoomen worden: echter konnen 'er omſtandigheeden in voorkoomen, die eene byzondere behandeling vereisſchen. Ook merk ik aan, dat de *Diarrhoea* in deeze Ziekte, zeer zelden byzondere Geneesmiddelen vordert: Want, zo dezelve van eenen Scheidenden aart zy, moetze nimmer geſtuit worden: en is dezelve Toevallig, dan is zy in deeze Ziektens veeltyds een teeken, van eene naby zynde Dood.

De Geneezing, omtrent het doorleggen op de plaatſen van het *Os Sacrum*, Heupen, als anderſints, en de daarop volgende *Gangraena*, betreft de Heelkonst, en de behandeling in deezen, vereischt niets byzonders. Alleenlyk moet ik hierby zeggen, dat ik ſomtyds met de uitterſte verwondering gezien heb, dat Lyders, welke deeze *Febris maligna putrida* in den hoogſten Trap hadden, *Gangraena* en *Sphacelus* kreegen, ſtrekkende zig uit van de Schouders af, tot aan den *Anus* toe, hetgeen met geheele ſtukken ſepareerde; en niettegenſtaande dezulke geen Beddegoed of Verſchooning hadden, en dus

op een weinig Scheepswerk in de Kooy leggen moesten, dezelve hiervan echter volkoomen geneezen zyn.

III. Tot de derde aanwyzing, behoord, dat men de Lighaamskrachten zoeke te onderſteunen, en de Leevensvermoogens opwekke.

Wanneer deeze gemelde Rotkoorts, in den tweeden, en vooral, tot in den derden Trap geklommen is, de krachten van den Lyder ten eenemaal vervallen zyn, en de Ylhoofdigheid of andere omſtandigheeden het niet verbieden, zal, om aan deeze aanwyzing te voldoen, het gebruik van Wyn, als een voortreffelyk Middel moeten aangemerkt worden.

Men geeft dan aan zulke Lyders, van tyd tot tyd, een weinig van deezen Drank: en dan zal boven allen, de Rhynſche Wyn van een uitſteekenden dienst zyn. Alle Schryvers, die de *Febris maligna putrida* behandeld hebben, roemen derzelver nuttigheid, en pryzen het gebruik van den Wyn in deeze Ziektens ten hoogſten aan (i). Ik kan

(i) LIND Middel. ter Gezondheid p. 180. L. BIKKER aanteekeningen op TISSOT L. C. p. 191. M. J. DE MAN p. 170. en meer andere.

kan zeggen, dat my de ondervinding heeft doen zien, den uitsteekenden dienst van het gebruik van Wyn in deeze Ziektens; en dat ik die natuurlyke trek, welke deeze Zieken tot geestryke dranken hebben (die ook van veele schryvers is waargenoomen) dikwerf in hun heb ondervonden. Veeltyds heb ik gezien, dat zulke, die gezond zynde, nimmer of zeer zelden geestryke dranken gebruikten, in deeze Ziektens, als zy deeze dranken bekoomen konden, met zeer veel smaak dronken. Meer dan eens heb ik waargenoomen, dat zy, die aan deeze Ziekte lagen, wanneer zy nog eenig bezef en vermoogen hadden, hunne Maats om Wyn, Brandewyn, of Genever verzogten.

De Heeren S. DE MONCHY (k) en M. J. DE MAN (l) betuigen, dat, toen zy aan deeze Koorts lagen, zy dien natuurlyken trek tot geestryken dranken in hun zelven ondervonden hebben. Het maatig gebruik van Wyn, zal dan van veel dienst in deeze Ziektens konnen wee-

 zen,

(k) Prys-Verhandeling in de Maatschappye te Haarlem, 6de deels 1ste stuk p. 140.

(l) Verhandeling over de Rotkoorts p. 172. N * *.

zen, en vooral zal het gebruik daarvan, ook te pas koomen, als de Zieken reeds aan de beterhand zyn.

Dus de Middelen ter Geneezing hebbende opgegeeven, ga ik over, om te ſpreeken van die Zaaken, welke men in agt neemen moet, om *den Voortgang van deeze gemelde Ziekten te ſtuiten.*

In de eerſte plaats zal 't dan van de uiterſte aangeleegenheid zyn, dat, wanneer deeze gemelde Oostindiſche Scheepen nog in Texel liggen, en 'er onder het Volk van deeze Ziektens koomen, die Zieken, aanſtonds uit de Scheepen, op het *Hospitaal Schip* worden overgebracht (†). Hierdoor zal men de Lucht, in het *Tusſchendeks* Zuiver houden, en de overige gezonde Manſchappen voor Beſmetting bevryden. Vervolgens moet men alles aanwenden, om de Lucht *Tusſchendeks*, dagelyks te verfrisſchen, en te zuiveren. Dit zal dan, zo lang deeze Scheepen in Texel liggen, konnen geſchieden, door het Hangen

(†) De Oostindiſche Maatſchappye heeft in 't voorleeden Jaar, het pryswaardig beſluit genoomen, om een hunner Scheepen tot een *Hospitaal Schip* te doen gereedmaken, en dat Schip in Texel te plaatſen.

gen of Opheifen van zogenaamde *Koel, Wind*, of *Lucht Zeilen*; maar by Reegenagtig Weer, of als de Scheepen na Zee gaan, en Storm ontmoeten, zal men van deeze *Koel, Wind*, of *Lucht Zeilen*, geen gebruik konnen maken. In dit geval is het dan, dat de zogenaamde *Windmouw* te pas komt, waardoor men altoos frisfche Lucht *Tusfchendeks* brengen kan. Hier over zal ik nader fpreeken, onder myne Vierde Afdeeling, en de groote nuttigheid daarvan aantoonen.

Zo lang de Scheepen in Texel liggen, dienen alle morgen (by goed weeder) de *Kooijen* van het Volk naar boven te worden gebracht; en op de *Stengen* geplaatst; even gelyk altoos op de Oorlogfcheepen in gebruik is. Dit geeft niet alleen een meerdere ruimte *Tusfchendeks*, en frisfcher Lucht, maar ook kan dan de Wind beter door de *Kooijen*, die op de *Stengen* liggen heen waaijen.

Van het openen der *gefchut Poorten*, kan ik niet fpreeken, om dat die op deeze Scheepen worden *Toegebreeuwt*. De *Patryspoortjes* echter, kan men, zo lang de Scheepen in Texel liggen, open

ten, om hierdoor verſche Lucht in het *Tusſchendeks* intelaaten.

Dagelyks moet men, in 't *Tusſchendeks*, met Azyn ſprengen. Dit verbeeterd niet alleen de beſmettelyke Lucht, maar geeft daarenboven, een aangenaame frisſche Reuk. Op ſommige Scheepen, heeft men de gewoonte, om de Azyn in een holle Bak te doen, en daarin een gloeijende Kanon Kogel te werpen; maar deeze Reuk is niet zo aangenaam en verfrisſchende, als de eenvoudige ſprenging met Azyn; derhalven heb ik my altoos van het laatſte bediend.

De beſmettelyke Lucht in het *Tusſchendeks*, kan ook gedeeltelyk verbeeterd worden, door het Rooken met Geneverbesſen, of door het aanſteeken van daartoe gemaakte klompjes Buskruit; maar, zo men van de Rooking met Buskruit gebruik maakt, moet dit geſchieden, op gelyke wyze als de Heer LIND dit opgeeft (m).

De Zindelykheid, moet in dit *Tusſchendeks*, zeer in agt genoomen worden. Dagelyks diend het *Dek* alhier ge-

(m) LIND Middel. ter gezondheid &c. p. 53.

veegt en geſchraapt te worden; en nimmer of zeer zelden moet men alhier natte *Swabbers* gebruiken. De Kisten dienen alle weeken eens, (Ik ſpreek nog als die Scheepen in Texel liggen) of meermaalen, verplaatst te worden, en alles agter dezelve ſchoon gemaakt. De veelheid van die Kisten, moet men verminderen, door, even als op de Oorlogſcheepen in gebruik is, de goederen van vier, of meerder Man, in eene Kist te plaatſen.

Tot meerder ruimte in dit *Tusſchendeks*, geef ik in bedenking, of men niet, gelyk op alle de Oorlogſcheepen in gebruik is, de Anker Touwen in het *Ruim* zoude konnen laaten vaaren; die nu op de Oostindiſche Scheepen in de *Boeg*, of het zogenaamde *Kabelgat* worden gelegt. In de laatſte *Troebles* te Ceilon, voeren de Anker Touwen op de Oostindiſche Nederlandſche Scheepen, derwaards heen gerigt, door het groot *Luik* tot in het *Ruim*, waardoor men meerder ruimte *Tusſchendeks* hadt.

Aan de gezonde Manſchap, zoude men dagelyks eene zeekere hoeveelheid van ſterken drank, het zy eenvoudig, of met Kina getrokken, konnen uitdee-

len. Dan, hierover zal ik nader spreeken onder myne vierde Afdeeling.

Dit derhalven, zyn naar myne gedachten, die Zaaken, waardoor men, als de Oostindische Scheepen nog in Texel liggen, den voortgang van kwaadaartige Ziektens daarop kan Stuiten. Ik ga nu over, tot het vierde Lid der Vraag; namelyk de aanwyzing, der *Behoedmiddelen*, waardoor men, is het niet geheel, ten minsten voor een groot gedeelte, de kwaadaartige Ziektens op gemelde Scheepen, kan *Voorkoomen*.

VIERDE AFDEELING.

Wy hebben de Oorzaken, waardoor de *Febris maligna putrida* op de Uitgaande Oostindische Scheepen deezer Landen wordt voortgebracht, voornamelyk beschouwd te bestaan, in den *slegten staat van het grootste gedeelte der Manschappen waarmeede deeze Scheepen worden Bevolkt*, En in de *Verblyfplaats*, geschikt voor die Manschappen op deeze Scheepen.

De voornaame *Behoedmiddelen* derhalven, om deeze Ziektens voortekoomen,

men, zullen dan zoodanige zyn, welken, zo veel moogelyk is, die Oorzaken konnen wegneemen, of immers zo zeer verminderen, datze niet meer zulke ſchadelyke uitwerkſelen konnen voortbrengen.

Als het eerſte *Behoedmiddel* dan, zal hier in aanmerking koomen, de aanneeming van gezonde Manſchap, en de bezorging van die Gezonde, op de Scheepen.

Ten deezen opzigte zoude het goed zyn, vooral met betrekking tot de Soldaaten, dat men dezelfde Voorzorgen in agt nam, welke in gebruik zyn by de Westindiſche Compagnie ter Kamer Amſterdam. Een bekwaam Geneesheer namelyk, of Heelmeester, moest die Manſchappen Hoofd voor Hoofd naauwkeurig onderzoeken; en in dat onderzoek, wel oplettend agt geeven, op de Bedriegeryen, welken dikwerf in derzelver voorkoomen gebruikt worden; op dat hy geen met *Carmyn* geſchilderd Aangezigt, voor een gezond ſchynende, en dus een vermomde Zieke, voor een waarlyk gezonde beſchouwde. Ongelooflyk inderdaad is het, welke Konſtenaryen ten deezen opzigte, by het

onderzoek der Manſchappen voor de Westindiſche Compagnie gebleeken zyn, door de oplettendheid van dien Heelmeester, aan wien deeze zaak is toevertrouwt.

Maar, dewyl het niet voldoet, dat gezond Volk wordt aangenoomen, wanneer in deszelfs plaats Zieken naar Boord gezonden worden, zo moest die aangenoomen gezonde Manſchap, terſtond in *Kaagen* worden ingeſcheept, en na Boord vertrekken.

Hierdoor zoude men voorkoomen, dat dit aangenoomen gezond Volk, niet weder aan Beſmettingen van kwaade Ziektens wierd blootgeſteld, vooral, als in die Huizen, waaruit zy koomen, reeds zulke Ziektens heerſchen.

De *Plunjes*, en verdere Noodwendigheeden, dienende tot uitrustingen van deeze Manſchappen, zoude de Volkhouder in voorraad gereed konnen hebben; die dan aanſtonds op 't Oostindisch Huis, of in de *Kaagen* bezorgt wierden. Of, hetgeen nog beter zyn zoude, dat de Compagnie zelf, de bezorging van die Uitrustingen aan zig behield; door Iemand, daartoe aanteſtellen, welke de bezorging van die Uit-

rus-

rustingen op zig had. De kosten, hiertoe, zouden, op de een of andere wys, zeer wel gevonden konnen worden.

Hierdoor zouden deeze Soldaaten, meerder, en beeter *Plunjes* konnen hebben, als hun nu wordt meedegegeeven, die den meesten tyd zeer ſlegt, en niet in ſtaat zyn om zelfs een geringe Reegenbui aftekeeren.

Indien men oordeelde, dat het niet wel doenelyk was (Ik ſpreek hier van de Soldaaten en Manſchappen die uit de Huizen van Volkhouders koomen) om dezelve zo aanſtonds by de aanneeming naar Boord te konnen zenden, dan konde men zig meede van die Voorzorg, welke de gemelde Westindiſche Compagnie genoomen heeft, bedienen; namelyk, om door den Provoost, Man voor Man, hunne lengte te laaten meeten, en op te Schryven; alsmeede, daarbyte zetten, het Poſtuur en Uitzigt. Wanneer dan die Manſchappen, op de *Kaagen* Gemonſterd worden, moet die Monſtering naauwkeurig volgens de genoome Lyst geſchieden; om dus te zien, of 'er ook eenige verwisſeling in de Manſchap plaats heeft, en een ziekelyk perſoon, voor een aange-

ge-

genoomene gezonde in de plaats gesteld is. Echter komt men hier meede niet voor, dat de reeds aangenoomene gezonde Manschap, na hunne aanneeming, in gemelde Huizen, als daar een besmette Lucht is, of kwaadaartige Ziektens heerschen, besmettingen bekoomen; en dus de Ziekte, in zig zelf, of met hunne *Plunjes* aan Boord konnen brengen (*).

Thans

(*) By de aanneeming der Manschappen voor onze Uitgaande Oostindische Scheepen, moest men altoos zoodanige uitkiezen, welke in allen deelen Gezond, en indien zulks teevens mooglyk was, alle Inboorlingen waren. Misschien zou het laatste eenigermaate begunstigt konnen worden, door het verhoogen der *Maandgelden*. Vreemdelingen, door armoede verzwakt, Zieken, zy die door een lang verblyf in de Huizen der Volkhouders, op eenigerlei wyze besmettelyke Ziektens bekoomen hadden, behoorden nimmer te worden aangenoomen.

Of, men moest, ter Verhoeding der besmettelyke Ziektens in de gemelde Huizen, de Volkhouders Geregtelyk verpligten, zoodanige Huizen tot hunne Wooningen te verkiezen, welker ruimte evenreedig was, aan het getal der Menschen welke daarin Huisvesten.

De Steedehouder daarenbooven, konde door een weeklyks onderzoek, zorge draagen, dat die Huizen behoorlyk van frissche Lucht voorzien, en, zo veel mooglyk, Zindelyk gehouden wierden; gelyk ook, dat de Manschap aldaar, van het noodige voorzien wierd; dat 'er geene tegen hunnen

Thans heeft men by de *Kamer* te Amſterdam in gebruik, om het Volk, op gemelde Oostindiſche Scheepen, in Texel te Viſiteeren; en die geenen, welke men van een kwaade geſteltheid, of door verouderde ongemakken aangetast vind, weeder optezenden. Dit is zekerlyk een pryſelyke Voorzorg, en Behoedmiddel, maar dan diend de eerſten Heelmeester in tyds aan Boord te zyn,

nen wil werden opgehouden; en dat, als 'er beſmettelyke Ziektens in begonden plaats te grypen, de Zieken overgebracht wierden naar een daartoe bekwaam Hospitaal.

Een nog beeter middel, om zig van gezond Volk te verzeekeren, zoude zyn, dat de Oostindiſche Maatſchappye in elke Stad hunner Reſidentie, een openbaar Gebouw ſtichte, waarin Ieder die lust had tot den Oostindiſchen Zeedienst, en Gezond was, ingenoomen, en zo lange gehuisvest wierd, tot hy aan Boord ging. De Kostgelden en Uitrustingen, zouden naderhand konnen worden ingetrokken van de *Maandgelden* en *Tranſporten*.

Kan dit niet ter uitvoer gebracht worden: zo zoude de Compagnie, voor hunne Scheepswerven, één, of meerder Scheepen ten Anker konnen doen liggen, en elk aangenoomen Man, aanſtonds daarop overbrengen; die aldaar zo lange hun Verblyf hadden, tot dat dezelve op één der Uitgaande Scheepen konden worden overgebracht.

Dus zoude dit Volk, in den tusſchentyd van hun Verblyf op die Scheepen, tot dien tyd toe dat zy op één der Uitgaande Scheepen overgebracht wierden, aan het Scheepsleeven gewennen, in den Scheepsdienst geoeffend konnen worden,

en

zyn, om deeze Visitatie met alle naauwkeurigheid te doen, en wel zo dra de Manschap aan Boord komt; want, zo men daarmeede wagt, tot dat 'er eene algemeene Visitatie in Texel geschied, dan kan reeds, door dit Volk, de Besmetting in het Schip gebracht zyn.

Het zoude ook eene zeer nuttige Voorzorg zyn, wanneer men ten tyde der aanneeminge van Volk, naauwkeurige kennis nam, of 'er ook in de Huizen der Volkhouders, kwaadaartige Ziektens heerschten.

In-

en dus bekwaam gemaakt tot den Oostindischen Zeedienst. De Kosten, hier toe noodig, zouden op de bovengemelde wyze konnen vergoed worden; alles op eeven dezelfde wyze, als de Engelschen gewoon zyn in de Havens van *Portsmouth*, *Plymouth*, en andere, by het *Pressen* van Scheepsvolk, wanneer zy die Manschappen op een Schip, hetwelk by hun het *Wagtschip* geheeten wordt, overbrengen; alwaar dezelve dan dagelyks in den Zeedienst geoeffend worden, tot zo lange, dat deeze op één der na Zee gaande Scheepen worden overgebracht.

Ik beken, dat alle deeze voorstellen zwarigheeden in zig bevatten, welke in eene Republicq gelyk de onze, inderdaad zeer groot zyn. Ik heb om deeze reden dezelve by wyze van eene Noot hierby gevoegt, en 'er in de Text zelfs geen gebruik van willen maken, om dat ik oordeelde dat deeze niets bevatten moest, dan zulke Zaaken, die in allen opzigten Gemakkelyk, Uitvoerbaar en Voldoende, of geheel, of ten deele, Proefondervindelyk waren.

Indien, nietteegenſtaande deeze Voorzorgen, echter beſmette Manſchap aan Boord van gemelde Oostindiſche Scheepen kwam, of dat de kwaadaartige Koorts zig onder het Volk, wanneer deeze Scheepen nog in Texel lagen, vertoonde; dan moeten (zo als ik te vooren onder myne derde Afdeeling reeds heb opgegeeven) zulke Zieken, aanſtonds op het *Hospitaal Schip* worden overgebracht, om dus de Scheepen van Beſmettingen te bevryden, en de kwaadaartige Koortſen onder het Volk voortekoomen.

De Herſtelde Manſchappen, moet men niet op de Scheepen weeder inneemen, voor en aleer hunne krachten volkoomen herſteld zyn, en zy zig ontdaan hebben van alle hunne, op 't *Hospitaal Schip* gebruikte Kleederen, die zy, ſtaande hunne Ziekten aldaar, hebben aangehad.

Ten dien einde was het noodig, dat door de Oostindiſche Maatſchappye, hiertoe, eene meerdere voorraad van Kleederen en *Kooygoed* wierd meedegegeeven, om in dit geval, aan de behoeftigen uittedeelen. De kosten hiertoe, zouden niet opteweegen zyn, tegen het

het groot nadeel, hetwelk door dit verzuim kan worden te wege gebracht.

Indien echter dit Voorſtel eenige zwaarigheeden mogt inſluiten, zo zoude men gebruik konnen maaken, van eene vooraf gedaane naauwkeurige Waſſching dier Kleederen, de blootſtelling deezer aan de Lucht, en het Berooken met Swavel: De gewoone behandeling derzelver, ten tyden van beſmettelyke Ziektens.

Men kan naauwlyks gelooven, van hoeveel belang dergelyke Voorzorgen zyn, en hoe nadeelig het tegendeel is, zonder de ondervinding te raadpleegen.

LIND zegt hier omtrent " dat Kleederen uit beſmette plaatſen koomende, en aan Boord gebragt, dikmaals Beſmettingen hebben verwekt, die men naderhand, niet dan met veel moeiten heeft konnen uitroeijen; dewyl de bedorven Lucht, in een Schip vol Menſchen, de verſpreiding daarvan grootelyks begunſtigt. — De Voorzorg, om de Kleederen der geenen, welken uit beſmette plaatſen, of uit *Newgaate* koomen, te Vernielen, behoord niet verwaarloost te worden. — Wolle Kleederen zyn be-

„ bekwaam om de Besmetting langen
„ tyd te behouden: en 'er is geene an-
„ dere zeekerheid tegen deeze zaaden
„ van Besmetting in de Kleederen zit-
„ tende, dan dezelve te Vernielen.

PRINGLE heeft aangemerkt, dat eenige Tenten, van *Flechenheim*, alwaar een kwaadaartige Koorts geheerscht had, ter Scheep naar *Gend* gevoerd, om aldaar hersteld te worden; driëntwintig Werklieden besmettede, waarvan 'er zeventien gestorven zyn.

Meer dergelyke Besmettingen, door Kleederen uit besmette plaatsen koomende, alleen te wege gebracht; zoude ik konnen opgeeven.

Men diend dan hierin alle mogelyke voorzorg te gebruiken; zo wel omtrent de Kleederen, als omtrent de Manschappen.

LIND verhaald, dat, staande den laatsten Oorlog, een Hollandsch Oorlogschip, uit de Westindiën koomende, te *Spithead* binnen liep. Aan Boord van dit Schip, waren twee Engelsche Matroosen, welken op hun verzoek, uit den Hollandschen dienst ontslaagen, in die der Britsche Kroon overgongen. Deezen, op het Engelsch Oorlogschip ge-

koomen, waren ſchynbaar gezond, en hadden geen teeken van Ziekten. Echter vond men één derzelver, den volgenden morgen Dood in de *Kooy* liggen, terwyl de andere van een kwaadaartige Ziekte werd aangetast, die wel haast, zig door de geheele Engelſche Vloot, aldaar liggende, verſpreidde (n).

De Capitein FREDERIK TISSER, kwam in den Jaare 1765, met het Nederlandsch Compagnie Schip *de Drie Papegaaijen*, aan de Caap de goede Hoop, met gezond Volk. Elf van deeze Manſchap egter, door kwaade geſteldheid in hunne Lighaamen, en om andere ongemakken, werden naar het Hospitaal gezonden. Hy moest derhalven, even zo veele Manſchappen uit dit Hospitaal, van voorgaande Ziektens aldaar gebeterd, weder in de plaats neemen. Schoon nu gemelde Capitein, door ervaarenheid wist, hoe gevaarlyk het was, om Volk uit beſmette plaatſen aan Boord te neemen, moest hy echter daarin gehoorzaamen; maar het gevolg daarvan was, dat een groot gedeelte der Manſchap op dit Schip, van de kwaad-

(p) LIND Middel. ter Gezondheid &c. p. 55.

kwaadaartige Koorts werd aangesteeken, en zeer veele, waaronder de eerste Heelmeester was, aan deeze Ziekten gestorven zyn.

Zodra één der Uitgaande Oostindische Scheepen gereed is om Zee te konnen kiezen, behoord hetzelve nimmer naar zyne Zieken te wagten, maar diend, met den eersten goeden Wind uittezeilen. Het is beter met een kleender getal van Manschap uittezeilen, en zyne Zieken op het Hospitaal Schip agter te laaten, als dat men die aan Boord neemt, en deeze de gezonde besmetten.

Het zoude naar myne gedagten, meede als een Behoedmiddel dienen tot Voorkooming van Zieken, wanneer het getal der Manschap op gemelde Oostindische Scheepen Verkleind wierd.

Indien het bestaanbaar was met de belangens van de Oostindische Maatschappye, zoude het zeer goed zyn, dat 'er Jaarlyks meerder Scheepen, en minder Volk daarop, naar de Indiën gezonden wierden; uit hoofde der onëvenreedigheid die 'er is, tusschen het gewoone getal van dit Volk, en de Ruimte in de Plaats, waarin zy op deeze Scheepen moeten huisvesten.

LIND zegt, Scheepen met veele Manschappen, moeten altoos de meeste Zieken hebben. Toevallen buiten gesteld (vervolgt hy) zal 'er, als 'er eene doorgaande Ziekte op de Vloot heerscht; en een Schip van twintig Stukken, den tienden Man Ziek heeft, een van vyftig, den vyfden; van festig den vierden; en van seeventig of tagtig, den derden, Ziek hebben: gelyk ik veel maalen heb ondervonden (o).

Men kan evenwel niet ontkennen, dat Oorlogscheepen, van verscheide Natien, somwylen met 300, en zelfs met 880 Koppen, Maanden agtereen, in dienst zyn geweest, zonder Zieken te hebben. In den laatsten Oorlog, tusschen de Engelschen en de Franschen, kwam ik te *Gibralter*, aan Boord van het Engelsch Oorlogschip de *Ramelis*, voerende 90 stukken Canon, en 830 Koppen, gecommandeerd door den Admiraal JOHN BING; en vond dat Scheeps volk alle gezond, hebbende in zes maanden tyd, twee Zieken, en geen éénen Dooden gehad. Maar, het is zeer zeeker, dat deeze Scheepen, meestal bevaaren

Volk,

(o) LIND Middel. ter Gezondheid &c. p. 6.

Volk, en in 't geheel geene besmette Manschap aan Boord gekreegen hebben. Ook is de Huishouding op de Oorlogscheepen, geheel anders ingerigt, als op onze Oostindische Scheepen: en men heeft in de Verblyfplaats voor 't Volk op de Oorlogscheepen, eene meerdere afwisseling van frissche Lucht, zoo, door het *Roosterwerk* in 't *Bovendek* van deeze Scheepen, als door het dagelyks openen der *Geschutpoorten:* omstandigheeden waarlyk, die de zaak merkelyk veranderen (*).

Getoond hebbende, hoe noodig het zy, dat men lette op de Gezondheid der Manschap in de Aanneeming; en de wyze, op welke zy aan Boord van de Scheepen gezonden konnen worden;

(*) De Oorlogscheepen, hebben, behalven het *Roosterwerk*, dat op de *Luiken* legt, nog een *Roosterwerk* in hun *Bovendek*, dat van de *Combuis* af, tot aan de *Groote Mast* toe loopt. Op wat wyze, zo wel omtrent dit *Roosterwerk* in het *Bovendek* van de Oostindische Scheepen, (dat nu een Vast, en Digt *Dek* is) als omtrent de *Geschutpoorten* op deeze Scheepen, en meer andere zaaken, veele Verbeeteringen zouden konnen worden gemaakt: hierover kan men nazien, het voorstel van den Heer Commandeur ROSEBOOM; dat meede te vinden is, in het werkje van LIND, in de aanmerkingen van den Heer DE WIND op pag. 87.

zo moet ik nu opgeeven dat geene, 't welk men in agt neemen moet, om in hunne *Verblyfplaats* op de Scheepen, de Lucht zuiver, en van Besmettinge bevryd te houden.

Men brenge zig hierby te binnen, al dat geene, 't welk ik onder myne tweede Afdeeling, omtrent deeze *Verblyfplaats* gezegt hebbe. Ik heb toen zeer klaar aangetoond, welke eene kwaade, en besmettelyke Lucht, in dit *Tusschendeks* veeltyds tegenwoordig was; en de ongunstige gesteldheid deezer Ruimte op de Oostindische Scheepen, aldaar beschreeven.

Het is bekend, wat de Oostindische Maatschappy, sederd eenige Jaaren al heeft aangewend, om de Lucht in dit *Tusschendeks*, bestendig te verwisselen: en misschien is 'er nog niets beter hiertoe uitgedagt, dan de VENTILATORS van den Heer van SWYNDRECHT te *Rotterdam*, die men thans genoegzaam op alle deeze Oostindische Scheepen meede voerd. Het schynd my echter toe, dat ingevalle van zeer slegt weeder, wanneer de *Luiken* moeten digt gelegt, en met *Presenningen* overdekt worden; die Werktuigen, hoe nuttig ook andersints, al-

alleen, niet genoegzaam zyn, om te voldoen aan het voornaame oogmerk: dewyl zy in dit geval, het geheele *Tusschendeks* niets van de kwaade Lucht konnen zuiveren, en weeder van frissche Lucht voorzien.

Men zal derhalven tot andere Middelen meede den toevlugt moeten neemen: en zie hier, hoedanig dezelve zyn konnen.

Onder myne derde Afdeeling heb ik gezegt, dat, zo lang als deeze gemelde Oostindische Scheepen in Texel lagen, en het Weeder goed was, men door het Hangen, of Opheizen van zogenaamde *Koel*, *Wind*, of *Luchtzeilen*, in dit *Tusschendeks*, eene voldoende hoeveelheid van Lucht brengen konde: en hierdoor de bedorven Lucht, welke in deeze Plaats aanweezig was, door de openingen der *Luiken* uitdryven. Maar by slegt Weeder, of als de Scheepen in Zee koomen, en Regenagtig Weeder, of Storm ontmoeten, konnen deeze Zeilen niet gemaklyk, en veeltyds onmooglyk gebruikt worden: in dit geval is het dan, dat de zogenaamde *Windmouw* te pas komt.

Dit Werktuig, dat in gebruik is op

de Fransche Scheepen; en zo men zegt, door de DEENEN uitgedagt; is bereids door DU HAMEL DU MONCEAU en DE WIND beschreeven: maar, ik maak dezelve op eene andere wyze; zo als men zien kan, uit de hier neevenstaande Afbeelding, en de daarby gevoegde Verklaaring (*), als men deeze vergelykt, met

(*) VERKLAARINGE

DER NEVENSTAANDE

AFBEELDING.

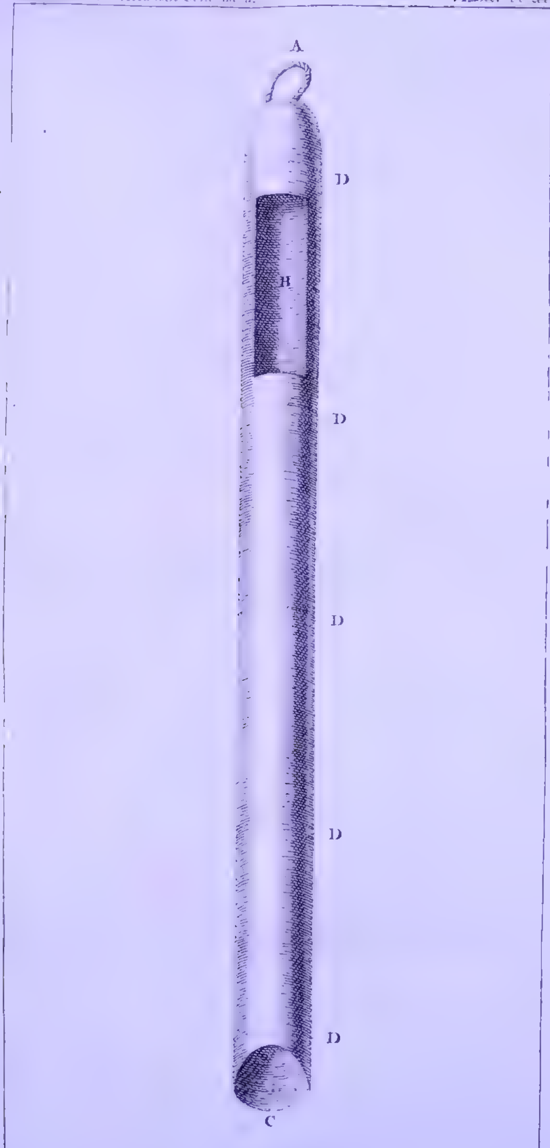
A. C. Is een zogenaamde Windmouw, gemaakt van Zeildoek.

A. Het bovenste einde deszelve, voorzien met een Touwen Ring, om daaraan te konnen opgehangen worden.

B. Een Langwerpige opening, ter inlaatinge van de buiten Lucht.

C. Het onderste einde van deeze Kooker, door welke de ingelaaten Lucht eenen uitgang vind.

D. D. D. D. D. Toonen aan, zo veele houten Hoepels, gehegt aan de binnenste oppervlakte van dit Werktuig, om hetzelve altoos uitgespannen te houden.

A
D
B
D
D
D
D
C

met die Afbeelding, welke DU HAMEL DU MONCEAU daarvan geeft (p).

Het *Voorluik*, en het *Grootluik*, zyn de openingen, door welken dit Werktuig, met zyn onderſte einde in het *Tusſchendeks* word ingelaaten. Als zulks geſchied door het *Voorluik*, dat ik gezegt heb op deeze Scheepen in het *Kaabelgat* te zyn, 't welk door een Houten Schot, van 't *Tusſchendeks* wordt afgeſcheiden, moeten 'er in dit *Schot*, twee *Luiken* gemaakt worden, aan ieder zyde één; even als zulks geſchied is, op het Schip 'T HUIS TE BYWEG. In ſommige van deeze Oostindiſche Scheepen egter, daar dit *Schot* uit *Latwerk* beſtaat, kan men deeze *Luiken* ontbeeren.

Men kan door dit *Voorluik*, en *Grootluik*, of door beiden, één of twee deezer *Windmouwen* inlaaten: In beide gevallen moeten dezelve tot op het *Benedendek*, van het *Tusſchendeks*, nederhangen. In ſterke Reegenbuijen, en Stormagtig Weeder, moeten deeze *Luiken* met *Preſenningen* worden overdekt, waarin een opening zyn moet, daar de *Windmouw* doorgaat, en deeze

(p) Baak der Gezondheid voor Zeevaarenden, p. 188 eerſte Plaat.

Presenning, zoodanig aan den *Windmouw* vastgehegt, dat 'er geen Water, hierdoor, *Tusschendeks* koomen kan.

Men zoude dit ook konnen maken op gelyke wyze, zo als de *Schildpad* op het *Halfdek* voorzien is, daar de *Stuurreep* door *vaart*.

Op de Scheepen waarop ik gediend hebbe, en deeze *Windmouwen* op myn verzoek, dus gemaakt zyn; heb ik altoos zo veel dienst daarvan gehad, dat ikze niet genoeg kan aanpryzen.

Maar, als by Storm, of Regenagtig Weer, alle de *Luiken* moeten Digt gelegt, en met *Presenningen* overdekt worden, zullen de *Windmouwen* wel frissche Lucht *Tusschendeks* brengen, maar 'er zal alsdan geen Uitgang zyn, voor de aanweezende kwaade Lucht.

Om dit te verhelpen, maakte men, ten mynen verzoeke, op die Scheepen waarop ik gediend heb, twee Houten *Kookers*, die als Schoorsteenen van Figuur waren, in het *Bovendek* van het *Tusschendeks*, hun begin hadden, en op de *Bak* eindigden.

Maar, dewyl op onze Oostindische Scheepen, de *Boeg* tot het *Kaabelgat* gebruikt wordt; zo kan dit hier geen

plaats

plaats grypen. Ik wilde derhalven, dat 'er op de gemelde Oostindische Scheepen, in hun midden, tusschen het *Kaabelgat* en *Constapelskamer*, vier, of zes zulke *Kookers*, gemaakt wierden; dat is, twee, of drie aan *Stuurboord*, en even zo veel aan *Bakboord*; op gelyke wyze als de *Kookers* zyn tot de *Ventilator* van den Heer SWYNDRECHT, die in het *Bovendek* van het *Tusschendeks* beginnen, en op zyde van het *Boord* eindigen. De openingen van deeze *Kookers*, moesten dan meede, gelyk die nu tot gemelde *Ventilator* gemaakt zyn, daar dezelve op zyde van het *Boord* uitkoomen, met een Schuif voorzien weezen; op dat by Storm Weeder, aan de *Loefzyde*, hierin geen Zee Water zoude konnen koomen. Deeze *Kookers* konnen nog in het een, nog in 't ander, eenige hinder of belemmering te wege brengen.

Op deeze wyze waarlyk, zal 'er altoos, en in alle gevallen, door de *Windmouwen* versche Lucht in het *Tusschendeks* konnen worden gebracht; en tevens de besmette Lucht eenen behoorlyken Uitgang bezorgt worden: de Lucht in deeze *Verblyfplaats*, zal Zuiver,

ver, en Fris blyven; en inzonderheid zal dit waar zyn, als men 'er de *Ventilator* van den Heer SWYNDRECHT byvoegt, die naar myne gedagten, dewyl dit Werktuig aan het agterſte gedeelte van het *Tusſchendeks* geplaatst is, alleen niet vermoogend zy, om het Voorſte gedeelte van deeze *Verblyfplaats* eene afwisſeling van Lucht te konnen bezorgen.

Ik zal niet ſpreeken over de *Fornuizen* en *Buizen* van SUTTON, nog van de *Ventilators* van HALES, meede tot Zuivering der Lucht op de Scheepen aangepreezen: om dat de eerſte, op onze Oostindiſche Scheepen geen plaats konnen grypen; en éénе enkele *Windmouw*, my altoos meerder frisſche Lucht *Tusſchendeks* bezorgt heeft, dan vier deezer *Ventilators*.

Vervolgens zal, tot Zuiverheid van de Lucht, in dit *Tusſchendeks*, al dat geene meede te pas koomen, hetwelk ik onder myne derde Afdeeling, onder die Zaaken, welke dienen konden om den Voortgang van de kwaadaartige Ziektens te ſtuiten, heb opgegeeven; hetgeen ik verzoeke dat de Leezer zig by deezen, gelieve te erinneren. Als,

om-

omtrent het bovenbrengen der *Kooyen*; en die op de *Stengen* te plaatſen; het Sprengen met Azyn, Rookinge met Kruit of Geneeverbesſen, de zindelykheid in dit *Tusſchendeks*, de verminde-ring van de hoeveelheid van *Kisten* voor het Volk, alsmeede, die bedenking, welke ik toen omtrent de Verplaatſing van de *Ankertouwen* heb opgegeeven.

De *Combuizen*, daar ik te vooren meede over geſprooken heb; en waarvan ik het groot Nadeel, dat dezelve op de Scheepen, wanneer die in het *Tusſchendeks* zyn, te wege brengen, heb aangetoond: hier omtrent moet ik aanmerken: dat nu ſedert eenige Jaaren, op de Oostindiſche Scheepen, de *Combuizen*, van het *Tusſchendeks*, onder de *Bak* geplaatst zyn: echter zyn 'er eenige Scheepen, waarop de *Combuizen* nog *Tusſchendeks* zyn. Het groot nadeel, dat door die *Combuizen*, in dit *Tusſchendeks* ten opzigte van de Gezondheid der Manſchappen, zo wel, als omtrent de Ruimte in deeze *Verblyfplaats*, wordt te weeg gebragt, heeft de Heer DE WIND, in zyne aanmerkingen op 't Werkje van LIND, onweederſpreekelyk beweezen.

Wan-

Wanneer de Uitgaande Oostindische Scheepen, het *Kanaal* gepasseerd, en 'er alsdan, onder de Manschappen Zieken koomen, moeten die uit het *Tusschendeks* verplaatst, en onder het *Halfdek* gebracht worden; zo als ook veeltyds de gewoonte op deeze Scheepen is. In dit geval diend dan deeze plaats van vooren met Zeildoek behangen te worden, om de Zieken voor Togt te bevryden; En hierby moet ik aanmerken als een zaak van groot belang, dat men nimmer het *Kooygoed* van die geenen, welken aan kwaadaartige Ziektens Gestorven zyn, moet binnen Boord houden, en door de andere laaten gebruiken, maar hetzelve aanstonds in Zee werpen.

Onder de Behoedmiddelen, zal dan ook behooren, het Straffen van de Dievery; en, schoon dit stuk reeds door andere Schryvers behandeld is, moet ik echter zeggen, dat de Dievery op deeze Oostindische Scheepen, namelyk omtrent de Ontvreemding van de *Kooyen* en Kleederen der Soldaaten, en onbevaare Matroosen, zeer sterk gepleegt wordt,

(q) LIND Middel. ter Gezondheid &c. p. 84.

wordt, en even, als op de Oorlogſcheepen, ſtrengelyk behoorde geſtraſt te worden. Het nadeel inderdaad, dat hierdoor, aan de gezondheid der beroofden wordt toegebracht, is zo groot, dat het al de oplettendheid van de Bevelhebberen verdiend.

" Het is bekend (zegt de Heer DE
„ WIND) hoe gering de Uitrusting zy
„ van een Soldaat op een Uitgaand
„ Oostindisch Schip. Mogten zy ech-
„ ter dat geringe maar behouden, het
„ zoude nog iets zyn; maar, dewyl
„ ſommige met leedige Kisten aan
„ Boord koomende, hun werk maaken
„ van de Soldaaten te Beſteelen, ge-
„ beurd het dikwils, dat een Soldaat
„ reeds alles kwyt is, eer hy nog in
„ Zee komt. Het gaat zo ver, dat niet
„ alleen de Mutzen, Kouſen, en Schoe-
„ nen geſtoolen worden; maar zelfs de
„ *Hangmat*, terwyl zy 'er in Slaapen,
„ wordt hun ſomtyds onder het Lyf los
„ geſneeden; daar de Matrooſen dan
„ Scheeps Broeken van maaken. Ik
„ heb *Boddeliers* geſprooken, die zulks
„ niet konnende dulden, het geſtoolen
„ goed, datze in 't Matrooſen kwartier
„ vonden, opzaamelden, en in de *Bod-*

„ *de-*

„ *delary* borgen, waarvan zy dan we-
„ derom aan de Soldaaten uitdeeling
„ deeden. Alle Diefftal moet dan zon-
„ der oogluiking ten ftrengften Geftraft
„ worden". Men kan verder de groote nadeelen, welke uit deeze Dievery ontftaan, en door den Heer DE WIND opgegeeven worden, nazien, in het zeer nuttig Werkje van LIND (r).

Zo lang de Oostindifche Scheepen in Texel liggen, is de gewoonte, om de Gort, die het Volk fmorgens *Schaft*, met Bier te roeren, dat *Koes*, *Koes*, geheeten wordt: het zoude naar myne gedagten, beter zyn, en hun als een Behoedmiddel verftrekken, wanneer de Gort, met Water en Azyn geroerd wierd, hetgeen men *Beveratie* noemt, en gebruikt wordt, als 'er geen Bier meer is.

De uitdeeling van Tamarinde, die men 's Maandelyks op deeze Scheepen, aan het Volk doet, zoude alle Weeken konnen gefchieden: het gebruik hiervan, zal hun als een *Laxans*, en *Prefervatief* tegen bedorven ftoffen, in de eerfte Wegen verftrekken.

Een

(r) LIND Midd. ter Gezondh. in de aanmerkingen van den Heer DE WIND p. 95.

Een zeer voornaam Behoedmiddel, om de kwaadaartige Ziektens op de Scheepen voortekoomen, zal zyn, het dagelyks uitdeelen van Sterke Drank.

Ik heb reeds, in myne derde Afdeeling, daar van gewag gemaakt; en toen gezegd, dat ik in myne Vierde Afdeeling daar nader over fpreeken zoude.

Men heeft zeedert eenige Jaaren, op de Hollandfche Oorlogfcheepen, die naar de Westindien geweest zyn, met een zeer goeden uitflag hier van gebruik gemaakt: en daar aan is voor een groot gedeelte toetefchryven, dat de Manfchappen op die Scheepen, van kwaadaartige Ziektens, en daar uit volgende groote Sterftens zyn bevryd gebleeven. Is 'er derhalven iets Noodzaakelyker, iets Billyker, dan dit gebruik natevolgen?

Zie hier het Middel, van welk men zig op die Scheepen bediend heeft.

℞ *Rad: Gentian:* ℔ iij
Contrajerv: ℥ viij
Cort: Peruvian: ℔ xij
Aurant: ℔ j
Herb: Ruthae
Abſinth: ā ℥ x
Flor: Roſar: rubr: ℔ j
Gum: Myrrh: ℥ ix. (*)

Dit alles klein Geſneeden en Gekneust, doet men in een zuiver Vat, en giet daarop, vier Ankers *Madera Wyn*, of *Genever*. Zo dra deeze Medicamenten genoeg zyn uitgetrokken, word één Anker van dit Aftrekzel afgetapt, en vermengt met twee Ankers van dezelfde ſoort van Drank als waar in de gemelde zaaken getrokken zyn. Met de zes *Glazen* in de *Dagwagt* (†), en met even zo veel in de *Voormiddagwagt*, wierd aan ieder Man een klein bierglaasje vol hier van gegeeven. In

(*) Dit *Vinum Medicatum* is allereerst, door den zeer kundigen en ervaren Heer W. MAY, op deeze Westindiſche Reizen in gebruik gebragt.

(†) *Glazen*, beteekend hier, halve uuren, dus is zes *Glazen* in de *Dagwagt*, zeeven uuren: en zes *Glazen* in de *Voormiddagwagt*, is elf uuren.

In plaats van dit Middel, dat inderdaad zeer goed is, en door de ondervinding bekragtigt van een zeer goeden dienst op die Scheepen geweest te zyn, kan men zig bedienen van de *Kina* alleen op Brandewyn, of Genever getrokken, en in de hoeveelheid van een Roemer vol, twee of meermaalen daags, als een Behoedmiddel aan de Gezonde gegeeven. Ik zelve heb dit altoos gebruikt, als 'er op de Scheepen, waarop ik diende, kwaadaartige ziektens heerschten, en ik kan zeggen, dat ik nimmer, ſchoon dagelyks aan de Beſmettinge daar van bloot geſteld, van de kwaadaartige Koorts ben aangeſteeken.

Het is bekend, dat de Graaf BONEVAL toen hy met zyn talryk gevolg voor BELGRADO was, twee, en driemaalen daags, een weinig Brandewyn, waar in *Kina* was afgetrokken, gebruikte; en het zelfde aan zyne Bedienden gaf; welke alle, zo wel als hy Zelv gezond bleeven, niettegenſtaande naauwlyks één Keizerlyk Officier, veel min hunne Bedienden, van de kwaadaartige Koortzen bevryd bleeven. Men kan hier over nazien, het Werkje van LIND, alwaar men nog uit Doctor KRAMER vind

aangeteekend, dat een gantsch *Regiment*, in *Italiën* zynde, door het gebruik der *Kina* zig behoed heeft voor kwaadaartige Koortſen, terwyl het overige van het Oostenrykſche Leger, dit Middel niet gebruikende, grootelyks van dezelve werd aangetast (s).

Het zoude meede van een zeer grooten dienst zyn, en insgelyks als een voornaam Behoedmiddel verſtrekken tegen kwaadaartige Ziektens, wanneer het Water, dat de Gezonde drinken, bedeeld wierd met eene zekere hoeveelheid Citroen, of Limoenſap; ten welken einde, daar van eenige *Leggers* konden mede gegeven worden. Men zoude ook, in plaats van deeze, zig van goede wyn-Azyn konnen bedienen; gelyk geſchied is op ſommige van die Oorlogſcheepen, welken in de laatst'gepasſeerde Jaaren, naar de Westindiën geweest zyn. De Laatſte drank immers, is de *Posca* der Romeinen, zo zeer in gebruik geweest by de Soldaaten dier Natie, en welke zy zo uitmuntend gezond bevonden (t).

De

(s) LIND Middel. ter Gezondheid, pag. 30

(t) HUXHAM Vertoog over de Koortſen, Nederd. Vertal. pag. 206.

De Wynſteen Room, door LIND aangepreezen, kan ook met veel nut met dit Water vermengt worden. DU HAMEL DU MONCEAU zegt 'er van, dat dit Zout, weinig zyns gelyken heeft in kragten, om de rottige opzwellingen in de eerſte wegen uitteroeijen (u).

De vermenging van het Water tot gewoone Drank dienende, met den *Geest van Koperrood*, van *Zwavel*, en van de *Salpeter*, bevryd hetzelve niet alleen voor bederving, maar geeft ook daar aan, eene hoedanigheid, welke zeer tegen de Verrotting overſtaat. Men kan derhalven van deeze middelen ook gebruik maaken. De beroemde PRINGLE ten minſten, beveeld dit zoort van Drank zeer, aan de Soldaaten (v).

* DESLANDES verhaald, dat men de Watervaten op eenige Franſche Scheepen, eerst met heet Water heeft omgeſpoeld, vervolgens daar in een ſtuk Zwavel (Lucht) gebrand, en, na dat dit verrigt was, hadt men die Vaten met Water gevuld, waar onder een kleene hoeveelheid *Geest van Vitriool*

(u) Baak der Gezondheid pag. 158.

(v) Ziektens der Heirlegers, Nederd. druk pag. 206-207.

gemengt wierd: en hy zegt, dat hy zelve dit Water, zes Maanden lang, zonder eenig bederf gehouden heeft (w).

HUXHAM pryst ons aan, om in het Water, als hetzelve reeds ſtinkende is, de *Elixer Vitrioli* te mengen.

Ik hebbe eenige reizen de proef genoomen van het bederf weerend vermoogen van den *Geest van Koperrood*, en van *Salpeter* (*Sp: nitri fort:*) met Water vermengt; en heb altoos gevonden, dat Water, waarin ik dit niet gemengt had, na eenigen tyd geſtaan te hebben, ſtinkende werd; terwyl het vermengde Water, onveranderd het zelve, en goed bleef.

Het Water, op deeze wys vermengt, zoude dan alleenlyk dienen tot de gewoone Drank, en niet tot Kooking van de Spyzen.

By de Kamer te Amſterdam, heeft men in gebruik, om in ieder *Legger*, of *Varken* Water, dat op de Reis word meede gegeeven, eene zeekere hoeveelheid *Kwikzilver* te doen. Ik ben echter overtuigd, dat dit *Kwikzilver* nimmer in

(w) Hiſtoire de l'Academie des Sciences de l'Ann. 1722, pag. 12.

in Water word opgelost, en dus ook niet voor een bederf weerend middel in deezen, zal konnen verſtrekken.

Op onze Uitgaande Oostindiſche Scheepen, heeft men de gewoonte, als dezelve in Zee zyn, om tot gewoone Drank, aan ieder Man, niet meer, dan acht of tien *Musſies* Water, daags, uittedeelen. Hier uit volgt, dat de meesten Dorst moeten lyden.

Op Westindiſche Reizen (alwaar deeze gewoonte op ſommige Oorlogſcheepen mede plaats heeft) heb ik gezien, dat het Volk, van de *Platlooden* der Kanonnen, ſtukken ſneden, en dezelve kaauwden, om hier door meerder ſpeekzel in den Mond te krygen, en, was het mooglyk, hunnen Dorst te lesſchen. Men begrypt ligtelyk, dat zulk eene gewoonte, eene voornaame gelegentheid geevende oorzaak zyn moet tot veele Ziektens, en vooral, wanneer in de Lighaamen zelve, reeds een Voorbeſchikkende oorzaak huisvest.

Men diend derhalven, de Manſchappen niet zo naauw te bepaalen in de hoeveelheid van hunnen gewoonen Drank, maar het Watervat voor hun opentelaaten. Het is genoeg, als men daar van

de nutteloose verspilling belet, door by gemelde Watervat een *Schildwagt* te plaatsen. Misschien zal men my tegenwerpen, dat 'er op deeze Oostindische Reizen, dan wel haast gebrek aan Zoet Water zouden zyn. Maar, dit gebrek kan verhoed worden, door het inneemen van Water te St. *Jago.* Het behoorde naar myne gedagten, een uitdrukkelyke Order van de Compagnie te zyn, dat naamlyk, de Uitgaande Oostindische Scheepen, dit *Eiland* altoos moesten aandoen, en alhier Water inneemen. Schoon nu het Water op dit *Eiland*, niet van het beste zy, kan het echter tot kooking van de Spys gebruikt worden, waar door het Vaderlandsche Water des te langer strekken zal.

Ik weet zeer wel, dat 'er Capiteinen zyn, die willen, dat ze te St. *Jago* met gezond volk gekoomen, van daar met Zieken vertrokken zyn; en dat zy dit aan het Water aldaar, hebben toegeschreeven. Dan, dit bewyst nog niets ten nadeele van dit Water, en kan gemakkelyk verklaard worden door andere omstandigheeden, als ook door de manier, om het Water van den Wal te haalen, staande de groote Hitte van den Dag.

De

De Capitein FISSER, deed altoos op zyne uitreizen dit *Eiland* aan, en heeft nimmer hier door Zieken gekreegen. Maar, die ervaaren Zeeman, liet het Water alhier haalen met Zonnen opgang, en gaf uitdrukkelyk Bevel aan het Volk, om voor tien uuren des voormiddags weder aan Boord te zyn. Hy gaf tevens aan de Manſchappen tot dit Water haalen uitgezonden, eene goede hoeveelheid Genever mede, en verbood ſtrengelyk het overvloedig gebruik van Vrugten.

In de meergemelde geleerde, en uitmuntende prys Verhandeling van den Heer S. DE MONCHY, vind men verſcheiden zaaken, zo wel tot verbetering van het ſlegte Water, als over de moogelykheid om op een Schip, uit Zee Water, Zoet, en drinkbaar Water te maken, opgegeeven (x).

Ook kan men, omtrent de manier, om uit Zee Water, Zoet Water te maaken, nazien, de Verhandeling van den Heer CHAPMAN (y).

(x) In de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem, ſesde deel, eerſte ſtuk, pag. 169.

(y) The gentl. Mag. for July 1759. pag. 312 & 313

De Commandeur VAN WOENZEL daar en boven, heeft in het gepasſeerde Jaar, eene Memorie aan zyne DOORLUCHTIGE HOOGHEID aangebooden, betreffende de manier hiertoe dienſtig.

Op eene der Hollandſche Oorlogſcheepen, word daar van thans de proef genoomen; en de tyd zal leeren met welk eenen uitſlag. Volgens het voorſtel van gemelden Heer VAN WOENZEL, kan het Zee Water, zonder byvoeging van iets, door enkele Overhaaling, tot Zoet Water gemaakt worden; en wel telkens zo veel, dat 'er voor elken Dag, voor al het Scheeps Volk genoeg is.

Over de Scheeps Spys, zal ik niet ſpreeken; eensdeels, om dat deeze ten allen tyden nagenoeg dezelve Zoort is geweest, en anderendeels, om dat ik de oorzaak van de kwaadaartige Rotkoorts op deeze Scheepen, geenzints daar door ſtel te ontſtaan: te meer, om dat men ziet, dat deeze kwaadaartige Ziektens, op die gemelde Uitgaande Oost-

313. als ook in de Philoſoph. Tranſact. vol. L. part. III. for 1758. pag. 635.

Zie ook in de uitgezogte Verhandelingen van de Societeiten der Weetenſchappen vierde deel pag. 633.

Oostindifche Scheepen, zig gemeenlyk vertoonen, wanneer die Scheepen nog in Texel liggen, of in 't begin van hunne Reizen zyn. Ik wil wel toeftaan, dat, wanneer die Scheepen in een zeer heet Climaat koomen, en de Spys eenige bederving ondergaat; dat als dan, die bedorven Voedzels zekerlyk niet weinig zullen toebrengen tot de Oorzaken van gemelde Ziektens: en dit zal plaats hebben op de Scheepen van alle Natiën; maar ik zie geen moogelykheid, om de Scheeps fpyze, op wat wyze men die ook inrigt, in heete gewesten geheel buiten bederf te konnen houden. Zo men echter omtrent deeze Spys eenige verandering begeerde, kan daar over nagezien worden, de meergemelde Prys verhandeling van den Heer S. DE MONCHY; als mede de Werkjes van LIND, met de aanmerkingen door DE WIND; DU HAMEL DU MONCEAU; ROUPPE; en meer andere.

Schoon nu, Sommige van deeze opgegeevene Behoedmiddelen, onder de reeds bekende behooren, zo heb ik evenwel van dezelve moeten fpreeken, om dat ze zeer Nuttig, en derhalven by

my-

myne Nieuwe opgegeevene Behoedmiddelen, teffens dienen in het werk gesteld te worden.

BESLUIT.

Ik heb dan aangetoond, wat de Duidelyke, en Onderscheidene Kenmerken van die besmettelyke Rotkoorts zyn, welke thans zo algemeen bespeurd word op de Uitgaande Nederlandsche Oostindische Scheepen; als mede, door wat Oorzaken deeze Koorts word voortgebragt. Vervolgens heb ik opgegeeven, de middelen tot derzelver Behandeling; en zulke Zaaken, die dienen konden, om den Voortgang daar van te stuiten. Eindelyk, heb ik opgegeeven, zoodanige Behoedmiddelen, waar door men deeze Ziektens, op die Scheepen, is het niet geheel, ten minsten voor een groot gedeelte, zal konnen Voorkoomen. Dit is ten minsten zeeker, en myn gezegde rust op de beproefde ondervinding, dat als men van de door my opgegeevene Behoedmiddelen, een behoorlyk gebruik maakt, men

men nimmer op deeze Uitgaande Oost-indische Scheepen, zo veele, en zulke kwaadaartige Ziektens zal vinden, als men nu zeedert eenige Jaaren daarop gevonden heeft.

In usum publicum Batavorum.

VER-

VERHANDELINGEN

EN

BERICHTEN,

TOEGEZONDEN AAN HET

ZEEUWSCH

GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN

TE

VLISSINGEN.

VERHANDELING
OVER DE
NATIONAALE
OF
VADERLANDSCHE GEDICHTEN.

DOOR

Jonker *O. Z. VAN HAREN.*

Door een Nationaal of Vaderlandsch Gedicht, verſta ik, een werk van eenige uitgeſtrektheid, in het welke de Dichter een voornaam tydſtip van de Geſchiedenisſen zyn's Vaderlands voor grond van zyn Gedicht neemende, by deeze geleegenheid zo veele andere voortreffelyke daaden van zyne landgenooten in 't algemeen, of van elk hunner in 't byzonder, bybrengt, als de uitſtrek van zynen geest, of de moo-

gelykheid van het beloop der tyden; welke hy verhandelt, aan hem toelaaten.

Na deeze definitie zal ik nagaan, *voor eerst*, wier Vaderlandſche Gedichten aan de Nakoomelingſchap zyn overgebleeven; *ten tweeden*, waarom in zeekere Eeuwen een meerder getal groote Geesten is verſcheenen, als in andere tyden; *ten derden*, welke de oorzaak is, dat het getal van die geenen, die goedgekeurde Nationaale Gedichten hebben opgeſteld, zo gering is.

EERSTE ONDERZOEK.

Wie Nationaale of Vaderlandſche Gedichten hebben geſchreeven?

HOMERUS.

Homerus is de eerſte van die geenen, van welken Nationaale Gedichten aan ons zyn gekoomen: en, hoewel de eerſte, heeft hy zyn Vaderland, met twee zoodanige Werken, verrykt: zyn verheeven geest en ſchilderende Inbeelding

ding ſchynen hem ſpeelende opgegeeven te hebben, het geen by alle zyne Volgeren de vrucht van langduurigen arbeid is geweest. De gemeene gisſing omtrend zyn leeftyd, is 't begin van de derde eeuw na 't verwoesten van Troojen: en het is die oorlog, welke de hoofdſtoffe is van de Ilias, en met het einde van dien oorlog neemt de Odysſea haar begin. Het ſucces van deeze twee Werken is van 't begin af onbeſchryvelyk geweest, en tegelyk aller-natuurlykst.

De Grieken door den roof van klein Aſien verrykt en machtig geworden, begonden in dien tyd verſcheidene geciviliſeerde ſtaaten op te rigten: van welke ſommige, meer door eenen voornamen Ingezeeten als Koning (in den zin, dien men nu aan deezen naam geeft), andere Republyks-gewys, door een veelvuldig getal heerſchers wierden beſtierd. Niets vleide meer alle die Grooten, als de daaden van hunne bekende voorouders te hooren zingen, en niets konde van meerder nut zyn aan alle die ryzende ſtaaten in 't algemeen, als de aanwyzing van de onheilen door de tweedracht veroorzaakt, en van de

gelukkige gevolgen der Eendracht, zo gepreezen in de Ilias.

Aan die Eendracht waren de Grieken verschuldigd het neemen van Troojen; en dus die rykdommen, waar van de Groote huizen nog de aangenaame gevolgen ondervonden: die onderlinge eendracht der Grieken was noodig en was genoegzaam, om alle vreemd geweld af te keeren, en konde, zo die onderhouden wierde, en alle Grieken t' eeniger tyd weder onder een Hoofd verzaamelden, op nieuws de schatten van Asien in Griekenland overbrengen. Deeze hoop en deeze begeerte zweefde in 't hart van de Grieken, zegt ISOCRATES (a), zedert Homerus: en deeze wensch is eindelyk vervuld onder Alexander, wiens agting voor dien Dichter, dus minder te verwonderen is: hy moet van 't begin van zyne onderneeming tegen de Persen dagelyks ondervonden hebben, hoe gunstig Homerus de harten der Grieken tot deezen togt hadde bereid. Maar het voordeel van de leezing deezer twee Werken spreidde zig niet alleen over 't Gemeen: ieder Huis-Vader vond in de zelve, een onderwys

(a) ISOC. *Paneg.*

wys voor zig, en eene onbegrypelyke hulp voor de opvoeding zyner kinderen. De vreeze van de Godheid overal aanbevolen; de herbergzaamheid, in die ruwe tyden zo noodzakelyk, aangepreezen; de lust tot reizen aangemoedigd, als het beste middel om door vergelyking van de zeeden en wetten van andere volkeren, de wysheid in't geliefde Vaderland te rug te brengen; en die wysheid gepaard met lydzaamheid, aangetoond als eindelyk alle ongevallen te boven koomende! En kon 'er boven dien, in een tyd dat 'er byna geene boeken waren, iets van meerder nut zyn, als de Historie en Geographie (die de gronden van de staatkunde zyn) door middel van de zagte Dichtkunde in 't geheugen van jonge lieden te brengen: dit was toen en zal ten allen tyden het gemakkelykste middel daar toe zyn: en zo die Historien gedeeltelyk fabuleus waren, de Grieken hadden er geen andere; en de Geographische beschryvingen, wel verre van fabuleuse uitvindingen te zyn, waren zo exact, dat Lady WORTHLEY-MOUNTAGU, die in deeze eeuw, met Homerus in handen, de omliggende bergen vlakten en stroomen

van Troojen heeft bezigtigd, getuigt (b), dat alles aldaar door de beſchryving van Homerus nog kenbaar is; het geen aan de Grieken de allerſterkſte en waarſchynende vooroordeelen ten opzigte van de verhaalde Gebeurtenisſen moest geeven.

Het is dan niet te verwonderen, dat de Grieken als *dronken waren* (gelyk RACINE (c) zegt) *met hunnen Homerus*. Ook wierd niemand onder hen, voor wel opgevoed aangezien, die geene grondige kennis zoude gehad hebben van zyne beide Gedichten, en daar van de aanmerkelykſte plaatſen uit het geheugen wist te pas te brengen. En die zelve ſmaak en gewoonte ging na Romen over, met de kennis en liefhebberye der Griekſche letterkunde, zo als blykt uit de versſen van de Ilias, welke het brandende Carthago aan den tweeden Africaan ontrukte.

VIRGILIUS.

Maar de admiratie van de Romeinen wendde zig ſpoedig na hun eigen Nationaal

(b) *Lett.* 44.
(c) *Et ſitot que la Grece yvre de ſon Homere. Poeme de la Rel. c.* 2.

naal of Vaderlandſch Gedicht, zo ras zy 'er een hadden. Ennius ſchynt reeds gevoeld te hebben, van wat nut de Dichtkunſt aan de Historie konde zyn: en hoewel Ovidius hem noemt *arte carens*, moeten 'er egter onder zyne versſen eenige geweeſt zyn, waar van de zin en uitdrukking cierlyk genoeg was, en zo, dat het bezwaarlyk viel beeter te zeggen. Want dit koomt voor de waarſchynlyke reeden, waarom Virgilius een geheel vers van Ennius, in de Æneis heeft geplaatst, wanneer hy ſpreekt van Fabius Maximus.

Niets is ligter te begrypen als de gunſtige ontmoeting, welke de Æneis moeste vinden. Romen, na tachtig jaaren in twist, oorlog, en burgerlyke moorden verkeerd te hebben, genoot rust, rykdom, en overvloed, onder Auguſtus; die onder den naam van de Republyk te herſtellen, en de vryheid te maatigen, inderdaad alle Vryheid wegnam. Maar ſchoon de Romeinen reeds *domiti* waren, zy waren nog niet *parati ſervire*; en eene vonk konde weder vlam veroorzaken. Ook is byna ongelooflyk, door hoe veel attentien van alle ſoort, Augustus elke inbreuk

 op

op de rechten van de Vryheid wist te doen voorkoomen als nutte zaaken, die onder de ſpecieuſte voorwendſelen, en met de zagtſte woorden, wierden voorgedragen, en ingeſteld.

De Vorst zelve, wel opgevoed zynde, en een man van oordeel en kunde, had ook zoodanige lieden onder zyne Hovelingen: dus was 'er voor een jongman van zo veel geest als Virgilius beſcherming ten Hove te verwagten, of ten minſten te hoopen: en die, door zyne eerſte verſſen, by Pollio, by Gallus en by Mecenas verkreegen hebbende, wierd hy by Augustus bekend, en was ſchrander genoeg om ſpoedig het nieuwe Plan van Regeering te bemerken, en hier op bouwde hy den grond van zyn Gedicht. Om over alle anderen alleen te heerſchen, diende Augustus van beter Huize te zyn; dit was hy buiten twyffel, want hy ſtamde af direct van Venus, en de andere Romeinen wel van voorname lieden, maar niet van Goden; hy moest noodlottig tot Romen regeeren, want de Godſpraaken hadden het reeds lang-geleeden, voorzegd, *Jam nunc et Caspia Regna, reſponſis horrent Divum*; hy zoude Italien gelukkig

kig en vooral vreedig maaken, *tum positis mitescent ſaecula bellis*; hy eerde ſpeciaal de Italiaanſche Goden, en verrykte en vercierde Romen en hare Tempels met giften aan hem gegeeven, *dona cognoscit Populorum aptatque ſuperbis Porticibus*; een ieder moest zig aan hem en zyn Huis onderwerpen en geen vermaak neemen in de goedkeuring van 't gemeen, of ſtaat maaken op de gunst van 't Volk: dit was reeds eenige honderd jaaren te vooren een faut geweest in Ancus Martius, *Nunc quoque jam nimium gaudens popularibus auris*: gevolgelyk ook in Pompejus, 't geen ieder begreep, zonder dat Pompejus behoefde genoemd te worden (d): en al 't geen Augustus reeds gedaan had, was niets by vergelyking van 't geen hy nog zoude doen, *aurea condet ſaecula qui Latio*: welke werking hem des te gemakkelyker zoude zyn, om dat de twee grootſte der Godheeden, *quin et aspera Juno*, en Jupiter, te ſamen zouden arbeiden voor de Romeinen onder zyne re-

(d) Dat men ten minſten in die tyden dagt, dat dit Pompejus raakte, ſchynt LUCANUS te kennen te geeven, *totus popularibus auris Impelli*, zegt hy ook van hem ſpreekende. *Phars.* I.

regeering, mits dat die Heeren van de Wereld bleeven *gentem togatam*, dat is in de rust. Een werk op deeze grondbeginſelen geſtigt moest zekerlyk aan Augustus behagen, en dat het deeze uitwerking op hem deede, blykt, wyl hy 'er ſomtyds lesſen uit aanhaalde, gelyk onder anderen toen hy aan 't Volk toeriep dit zelve, *Romanos rerum dominos gentemque togatam*, wanneer hy zag, dat het gemeen in onderkleeren en overrokken begon te loopen, het geen in vreede-tyden geen mode was. De Staatkunde van den Vorst, gevolgd door de toeſtemmingen van de Hovelingen, dat is van de voornaamſte Lieden van Staat, moest natuurlyk de goedkeuring van 't gemeen na zig ſleepen, en de eerſte oorzaak van 't ſucces van de Æneis zyn.

Dog ſchoon niet waarſchynlyk is, dat Augustus in de eerſte helft van zyn leefſtyd eenige andere oogmerken in zyne gedachten, of beweegredenen in zyne daaden heeft gehad als enkel ſtaatkundig belang: de laatſte helft toont egter dat hy, midden in 't nutte dat hy verrigtte, ook wel mogt zien dat dit nutte gepreezen wierde, in één woord dat hy een

een mensch was, en dat de lof, wanneer die verſtandig en gepast was, en uit den grond van 't hart kwam, of ſcheen te komen, aan hem niet onaangenaam was. Dit toonde zig zoo duidelyk in 't vermaak dat hy genoot, en billyk mogt genieten, wanneer in zynen hoogen ouderdom, in een tyd dat hy voor niemand meer behoefde te veinzen, de Alexandrynſche Koopvaardye-Vloot, by Pouzzol, onder 't uitſteeken van Vlaggen en Wimpels hem die woorden toeriep, welke ieder Hoofd van een Staat in zyn hart diende gegraveerd te hebben, (e) *dat zy door hem leefden! door hem eene vrye ſcheepvaart hadden! en door hem, haare vryheid en welvaard genooten!*

Zo hy dan waarſchynlyk den ſpot heeft gedreeven met de onzinnige loftuitingen in de Georgica ten zynen opzigte verſpild, toen hy nog niets pryswaardigs had bedreeven, kan hy ernſtig behagen geſchept hebben in den lof, welken de Æneis aan waare en heilzame daaden geeft: en dat nog versſen van dat

(e) *Per illum ſe vivere! per illum navigare! Libertate atque fortunis per illum frui!* SUETONIUS *in Aug. c.* 98.

dat gedicht tot in zyne laatſte oogenblikken in zyn geheugen ſpeelden, mag men gisſen uit zyne allerlaatſte woorden aan Livia (f), vergeleeken met die welke Crëuſa aan Æneas zegt.

Maar de Nakomelingſchap der Romeinen, die niet altyd de gevolgen van deeze regeering met zo veel vreugde aanſchouwde als de Alexandrynſche Koopvaardye-Vloot, zou ras vergeeten hebben een opſtel, dat niets zoude bevat hebben als den lof van een onderdrukker, dat Cato (g) van Utica maar in 't voorbygaan hadde durven noemen, dat niet alleen den naam van Cicero niet hadde durven melden, maar nog aan de gedachtenis van dien grooten Man hadde geinſulteerd (h): indien niet in alle tyden, ieder Romein, behalven dat, de Æneis hadde moogen en

(f) *Livia noſtri conjugii memor vive et vale.* *Ibid.* 99. *Jamque vale et nati ſerva communis amorem.* *Æn. l.* 2.

(g) *Secretosque pios, his dantem regna Catonem.* Deeze lof is fraay, maar dewyl die zig bevind in een van de boeken (8) door den Autheur by zyn dood onvolmaakt gelaaten, is 't onzeker of Augustus die by 't leven van Virgilius ooit gezien heeft.

(h) *Orabunt causſas melius*, ſchaamt hy zig niet van andere volkeren te zeggen, en hy ſpreekt aan Romeinen, die Cicero hadden gehoord pleitende, *Pro lege Manilia*, voor M. Marcellus, voor Ligarius, enz.

en moeten aanzien als een eeuwig-durend gedenkteeken opgerigt ter eere van zyn Vaderland; zo door het pragtig ſchouwtoneel van de Goden voor en tegen de ſtichters van die Werelds hoofdſtad arbeidende, als door de wyze en oordeelkundige ordonnantie van dit fabuleuſe, zonder verwarring ondermengd met Romens nieuwe, en oude waare, of ten minſten waar geloofde, groote gebeurtenisſen: en dit alles vercierd door een natuur-ſchilderende Inbeelding, die nooit verdwaalt, en een vloeijende Dichtkunst van taal, welke geene der Roomſche Dichteren ooit heeft kunnen eevenaaren, veel min overtreffen.

Hier door bleef na den dood van Augustus, niet alleen de admiratie van de Romeinen voor de Æneis, maar die vermeerderde zelvs door den tyd zoodanig, dat de versſen niet meer bepaald tot geheugen en Bibliotheken, zelvs als Orakels wierden aangezien, en daar toe gebruikt, gelyk men by SPARTIANUS (i) in 't leeven van Adrianus en by LAMPRIDIUS in 't leeven van Alexander Severus (k), ziet.

LU-

(i) *Virgilianas Sortes.*
(k) *In Templo Praenestino.*

LUCANUS.

Ongeveer tachtig jaaren na den dood van Virgilius ſtierf Lucanus: hy is de tweede geweest, die aan de Romeinen een Vaderlandsch gedicht heeft willen geeven. Zyne hoofdſtoffe is de Burgerlyke oorlog, welke na de allerbloedigſte twisten, met Romens ſlavernye was geëindigd: de veldſlag by Pharſalien was de luidruftigſte van de gebeurtenisſen van dien kryg geweest, en van die plaats heeft de Autheur den naam voor zyn gedicht ontleend.

Verſcheidene oordeelen zyn 'er over dit werk: het heeft zekerlyk roem behaald, wanneer het in 't licht begon te koomen, dewyl Nero, wel haast nydig geworden van alſoorts verdienſten, aan Lucanus deede verbieden de Dichtkunde te oeffenen, en hem kort daarna dwong zig te dooden. Quinctilianus vyfentwintig jaaren na dien dood, zegt dat Lucanus eerder onder de Oratooren, als onder de Dichters moet geſteld worden: maar Quinctilianus ſchreef onder de regeering van Domitiaan, onder wien het niet veilig was anders te denken als Nero gedagt hadde; voornaament-

mentlyk voor hem die Leermeester was van Neeven van Keizer Domitiaan. Martialis in den zelven tyd omtrend, geeft te kennen, dat ſchoon 'er waren die Lucanus voor geenen Dichter aanzagen, het grootſte getal leezers, en hy zelve, van andere meening waren. Zedert heeft een groot getal koude Commentators, die brandende werken met ys-kille loode Pasſers meeten, van Servius af (l) tot aan onze tyden, uitgeſproken dat de Geſchiedenis niet behoort tot de Dichtkunde, en dat Lucanus geen Dichter is. Het eerſte van die twee vonnisſen kan ik niet tegenſpreken, om dat ik niet (m) als te wel begryp, wat zin die woorden hebben, maar noopens het tweede verſchil ik eenigzins van gevoelen.

Horatius zegt te regte, *Omne ſupervacuum pleno de pectore manat*; maar nogtans is het dat *ſupervacuum*, dat *over-*

(l) *Ad Æn. l.* I. *v.* 386.

(m) Wil het zeggen, dat de geſchiedenis geen ſtof tot de Dichtkunde kan of moet geeven, dan is 't een abſurditeit die door alle Epiſche Gedichten word tegengeſprooken: en wil men 'er meede aantoonen, dat een geſchiedenis en een gedicht niet in den zelven ſtyl moeten worden geſchreeven, dan is 't een triviaale waarheid, aan ſchooljongens bekend.

overtollige, het geen de eerste weezendlykheid is van een Episch Dichter: niet die overtollige kunst, met welke iemand op *twintig* verscheidene wyzen *eene* zaak, door een meenigte van woorden, weet uit te drukken; maar die *overtolligheid* van geest, die door een gelukkig geheugen bygestaan, op *een* verheeven onderwerp, *twintig* verscheidene, en alle *eedele*, denkbeelden, aanbrengt, welke de borst van den Dichter niet alleen vervullen, maar overstelpen, zo dat dikwyls de Inbeelding zelve, veel min de Pen, die niet kan volgen: en die in zulken gloed uitgeboezemd, noodwendig altyd in wanorder moeten voorkomen aan 't oog van koele zienders: voornaamentlyk wanneer het pinceel van een ryke Inbeelding ter zelver tyd door gelyk vuur gedreeven wordende, Geest, Geheugen, en Inbeelding zig samen mengen. Dit is dat *ingenium*, die,

mens divinior atque os
Magna sonaturum (n),

waar aan dezelve Horatius wil dat men een

(n) *Sat. l.* 1. 4.

een Dichter zal erkennen. En 't is het voorbrengsel van dat vuur van geest, dat vervolgens, door bedaard oordeel en door raad van wyze vrienden, in order moet worden gebragt, en door tyd en geduurigen arbeid gepolyst; schoon 'er nogtans in die uitterlyke verwarring zelve somtyds fraayheeden kunnen blinken, die 't gemeen der Leezers zelden gewaar word; die de grootste Meesters admireeren; en welke een verheeven Geest, die zig boven wetten voelt, durft laten blyven, op 't voorbeeld van 't geen POPE aanmerkt van Homerus, die, zegt hy,

here and there disclos'd a brave neglect (o).

Die nu in 't eerste opstel van Lucanus dat *plenum pectus* niet vind, is myn 's bedunkens meer te beklagen als te benyden: ik zeg in 't *eerste opstel*, want het is zigtbaar dat wy niets anders van hem hebben, als een project van een gedicht, in het welke hy niet van voorneemen was om den Burgerlyken oorlog alleen Historie-wys te beschryven, maar, dat voor 't menschelyk Geslacht van meerder belang was, om de reede-

(o) *Temp. of Fame.*

nen te onderzoeken, welke oorzaak tot die groote gebeurtenissen hadden gegeeven,

Caussas tantarum expromere rerum,
Immensumque aperitur opus, *quid* in arma furentem
Impulerit Populum, *quid* pacem excusserit Orbi (p).

Hier toe was nodig de Historie zelve eerst voor zig te leggen, en die vervolgens Dichtkundig, en zo veel doenlyk, te vercieren, in 't oog houdende het waare, of waar geloofde: en het is waarschynlyk dat de Æneis op die zelve wys begonnen is.

Maar Virgilius heeft elf jaaren tyd gehad om zyn eerste opstel in behoorlyke order te brengen, ten minsten met betrekking tot zyn eerste zes boeken: hy heeft geleegendheid gehad, om over de zelve in te neemen de gedagten van lieden van rang, van verdiensten, en van de allerkeurigste smaak: en Keizer, Hof, Stad, en Ryk, moedigde hem aan en hielp hem: waar tegen Lucanus dit alles ongunstig of in 't geheel niet vond; dus is niet te verwonderen, dat, behalven de twee eerste boeken, die men klaar ziet dat meer bearbeid zyn als de rest,

(p) *Phars L.* 1. *v.* 67.

rest, niet teegenſtaande het verbod van Nero, of die (misſchien) voor dat verbod reeds meer gepolyst waren, al het *pulchrè magnaque ſubiti ingenii felicitate*, zo als BARTHIUS zegt (q), was uitgeworpen.

PETRONIUS.

Het derde Vaderlandsch Gedicht van de Romeinen, en het welke ook niet geëindigd is, vind men in het Satyricon van Petronius. Dit geeft zig op, als zullende de zelve ſtoffe verhandelen als Lucanus, te weten den burgerlyken Oorlog.

By gebrek van te onderſcheiden loopt men gevaar zig een verkeerd denkbeeld te maaken van 't hof van Nero: het is zeeker dat in de laatſte jaaren van zyne Regeering, die Vorst en alles wat hem omringde, in de vuilſte misdaaden gedompeld was, en dat uitgezonderd de ſlimmigheeden die tot gruwelykheeden en allerlaagſte vleyerye nodig waren, alle andere kenniſſen, weetenſchappen, of gaven van den geest, moesten verdwynen, of zig verbergen, zo ras de doodſtraf ge-

 reed

(q) *Ad Theb.* 1. 89.

reed was voor ieder, die maar vedagt wierde gehouden, in eenig ſoort van kundigheid, iets meer te weeten als de Keizer. Maar het begin van die regeering vertoont een geheel ander ſchouwtoneel. Agrippina, de moeder van Nero, bezat, by een brandende heerschzugt, zeer veel verſtand, en begreep ligt, dat de werkzaame-geest, die al vroeg in haar zoon wierde beſpeurd, voedſel moeſte hebben; en wel uitgezogte meeſters hadden in de grondbeginſelen van meest alle vrye kunſten, hunne moeite by hem niet verlooren (r). Dog met zorg hadde zy hem van de Wysbegeerte afgehouden (s) op hoop van altyd te heerſchen op den naam van een Vorst, die wysheid veragtende, niets als voor een Keizer onnutte, of minst pasſende kennisſen zoude weeten. En van de kunde om in 't openbaar te ſpreeken, welke gaaf tot hem toe aan 't huis der Cæſars ſchynt eigen geweest te zyn, hadde hem Seneca een afkeer gegeeven: want deeze de opzigter van de jeugd van Nero geweest zynde, ſtelde al-

(r) *Liberales disciplinas omnes fere, puer attigit.* SUET. *in Ner.*
(s) *A Philoſophia eum avertit Mater. Id. ib.*

alles voor hem op, wat de Keizer in den Senaat, of elders, in 't openbaar moest zeggen, en vreesde onnut te worden, zo ras de jonge Vorst dit zelve konde doen (t).

De leevendige geest van Nero, hier door van't ernſtige afgehouden, was gevallen op het vervroolykende (u); op muſycq, graveeren, ſchilderen, harddraaven, en verſſen maaken, en in dit laatſte (daar hy 't minſte kwalyk in gelukte) geleerdheid te toonen: en niets was natuurlyker als dat de Roomſche jeugd, die den jongen Keizer omringde, na gunst zogt, ieder door zodanige gaaven, waar in hy de meeſte bekwaamheid had, of dagt te hebben. Zo dat met diergelyke Hovelingen, van welken, gelyk van den Vorst, de ondeugden van 't hart nog geheim, en de blinkende hoedanigheeden van den geest, openbaar waren, dit Hof een allerbekoorlykſte

 ſte

(t) *Quo diutius in admiratione ſui detineret.* TAC. *Ann.* 13.

(u) *Vividum animum in alia detorſit: caelare, pingere, cantus aut regimen equorum exercere; et aliquando carminibus pangendis ineſſe ſibi elementa doctrinae oſtendebat*, *Id.* SUETONIUS noemt zelfs een gedicht van Nero, tegen Clodius Pollio gemaakt, en TACITUS ſpreekt van een ander tegen Quinctianus.

ste uitterlyke schyn, van kennis, smaak en weetenschap moeste vertoonen, geduurende de vyf eerste jaaren van Nero's regeering, in welke het nog geen misdaad was onderling, ja met hem zelven, van bekwaamheid te stryden. En ook was men, ingevolge van dien, tot Romen in de verwagting dat nu de hoop van Fortuin voor de verdiensten open was (v).

Onder die jonge lieden blonken voornaamentlyk uit in gaaven van verstand en Dichtkunde, Lucanus en Petronius; de eerste een Spanjaard van geboorte, maar zeer jong na Romen overgebragt, was door zyn Oom Seneca aan 't Hof voorgedragen, de tweede was een Italiaan of van Massilien; beide na gunst streevende, konde Petronius niet beeter zyn hof maaken, wanneer hy gewaar wierd, dat Nero nydig was van den roem dien de Pharsalia begon te verkrygen, als door dien roem te verduisteren, en ten dien einde moest niets van meer effect zyn, als door een soortgelyk werk aantetoonen dat men iets beeter over die stoffe konde

(v) *Videbaturque locus virtutibus patefactus,* TAC *ib.*

de maaken, mits dat men volgens de methode en ſmaak van den Keizer arbeide; die dan nog maar alleen in ſtaat zoude zyn zulk eene zwaare ſtof na behooren aftemaaken: want zonder die omzigtige vleyerye, wierd die Proeve zelve misſchien ook gevaarlyk.

Ecce (zegt hy) *belli civilis ingens opus* (want men ziet 'er nog geen einde van) *quisquis* (van ons alle) *attigerit, niſi plenus litteris* (gelyk de Vorst) *ſub onere labetur.* (dus was 't voor Lucanus eigen best, dat hem was verbooden met het werk voort te gaan) *Non enim res geſtae verſibus comprehendendae ſunt, quod longe melius Hiſtorici faciunt* (deeze wierden niet benyd, want die tyden toonden 'er geene) *ſed per ambages, Deorumque miniſteria* (op de manier van den Keizer) *et fabuloſum ſententiarum tormentum* (die fraaye ſpreuken veinst met arbeid voorttebrengen) *praecipitandus est liber ſpiritus* (want een groote geest als de zyne mag alle ſoorts vryheeden neemen) *ut potius furentis animi vaticinatio adpareat, quam religioſae orationis ſub teſtibus fides*: (en dat de versſen van Nero zodanig waren, wyzen aan PERSIUS *ſat.* I. en DIO *L.* 61.) *tamquam ſi*

placet hic impetus (deeze geringe Proeve welkers goedkeuring van 't oordeel van den Keizer afhangt) *etiamſi nondum recepit* (alzo weinig als de Pharſalia) *ultimam manum.* Want wie zal een diergelyk Gedicht vervolgen zonder toelaating?

En hier meede begint hy; en ſchynt de Pharſalia te willen navolgen: maar hy heeft deeze onderneeming voorzigtiglyk by een begin gelaaten. Want zo beide Gedichten, in den zin, en volgens de manier in welke zy begonnen zyn, waren ten einde gebracht, is het onafhankelyk van verſcheidene reedenen te denken dat de Romeinen, en ook alle andere Volkeren met meer vermaak zouden hebben geleezen, en nog leezen, een Historisch verhaal in versſen van 't geen waarſchynlyk door Brutus, Cato, Cæſar, en Pompejus is gezegd, en van 't geen Cæſar en Pompejus in waarheid hebben verrigt, als de fabuleuſe voorzeggingen van Pluto, de Fortuin en de Tweedragt van 't geen ingevolge de burgerlyke oorlogen ſtond te gebeuren. Ik weet dat andere meenen, dat de Petronius, Autheur van het Satyricon, niet is geweest die Hoveling

van

van Nero, van welken Tacitus de ſinguliere dood verhaalt: maar elk heeft zyn gevoelen in oude en duistere zaaken, en myn voorneemen is niet een lang onderzoek te doen over een naam, die in geene ernſtige redeneering ooit te pas moet gebracht worden, als wanneer (gelyk hier) de ſtoffe, welke men verhandelt, noodwendig daar toe verplicht (w).

(w) Eene tegenwerping nogtans is 'er op dit gevoelen, welke ik niet ſchroom te beantwoorden, te meer om dat de oplosſing van de zelve, wel verre is van eenige de minſte hinder aan goede zeeden te brengen. Men kan my vragen, hoe een ſoort van voorreeden, welke ik ſtel tot lof van Nero gemaakt te zyn geweest, ooit in een ſchimpſchrift teegen hem heeft kunnen dienen? Ik antwoorde, dat, voor eerst, in 't algemeen alle Lof die de juiste paalen te boven gaat, voornamentlyk wanneer die door de eigenliefde van hem die men 'er mede vleyt, werd geloofd, reeds zeer naby een ſchimpſchrift koomt: ten tweeden, dat Vorſten te pryzen over hoedanigheeden welke ieder (behalven zy) weet dat zy niet bezitten, een daadelyk beſpottend ſchimpſchrift is: en eindelyk, dat de waare Natuur van de Satyra, van het ſchimpſchrift, is, dat ſpot 'er zo na by lof is, dat het verſtandig oog alleen die weet te onderſcheiden. Dusdanig is zy admirabel gedefinieerd door de verſtandigſte Vrouw (misſchien) van onze Eeuw,

C A M O E N S.

Na deeze twee, en een ongelukkige pooging van Silius Italicus (x), omtrend of

Satire ſchould, like a polish' d razor keen
Wound with a touch, that 's Scarc'ly felt
or ſeen.
Thine (voegt zy 'er by aan Pope) is an oyſter-
knive that hacks and hews,
The rage, not the talent, of abuſe,
And is in Hate, what Love is in the stews.

Ieder weet van buiten het vers dat aan Pope deezen zendbrief op 't lyf had gehaald.

P—xed by her love, or libell' d by her hate.

De practycq egter van haar grondregel vind men ongelukkiglyk by geene van beiden: maar zy heeft tot haar voordeel van te kunnen zeggen dat zy aangetast was.

(x) Schoon Silius Italicus geen goedgekeurden naam, onder de ſoort van Dichters van welke deeze verhandeling ſpreekt, heeft kunnen verkrygen, geeft nogtans ADDISON hem een getuigenis, welke by ſchryvers van Epiſche werken in 't algemeen, en by die van Vaderlandſche in 't byzonder, verdient aangemerkt te worden: Silius Italicus, who has taken more Pains on the Geography of Italy than any other of the Latin Poets, has given a Catalogue of most of the Rivers that I ſaw in Umbria, or in the Borders of it. He has avoided a Fault (if it be really ſuch) that Macrobius has objected to Virgil, of pasſing from one Place to another, without regarding their regular and natural ſituation, in which Homer's Catalogues are obſerv'd to be much more methodical and exact than Virgil's. Rem. on Italy p. 113.

of eeven na hun tyd, is er geen Vaderlandsch Gedicht meer van de Romeinen, ten minſten geen zodanig, als waar van ik de definitie heb gegeeven, en dat de goedkeuring van tydgenooten en nakomelingſchap heeft gevonden en bewaard: het geen de eenigſte ſoort is welke deeze verhandeling raakt.

Men moet dan om een Vaderlandsch en zuiver Nationaal Gedicht te vinden, overſpringen tot in de zestiende Eeuw, wanneer de Luſiada van Camoëns in Portugal verſcheen. Louis Camoëns, van Adelyken Huize, wierd gebooren tot Lisbon in 't jaar 1517: nog in kindsheid verloor hy zynen Vader, die Scheeps Captein zynde, op de kusten van Goa met ſchip en goederen, verging. Deszelvs weduwe Anna van Macedo, hoewel niet ryk, droeg nogtans zorg, dat Louis wel opgevoed en onderweezen wierd; en hy volbragt met den gelukkigſten uitſlag alle zyne ſtudien op de hooge ſchool van Coïmbra. Dus ten Hove voorgedraagen en 'er met veel verſtand verſchynende was hy 'er eerst zeer aangenaam: maar geen oordeel genoeg bezittende om dat verſtand wel te beſtieren, en van de gaave der Dichtkunde

een

een onbezonnen gebruik gemaakt hebbende, wierd hy ſpoedig gebannen, en vertrok na het Portugeeſche leeger op de kusten van Africa, daar hy ten kosten van een zyner oogen eenigen roem van dapperheid won.

In Portugal te rug gekoomen vertrok hy van Lisbon na de Oost-Indien, alwaar gelukkig aangekomen zynde en verſcheidene oorlogen, waar onder een in de Roode zee, bygewoond hebbende, hadde hy tot Goa gegronde hoop tot fortuin, wanneer hy andermaal zyn verſtand onvoorzigtig misbruikende, door den Onderkoning Baretto, van daar na Macao, op de uiteinden van China in ballingſchap wierde gezonden: Hier in armoede, verre van zyn Vaderland, en zonder veel hoop van het ooit weder te zien, had hy moeds genoeg om te arbeiden, tot het in order brengen, en 't voltrekken van een Gedicht ter eere en roem van zyn Vaderland opgeſteld, onder den naam van Luſiada; een naam nagevolgd gelyk men ziet van Luſus, en Luſitanien: van welk werk hy van tyd tot tyd verſcheidene ſtukken hadde in gereedheid gebragt.

Een gering ampt alhier verkreegen, had hem egter eenig goed bezorgd, wanneer hy verlof kreeg om weder na Goa te mogen keeren, ten tyde van het Onderkoningſchap van Conſtantyn van Braganza, by wien hy bekend was: maar op die terug reis verloor hy in de baay van Camboya door een zwaaren ſtorm, met het ſchip daar hy in was, al wat hy bezat, behalven zyn leeven, en zyn Gedicht, welke beide hy zwemmende behield. Op deeze barbaare ſtranden door de Inwoonders herbergzaamlyk ontvangen zynde, verliep egter intusſchen de tyd van de regeering van Braganza, en Camoëns kwam eerst tot Goa, wanneer deeze vertrok, en den Grave van Redondo tot opvolger naliet; onder welken Camoëns beſchuldigd van malverſatien in zyn ampt tot Macao te hebben gepleegd, voor alle gunſt ontving om uit de gevangenis, waar in hy gezet was, den Captein Pieter Baretto te mogen vergezelſchappen na een klein Gouvernement in 't ongezonde Ryk van Sofala op de Oostkust van Africa. Die Landſtreek, ſchoon overvloeyende in goud, verveelde hem ras; maar om ontſlag te verkry-

krygen en weder na Portugal te mogen keeren, moest hy alles wat hy weder opgespaard hadde voor af aan Baretto afstaan.

Dus naakend, en berooyd van goederen, in 't jaar 1569 tot Lisbon weder gekoomen, vond hy den jongen Sebastiaan op den Throon, die, in zyn jeugd, een Prins van groote hoop scheen. De Lusiada aan dien Vorst aangebooden hebbende ontving hy tot beloning een pensioen van vier duizend Reaalen: toen vereerd met de gunst van den Koning, en de toejuiching gevolgelyk van de Hovelingen, wierde de Lusiada in Portugal geadmireerd, en was door geheel Europa beroemd. Eindelyk scheen dan Camoëns gelukkig; maar Sebastiaan onvoorzigtig na Africa vertrokken, bleef 'er gelyk bekend is met zyn geheel leeger: zyn Oom Don Hendrik, Cardinaal en in kindsheid, wierd zyn Opvolger, alles in Portugal raakte in verwarring, de pensioenen wierden niet meer betaald; Camoëns was nu oud en arm, wierd ziek en veragt, zogt en vond plaats in een Gasthuis, en stierf 'er in honger en elende.

Het geen de kenners van Bouwkunst in

in vermaarde Paleizen nagaan, is eerſtelyk de voorgeevel, ten tweeden de algemeene ordonnantie en byzondere verdeelinge der vertrekken, en ten derden de ameublementen. Zoo 't geoorloofd is de Luſiada aan dien regel te onderwerpen, kan men zeggen dat de Voorgevel, dat is de Tytel en ſtof, die verhandeld zal worden, allercierlykst en groot is, dewyl de lof van 't vaderland gepaard met een der voornaamſte ontdekkingen die ooit door menſchen is gedaan, onder de pragtigſte voorwerpen is welke men voor de oogen kan brengen: hier en tegen ſchynen de vertrekken zo in 't algemeen als in 't byzonder met weinig order aan een gelast en zonder ſmaak verdeeld te zyn: maar iedere beſchryving op zig zelve is een meubel van een elegante, aanminnelyke en verrukkende ſoort. Ook heeft nimmer eenig Dichter meer hulp voor een blinkende inbeelding kunnen hebben als Camoëns, dewyl meenigvuldige reizen het getal onzer denkbeelden moeten vergrooten, en kunnen vercieren; nu is hy waarſchynlyk van alle Dichteren de geene die 't verst gereisd, en de meeste gevaaren heeft ondergaan. En

wan-

wanneer een werk zig zodaanig vertoont aan die geenen die de taal van den Autheur maarmaatig verſtaan, en zelvs in overzetting een meenigte bevalligheeden behoud, kan men ligt begrypen hoe veele het in 't oorſpronkelyke moet inhouden: ook mag men met reeden denken, dat zo iemand de plaatſen in Indien bezogt, door Camoëns beſchreeven, met de Luſiada by zig, wy van hem de zelve getuigenis zouden horen als Lady Worth-ly Mountagu van Homerus geeſt.

VOLTAIRE.

Na de Luſiada zyn 'er wederom twee Eeuwen verloopen, eer Europa een ander al-om goedgekeurd Vaderlandsch Gedicht heeft gezien, wanneer de Henriade van den Heer Voltaire is verſcheenen, hoewel eerst onder den naam van Poëme de la Ligue. Dit werk het welk alle fraaiheeden van de vooren genoemde bezit, heeft daar by nog twee zaaken die of beide, of eene van beiden aan de voorige genoemde ontbreeken; te weeten de *methode* of juiste order, en het *geheel afgemaakte*. Maar ook heeft de

de Autheur een geluk gehad dat niemand van zyne voorgangeren heeft mogen gebeuren. Want in den ouderdom van twintig jaaren dit werk begonnen hebbende heeft het Noodlot hem tot nu toe reeds meer dan zestig jaaren gegund om het gestadig te kunnen nazien, vermeerdeeren, beschaaven en verbeeteren; waar door het tot die volmaaktheid is gebragt in welke wy het zien. Ik heb nogtans hooren critiqueeren de al te zigtbaare imitatie van de drie eerste zangen, na de drie eerste Boeken van de Æneis: dog deeze critique is my altyd ongegrond voorgekoomen, want het is niet de navolging van de methode en schikking van anderen die den prys van een werk vermindert, maar de slaafagtige navolging, of de Letterlyke overzetting van gedachten van de geenen die voor ons geschreeven hebben; en die faut heeft de Henriade gewisselyk niet.

TWEEDE ONDERZOEK.

Waarom in zeekere tyden, een meerder getal groote Geesten is verſcheenen als in andere?

Deeze vraag is meermalen onderzogt, en door Lieden van meerder kennis als ik, en zo 'er onder hen eene eenpaarige uitſpraak hier over was, zoude ik my aan hun oordeel onderwerpen: dog dit niet zynde, zy 't my geoorlooft myne gedachten daar omtrend ook te wagen. Zou't niet kunnen weezen, dat, gelyk 'er waarſchynlyk op Aarde genoegzaam altyd het zelve getal menſchen is, dus ook het getal van ſchrandere menſchen, en de maat van ſchranderheid in 't algemeen genomen, dezelve is, en blyft? zo dan wyze wetten en inſtellingen, in eene beknopte plaats tusſchen wallen beſlooten, twee of driemaal honderd duizend menſchen kunnen verzamelen; zo één man 'er in 't veld honderd duizend zamen weet te brengen om voor hem te vegten, mits hy hun ſoldye en plundering bezorge, en de ſchim van roem voorhoude; waarom zouden dan

wyze inſtellingen, waarom zoude een ryk en magtig man door gelukkige omſtandigheeden geholpen, niet een grooter aantal van ſchrandere menſchen by malkander kunnen vergaaderen in eene plaats, als die plaats anderzints natuurlyk zoude moeten bevatten?

En de voorbeelden zullen misſchien ten mynen voordeele zyn. Themistocles had aan de Athenienſers geraaden een Vloot te bereiden tegen de komst van Xerxes: een raad waarſchynlyk gegrond op de gewoonte van die tyden, van een ander Vaderland te zoeken als men uit het zyne was verjaagd. Dog wat hier van zy, de Perſen geſlagen en te rug gedreeven zynde, bleef die vloot over, was gereed en wierd gebruikt tot Koopvaardye. De Athenienſers dus de eerſte Kooplieden in Griekenland, en teffens de voornaamſte geworden, wierden ook de eerſte ryk: by dit waren zy verſtandig en leevendig, en hier door hoovaardig, begonden zy de overige Grieken weinig, en zig zelven veel, te agten. In dit tydſtip kwam Pericles aan de regeering, en had geen moeite om te beſpeuren, dat om dit volk te regeeren, hy 't nog opgeblaazener moest

maaken als het was. Hy ſprak dan nooit als van de hooge agting waar in Atheenen was by alle andere Volkeren, en hoe gemakkelyk en noodig het was om die verwondering en eerbied nog te vermeerderen door pragtige Theaters en ſchouwſpeelen, marmere tempels, vercierd met alles wat de Rykdom van de Republyk toeliet in bouwkunst, Beeldhouwerye en ſchilderwerk. En dit aan 't volk hebbende doen ſmaaken, wierd hy natuurlyk de Commisſaris Ordonnateur van die werken, waar aan ieder, die kostwinning noodig had, en dus half Atheenen, arbeidde, en daar door van Pericles afhing. Maar die zelve reeden verzaamelde ook tot Atheenen alles wat van de zuidpunt van de Peloponneſus tot aan Byzantium, van Corcyra tot aan Iönien, eenige kundigheid bezat in Bouwkunde, in Dichtkunde, zo voor de lofzangen als ſchouwſpeelen, in Beeldhouwerye en Schilderkunst. En dat getal konde zeer groot zyn in een volk, dat lang voor Pericles, Homerus en Heſiodus las; dat Tempels had, en allerſchoonste beelden bezat, dewyl Xerxes de Tempels deede verbranden, en de ſtandbeelden van Harmo-

modius en Aristogiton tot verciering van zyn Paleis in Asien liet overbrengen; dat dagelyks tot Atheenen in 't Pecyle eene gansche verzaameling van kunstige schilderyen zag; dat den Lof der Goden hoorde zingen in plegtige omgangen; voor het welke de geheugenis van de verstorvene in openbaare reedenvoeringen wierd gepreezen; en de glory-ryke daaden in pragtige schouwtoneelen vertoond. En alle de Eersten in hunne kunsten, door Pericles tegen elkanderen overgezet, wel, en altyd prompt, betaald, en daar by overlaaden met lof voor dien geenen die een ander overtrof; voelden noodwendig een æmulatie welke deeze weetenschappen tot het hoogste toppunt konde brengen. Voeg hier nu by, dat de gaave van 't woord wel te voeren somtyds een gemeen burger tot Vloot- of Leeger-Voogd bevorderde; dat geen land overvloeyender was in marmer als Griekenland, nog eenig volk begeeriger na beelden als de Grieken; en dan ziet men dat de Welspreekendheid, de Bouwkunde, en de Beeldhouwerye, in deeze Eeuw meest moesten uitmunten.

Romen in haar begin een roofnest

zynde, beſtond de weetenſchap in 't vegten, en de kunst om zig, en aan arme meedeburgers, roof te beſchikken. Veel te ſpreeken was 'er van geen nut, en by gevolg van geen gebruik: want ieder die bewind van zaaken heeft bygewoond lagcht met alle beſtudeerde harangues welke de Senators en de Conſuls, in de onverwagtſte zaaken en voorvallen, by de Hiſtorieſchryvers altyd gereed hebben. De tweede noodzaakelyke kunst tot Romen was de Landbouw, die de vrouwen en kinderen moest voeden, terwyl de mans vogten; en nog 't vegten nog 't ploegen moedigt aan tot elegante reedenvoeringen, die nogtans, het eerſte dienstmiddel zyn om weetenſchappen overtebrengen en te verſpreiden. De ſpraakkunst begon dan maar tot Romen geoeffend te worden, wanneer het wel ſpreeken tot fortuin konde dienen: hier toe waren *twee* byzondere geleegenheeden, die de jonge Adel ſpoedig waarnam: de *eerſte* was de geringe burgers, in kleine onderlinge diſpuuten, tot wederzyds genoegen, te vereenigen; en na de inſtelling van de Praetura, eene van de twistende partyen voor den Prætor te

te verzellen en aldaar voor zyn Client te ſpreeken: in beide die gevallen konde men weder ſtaat maaken by 't vergeeven van Ampten op de ſtem van die men hadde geholpen of bygeſtaan. Maar de *tweede* was van meer gewicht, en konde het geheele Volk in eens winnen; en met welke veragting de Patricii ſomtyds het gemeen behandelden, zonder 't volk konde niemand tot eerampten komen. Wanneer dan een jongman van geboorte, reeds zeeker, door zyn eigen Familie, van den byſtand van een gedeelte van den Adel, de gunst van 't volk noodig had en zogt, was 'er geen gereeder middel voor handen, als iemand anders uit de Grooten voor 't volk te beſchuldigen van malverſatie, en daar van Delateur te worden. Die beſchuldiging in 't openbaar moetende geſchieden, moesten by gevolg de poincten in zeeker order geſchikt worden, en dus hier door een ſoort van welſpreekendheid gebooren worden: want of de zaak waar of onwaar mogt zyn, daar 't voornamenlyk op aankwam was, om 't Roomſche Volk te overtuigen van den eerbied van den jongen Heer voor de *Majestas Populi Romani*, en zynen iever

voor wetten, eer en deugd; en zulke lieden moest men in Ampten brengen.

Maar die gevallen gebeurden niet alle dag, en de jonge Romeinen hier door Generaals en Gouverneurs geworden, beſchuldigden niet meer in anderen, het geen de meeste hunner nu zelve in 't werk ſtelden: dus was de voortgang van de welſpreekendheid langzaam, en zy nog ruw, wanneer Carneades tot Romen kwam, daar, na 't onderbren- van Griekenland en klein Aſien, de Griekſche taal reeds bekend was, en daar de jeugd reeds begon te zien door 't voorbeeld van de Familie der Scipio's, hoe veel nut in een opvoeding ſtak door Weetenſchappen vercierd. De Athenienſers hadden over een ſtadsbelang een proces tot Romen: om hunne zaak te bepleiten zonden zy na Romen drie van hunne ſpreekers, en men begrypt dat de ſlegtſte hier toe niet waren uitgekooren. Carneades (y), de welſpreekendſte man van zyn tyd, was aan

(y) *Carneadis vis incredibilis dicendi: qui nullam unquam in disputationibus rem defendit quam non probavit, nullam oppugnavit quam non everterit.* CIC. *de Or. l.* 2. Men heeft het zelvde van den Raadpenſionaris de Wit gezegd.

aan 't hoofd, en dus het woord voerende in den Senaat, deed hy aldaar voor de eerſte maal hooren die methodyque redeneerkunde, die, aan wetten gebonden, door die banden zelve, een nieuwe ſterkte verkrygt, en volgens welke hy den top van de kunst bereikt, die de kunst weet te verbergen. De lesſen welke deeze drie Grieken vervolgens tot Romen in 't openbaar gaven, en die geheel Romen ging aanhooren, vervulden na hun vertrek de ſtad met ſcholen van welſpreekendheid, die de veranderende omſtandigheden van de Republyk wel haast nog vry voordeeliger maakten als die ooit te voren was geweest. De Roomſche Republyk had na den dood van Mithridates nimmer eenig Vyand meer van gewicht, en de moorden van Marius en Sylla, hadden zo veel ongerust Burgerlyk bloed vergooten, dat de vrye regeering geduurende eenigen tyd weder ſcheen vastgeſteld en de rust verzeekerd. De roem van wapenen hield op, of ten minsten konde, nu de Provintien ondergebragt en ſtil waren, weinig meer dienen. De gaave van wel te ſpreeken was dan de eenigſte, die tot Ampten, tot aanzien en tot rykdom

 bragt.

bragt. Die deed zig gelden in den Senaat, daar Koningen en Landen dagelyks hunne onderlinge verſchillen ter uitſpraak moesten brengen; die neigde het volk na dien geenen van de Sollicitanten met welken men in vriendſchap, of door dat belang, dat na vriendſchap gelykt, was verbonden; eindelyk die gaf ſchatten aan die geene, die by deeze gaave moeds genoeg hadden om de mishandelde Provintien byteſtaan in haare klagten. Niets ſchynt ongelooflyker, en niets is egter meer beweezen in de geſchiedenis, als de onbegrypelyke ombeſchaamdheid en het openbaar geweld, waar meede de Roomſche Bevelhebberen Tempels, Altaaren, Steeden en Particulieren beroofden; maar de ſchandelyke lyst van die deprædatien toont te gelyk aan, hoe veele rykdommen die Landen bezaten. Wanneer dan de geplunderden, na 't vertrek van de Gouverneurs, Gedeputeerden na Romen zonden, niet om juſtitie en reſtitutie te erlangen, (dit wist men was onmoogelyk) maar om ten minſten aan den Opvolger te doen zien dat men lyst hield van zyn gedrag, en langs dien weg, misſchien, het overige te behouden; dan was 't

geen

geen kleine zwarigheid, om Romeinen te vinden die andere Romeinen, nu met rykdommen overlaaden, voor 't Volk, of voor genoemde, en meesttyds reeds te vooren omgekogte, regters, durfden aantasten: en hoe de betaalingen van die pleydooijen onmeetbaar hebben moeten zyn, blykt uit een aanmerkelyk en onwederſpreekbaar voorbeeld.

Cicero, die de allergrootſte dienſten aan zyn Vaderland had gedaan, en die ingevolge van 't loon aan zulke dienſten gehecht, door 't ſchuim van Romen is belasterd, door Factieuſen is gebannen, en door de militaire onderdrukkers van de vryheid is vermoord; Cicero is nooit van malverſatie of concusſie bezwalkt; nog in zyn kort Gouvernement van Cilicien, nog in de groote Ampten van zyn ſtad (z); en egter vind men dat hy negentien pragtige Villa's bezat, niet Landgoederen van opbreng, maar buitenplaatſen van weelde. Hy die zelve met de uiterſte zeedigheid opgeeft, dat zyn Grootvader een boeren wooning had,

(z) *Actus nobilisſime Conſulatus: integerrime Provintia adminiſtrata: repudiatus viginti-viratus: et civilibus bellis, neque ſpe neque metu declinatus animus.* QUINCT. *Inſt. Or. l.* 12. *c.* 1.

had, daar de vader van Cicero wat hadde aangebouwd en hy gebooren (a) was. Dit alles was met pleiten gewonnen, en Cicero was de eenigste niet in dit geval: dezelve of diergelyke voorbeelden van gewonnéne schatten toonden de sprekers Hortensius, Antonius, Crassus, en anderen: maar Cicero had meer gedaan; om de jeugd gemakkelyker tot de Welspreekendheid aantemoedigen en te leiden, had hy de lessen by 't voorbeeld gevoegd, en die lessen, in een vloeyenden en verrukkenden styl allerklaarst voorgehouden, waren in handen van ieder een. Romen was dan vervuld door een Jeugd, die tot verwonderens toe, de gronden kende van de Mythologie, de Logica, Philosophie, Geographie, en Historie; en die niet anders wagtte als maar geleegenheeden om op die kennissen, welspreekendheid en fortuin te bouwen, wanneer de Republyks regeering verdween, en in de eenhoofdige militaire regeering veranderde. Deeze re-

(a) *Hanc vides villam, ut nunc quidem est, lautius aedificatam patris nostri studio: qui cum esset infima valetudine hic fere aetatem egit in litteris: sed hoc ipso in loco cum avus viveret, et antiquo more parva esset villa ut illa Curiana in Sabinis, me scito esse natum.* De Leg. l. 2.

revolutie ſtikte voor een geruimen tyd alle welſpreekendheid: het Conſulaat en 't oppergebied van Leegers en Provintien wierden niet meer door 't volk, maar door 't Hof vergeeven, dus waren die reedenvoeringen onnut: ook was 't niet meer in den Senaat daar men voor 't welweezen van 't Gemeen, of onder dat voorwendſel, in lange en beſtudeerde geſprekken Vreede of Oorlog voorſloeg; al wat iemand voor s' lands nut aan Cæſar had voortedragen, konde in een Audientie van drie minuten afgehandeld worden. Van pleiten was nog minder quæstie: zeedert het eerſte Conſulaat van Octavianus wierden alle verſchillen door 't geweld afgedaan: en dit bleef duuren tot dat, lang na den dood van den Triumvir Antonius, Cæſar Octavianus zig eindelyk volkomen meester ziende, voor zyn eigen belang goedvond aan de wetten weder eenige macht te geeven, waar door dat gedeelte van de kunst van ſpreeken, dat by de Burgerlyke rechten noodig was, weder herrees, en een kostwinning wierd: maar de groote welſpreekendheid verdween tot Romen voor altoos; en de naam van *Orator* veranderde in dien van *Cauſſi-*

di-

dicus of *Advocatus* (b). De wel onderweezen geest egter kan zelden leedig zyn, en wat nu gedaan met alles wat ieder wel opgevoed Romein in zyn jeugd had geleerd ? dit leide natuurlyk tot oeffening van de weetenſchappen, tot welke dezelve kennisſen benoodigd zyn als tot de welſpreekendheid, en dit bragt eenigen, als Livius en Sallustius, aan 't ſchryven der Roomſche Geſchiedenisſen, maar 't grootſte gedeelte der geesten wendde zig na de Dichtkunde.

Niet dat Romen tot dien tyd toe zonder Dichters was geweest: dog geen hunner ſchynt de Dichtkunde anders als met een oogmerk van onderwys behandeld te hebben: Ennius voor de Hiſtorie: Lucretius voor de Natuurkunde: Lucilius om de bedorvene zeeden te berispen: Accius en Pacuvius om lesſen aan Vorſten te geeven; en Terentius aan de burgerlyke zamenleeving: en die werken of ten minſten ſommige van de zelve moeten niet veel bekend geweest zyn, want anders moet men nog meer verwonderd zyn over de ſtoutheid, met welke Virgilius in zyne Georgi-

(b) *De cauſ. corr. Eloq. in princ.*

gica, voor zyne eigene gedachten opgeeft het geen hy in Lucretius (c) vond. De eerste die aan de Dichtkunde een anderen weg deed inslaan, was Catullus: zyne Gedichten, verscheiden in stoffen, schynen de vrugt van tydkorting, en meer voor aangenaamheid als tot leering geschikt. Dit voorbeeld wierd nu, door de noodzaakelykheid van beezigheid,

(c) Dit legt uit het geen verhaald word, dat ten tyde van Vespasiaan, een Vorst van een bekend oordeel, men liever Lucretius las, als Virgilius, waarschynlyk betrekkelyk tot de Georgica: want zo 't mogelyk is te oordeelen van smaak in tyden zo verre van de onze, schynt het geoorloofd, het,

Avia Pieridum peragro loca, nullius ante
Trita solo: juvat integros accedere fontes
Atque haurire, juvatque novos decerpere flores
Insignemque meo capiti petere inde coronam
Unde prius nulli velarunt tempora Musae.
Primum quod magnis doceo de rebus, etc. LUCR. *l.* 4.

niet min goed te vinden, als het,

Sed me Parnassi deserta per ardua dulcis
Raptat amor; juvat ire jugis qua nulla priorum
Castaliam molli divertitur orbita clivo.
Nunc veneranda Pales, magno nunc ore sonandum
Incipiens, etc. GEORG. *l.* 3.

'T geen een allerzichtbaarste navolging is, en zo zyn 'er tien voor een.

heid by sommigen, door armoede by anderen, gevolgd: dus viel elk op die soort welke zyn geest, zyne omstandigheeden, zyn hoop van uittemunten, of zyn huislyk (d) oogmerk meedebragt. Tibullus, Valgius en Propertius, jonge Officieren, en in Vreede's tyd dagelyks met Vrouwen omgaande, verkooren de Elegia: de twee eerste zonder den minsten lof van Cæsar, de derde met maatigen lof, en zo als aan een man van fatsoen paste (e). Horatius, die volgens zyn

(d) *Hic mihi responsum primus dedit ille petenti.*
Pascite ut ante boves pueri submittite tauros,
Zegt VIRGILIUS *Ecl.* I.*:* en HORATIUS, *Paupertas impulit audax, ut versus facerem. Epist. l.* 2.

(e) Tibullus en Valgius waren beide vrienden van Messala, en die Generaal, een van de braafste mannen van zyn tyd, was geen Vleijer. Men weet het vermaarde antwoord dat hy 's anderendaags na de bataille van Actium gaf aan Octavianus Caesar, die hem bedankte dat hy met zo veel dapperheid voor zyne belangen had gevogten, na dat hy Brutus en Cassius zo getrouw by Philippi had geholpen, *daar van is de reeden*, zeide Messala, *om dat ik altyd aan de rechtvaardigste zyde geweest ben.* Propertius die door Mecenas wierd beschermd, pryst zo als Mecenas prees, die de beste Hoveling maar ook de getrouwste Vriend van den Keizer was. Ovidius is de eenigste geweest, die met lof en vleijen niets gewonnen heeft: maar zo zyne straf zeeker is, over de misdaad word nog gedisputeerd. Gallus in 't geen wy nog hebben van zy-

zyn eigene bekentenisse een slegt militair was geweest, verhandelde ernstiger stoffen, en door den naam van Cæsar, altyd wel ter snee, met lof in zeedekunde en gewyde zangen te plaatsen, gunst ten hove gewonnen hebbende, gaf hy ongestraft de vuilste schimpschriften tegen anderen uit. Terentius Varro schynt op het Epische gevallen te zyn, 't zy zyn gedicht de *Argo* origineel van hem is geweest of overgezet van het Grieksch van Callimachus: en Virgilius na in zyne eerste gedichten de schaamteloosheid in lof uitgeput te hebben, gaf gepaster lof in een Vaderlandsch Gedicht. Zy, die Cæsar in versen niet preezen, ongestraft blyvende, en die preezen, beschermd, begunstigd en rykelyk beloond wordende door een milden Vorst en kundige Ministers, moest die æmulatie, welke de Bouwkunde en Beeldhouwerye tot Atheenen zo ongemeen hadde verheeven, dit zelve uitwerksel tot Romen doen op de Dichtkunde, en dit is ook inderdaad gebeurd.

zyne Elegiae is geen Vleijer, maar in 't request aan Augustus vind zig een lof, die zo onzinnig als die is, egter door Boileau voor Lodewyk den XIV gebruikt word.

En zo wy het Westen voor een oogenblik daar laatende ons oog ſlaan op het Oosten, zullen wy aldaar een ſoortgelyke verzaameling vinden. De Heerſchappye der Opvolgeren van Mahomet was in korten tyd (f), zo uitgeſtrekt, machtig en ryk geworden, onder Caliphen die beide geeſtelyke en Burgerlyke Wetgeevers waren, en de Militaire uitvoerende kracht in handen hadden, dat de lof van Vorsten, van welker onbepaalde willekeur de rykste belooningen, en de zwaarſte ſtraffen afhingen, heel ras het voorwerp moeſte zyn van ſchrandere ſlaaven, en ſchoon het ſchryven in proſa, by hen, nog maar in eerſte beginſelen was, niets was ge-

(f) Zo ooit iemand heeft mogen overtuigd zyn van de waarheid van de zending van Mahomet, was 't Anas zoon van Malek, geſtorven het 91ſte jaar van de Hegira in den ouderdom van 103 jaaren. In huisdienst van den Propheet geweest zynde hadde hy hem meermalen hooren zeggen en voorzeggen, dat zyne Godsdienst over de gantſche aarde zoude heerſchen, en 75 jaaren na den dood van Mahomet, zag hy dien Godsdienst gebieden van 't Pireneesch gebergte in 't westen, langs de Straat van Gibraltar, door Africa tot aan Arabien, en van daar weder na 't oosten tot aan de Indus: en in 't noorden, van Boekharien en de Caspiſche zee, tot aan de Golf van Ormus, en 't binnenſte van Arabien, ten zuiden.

gemeener, en aangenaamer in Arabien, als de Dichtkunde, beide tot lof en ſchimp, dog alles ex tempore en op de wyze van de heedendaagſche Italiaanſche Improviſatori (g). Dit middel was ook reeds tegen en voor den Propheet in 't werk geſteld: want Abdo'llah ben Klatal van hem afgevallen zynde doorreisde het land met twee Toneelſpeelſters, die liederen tot ſchimp van Mahomet (h) zongen. En hy zelve (dien de Grieken beſchryven als onweetende) ſtond niet alleen het leeven toe, aan den ter dood veroordeelden Dichter Ca'ab ben Zohair, voor een gedicht dat hy uitſprak by de belydenis van de Iſlam; maar hy ſchonk hem boven dien, den mantel, dien na den dood van Ca'ab, de Caliph Mo'avia van de erfgenaamen kogt voor twintig duizend drachmen volgens

(g) Die ſoort van korte Gedichten is overgegaan in de ernſtige Arabiſche Hiſtorien, alwaarze door de Autheuren werden ingebracht, als de Oratien in Livius. Niet dus als 't geen gezegd is, maar als 't geene de Autheur meent dat hadde kunnen gezegd worden.

(h) Gjannabi.

gens eenigen (i), of veertig duizend volgens anderen (k).

Het geen waarſchynlyk de eerſte gelegenheid heeft gegeeven aan de Grieken om de Arabiers als onweetende aan te zien, was een ſpreekwys, welke Mahomet, en na hem nog lang de grootſte en wyste Arabiers, geſtaadig herhaalden en welke de Grieken letterlyk uitleiden, *In de tyden der onweetendheid, dagt of deed ik*, 't geen egter by hen niets anders beduidde, als *voor de tyden myner bekeering*. De Apostel Paulus was zelve te geleerd om de Athenienſers aantezien voor onweetende, en te oordeelkundig om het hun te verwyten: dus wanneer hy zegt, *God dan de tyden der onweetendheid overgezien hebbende*, is 't klaar dat hy meent, de onweetendheid van u lieden van 't geen ik nu ga verkondigen. En moogelyk heeft Mahomet hier zyne ſpreekwyze gevonden. Het tweede was 't verbranden van de Bibliotheek, die Amru ebn'ol Aas, door last van den tweeden Caliph Omar al Chettab in

(i) Ahmed Ben Joſeph.
(k) Abi 'lfeda.

in de badſtooven van Alexandrie door de vlammen deed verteeren. Maar wie ziet niet dat een Volk, verſtandig, leevendig, en in de hitte van de Geestdryverye, noodwendig door vooroordeelen moest worden geregeerd: dit was moogelyk, zo lang de Coran het eenigſte boek onder hen bekend bleef; maar wat was niet te ſchroomen geweest voor de Arabiſche Natie, zo gering in getal by vergelyking van de volkryke Landen die zy overſtroomde, ingevalle te gelyk alle kennisſen der Wereld in deeze Bibliotheek verzameld, die Natie eensklaps hadden verlicht? waarſchynlyk het zelve dat aan de Tartaaren in China is gebeurd: de overwinnaars zouden in de overwonnene Volkeren ingelyfd, en verdweenen zyn. Het geen dan voor de Weetenſchappen een ongeluk wierd, was voor Omar een noodzaakelyke ſtaatkunde. Dog de Coran de eenigſte beſlisſende wet in Geestelyke en Wereldlyke zaaken geworden, moest daarom niet minder Godgeleerden, en Rechtsgeleerden geeven, en opſcherpen, na maate de daagelyks voortgaande overwinningen de tydelyke bezittingen van grooter waar-

de maakten, en dat door de allezins vermeerdering van rykdom, de bedieningen van Mosqueen en Rechtbanken lucratiever wierden. En die overwinningen zelve waren met blinkende daaden verzeld, die aan de Nakoomelingschap verhaald, tot aanmoediging voor het toekoomende konden dienen. De geheele natie was dan door de natuur, de opvoeding en daadelyke omstandigheeden, tot weetenschappen gereed, zo haast een algemeene vreede, rust aan 't hof, en de verkiezing van een Hoofdstad, de bekwaame geleegenheid van byeenkooming, aan Geest en kunde zouden vertoonen.

In dien staat waaren de zaaken, wanneer het huis der Ommiaden door dat der Abassieden na bloedige oorloogen, van het Caliphaat wierd beroofd; en zodanig uitgeroeyd dat van de Ommiaden maar één Vorst overbleef, die in Spanjen wierd ontvangen en aldaar bleef heerschen, maar het geheele verdere gebied ging over aan de Abassieden, die vervolgens het zeldsaam schouwtoneel aan de aarde vertoonden van een reeks, elkander op den Throon opvolgende, mannen van verdiensten. Van welken,

Abou-

Abou- Giafar al- Manzor, de tweede Caliph van deeze Dynastie, in 't jaar 145 van de Hegira, Bagdad bouwde, en aldaar den zeetel van zyne wyduitgeſtrekte heerſchappye plaatste. Mahadi zyn zoon en Opvolger vergrootte en vercierde die ſtad nog meer : zo dat Bagdad veertig jaaren na haare ſtichting reeds de grootſte, rykſte, en prachtigſte hoofdſtad van 't Oosten was, wanneer Haroun al- Reſchid de vyſde en vermaardſte der Abasſieden het Caliphaat bekleedde; 't geen zyn oudſte broeder Hadi maar vyftien maanden had bezeeten, na welken korten tyd een ſchielyke ziekte hem wegrukte.

De Caliph Mahadi Vader van Haroun, hadde de opvoeding van zyne twee Zoonen toevertrouwd aan Iahia al-Barmecki, zynen Viſir, en reeds den tweeden Viſir uit het geſlacht der Barmeckieden zo bekend in 't Oosten door hunne geleerdheid, rykdom en edelmoedigheid: en Iahia had by die geleegenheid vier zyner zoonen, met en by die jonge vorsten doen opvoeden. Een van die zoonen was Giafar, die zeeventien jaaren de eerſte Minister en Gunsteling van den Caliph Haroun is ge-

weest, en teffens een van de allerbeminnelykſte ſtervelingen, zo de Nationaale lof iets bewyst; want een Arabier kan, zelvs heeden, geene zyner Beſchermers meerder pryzen in welgemaaktheid, beſchaafdheid, en grootmoedigheid, als met hem te vergelyken by Giafar.

Onder de Heerſchappye van Haroun, die, met de uiterſte aandacht en het gelukkigſte ſucces, opgevoed, voor grondregel hield, *dat de weetenſchappen van weinig nut aan de Grooten zyn, zo deeze geen zorg dragen, dat die aan hunne onderdaanen worden meedegedeeld*; die in Giafar, in zyne broeders, in 't geheel geſlacht der Barmeckieden, de hulp en byſtand vonde, welke de Prinſen in Ministers van nooden hebben voor de aanmoediging der kunſten en weetenſchappen, bloeiden die ook zodanig tot Bagdad (k), dat de regeering van de Ca-

(k) Vooral de Sterrekunde: want de Chaldaïſche velden een zuivere lucht, en, meest altyd, heldere nachten genietende, zyn reeds van ouds de gunſtigſte plaatſen voor 't waarneemen der ſterren geweest. Deeze weetenſchap wierd voornaamentlyk bemind en beſchermd, door den Caliph al- Mamoum die zelvs, met zwaare kosten, uit andere taalen in de Arabiſche had doen overzetten al

Caliphen Haroun al- Refchid, en van zyn zoon al-Mamoum, den zelven roem in de Oosterfche Gefchiedenis wegdraagt, als de Eeuw van Augustus in 't westen: niet teegenftaande zelfs dat de ongelukkige familie der Barmeckieden aan de Geleerden ontviel.

Want dit huis na geduurende meer

al wat tot haare kunde betrekkelyk te vinden was; 't geen gevoegd by de eigene, zo oude als nieuwe, obfervatien van die Landftreek, de Astronomie op de oevers van de Tiger vry verre had gebragt, wanneer de Tartaar Holagou, in 't jaar van de Hegira 656 (van onze tydreekening 1258) Bagdad met geweld nam en plunderde, en den 37ften en laatften der Abasfieden, Moftanfer Billah deed ombrengen: waar door het Caliphaat een einde nam.

Veele van de Geleerden aan deeze verwoesting ontkoomen, vlugtten na Spanjen, en bragten 'er met zig fchoolen van Sterrekunde, zo wel by de Christenen, als Mahometanen, tusfchen welke die Ryken toen waren verdeeld. Hier door hadde de Infant van Portugal Don Henry, van Viféo, kunnen verkrygen die groote kennisfen in Astronomie, by 't gemeen als boven natuurlyk geroemd, welke de navigatien, door hem beftierd, van de Taag in den Oceaan begonnen uittebreiden; die in 't jaar 1412 op zyne kosten Madeira deeden vinden; in 't jaar 1433 op de zelve wys, door Gilles Anez, den toenmaals zo vreefelyken Caap Bojador deeden omzeilen; en dus oorfprong en begin hebben gegeeven aan alle daarna gevolgde groote ontdekkingen der Castiliaanen en Portugeefen.

dan honderd jaaren gebloeid te hebben in de gunst van de Caliphen, zo wel Ommiaden als Abasſieden, was zodanig vermeerderd, in een land daar de polygamie plaats heeft, dat het getal der hoofden uit zeeventien duizend beſtond. Een geringe tak van dat geſlacht wierd alleen beſpaard, alle de andere wierden te gelyk omgebragt op last van Haroun, na zo veel jaaren gunst, hunnen uitroeier. De Arabiſche Romanſchryvers geeven een ruim veld aan hunne inbeelding over die verſchrikkelyke ſlagting die met Giafar begon: maar de ernſtige Hiſtorieſchryvers zwygen over de reeden van deeze gebeurteniſſe: Abi'lfeda in zyne Jaarboeken geeft drie verſcheidene gisſingen, en ſchoon hy geen uitſpraak doet, ſchynt hy egter te gelooven, deeze eenvoudige reeden, dat de Caliph dit het gemakkelykſte middel vond, om ontdaan te zyn van lieden aan welken hy al te veel verpligting had, en die, daar by, hem te machtig ſcheenen: in welke gevallen, zegt hy, dit de gewoone manier der Prinſen is (l). Maar ſchoon de

(l) Abi 'lfeda Heg. 189. Hy voegt 'er by dat

de Fortuin dat huis heeft verlaaten, de weetenschappen hebben het standvastig aangekleefd, en aan de nagedachtenis der Barmeckieden met woeker voldaan, het geen de Fortuin aan hun hadde geweigerd: want zy hebben meer gedichten tot hunne eer, en meer Geschiedenisschryveren van hun huis, roem, en daaden, als de grootste Vorst in 't Oosten ooit heeft gehad. Zonder dat Haroun of zyne opvolgeren dit hebben kunnen beletten. *Wat hebt gy al goed gedaan aan de aarde, ó zoonen van Barmeck*; (zingt een van die Dichteren) *hoe veel goed zoud gy nog aan haar gedaan hebben! De Aarde was uwe Gemaalin! zy is thans uwe Weduw!* en men

dat alle hunne goederen wierden geconfisqueerd zonder de somme optegeven, of hoe veel men die schatte. Maar welke rykdommen men aan die Hoven konde vergaaderen, ziet men by Khondemir in zyn algemeene historie, alwaar hy in 't leeven van Haroun Alreschid zegt dat in de Reekenkamer der Caliphen bleek dat de geschenken door deezen vorst, in een jaar aan zynen gunsteling Giafar gegeeven, bedroegen de waarde van dertig millioenen zilvere drachmen. En de Nighiaristan van Ahmed ben Mohammed spreekende van de Cadi Abou Joseph, verhaalt hoe deeze Rechtsgeleerde, voor advys-geld, in eene zaak, van dat zelve Hof ontving vyftig duizend gouden Dinars, dat is Ducaaten.

men leest niet zonder aandoening in de verſchrikkelyke Catastrophe van dat Geſlacht, dat een van de zoonen van Iahia, een oogenblik voor dat zy ter dood ſtonden geleid te worden, aan zynen ouden Vader (want die beleefde deezen ramp) vroeg, *ô Vader waarom is 't mogelyk, dat wy, God en 't land altyd wel gediend hebbende, ons in deezen ſtaat kunnen bevinden? De ſtemme*, antwoordde de Gryſaard, *van d' eene of d' andere bittere bedroefde, door ons verongelykt, heeft zig, miſchien, voor den Throon van God doen hooren, wanneer wy, in voorſpoed, verzuimden hem ſchielyk recht te doen* (m)!

Maar weeder na Europa keerende vind men, in de vyftiende Eeuw, tot Florence byna 't zelve dat wy in Atheenen gezien hebben. Na dat het Westerſche Ryk, niet meer in weezen, Italien had overgelaten ten prooy aan de devastatien van al-ſoorts Barbaaren, was dat ſchoone land, door onderlinge oorloogen van die woeste natien, geduurende zeven honderd jaaren, verzeld met meenigvuldige hongersnood en pest, zodanig ontvolkt, dat het geheele platte

(m) *Musladini Sa-adi, in Gulist.*

te land, niet meer onder de ploeg, en aan de Natuur overgegeeven, in wilde Bosſchen was veranderd; tusſchen welke zig hier en daar vertoonde een ſtad, dat is een verzaameling binnen wallen of muuren, van houte of leeme hutten, met ſtroo gedekt, en vastgemaakt tegen, of op, de puinhoopen van vorige pragtige Paleiſen, of cierlyke Gedenkteekenen. En in die Vesten voerden het gebied, hier een Noordsch, daar een Longobardisch, gins een Frankisch of Tudeske, Bevelhebber, met een bezetting zaamgeſteld door 't uitvaagſel van alle Volkeren. Wet en Order waren onbekend, en 't ſtaal ſprak alles uit.

Die geene van de weinige nog overgebleevene ongelukkige Inboorlingen, die mishandeling en ſlaverny zogten te ontwyken, hadden dan geene andere plaatſen van toevlugt als in die byna ontoegankelyke Bosſchen; in welke boven dien, de vloeden en ſtroomen, voorheen met zorg en kosten ten nutte geleid, en nu buiten hunne bedden in 't wild zyperende, moerasſen en doolhooven vertoonden, welke de gezogte zeekerheid verſchaften. De vryheid die elk hunner aldaar hadde doen vergaaderen

ren, moest de egaliteit onder de Ingezeetenen, en deeze de zagtheid in beheering, tot gevolg hebben. Dit baarde toeloop en vermeerdering van Volk, wel haast door de eetens-lust en nood verplicht tot bebouwing van de landen rondsom hunne schuilplaats; de vrugtbaarheid der gronden gaf den overvloed, en de overvloed schiep de verruiling van waaren met zyne Buuren, dat is den koophandel.

Verscheidene steeden volgden het voorbeeld van deeze beginnende Republyken, terwyl anderen door de groote hoedanigheeden van hunne Opper-Gebieders aangedaan, vrywillig of door Derzelver ondeugden gedwongen, onder de Regeering van die Hoofden, zig erflyk begaaven, of met geweld wierden gehouden. Italien dus in eene meenigte kleine staaten verdeeld zynde, van welke ieder de nyverheid in Landbouw, en de uitgestrektheid in koophandel, als den grond zyner krachten zogt te koesteren en te vermeenigvuldigen, moesten 'er de naamen van Grenzen, Verbonden, Vreede en Oorlog, ras weder op nieuws bekend zyn; en hy, die in deeze zaaken, door geest of ryk-

rykdom, zyn Vaderland best konde dienen, het grootste deel in't gezag van 't Gemeenebest hebben. De kunsten om de Vryheid aan zyn vaderland te doen verliezen, of die te bewaaren; de middelen om door koophandel zig zelven, en zyne Geboorte-plaats, ten kosten van anderen te verryken; en de schranderheid om wel ter pas Vreede of oorlog te hebben; waren dan reeds noodzaakelyke vereischten in opvoeding, die door de dagelyksche saamenleeving hoe langer hoe meer moesten beschaafd worden. Dat meer is, de kunsten van aangenaamheid, die zelden of nooit de noodzaakelyke kunsten voorgaan, maar gemeenlyk altyd volgen, hadden ook reeds begonnen zig te openbaaren. Dantè en Petrarcha, vermaard door Dichtkunde, wierden van buiten geleerd: Cimabuè had in de dertiende Eeuw de Schilderkunst, met hulp van Grieksche Schilders, tot Florence doen herryzen, en de Giotto, zyn leerling hadde, in de veertiende eeuw, reeds zynen meester overtroffen: wanneer het Huis van Medicis zig in de Florentynsche Republyk begon te verheffen. Cosmus van Medicis, door een uitgestrekter koop-

koophandel als, mifchien, ooit eenig particulier heeft gevoerd, had onmeetbaare rykdommen vergaderd, en half Florence tot Geasfocieerden of Factoors. Hier door had hy tot Florence dat zelve gezag verkreegen, als Pericles tot Atheenen; met dit onderfcheid, dat deeze laatfte nooit hadde gedacht om eenig gebied verder als voor zyn leeftyd, en dat Cosmus ondernam dit Oppergezag voor zig, en erflyk voor zyn Nakoomelingfchap, te verkrygen, en daar toe die noodige gronden begon te leggen, op welke zyn Huis zeedert dit Gebouw van Souvereiniteit heeft volvoerd: maar een diergelyk voorneemen in een Vry land gaat zelden zonder geweldige fchuddingen, en vier generatien gingen 'er door in geftadige lotgevallen van dat Huis, 't geen zig, dan in de gevaarlykfte, dan in de uitmuntendfte omftandigheden bevond. Die tegenftribbelingen, gevaaren, en ongelukken, egter, leerden aan die Vorsten, den prys en waardye van kundige, geleerde, en bekwaame menfchen aan hunne zyde, en zulken voor en by zig, te hebben: en fchoon Italien 'er reeds veele had, dit getal vermeerderde in dien tyd nog door

door een meenigte Grieken, voor de waapenen der Ottomannen geweeken, en wel byzonderlyk na 't neemen van Conſtantinopelen, een woon en kostwinning in Italien zoekende. Deeze brachten met zig alle weetenſchappen nog in 't Oost overgebleeven, welke, door hunne lesſen meedegedeeld, en, door de kortelings uitgevondene Drukkerye, verſpreid, nog met een nieuwen luister vercierden een Land alreeds door weetenſchappen blinkende: en alle te zamen, door Cosmus mildelyk ontvangen, door zynen klein-zoon Laurens rykelyk betaald, en door zynen agter-klein-zoon Leo den Tienden in eere gehouden, hebben zy die Prinſen, en den naam van Medicis, vereeuwigd.

Dog met hoe veel genoegen men zig in zulk een ryke ſtof zoude kunnen ophouden; ik voel dat dit Genootſchap van my niet verwacht de onnutte herhaling van 't geen, omtrend deeze eeuw, den teegenwoordigen drift om in Italien te reizen, alles aantemerken, en zyne aanmerkingen te doen drukken, door beſchaafder pennen als de myne, in handen van elk is. Ik verge-

 noeg

noeg my dan dit alleen aantemerken; dat de Schilderkunst, tot verciering of ten minsten opschik van Kerken, door een opulente Geestelykheid in 't algemeen op het allerkostbaarste beloond, ook den voornaamsten roem in dit tydstip heeft behaald.

Daar deeze eeuw der Weetenschappen eindigt, doet men beginnen die, welke men vereerd met den naam van Lodewyk den XIVden, schoon die inderdaad maar eene continuatie is van de Eeuw der Medicis. Want het was onder de regeering van Fransois den eersten, dat de Fransche Natie de kunsten en weetenschappen begon te kennen, waar door de opvoedingen met zorg bevlytigd, aan Frankryk in de zestiende eeuw, ruim zo veele, zo niet meer, groote Geesten, vertoonden als in de zeventiende. Maar de geduurige twisten in staat en Godsdienst, wendden alles na den Oorlog, of na de Controverse; egter vind men de Geschriften van dien tyd, hoewel gemeenlyk alle van eene ondragelyke lengte, hier en daar doorzaayd met byzondere plaatsen, waar in de dageraad van de goede smaak reeds begint doortefchynen; en de vier ver-

ſen door de Godvruchtige Jeanne d'Albret, moeder van Hendrik den IV^{den}, by 't bezien van de drukkerye van Robert Estienne, op ſtaanden voet gemaakt, zullen de admiratie van alle eeuwen wegdraagen (n).

Dog na dat Hendrik de IV^{de} zyn Ryk hadde bevreedigd, en dat rust en overvloed herſcheenen, vertoonde ſpoedig de geſchiedenis van Thuanus, dat men Livius konde navolgen, zo niet eevenaren. Regnier ſchreef ſchimpſchriften, die zeedert hem door Boileau alleen verbeeterd zyn, en Malherbe blonk uit in de verheevene Dichtkunde. Maar de Koning vermoord, en 't Ryk in nieuwe onlusten vervallen zynde, vonden de weetenſchappen weinig gunst, onder 't miniſterie van Richelieu, die geene werken wilde geacht hebben, als zyn eigene, en van Mazarin die een vreemdeling zynde, en maar alleen oplettend om Miniſter te blyven en geld

 voor

(n) *Art ſingulier, d'icy aux derniers ans,*
Repreſentez aux enfans de ma Race,
Que j'ay ſuivy de craignans Dieu la trace,
Afin qu'ils ſoient les mesmes pas ſuivans!
Le Lab. add. a Cast. t. 1.

voor zig optehoopen, den Nationalen roem der Franschen onder zyne zorgen niet vond. Dus is 'er maar één naam geduurende die vyftig jaaren, die met luister verscheenen was, te weeten die van Corneille; wanneer ter geleegenheid van 't Huwelyk van Lodewyk den XIV^den na den vreede der Pyreneën, Racine nog jong, een Lierzang opgesteld hebbende, een gift ontving van honderd pistoolen, welke hem tot de Dichtkunde aanmoedigende, zeedert zo veele Meesterstukken aan 't Fransche Tonneel heeft gegeeven.

Dit nogtans begunstigde maar alleen de Dichtkunde; wanneer een man, zelve ongeleerd, geheel Europa in beweeging bracht, en alle groote geesten tot zyn byzonder oogmerk deed dienen.

De Cardinaal Mazarin hadde Lodewyk den XIV^den, in kindsheid niet alleen, maar zelfs nog na zyn huwelyk, geregeerd met een gezag, waar van weinig voorbeelden zyn. Hier niet meede te vreeden schynt hy hem na zyn dood nog te hebben willen beheerschen: ten dien einde had hy hem tot zynen opvolger in 't Ministerie aange-

pree-

preezen, *Colbert*; die lang de huislyke zaaken van een Italiaanſchen Eerſten Miniſter waargenoomen hebbende, de kennis van der menſchen inborst grondig bezat, en dus geen moeite had om ſpoedig te ontdekken dat het zwak van zyn jongen Meester was *la Gloire*, dat is roem, met allen moogelyken uitwendigen glans verzeld. Om vleijers aan zyn Koning te doen hebben was ligt: want twintig millioenen menſchen waren daar toe in Frankryk gereed: maar lof van onderdaanen heeft elk Monarch, als hy 't begeert: de gerafineerde Hoveling bedacht dan om zynen Vorst eensklaps door de geheele geciviliſeerde wereld te gelyk te doen pryzen. Ten dien einde zaayde hy penſioenen uit naam van zyn meester niet alleen onder inboorlingen van Frankryk, maar door geheel Europa, van 't Zuiden tot in 't Noorden, onder alle Profesſooren en ſchoolmeesters waar van de naamen maar eenigzins bekend waren: hier door rees een wolk van loftuiting, van Upſal tot aan Boulogne, met eenige zeedigheid egter van den kant der geene welke Penſioenen ontvingen, om dat de goede gedachten, die elk hunner

 van

van zig zelven had, hem ligtelyk beduidden dat hy inderdaad wel wat verdiende; maar met de aller-onmaatigſte uitbarſting van alle, welke langs dien weg ook penſioenen hoopten te verkrygen. En de Eigenliefde weergalmde in alle Hooge en laage Schoolen, *videtur locus virtutibus patefactus!* De Latynſche Oratien, in meenigte uitgeſprooken, ter eere van een Koning dien men niet kende, wierden met zorg overgezonden aan Lodewyk den XIV^den^ en zyn Miniſter Colbert, die geen van beiden het Latyn verſtonden.

Dog wanneer naderhand de penſioenen buiten 's lands ſlegt betaald wierden of geheel onbetaald bleeven, en voor al na dat Willem de Derde, Prins van Oranje, meerder invloed op de Noordſche volkeren verkreeg als Lodewyk, toen minderde de buitenlandſche lof van deezen laatſten, maar de binnenlandſche duurde volkoomen veertig jaaren: want tot aan de bataille van Hochſtet zagen de Franſchen hunnen Koning aan, niet alleen als nooit overwonnen, maar als onoverwinnelyk: waar van het eeven onnut als ondoenlyk zoude zyn de meenigvuldige bewy-

zen

zen aantehaalen (o). Wanneer men hier nu byvoegt, welke diſtinctien nog boo-

(o) Twee zyn 'er egter welke door hunne ſingulariteit, het eene van onzinnigheid en het andere door verandering van omſtandigheeden by den ſpreeker, aanmerkenswaardig zyn; het eerſte is van Boileau, ter geleegenheid van den overtocht van den Rhyn in 't jaar 1672.

De tant de coups affreux la tempête orageuſe
Tient un temps ſur les eaux la fortune douteuſe.
Mais Louis d'un regard ſait bien-tot la fixer,
Le Deſtin a ſes yeux n'oſeroit balancer.

Op de twee eerſte versſen zou men oordeelen, dat de autheur ſpreekt van een van die zee-ſlagen tusſchen de Engelſchen en Hollanders, welke drie daagen met eene onbegrypelyke woede en hardnekkigheid duurden, en ondertusſchen hy verhaalt hoe een leeger van veertig duizend Franſchen by mooy en ſtil weêr een waadbaare rivier, zonder beletzel, overgetrokken, drie honderd man Hollandſche Cavallerie in goede order voor hun zaagen wyken, en vervolgens een enkel bataillon Infanterie, dat zig niet retireeren konde nog mogte, vermoorden. Uit het derde vers leert men dat Lodewyk de XIV door een verrekyker ſpeculeerende wat 'er gebeurde aan de overzyde van de rivier daar hy niet was en hadde kunnen zyn, de fortuin na die verrekyker luisterde. Het vierde vers is maar een overzetting van de reeds voorheen gemelde vleijende impieteit van Cornelius Gallus,

Plus fatis valent Cæſaris ora Dei.

De tweede lof is van laateren tyd en uitgeſprooken

booven de penſioenen de Franſche inboorlingen genooten ten Hove, zo zy zig door werken van Geest of uitmuntendheid in Weetenſchappen van cieraad of nut wisten aangenaam te maaken, en de gunſten die langs dien weg voor hunne perſoonen en Familien te verkrygen waren, zal men niet verwonderd zyn dat alle opvoedingen geduurende veertig jaaren op de gronden van

ken twaalf dagen voor de bataille van Hochſtet, door den Abt Polignac by zyn receptie in de Franſche Academie; *Louis voit former l'orage et n'en est point emu. Il a paſſè ſa vie à disſiper ces ſortes de tempêtes, il ſaura bien encore disſiper cellecy. Il laisſe a ſes envieux toutes les injustices à faire. Il a Dieu de ſon costè, il ne le perdra pas de veue, c'est la ſa raiſon d'Estat. Vous voulez donc la guerre Peuples inſenſez? eh bien vous l'aurez cette guerre que vous avez tant deſirè: mais vous ne la ferez pas ou vous penſiez. Dans le Coeur de vos Estats, dans le fond de vos Provinces ſera la deſolation et le carnage. Nos ennemis ſentent ces veritéz mais ils n'en voyent pas comme nous le principe. Cette haute intelligence qui prevoit tout qui remedie a tout ſans embarras ſans inquietude. Cette egalité d'ame ſuperieure aux evenemens qui ſoutiendroit avec conſtance les adverſitez les plus accablantes ſi Dieu n'avoit reſolu qu'il fut heureux. Diroit on a voir la ſerenité de ce front auguſte, que l'Univers est conjuré contre lui? on ne connoit qu'il fait la guerre que par le bruit de ſes victoires, etc.* Het zoude de pyne weerd zyn te weeten hoe dikwyls die Abt Polignac wel om die reedenvoering heeft gedagt, wanneer hy zes jaaren daarna tot Geertruidenberg den vreede zo needrig kwam vraagen aan die *Peuples Inſenſez.*

van weetenſchap wierden gelegd, of ten minſten betracht. En van den invloed, dien de tegenwoordige opvoeding heeft op een naast volgenden tyd, heb ik reeds te veel gezegd om 'er iets van te herhaalen.

Ik ga dan over tot het beſluit dat ik meen uit deeze voorbeelden te mogen trekken, te weeten, dat het nooit aan groote Geesten op Aarde ontbreekt, en dat die ook ten allen tyden kunnen verzaameld worden, en Eeuwen van Weetenſchappen zullen geeven, zo dikwyls drie gelukkige tydgewrichten zig zullen volgen. Vooreerst, dat eene voorgaande omſtandigheid de geesten door opvoeding bereide; ten tweeden, dat een kundig Vorst of Miniſter, die, uit ſmaak of belang, rykelyk aanmoedige; en ten derden, dat na dien Vorst of Miniſter, dezelve manier van denken nog eenigen tyd in die Natie verblyve. En hier mede geloof ik met een te beantwoorden de vraag, waarom de Tyden van Theodoryk, van Carel den Grooten, van Alfred en Saladyn, ons deeze of ſoortgelyke Eeuwen niet opgeeven? dewyl het klaar is, dat toen de tweede van die omſtandigheeden al-

leen in weezen is geweest. Want voor hun tyd was niets gezaayd, waar van zy de vruchten zouden hebben kunnen genieten: en al wat door Theodoryk en Casſiodorus, door Carel en Eginhard, door Alfred en Jan Scot, door Saladyn en O'mad-al- Kateb, gelukkig was begonnen, is onder woeste en onweetende opvolgers, ſchielyk, weder verſtikt en verdweenen.

DERDE ONDERZOEK.

Welke de oorzaak is dat het getal van die geene die goedgekeurde Nationale of Vaderlandſche Gedichten hebben opgeſteld zo gering is?

De Heer Voltaire in een klein tractaatje *du Poëme Epique*, het geen men gewoonlyk agter de Henriade gedrukt vind, heeft de vereischten tot een dier-

gelyk gedicht zeer net beſchreeven: en de goedkeuring van geheel Europa heeft aan die beſchryving kragt gegeeven van Wet. Maar een Episch Gedicht is niet altyd een Vaderlandsch Gedicht: waar en tegen dit laatſte altyd een Episch Gedicht is. De zwaarigheeden dan voor bekend houdende, met welke de Autheur van het Epiſche, in 't algemeen, te worſtelen heeft, is dit onderzoek maar geſchikt om na te gaan welke meerdere hinderpaalen zig by de onderneeming en uitvoering van het Nationale, in 't byzonder, vinden.

Het is onbetwistbaar dat om een werk van die natuur opteſtellen, eerst en vooral noodig is, dat men gebooren zy in een Vaderland, daar een of meer gebeurtenisſen zyn voorgevallen, die een hoofdſtoffe voor een diergelyk gedicht kunnen uitleeveren; en die Vaderlanden zyn in een veel kleiner getal als uiterlyk ſchynt. Want die hoofdſtoffe moet zyn 1. een buitengewoon geval. 2. het geen als een voornaam tydſtip van dat Land bekend ſtaat. 3. doormengd met byzondere gevallen die de aandagt leevendig houden. 4. een aangenaam herdenken nalaatende. dus 5.

ge-

gelukkig eindigende. Die de moeite wil neemen om de Geschiedenisſen van de Ryken en Staaten van Europa aan deeze reegelen te toetzen, zal 'er weinig diergelyke hoofdſtoffen ontmoeten; of gelukkiger zyn als ik.

Maar zo al een groote Geest kundiger als zyne tydgenooten eene diergelyke bekwame ſtof ontdekt, en te gelyk daar by de noodige hoedanigheeden tot de uitvoering bezit, dan doet zig geen minder zwaarigheid op; te weeten of het tydſtip in welk hy leeft toelaat om zulke ſtof te verhandelen, of uittegeeven.

In een Vaderlandsch Gedicht moet men den Nationaalen leezer brengen in tydſtippen en gebeurtenisſen waar van de grond als waar bekend is niet alleen, maar in welke hy ook geene fabuleuſe Helden voor zynen Godsdienst of Vryheid, rust of voorſpoed, ziet ſtryden. In teegendeel het moeten zyn mannen, wier geſlachten, of by uitſterving de beelden of ſchilderyen, ten minſten de bekende nagedagtenis, voor zyne oogen zyn. Men moet hem voorhouden, daaden tot welker uitvoering, onder het geleide van die Helden, zyn' eigene

Voor-

Voorouders, ſchoon minder in de Geſchiedenis bekend, of hebben kunnen helpen of inderdaad iet toegebragt hebben. Men moet durven in die mannen, zonder onderſcheid, de deugden pryzen, daar men die vind, en de fauten ombeſchroomd laaken, zo men die zonder de waarheid te kort te doen, niet kan voorbygaan. In het eerſte mag alles overvloedig (mits waar) zyn: in het tweede moet de grootſte ſpaarzaamheid plaats hebben. In beiden moet alles zyn zonder aanzien van perſoonen, zonder haat en zonder vleijerij (p).

Dog waar vind men de landen, daar dit alles, ten allen tyde, vry en zonder ſchroom heeft moogen geſchieden? Hier op de geſteldheeden van alle Volkeren doorteloopen, en die tot bewys aantebrengen, zoude ongepast zyn, in een Vergaderinge aan welke de Geſchiedenisſen beeter als aan my bekend zyn. Het zy egter geoorloofd, niet voor U lieden, Myn Heeren, maar voor die geene, die minder onderweezen, Uwe verhandelingen leezen, een enkel voorbeeld bytebrengen, en daar toe te kie-

(p) *Sine irâ et ſtudio.* TAC. *Ann.* I.

kiezen, het Volk, waar van de Gebeurtenisſen het best bewaarheid aan ons zyn gekomen. Dit zyn de Romeinen: by welke in vyfentwintig Eeuwen maar twee tydſtippen te vinden zyn, in welke die vryheid van zodanige werken uittegeeven moogelyk of geoorloofd was. De eerſte is die van de Beheerſching van Augustus: niet om dat men te Romen vry was, maar om dat de Staatkunde van Augustus wilde dat men gelooven zoude dat de Vryheid nog in weezen was. *Gy zyt nog jong* (q), ſchryft hy aan Tiberius, die om de vrye taal der Romeinen verſtoord was; *laat ze wat praaten, 't is genoeg voor ons dat de zaaken in dien ſtaat zyn dat zy ons geen kwaad kunnen doen.* En de verſcheidene manier van denken van die twee Vorſten had ook verſchillende uitwerkingen: want zo het onder Augustus nog geoorloofd was aan een jong officier zynen leevenden Generaal boven het geheele keizerlyk huis te ſtellen (r), ten

(q) *Ætati tuæ, mi Tiberi, noli in hac re indulgere. Satis est enim ſi hoc habemus ne quis nobis male facere posſit.* SUET. *in Aug.* c. 51.

(r) *Ergo ubi per claros ierint tua fata triumphos*
Solus utroque idem diceris magnus in orbe.
TIBULL. *l.* 4. *Pan. Mesſ.*

ten tyde van Tiberius wierd het een misdaad, de doode voorſtanders van de Vryheid gepreezen te hebben, gelyk Cremutius Cordus (s) tot zyn ongeluk ondervond. En daar dit in de Hiſtorie, waar van de ſtrengſte waarheid de grond is, niet meer vry ſtond, hoe veel te minder in een Gedicht waar by de fictie, of ten minſten, het ſtilzwygend overſlaan, werd toegelaaten? dus was het eene noodzaakelyke voorzigtigheid geweest aan Cornelius Severus, buiten twyffel een uitmuntend Dichter, wyl hem Seneca (*ep.* 79.) in één adem met Virgilius en Ovidius noemt, van zyn *Bellum Siculum*, waarſchynlyk een Vaderlandsch gedicht onder Tiberius of Caligula, by het eerſte boek te hebben gelaaten (t).

Na diergelyke voorbeelden mag men dan billyk den ſpot dryven met den Vleijer van Tiberius, die verleegen ſchynt om te vinden waar alle die groote Geesten onder de Romeinen na den

dood

(s) *Cremutius Cordus poſtulatur novo ac tunc primum audito crimine, quod editis annalibus, laudatoque M. Bruto, C. Caſſium Romanorum ultimum dixiſſe.* TAC. *Ann.* 4.

(t) QUINCT. *Inſt. Or. l.* 10.

dood van Augustus gebleeven waren (u): want Tacitus, die geenen Dwingeland behoefde te vleijen, geeft 'er schielyk de reeden van: *Postquam*, zegt hy, *omnem potestatem ad unum conferri pacis interfuit, magna illa ingenia cessere. Simul veritas pluribus modis infracta, primum inscitia Reipublicæ ut alienæ: mox libidine assentandi: aut rursus odio adversus dominantes: ita neutris cura posteritatis, inter infensos vel obnoxios* (v). Het tweede tydstip van vryheid in 't uitgeeven van Werken is dit zelve, in 't welk Tacitus dit durfde schryven, en welk hy noemt, *rara temporum felicitas, ubi sentire quæ velis, quæ sentias dicere liceat*, en zo 'er ooit tot Romen een tyd geweest is gunstig om een Vaderlandsch Gedicht opteftellen, schynt het deeze geweest te zyn. Die stadt genoot toen de vrugt van de zorgen van Agrippina voor de opvoeding van Nero, en van de vyf eerste jaaren van zyne regeering; van dat tydperk, wanneer het voorbeeld van het wel studeeren van den jongen Keizer aan ieder jongeling ter aanmoediging wierde voorge-

(u) VELLEJUS PAT. I.
(v) TAC. *Hist.* I.

gehouden: en van 't getal dier jongelingen die overgebleeven waren en aan ons zyn bekend, waren thans mannen, Juvenalis, Martialis, Plinius, Tacitus, Quinctilianus, Florus, Statius, en Codrus. Deeze geesten hadden gezweegen, en waren voor 't grootste deel geweeken (*cessère*) geduurende de laatste jaaren van Nero, en in de tyden van de drie schimmen van Keizers na hem, zo wel als in de regeeringen van Vespasiaan, te kort om wel bekend te zyn, van Titus, die niet lang genoeg, en van Domitiaan, die al te lang, voor 't menschelyk geslacht den Throon der Cæsars hadden bezeeten; maar kwamen nu weeder voor den dag, na dat Nerva door het Adopteeren van Trajanus, die Eeuw hadde begonnen die buiten twyfel de gelukkigste van 't Roomsch Ryk is geweest.

Dog zy die geduurende dien tyd heerschten waren niet begeerig na lof, alle militaire en burgerlyke deugden bezittende, was hunne zorg om de volkeren gelukkig te maaken, veel eer als 't Hof door geest-werken blinkende te doen schynen; daarenboven was dit pryzen zo onzinnig geworden, dat het

niet te verwonderen is dat Philoſophen van diergelyken lof in versſen of proſa walgden, wel verre van dien aantemoedigen. Want wat was'er te zeggen na het, *Teque ſibi generum Thetis emat omnibus undis*, van Virgilius (w) aan Augustus, na de laagheid met welke Paterculus zyne geſchiedenis eindigt, na het belagchelyke (ernſtig voorgebracht) *ſæpe facias!* van Vitellius (x) aan Claudius die Eeuwſpellen ſtond te vieren, na de amplificatie van Lucanus aan Nero, *jurisque tui Natura relinquet, Quis Deus esſe* (y) *velis*, na de impieteit van Martialis, die de Zanggodinnen Domitiaan doet bedanken, dat zulk een groote God als hy, hare requesten en die van 't Volk wel wil aanneemen (z); en eindelyk na de Panegyricus van Trajanus, in zyn byzyn, door Plinius, door een Roomſchen Conſul, in den Senaat, uitgeſprooken, en die alleen genoegzaam moeste zyn, om deugdzame en verſtandige Keizers te beweegen tot het doen ophouden van dusdanige verneederingen

(w) *Georg.* I.
(x) SUET. *in Vit.*
(y) *Phar.* I.
(z) MART. *Ep.* 8. 22.

gen van 't menſchelyk verſtand: en evenwel den Keizer niet te pryzen was ook voor een Autheur niet te wagen, want de Profesſor van welſpreekendheid, in deeze tyden in de mode, Quinctilianus, de *moderator ſummus juventae Romanae* (a), leerde opentlyk dat om wel verheeven, en met toejuiching te ſpreeken, men vooral niet moet vergeeten den lof van den regeerenden Vorst, *Laudandum*, zegt hy, *quod Pietas Principis noſtri, præſentium quoque temporum decus fecit* (b), en hy ſchryft onder een wangedrocht.

Ook was de mildheid van 't Hof voor de Dichters zeer gering. Juvenalis *hoopt* (c) wel op Trajaan voor de weetenſchappen; maar al hoopende verhaalt

(a) MART. *Epigr.* II. 90.

(b) *Inſt. Or.* 3. 7.

(c) *Sat.* 7. *Et ſpes et ratio ſtudiorum in Cæſare tantum.* enz.

en verder, *Curritur ad vocem jucundam, et carmen amicæ*
Thebaïdos, lætam cum fecit Statius urbem,
Promiſitque diem, tanta dulcedine captos
Afficit ille animos, tantaque libidine vulgi
Auditur: ſed cum fregit ſubſellia cantu
Eſurit, intactam Paridi niſi vendat Agaven.

haalt hy, dat Statius, als die door 't openbaar voorleezen van zyne Thebaïs geheel Romen had vervroolykt, des avonds niet te eeten had, zonder de toevlucht van een nieuw Tonneelſtukje te verkoopen aan den Directeur van de Roomſche troep Comedianten. En de arme Codrus ſchynt inderdaad van honger geſtorven te zyn. Onder Adriaan die met alles den ſpot dreef, en nooit ergens op hegte, had de ernſtige (d) Dichtkunde niet veel meer gunst als by Trajaan, byna altyd in oorlogen: en onder Antoninus en Marcus Aurelius was het Enchiridion van Epictetus, voor de eerſtemaal, en ook voor de laatſtemaal, de leezing van de Hovelingen.

En van alle die geesten waren Stati-

us

(d) *Idem ſeverus, laetus: comis, gravis: laſcivus cunctator: tenax liberalis: ſimulator ſævus, clemens, et ſemper in omnibus varius. — Et quanquam esſet oratione et verſu promptisſimus, et in omnibus artibus peritisſimus, tamen Profesſores omnium artium ſemper ut doctior riſit, contempſit, obtrivit.* SPART. *in Adr.* Dit hof moest dan beſtaan in Hofnarren en Geleerden die ſomtyds meede voor hofnarten ſpeelden gelyk Favorinus: en by een diergelyken Vorst en dusdanige hovelingen moest een ernſtig en gevolgd Gedicht, dat men niet belacchelyk zoude hebben kunnen maaken, eerder verveelen, als aangemoedigd worden.

us en Codrus, de eenigſte welker ſmaak op de Epos was gevallen: maar beiden haddenze buitenlandſche onderwerpen verkooren, waar van de Reeden niet duister voorkoomt in Romeinen, dewyl men moeite heeft om in de Roomſche geſchiedenis meer als drie hoofdſtoffen voor een Vaderlandsch Gedicht te ontdekken; de ſtichting van Romen, de inſtelling der vryheid door Brutus en 't verlies van de vryheid door Cæſar. Van die voorwerpen was 't eerſte door Virgilius uitgevoerd op een manier, welke ieder met reeden wanhoopte te eevenaren: het laatſte was gedeeltelyk ondernoomen door Lucanus, die hadde reeds gezongen, *tuumque nomen, libertas et inanem proſequar umbram* (e); maar ook hadde elk Romein dagelyks voor oogen het Marmer, het welke, na dat Nero den Autheur van de Pharſalia had gedwongen zig te dooden, aan den Tyran voor een weldaad aanreekende, dat hy wel had willen toeſtaan dat de infamie van de ſententie was afgenoomen (f). Dus bleef Brutus en 't ver-

 dry-

(e) *Phar.* I.
(f) *M. Annæo. Lucano. Cordubenſi. Poëtae. Benefi-*

dryven der Koningen, alleen nog over: een ſtof die gepast hadde kunnen zyn voor de tyden van Marius en Sulla, toen Romen nog geene Dichters had: dog was het zonder gevaar deeze daad, onder de beste der Vorsten zelve te zingen? dit is onzeeker. Maar het is buiten twyfel, dat de Keizers, die ik genoemd heb, en die in deeze ongelukkige eeuw, dat is tot aan Commodus toe, geregeerd hebben, geene van allen, de vryheid aan Romen heeft weedergegeeven: en dat na Commodus het Ryk, trapsgewys, met geheel Europa verviel, in dien ſtaat, dien Tacitus reeds onder Trajanus, had voorzien, *Nam pulſis (quod Di probibeant)* zegt hy (g), *Ro-*

ficio. Neronis. Fama. Servata. Men heeft veel gedisſerteerd over de oorzaak van die walgelyke en verſchrikkelyke laagheid der Roomſche Grooten onder de Keizers: de reeden koomt my voor zeer eenvoudig geweest te zyn. Ten tyde dat Romen vry was, bragt elke Romein met zig in de Provintien die zelve korte taal en grootſche manieren, die zyn vader en hy in huis gebruikten tegen hunne ſlaaven. Toen Romen onder een heer was, bragt ieder Romein met zig ten Hove dezelve vleijende taal en kruipende manieren, die zyn huis-ſlaaven in 't werk ſtelden, om zig aan hunnen Heer behaaglyk te maaken, en ſlaagen voorte komen.

(g) TAC. *Hiſt.* 4.

Romanis, quid aliud quam bella omnium inter ſe gentium exiſtent? Wat Nationale of Vaderlandſche Gedichten waren te verwagten onder de verhuizingen van genoegzaam alle Noordſche en Westerſche volkeren, wanneer niemand byna een vast Vaderland had, en dat 'er geduurende veele Eeuwen geene andere omſtandigheeden zig in Europa vertoonden, als *die booze tyden, in welke*, zegt de Propheet Amos, *de verſtandige zal zwygen* (h).

Een enkel oogenblik egter ſcheen de aloude Vryheid der Romeinen te herleeven, wanneer de nieuw verkoorene Tribunus Plebis, Rienzi, een van de ſingulierſte menſchen, misſchien, die ooit geleefd hebben, het vuur van Cicero's welſpreekendheid op het Capitool weder deede blinken: maar die flikkering was kort. De Adel van die woeste tyden was onweetende, en wreed: de Geestelykheid gierig en nydig: en 't Volk onſtandvastig en zwak. De ongelukkige Rienzi in 't jaar 1347. verheeven, wierd dan reeds in 't jaar 1354. vermoord: en honderdenvyftig

 jaa-

(h) AMOS. c. 5. ℣13.

jaaren na hem herrees wel Julius de tweede, met hulp van Bramanté en Raphael, de beginſelen van de kunsten en weetenſchappen tot Romen brengende, dog niemand bragt 'er de vryheid weeder.

Maar deeze algemeene zwaarigheeden zyn niet de eenigſte: boven en behalven die kan men 'er nog andere vinden in den *Godsdienst*, in de *Zeeden*, in de *Smaak*, in de *Taal*, en in den *Staat der kennisſen*, van zyn Vaderland.

Eer ik nogtans die nagaa, is noodig vooraf het woord *Vaderland* nader te bepaalen, tot *de Beheerſching onder een en het zelve gebied*, *van* een of verſcheidene, *zaamgevoegde volkeren*, door *eenen Godsdienst*, genoegzaam de *zelve zeeden*, en met gering onderſcheid van *taal*, verbonden. Want anderzins zoude men *l'Italia liberata da'Gothi*, van Trisſino, en *la Gieruſalemme Liberata*, van Tasſo, onder de nationaale Gedichten ook kunnen ſtellen: mits in 't eerſte geval geheel Italien, in wetten en Vorsten zo verſcheiden, en in het tweede geval, West en Oost, voor een vaderland reekenende: het geen te ver zoude gaan. Korter en nutter voor

ons

ons zal het weezen dat wy, die Nederlanders zyn, deeze byzondere zwaarigheeden, ook niet by vreemde volkeren, maar in ons eigen vaderland, onderzoeken; in die onderneeming vooral niet uit het oog verliezende het voornaamſte wit van de Inſtelling van dit Genootſchap, te weeten de betrachting tot onderwys van onze Landgenooten, en terwyl wy hun aan den eenen kant opgeeven, wat hen van een Vaderlandsch Gedicht opteſtellen, zoude konnen afſchrikken, ook aan den anderen kant, tot hunne aanmoediging, daar by voegen, wat de minſte van de pennen van dit Genootſchap, by wege van verligting of uitdewegruiming van die zwaarigheeden, tot hulp of raad, kan bybrengen.

De Godsdienst.

De Ouden hadden ten opzicht van den *Godsdienst* een groot voordeel boven ons: zo ras een Held verleegen was, wat hy moest doen; of wanneer de Dichter, door zyn inbeelding vervoerd, zig zelven in verwarring vreesde te brengen of reeds had gebragt; was

Iris aanſtonds gereed om Held en Dichter te redden, door middel van een boodſchap uit naam van een of ander God of Godin, verzeld met een elegante beſchryving van de Reegenboog. Die van den Roomſchen Godsdienst hebben hier toe hunne Heiligen: en met welke voorzichtige maatigheid de Heer Voltaire van dit middel gebruik maakt, St. Louis is in alle gevaaren van Hendrik den IV^den^ by de hand. Het is hier geen tyd om nateſpeuren of deeze hulpmiddelen rykdom, in de Inbeelding van een Autheur, of armoede, aantoonen; want beide die vercierſelen zyn in Proteſtantſche landen, en dus by ons, in alle ernſtige gedichten te vermyden; de werkingen van de eerſte zouden abſurd zyn, en de tweede niet geloofd worden.

De Godsdienst is iets in zig zelven, zo eerbiedenswaardig dat het niet ten eenemaal zonder reeden is dat Boileau zegt,

De la Foi d'un Chretien les miſteres terribles
D'ornemens egaiès ne ſont point ſusceptibles (i).

Hy vergist zig egter, en Racine in zyn

(i) *Art. Poët.* Chant. 3.

zyn onstervelyk *Poëme de la Religion*, heeft het teegendeel beweezen. De Godheid kan dan ook by ons in een vaderlandsch gedicht worden bygebracht: niet als de byzondere beschermster van een of ander betwist leerstuk, maar als de algemeene weldoenster van 't menschelyk geslacht; als regeerende alle volkeren en die volgens reegels van eene oneindige wysheid, met een wenk verheffende of verneederende. Dog in dit kan geen eerbied te diep, geene omzigtigheid te groot zyn: en het is hier voor al dat te pas koomt het zeggen van Horatius (k),

Nec Deus intersit, nisi dignus vindice nodus
Inciderit;

En de les van Sallustius, *facta dictis exæquanda* (l).

De Zeeden.

Het tweede dat bezwaarlyk kan weezen om wel uitteschilderen zyn de *zeeden*

(k) *De Arte Poët. v.* 191.
(l) *De Bel. Cat.*

den van de tyden welke men verhandelt; en hier in moet men navolgen 't geen de ſchilders trachten te doen in portraitten. Een vaderlandsch gedicht is voor een natie, 't geen een Portrait is voor een familie, en de eerſte verdienste van een Portrait is gelykende te zyn. Maar een kundig ſchilder, zo hy difforme of belagchelyke trekken in 't weezen vind, zoekt, zo veel doenlyk, onder 't bewaaren van de gelykenis, de difformiteit te verbloemen, en 't aanſtootelyke of wegteneemen, of onder kunst te bedekken: maar dit is voor den Dichter niet altyd moogelyk, om dat niemand kan weeten wat toekoomende eeuwen belagchelyk in zeeden, of niet belagchelyk zullen vinden. Dog 't geen in deezen nooit zal bedriegen, is, in een gedicht niet te brengen iets dat in zeeden nooit by eenig Volk goedgekeurd kan worden, gelyk by voorbeeld de vuile Harpijen boven een eetenstafel (m), of het *Si quis mihi parvulus aula luderet Æneas* (n). En in zulke gelyk in alle Byverhaalen is niets voorzig-

(m) *Æn.* 3.
(n) *Æn.* 4.

zigtiger als den regel optevolgen, *quæ desperas tractata nitescere posſe relinque* (o).

Want dewyl de Hoofdſtoffe van een Vaderlandsch gedicht nog onzeedelyk, nog belagchelyk, kan of mag weezen, als in een van die twee gevallen niet verkiesbaar zynde, raakt dit artykel iets waar van de Autheur meester is de ſoort te neemen of te laaten: te weeten de Byverhaalen, welke de meesters van de kunst hebben gevonnisd een gedeelte te zyn van een Episch Gedicht of werk, en wel zo, dat *die moeten zyn noodzaakelyk uit het Gedicht vloeijende.* Zo men egter door dit woord *noodzaakelyk*, verſtaat een Byverhaal van dien aart, dat ingevalle de Autheur het in zyn werk niet hadde ingevoegd, dat werk, daar door, of geheel onvolmaakt zoude geweest zyn, of iets onvoldoende in den geest van den leezer zoude hebben gelaaten; koomt my voor dat deeze les weinig werd nagekoomen, ten minſten ik heb maar drie voorbeelden kunnen vinden die ſtiptelyk aan dat *noodzaakelyke* voldoen.

Het

(o) HOR. *de Art. Poët.* 150.

Het eerſte is dat van 't vyſde boek van de Æneis: waar in de Dichter, door zynen held ſpeelen doet vieren ter eere van zyn vader Anchiſes. De heerſchende hoedanigheid van Æneas is *Pius*, en de Piëteit raakt niet alleen de Goden, maar ook de Ouders: de ſpeelen waren een gedeelte van de eerbewyzingen welke men aan de overleedene ſchuldig was, wanneer de rykdom dit toeliet. Elk Romein hadde dan aan Virgilius een gegrond verwyt van onvolmaaktheid van zyn werk kunnen doen, indien Æneas deeze daad van Piëteit hadde vergeeten.

Het tweede vind men in 't 18de boek van Telemachus: Minerva zelve leidde dien Vorſtelyken jongeling om zynen vader overal te zoeken: zy brengt hem door woeste, wellustige, en wyze Landen; de Godsdienst dier tyden geloofde moogelyk te zyn, en liet toe, om de donkere Ryken van Pluto te doorzoeken. Was 'er iets dat een jonge Held, dus onderweezen, en beſchermd, mogte onbeproefd laaten om Ulysſes te vinden?

Het derde is in Henriade's zevenden Zang. Hendrik de IVde moest den Roomſchen

ſchen Godsdienst aanneemen om vreedig meester van zyn ryk te worden; en de verandering van Godsdienst van Vorſten draagt altyd met zig de gegronde ſchyn van eene ſtaatkundige lafhartigheid: dog alles verandert in deezen van gedaante, zo ras de heilige Stamvader der Bourbons in den heemel zelve, aan Hendrik zyne verandering van Geloof voorzegt en beveelt. En gelyk niets eedelder is in inbeelding, was ook niets noodzaakelyker, om dit gedicht de goedkeuring van alle volkeren en alle eeuwen te doen hebben. Dus is 't misſchien beter de ſtrengheid van de wet deezer *noodzaakelykheid* eenigzins te verzagten, en van de ſchryvers van vaderlandſche gedichten voor het toekoomende maar alleen te vergen, van geene byverhaalen in 't werk te ſtellen *vreemd aan 't onderwerp.*

De Smaak.

De *ſmaak* van ieder reedelyk mensch is om liefst te leezen het geen hy best verſtaat: en in een land daar 't aan ieder geoorloofd is den Godsdienst te onderzoeken, in een Republyk daar men

van

van Staatszaaken in ſchuiten en wagens zyne gedachten gewoon is te zeggen, moet de grootſte aftrek van zodanige boeken zyn, die van Theologiſche of Staatkundige verſchillen handelen, die elk verſtaat, of meent te verſtaan. Maar in een Episch gedicht, in 't welke de Autheur het Privilegie heeft van de geheele Natuur onder contributie te ſtellen, moeten, noodwendig, een meenigte zaaken voorkoomen, welke, zo hy van zyn recht heeft gebruik gemaakt, voor de meeste leezers in 't begin, niet al te verſtaanbaar zyn. En zo dan een Natie geen Koning heeft oppervlakkig ten minſten onderweezen, nog een Minister, die voor hem, of met hem, de toon aan de natie kan of wil geeven, is 'er voor den Autheur, hoe goed zyn werk mag zyn, niets anders over als aftewagten, tot dat de tyd zyn Gedicht doet kennen en achten, het geen in alle verheevene, mits wel bewerkte, ſtukken, onfeilbaar is. Aan Taſso is by zyn leeven gezegd dat hy geen Dichter was; aan Voltaire, *que les François n'avoient pas l'oreille Epique*; en de *Gieruſalemme liberata*, en de *Henriade* verrukken thans Italien, Vrankryk, en Eu-

Europa. Milton heeft by zyn leeven byna geen drukker kunnen vinden, en de Engelschen zien het *Paradise lost* teegenwoordig aan, als den roem van hunne Natie.

De Taal.

Sur tout qu'en vos Ecrits la langue reverée
Dans vos plus grands exces Vous soit toujours sacrée (p).

zegt Boileau, en de les is wys: maar die heeft by ons eene zwaarigheid, *Wat is zuivere taal?*

Om hier van te oordeelen moet een taal wetten hebben, en om die te hebben moet de welspreekendheid vooraf gegaan zyn: want het zyn geene wetten die welspreekende maaken, maar uit de welspreekendheid worden de taalwetten getrokken, om de zeer eenvoudige reeden, dat in alle werkingen van de ziel, de Geest voorgaat, en 't Oordeel volgt. Een Volk dat uit arme en kleine beginselen voortkomt, moet natuurlykerwyze een arme taal hebben, welke taal ryker werd na maate van de ver-

(p) *Art. Poët. C.* I.

vergrooting van dat Volk, het zy door overwinningen, het zy door koophandel. Romen had lang geene andere taal als die van soldaaten en boeren, en de Censor Cato vond die spraak van rovers en slaaven zo fraay, dat hy zig de moeite had gegeeven, om de oorsprongen van die woorden optezoeken, en 'er een geheel boek van opteStellen, dat in zyne onweetende tyden voor zeer geleerd wierd aangezien. Maar wanneer de overwonnene Grieken de kunsten en weetenschappen tot Romen brachten, vond men ras dat de Latynsche taal voor dit alles geene naamen had: nogtans was de eerbied voor de auctoriteit van Cato zo groot, dat men, hoewel verleegen om zig uit te drukken, geene Griekfche woorden onder 't Latyn durfde mengen zonder verschooning, vooraf, te vraagen, gelyk men ziet by Lucretius (q). En hoewel Cicero, en de andere groote Oratooren, seedert alle uitdrukkingen, die zy noodig hadden,

(q) *Nec me animi fallit, Grajorum obscura reperta*
Difficile illustrare Latinis versibus esse:
Multa novis verbis præsertim cum sit agendum,
Propter egestatem linguæ, et rerum novitatem;
Sed tua me virtus tamen, etc. LUC. *lib.* I.

den, vry hadden gebruikt, haddenze egter nog alle ſcrupel in deezen niet weggenoomen; want Horatius ſchynt nog eenigen tyd in twyffel of men zig van nieuwe woorden mogt bedienen, ſchoon hy in de affirmative beſluit (r); en Aſinius Pollio verweet in een werk, met opzet daar toe geſchreeven, aan Sallustius, die affectatie van oude woorden te gebruiken (s); beide te goede Hovelingen om van een ander gevoelen te zyn als Augustus; die niet alleen openbaar de gek ſtak met de woorden en *Origines* van Cato (t), maar zelfs Spaanſche woorden in zyn moedertaal mengde. En uit dit alles, en 't geen 'er de volgende Keizers hebben gelieven bytevoegen, is geſprooten het geen wy noemen zuiver Latyn.

De Nederlanders hebben door middel van den koophandel hunne taal uitgebreid, verder als de Romeinen hunne overwinnende leegers: deeze waren die overwinningen gedeeltelyk ſchuldig aan de wyze oplettendheid van al-ſoorts wa-

X 2 pe-

(r) *De Arte Poët. — verborum vetus interit ætas,*
Et juvenum ritu florent modo nata vigentque.

(s) *De ill. Gr. n.* 10.

(t) SUET. *in Aug. C.* 86.

penen, welke zy by vreemde Volkeren zagen, in hunne eigene leegers overtebrengen, en aanteneemen, zo ras zy de nutheid dier wapenen bespeurden. Dus maakten zy ras gebruik van Gallische zaabels, Numidische en Batavische ligte Cavallerie, Creta's Boogschutters, Slingerwerpers van de Balearische eilanden, en Oorlogscheepen van Rhodusmaaksel: wat belet ons dit voorbeeld, met betrekking tot onze taal, natevolgen? De handel en scheepvaart seedert het jaar 1576 tot het jaar 1776 onbegrypelyk aangegroeid, hebben reeds zonder ontciering met de uitbreiding van denkbeelden, een meenigte van noodzaakelyke vreemde woorden meede gebracht: de Staatkunde, by ons, heeft haare uitdrukkingen, de Rechts-Geleerdheid haare spreekwyzen, en de Kryg geduurige nieuwe uitvindingen, die nieuwe woorden moeten baaren. En die vermeenigvuldiging moet dagelyks toeneemen, nu de kunsten van amenitei zig beginnen te toonen in een land dat reeds in kennis van diepe Weetenschappen geheel Europa heeft geëevenaard of overtroffen: dat Huygens vertoont in Astronomie, 's Gravesande in Wis-

Wiskunde, Boerhave in Geneezing, en Albinus in Ontleeding van menſchelyke lichaamen. Wy zyn dan nog maar eerst op den weg om uit dit alles een welſpreekende, en by ieder Lid van onze zaamenleevinge, verſtaanbaare taal, te formeeren, en wanneer die met genoegzaam getal en klaarheid vervuld zal weezen, dan, en eerder niet, zal het tyd kunnen zyn, om die taal aan naauwe wetten te binden. Dog zo lang wy niemand hebben, om in welſpreekendheid naast Cicero, in zachtvloeijende dichtkunde by Virgilius, in verheeven Lierzang nevens Horatius, in geſchiedenis-beſchryving tegen over Tacitus, te kunnen zetten, ſchynt het my een onvoorzigtigheid toe van aan een taal, die ſpoedig overvloediger kan en moet worden, te gebieden, om in de grenzen van haare armoede te verblyven, in plaats van zig, met nutte, en by 't recht der Volkeren niet verboodene, roof van andere Natien te verryken. Alreede kan men van onze Landgenooten roemen het geen Horatius (u) van

 de

(u) *Grajis ingenium Grajis dedit ore rotundo*
Muſa loqui.
De Art. Poët. 324.

de Grieken zegt *Belgis Ingenium*, moogelyk zal men 'er binnen korten kunnen byvoegen *Belgis dedit ore rotundo Musa loqui*; maar dewyl dit nog niet is, terwyl nog honderden van zaaken in onze zaamenleeving, geſtaadig, noodzaakelyk, of aangenaam, met omſpraaken alleen verſtaanbaar zyn, of met gemeene toeſtemming, in onze taal moeten worden overgenoomen; kan men aan niemand weigeren om te mogen toebrengen tot de vermeerdering, verbeetering of verzagting van die ſpraak: dog om te vonnisſen, wat in deezen is aanteneemen of te verwerpen, zyn maar alleen begeregtigd die geene, die gebruik maakende van aandagtige opmerkzaamheid, dagelyks door ondervinding gewaar worden welke uitwerking het zamenſtel van ſpreekwyzen, en de uitdrukking in woorden, veroorzaaken op het gemoed, den geest, het oordeel, en het hart der menſchen: dus uitmuntende Predikers, deftige mannen van Staat, ſchrandere Advocaaten, en blinkende Dichters. De taal kan dan by ons nog geen hinderpaal in Vaderlandſche werken zyn.

De

De Staat der Kennisſen.

Eindelyk moet de teegenwoordige *Staat der kennisſen* en weetenſchappen in een Land niemand beletten, maar in teegendeel tot het onderneemen van Nationale werken aanmoedigen. Kies welke van deeze drie Staaten gy wilt, of dat uw Vaderland nog in duister zy; of dat het begint verlicht te worden; of dat 'er de kunsten en weetenſchappen bloeijen: in 't eerſte geval is uw Gedicht (zo gy tyd en geest hebt om het na behooren uittevoeren) byna een plicht: in het tweede een ophelderend nut: in het derde een prachtig cieraad te meer. Maar in alle gevallen is uw yver pryswaardig.

En 't geen in 't byzonder ieder onzer landgenooten hier toe meer moet aanmoedigen, is dat niemand tot nog toe in ons Vaderland dien loopbaan met ſucces heeft betreeden, en dat dus de eerſte kroon nog is te winnen: twee mannen hebben wel in de voorige Eeuw iets diergelyks durven toetzen; maar van der Does, met meer geleerdheid als geest, volgt de platte verdeeling van de ſtraaten van den Haag, en Antoni-

des, met veel geest en een blinkende inbeelding, doorloopt de geheele wereld, zonder order, ſmaak, of verband.

Gy dan Nederlander, wie gy weezen moogt, die in deeze, meer verlichte, en methodykere, tyden, leeft, die voorige dwaalingen voor u tot lesſen kunt neemen, die nog niet beſmet zyt met de *inſcitia Reipublicæ ut alienæ*, Gy, in wiens hart gloeijt de *Amor Patriæ*, die den Inboorling onderſcheid van den vreemdeling, Gy die booven Eeuw en Nyd u durvende heffen in uwen boezem voelt branden de *Laudum immenſa cupido*, by de Dichtkunde geoorloofd; laat de gemiste keurſtof van anderen, laat de ongelukkige uitſlag hunner poogingen, u niet afſchrikken: doorzoek vlytig s'lands geſchiedenisſen, misſchien voorſpoediger zal het u gebeuren een bekwaamer onderwerp te vinden: vraag niet hoe dat na waarde te handelen: dezelve goede ſmaak en verheeven geest, die uwe Leidslieden in de keur zyn geweest, zullen uwe Richtſnoeren in de uitvoering zyn. Maar vraagtge wat het zeedelyk oogmerk van uwen arbeid moet zyn, wat gy nooit, uit hart of oog, moet verliezen, wat uw Vaderland

van

van u verwagt, waar van de vervulling het toppunt uwer wenſchen moet zyn; hier op kan een ieder u antwoorden met den reegel, met welken Livius zyn werk begint, en ik deeze verhandeling ſluit: *Hoc illud est præcipue in cognitione rerum ſalubre et frugiferum, omnis te exempli documenta, in illustri poſita monumento, intueri: inde tibi, tuæque Reipublicæ, quod imitere capias; inde fœdum inceptu, foedum exitu, quod vites* (v).

(v) LIV. *in Præf.*

VERHANDELING
OVER EENIGE
VOORNAAME OORZAAKEN
VAN
ONVRUCHTBAARHEID,
IN
VROUWEN
WAARGENOOMEN,
DOOR
ANDREAS BONN.

De ONVRUCHTBAARHEID, niet zelden een hinderpaal aan het genoegen van anderszints volkoomene Huwelyken, ja somwylen eene niet ongegrondde reden tot Echtscheiding geworden, heeft des te billyker den aandacht der Ontleedkundigen opgewekt, om waare het mogelyk alle de verschil-

len-

lende oorzaaken van dien, in lyken natefpooren; ten einde gepaste hulpmiddelen te leeren uitdenken, of vergeeffche poogingen te vermyden; en tevens aan de Gerechtelyke Geneeskunde zekerer gronden tot befluiten opteleeveren.

Beide de Sexen zyn daaraan even onderhevig bevonden; niet alleen door de gevolgen eener ongeregelde levenswyze, ofte andere ziekelyke toevallen, maar ook infonderheid door Natuurfpeelingen, omtrent de deelen, welke tot de voortteeling dienen moeten: terwyl ondertusfchen de Vrouwelyke deelen, als meerder verborgen geplaatst, noodwendig de meeste duisterheid hebben moeten overlaaten.

Onder de gebreken van deeze is het niet alleen de tegennatuurlyke geflootenheid der Schede (a); maar ook die der Baarmoeder, welke de meeste oplettenheid verdiend heeft by naaukeurige waarneemeren (b) en getrouwe fchryveren (c).

Eene

(a) (b) Cl. P. A. BOEHMER, Obferv. Anat. fafcic. 2. Obf. 6 tab. 7. et Obf. 7 tab. 8.
Cl. A. HALLER Elem. Phyf. tom. 7. part. 2. p. 95.

(c) HALLER Elem. Phyf. ibid. p. 54. ID. Comm. ad

Eene geheele reeks van gevallen, omtrent dit ſtuk, ook door den onvergelykelyken MORGAGNE byeen verſaameld, ende met zyne eigene ondervinding overeenſtemmende, deedden dien grooten Ontleed- en Geneeskundigen, in twee gevallen, waarover hy geraadpleegt wierd, by het onderzoek der deelen, uit het gemis der Maanſtonden, en anderszints kloeke en gezonde welgeſteldheid der voorwerpen, van welke by de eene de Schede kort en vliezig afgeſlooten, en by de andere geene uitwendige opening dan die der pisweg zichtbaar was, vermoeden dat waarſchynlykst de Baarmoeder in beide moest ontbreeken; waarom hy aanraadde, liever zodaanig aangegaane Huwelyken te verbreeken, dan zig roekeloos aan eene konstbewerking te onderwerpen (d).

Hy vaart voort, van deeze twee geval-

(c) H. BOERHAVE praelect. Academic. tom 5 part. 2. p. 214. ID. Disſertat. Anatomic. tom. 5. p. 242. in NABOTHI disſ. Cl. ROEDERER, Elem. obſtetr. p. 24 & 25. ID. Opuſcula medica p. 364. in STEINII disſ. vide Cl. E. SANDIFORT Geneesk. Biblioth. t. 1 p. 257.

(d) Ill. MORGAGNE de ſedibus et cauſis morbor. &c. Epist. XLVI. art. 11 & 12.

vallen tot alle dergelyke te besluiten; — herhaalt de onzeekerheid der konst-hulpe in die gevallen; — merkt insonderheid aan dat de Baarmoeder geheellyk ofte gedeeltelyk kan ontbreeken; — bevestigt zulks met de waarneemingen van COLUMBUS en FROMONDUS, en met eene zyner eigene, waarin hy de baarmoeder eener bejaarde, zoo klein als van een jong kind vond; — en veronderstelt eindelyk, dat Ontleedkundigen, het ontbreeken der Baarmoeder meermaalen zouden kunnen waarneemen (e).

Hierdoor tot naspooring aangemoedigt, gelukte het my de volgende EERSTE WAARNEEMING te doen, welke ik dagt aan het zeer Aanzienlyk *Genootschap der Weetenschappen te* VLISSINGEN, te moogen en moeten mededeelen; te meer daar dezelve, benevens de TWEE daaraanvolgende, indien al geen nieuw licht over dit onderwerp, verspreiden, ten minsten ter bevestiging der gedachten van MORGAGNE strekken, en ter uitnoodiging der naspooringen van anderen zal dienen kunnen.

EER-

(c) Id. auctor, ibid. art. 13.

EERSTE WAARNEEMING.

Een jong masties Vrouwsperſoon, van honger en koude vergaan, en op ſtraat dood gevonden, wierd door my in November 1772 in het openbaar ontleed, en gaf gelegenheid tot het waarneemen der volgende byzonderheeden.

Het geheele Lighaam was met Geluwe aangedaan, terwyl het aangezicht de wezenstrekken der Maſtieſen had. De ligte taankleurigheid die het zoogenaamd Netvlies der opperhuid verwde, was allerduidelykst onderſcheiden van de verſpreide Galkleur, welke, na de afzondering der opperhuid, de huid en vetrok bybleef. In de galblaas waaren veertien, zoo groote als kleine tegen elkanderen afgeſleetene, meest driehoekige, witte, gladde, en zagte Galſteenen. De Spysweg was genoegſaam geheel ledig. De overige Ingewanden waaren gezond. De Borsten zeer klein. De uitwendige Schaamdeelen natuurlyk en met weinig haair bezet. De meeste aangroeiſels der lange beenderen nog onvereenigt, en, door overgebleven tusſchen-kraakbeen, onderſcheiden. De in-

inwendige Teeldeelen waaren bovenal aanmerkelyk: — de Schede was zeer kort, vry eng, ſterk gerimpeld, en ten einde vlieſig afgeſlooten, zonder dat men eenen moedermond, of opening derzelve, door het onderſlaan konde gewaar worden; — van booven in het bekken inziende, waaren de bodem der Baarmoeder, de breede en ronde banden, nevens de loop der Zaadvaten kenlyk; — de Eyernesten, en Trompetten van FALLOPPIUS waaren meerder ingewikkeld.

Alle deeze deelen, tegelyk met de Pisblaas en Endeldarm uitgenoomen hebbende, zonderde ik voorzichtiglyk den endeldarm 'er van af, en opende de Schede in de lengte van den onder en agterkant, het welke myn te vooren gedaan onderzoek bevestigde. Het Maagdevlies was verbrooken, en vertoonde eenen gehakkelden rand. De rimpels der Schede verminderden en verflaauwden naar binnen. Dat gedeelte der inwendige rok der Schede, 't welk dezelve affloot, was geheel effen, voorzien van eene zeer geringe en niet doorgaande opening, welke naaulyks eenen kleinſten ſpeldenknop kon-

konde bevatten, en naar een groefje (*lacuna*) (f) geleek.

Het agterste gedeelte van den bodem der Baarmoeder door infnyding verdeeld zynde, vertoonde zig daar binnen geene holligheid, maar wel de gewoone vaste zelfstandigheid, en, nader herhaalde inkervingen, naar de linker trompet-opening zo wel als na de regter, deeden insgelyks niets daarvan ontdekken; — dezelfde infnyding nederwaarts vervolgende, vond ik aan deeze Baarmoeder tevens den geheelen hals te ontbreeken, ende in plaats van dien, niet dan eene *celwyze* vaneenwyking, omringt van een vaat- en vetvoerend weeffel, binnen de verdubbeling van het buikvlies, ofte de breede banden, beflooten.

De Eyernesten waaren niet zichtbaar, maar binnen eene byzondere verlenging van den agterkant der breede banden verborgen; — welke verlenging en verdubbeling doorgefneden zynde, zag men de Eyerstokken, welker linker, by nader onderzoek, van binnen een vastere zelfstandigheid, en de reg-

(f) Cl. HALLER, fascicul. Anatom. I. ibique HUBER de Vagina fig. I. h. h.

regter inwendig eenige gelykenis naar blaasjes vertoonde.

De openingen der Trompetten van haare gewoone franjes voorzien, waaren aan de buitenzyde der Eyerſtokken zichtbaar; dog het overige mede verborgen, en derzelver loop duister, en de geheele lengte naaulyks kenbaar, veel minder open. Daarentegen heb ik in de lyken van twee andere, ligtvaardige en waarſchynlyk onvruchtbaare vrouwsperzoonen, de geheele Trompetten open, maar de uitwendige openingen en franjes derzelve, aan en met de Eyerneſten vaſtgegroeyt en geſlooten gevonden.

Zodanig een voorwerp derhalven, by 't welke de moedermond, de geheele hals en inwendige holte der Baarmoeder, met die der Trompetten ontbreeken, verdiend, geloof ik, in den volſtrektſten zin, voor onvruchtbaar, en tevens voor onherſtelbaar gehouden te worden: terwyl men uit de afgeſlootenheid der zeer korte ſchede, in overeenſtemming met het eerſte geval van

MORGAGNE (g) befluiten mag, dat by het zelve geene ftonden zullen gevloeyt hebben, waarvan de dood belet heeft onderrichting te bekoomen.

Zoude men daarentegen uit deeze myne waarneeming, niet eeniger maate naar den ftaat der inwendige deelen in het geval van MORGAGNE oordeelen en gisfen mogen? ende alle dergelyke voorkoomende omftandigheeden, zyne daarby aangepreezene omzichtigheid, des te meerder en zeekerer verdienen?

TWEEDE WAARNEEMING.

In het lyk van eene, naar het uiterlyk aanzien, en by het onderzoek der ingewanden bevondene, gezonde en vette vrouw, oud omtrent de veertig jaaren, en welke zig zelve aan het leven te kort gedaan had, vond ik in dat zelfde Jaar 1772, by het onderflaan, de fchede natuurlyk, maar de moedermond breeder en flaauwer binnen dezelve voorkoomen en uitpuilen; en geene de minste opening daaraan op het gevoel te ontdekken: — van binnen in het

(g) l. c. art. 11.

het bekken beſchouwende, ſcheen alles wel geſteld, behalven twee kleine ronde knoestachtige verheevenheeden aan den agterkant, en eene dergelyke grootere aan den voorkant van het lighaam der Baarmoeder, en overdekt met het Buikvlies.

De Baarmoeder uitgenoomen, en in de lengte aan den voorkant geopend hebbende, vond ik de inwendige holligheid, van den bodem af, door den hals, zig naar beneden uitſtrekken: edog van den kant der Schede geſlooten door een glad vlies, een waar vervolg van de inwendige rok derzelve, zynde in het midden doorſchynend, en vertoonende uitwendig een dwarſche middenſtreek, omringt van eenige flaauwere ſtraalswyze veſelen, binnen het overige der oppervlakte der moedermond, als waare het een let-teeken: de Moedermond en Schede hadden egter verder niets tegennatuurlyks.

De holte der Baarmoeder was byna opgevuld door eene ronde knoestachtige verharding in de zelfſtandigheid van deszelfs agterkant, en ſloot de inwendige opening der regter trompet van de overige holte af.

Niemand twyffelt, of eene dergelyke geflootene Moedermond, werd billyk mede voor eene oorzaak van onvruchtbaarheid gehouden (h); edog niet zoo volftrekt, gelyk het voorige geval, dewyl men voorbeelden heeft, dat de Natuur zelve tot ontlasting der ftonden zig daarby eenen weg gemaakt heeft (i): ofte dat de kunst haar te hulpe gekoomen, en op haar voorbeeldig voetfpoor, den uittogt door eene gemaakte opening bezorgt heeft (k): op dezelfde wyze, als men met een zelfden goeden uitflag, de tegennatuurlyke geflootene fchede geopend heeft, waar van ons, ook in onze taale, geene verhaalen ontbreeken (l).

In een dergelyk geval egter zoude men ook reden hebben, by het onderflaan, van de uitpuiling der moedermond tot het aanwezen der Baarmoeder te befluiten,

(h) MORGAGNE l. c. art. 17.

(i) TERSIER nieuwe natuur en gencesk. biblioth. 1 deel 1 ftuk. pag. 65.

(k) BENEVOLI en TAJACONI waarneem. met aanteek. van J. B. SANDIFORT p. 2. &c.

(l) J. V. MEEKEREN heelk. waarn. 55 hoofdft. H. V. ROONHUYZEN gen. en heelk. aanm. 2 boek p. 114. 122. HAARL. MAATSCHAPPY 5 deel p. 424.

ten, en by de kenteekenen van de ophouding der maanſtonden, en derzelver aandrang, zig niet ongegrond eenen goeden uitſlag der konſtbewerking belooven moogen.

Het ondervraagen naar den ſtaat der maandelykſche vloeyingen werd dan vooral noodzaakelyk.

Maar zoude de ophouding derzelve, ook in dit ons geval, de zelfſtandigheid der Baarmoeder, dus knoestachtig hebben doen ontaarden? en, zoude dergelyke ontaarding niet meestal de ontzachelyke blaasryke waterzuchten der Baarmoeder of Eyerſtokken voorafgaan, ende ten gevolge hebben? Ik vermeene zulks reeds in verſcheidene na den dood geopende, zodanige waterzuchtige vrouwen overtuigendst te hebben waargenomen: maar tevens te hebben opgemerkt, dat eene byzondere verbreeding der moedermond dezelve dikwyls vergezelde, en mogelyk tot een kenteeken der inwendige ontaarding zoude kunnen dienen.

DERDE WAARNEEMING.

Een ryzig, gezond en ſterk, dog ma-

ger vrouwsperzoon, oud omtrent vyf-en-twintig Jaaren, onder geweldig hoesten, toevallig eene dikte in de regter liesche bespeurende, die naar boven verschuifbaar was, dog niet geheel wegtebrengen; en dit gezwel in den tyd van vier maanden merkelyk toegenoomen zynde, kwam zy daarover in Maart 1775, den zeer kundigen en ervaaren Heel- en Vroedmeester den Heere M. BERKMAN, raadpleegen: wanneer dit gelegenheid verschafte dat ik, nevens den zeer geleerden en Heelkundigen Geneesheer, den Heere J. HOVIUS, daarby genoodigt, ende door de lyderes toegelaaten wierd.

Het gezwel was toenmaals een vuist groot, ovaalrond, gelyk van oppervlakte, tegenstandbiedende op het aanraaken, vaster dan eene breuk, en minder hard dan een knoestgezwel; vry beweeglyk, dog minder aan den bovenkant, alwaar het, platagtig opgezet, wat pynlyk en duisterer op 't gevoel, zig naar den buikring uitstrekte; beslaande niet alleen de geheele regterlip der vrouwelykheid, maar doende dezelve zodaanig naar de linkerzyde overhellen, dat de groote spleet daardoor geheel toegedrukt

drukt en gesllooten wierd: blyvende egter de pisloozing onverhinderd.

Het groot hinder 't welk de lyderes 'er van had, deed haar moedig besluiten de konstbewerking te ondergaan, welke de Heelmeester, meermaalen in dergelyke gevallen van vetgezwellen beproefd, haar als het eenigste en veiligste middel in die omstandigheeden voorstelde, naamelyk het gezwel door 't mes wegteneemen.

Ten dien einde, de natuurlyk gekleurde bekleedselen nevens eenige laagen der celwyze vetrok in de lengte des gezwels doorgesneeden zynde, kwam het gezwel terstond meerder voorwaarts uitpuilen; nog omgeeven door een vliezig bekleedsel, 't welk vryer over het zelve konde bewoogen werden.

Na het doorklieven van dit waare vlies, kwam het daar binnen bevat gezwollen deel als met geweld te voorschyn, hebbende eene naar het blaauw hellende kleur, en eene effene, zeer gladde en met eene meenigte opgezette en aderspattige bloedvaatjes doorweevene oppervlakte, hoedaanige ook aan de binnenzyde des geopenden vliezigen zaks eigen was, en welke, even als de scheden

den rok der ballen, ofte het buikvlies in den omtrek der eyerneſten, in den oppervlakkigen rok des gezwels overging en vervolgt werd.

Het gezwel was dies niet in den geheelen omtrek aangehecht; ook niet geheel los en vry; maar aan den agter en onderkant door eenen breeden, dunnen vliezigen toom, eene verdubbeling van den bodem der zak, bepaald; ende als van eenen vry dikken en met dat zelfde vlies omkleedden ſteel, die door den buikring uitkwam, afhangende. Langs deezen ſteel konde men naderhand een ſtilet, door den buikring naar binnen brengen: terwyl de buikring, in het eerst door deeze ſteel gevuld, en om dezelve geſlooten, mede zeer glad, en van eene ligte roode kleur was, als waare het van ontſteeking die dat gedeelte verſtropt, en dus pynlyker gemaakt had.

Na het afzonderen des gezwels van dien onderſten toom ofte band, en by het doorſnyden des ſteels, ontſtond eene aanmerkelyke bloedſtraal, die door de binding van het vat ophield.

De gevolgen deezer konstbewerking waaren niet buitengewoon, dan alleen dat het overſchot des ſteels na eenige da-

gen

gen wederom opzettede; welke uitgroeying ter grootte van een duiven ey gevorderd, zonder andere hulpmiddelen dan fyn en droog pluksel, en eene maatige drukking, van zelven inkromp, ende by het afvallen der binding geheel verdweenen was; waarna de wond door een let-teeken geslooten, en de lyderes in tien weeken werd geneezen; zynde zedert volkoomen welvaarende.

Het uitgenoomen gezwel, van den agterkant, in de lengte doorgesneeden, was van eene faselige dog meest papagtige, hier en daar vastere, witte en loodkleurige zelfstandigheid, met verscheidene kleine holletjes, die een bruinagtig geel en slymerig vogt bevatteden. In het midden door het zelve ging eene ruimere holte, verzeld van byna kraakbeenige streepen, en door een begin van veretteringe eenen vingerhoed vol zeer bruine stof bevattende.

Alle de omstandigheeden deezer, mogelyk te breedvoerige, beschryving, of schoon niet tot het eigenlyke oogmerk myner mededeeling, dienende, achtede ik egter te gewichtig en mogelyk niet onnuttig te laaten voorafgaan: daar ik,

 als

als *derde waarneeming* voornaamelyk het volgende bedoele.

De lippen der ſchaamelheid, terſtond na de konstbewerking, meerder van elkander wykende, kwam het hoofd des kittelaars, 't welk reeds te vooren des Heelmeesters oplettendheid verdiend had, meerder ten voorſchyn, en was nevens deszelfs rug en voorhuid, ten aanzien der meer dan gewoone grootte en gelykenis naar een manlyk lid, opmerkelyk. Het aanleggen van het verband liet niet toe, hierby nader onderzoek te doen.

Ondertusſchen had ik, even voor de konstbewerking, ook in de linkerlieſche, onmiddelyk voor den buikring, een dergelyk, dog kleiner, eyrond, effen, beweeglyk, en aan eenen zaadbal niet ongelyk lighaam waargenoomen, waarvan het aanraaken voor de lyderes wel niet pynlyk, maar gevoelig was. Deeze ontdekking verſterkte myn vermoeden, over den onzeekeren aart des eersten gezwels opgevat, en 't welk ik den Heelmeester naderhand mededeelde, dat het zelve, uit het hol des buiks door den buikring uitgezakt, en dus gelyk in alle zogenaamde breuken, een

ge-

gedeelte des buikvlies voor en met zig uitgevoerd hebbende, welligt een doorgezakt Eyernest zyn konde; ofte een ſoort van ballen zynde, het voorwerp dus tot de vrouwelyke Hermaphrodieten behooren? By het herinneren der voorbeelden, en nader raadpleegen der ſchryveren, wierd ik verder hierin geſterkt door de waarneemingen van VEYRET, door VERDIER medegedeeld (m), en in 't byzonder door die van den beroemden Engelſchen Heelmeester POTT, van eyernesten die doorgezakt en pynlyk, door hem weggenomen waaren (n); als mede door dergelyke lieſchgezwellen, eener Angoleſche Negerin, door PARSONS op het voetſpoor van DIEMERBROEK en DOUGLASS voor eyerneſten gehouden en beſchreeven (o).

Ten uiterſten verlangende, den ſtaat der ſchaamdeelen by onze lyderes nader te onderzoeken, vonden wy hiertoe,

(m) Memoires de l'acad. de Chirurgie, tome 2. p. 3.

(n) P. POTT treatiſe on ruptures, p. 153. — IDEM chirurgical operations, Lond. 1775, caſe XXIV. p. 184.

(o) J. PARSONS medic. and critical Enquiry into the nature of Hermaphrodits Lond. 1741. pag. 134. et ſeq. tab. 1. et tab. 2. fig. 1.

toe, by het wegneemen van het laatſte verband, gelegenheid; wanneer wy het volgende, overeenkomſtig met het tweede geval van MORGAGNE (p) en met de beſchryving en afbeelding van de deelen der Negerin van PARSONS medegedeeld (q), waarnaamen.

De groote lippen van elkander gebragt hebbende, zag men niet, dan het gewoonlyk boovengedeelte der watervleugels, welke in de voorhuid des verlengden kittelaars uitliepen. Het hoofd deezer roede had geene opening. De huid, die deszelfs overige lengte dekte, was meer of min gerimpeld. Beneden dezelve was op eenen natuurlyken afſtand, de opening der pisweg. Onder deeze was eene langwerpige groef, welke nader bleek niet anders dan eene inplooying der aldaar zeer verdunde gladde en kleuriger huid te zyn. Voor dezelve rees, van den kant van het furket, een dun halfmaanswyze vlies op, door verdubbeling der verdunde huid gemaakt, en waarvan de zydelingſche hoornen naar de watervleugels

(p) l. c. art. 12.
(q) l. c.

gels opliepen en eindigden. Agter dit wanſtallig Maagdenvlies, was geen het minſte bewys van eene opening der ſchede.

Hierop de lyderes ondervraagende betuigde zy, gelyk te vooren, nimmer eenigen aandrang naar die deelen beſpeurt te hebben; ende was omtrent beide de ſexen even onverſchillig. Haare wezenstrekken hadden wel iets manlyks, dog zeer gering, en zonder baard. De ſtem was vrouwelyk. Zy had eenig hair aan de beenen; en eene breede, vlakke borst, zonder eenigen ſchyn van boezem. In het kleed van vrouwe, en dus ook daarvoor gehouden, wierd haar haaren onvruchtbaaren ſtaat bedektelyk te kennen gegeeven; waaromtrent zy zig te vrede betoonde, als zynde meerder verlegen voor de opkoomende zwelling der linkerlieſche, welke haar te eeniger tyd, aan eene tweede konstbewerking mogt onderwerpen.

Hoeveel duisterheids omtrent de inwendige deelen, deeze waarneeming ook

ook moge overlaaten: de overeenſtemming egter, met de aanteekeningen der voornoemde Geleerde Mannen, laat, dunkt my, naaulyks twyffel over, zodaanig een voorwerp voor eene vrouwe, maar voor eene onvruchtbaare te houden, welke waarſchynlykst eene zeer gebrekkige Baarmoeder hebben moet, indien dezelve nevens de geheele ſchede, daaraan welligt, niet ontbreeke. De uitwendige geſlootenheid immers, zonder andere opening dan die der pisweg, komt met het tweede geval van MORGAGNE overeeen; terwyl het weggenoomen gezwel, in zyne ontaarde zelfſtandigheid, de waarneemingen van POTT en PARSONS ſchynt te bevestigen: want, om met CHESELDEN (r) en andere ſchryvers, zodaanige lieſchgezwellen voor zaadballen te houden en dergelyke voorwerpen tot het manlyk geſlacht te reekenen (s. t); hiertoe vind ik my in dit geval als nog we-

(r) W. CHESELDEN anatomy of the human body. tab. XXXIII, in explicatione n°. 3. et 9.

(s) HALLER in *commentar.* ſoc. reg. Gottingens. tom. I. p. 12. et ſeq.

(t) A. KAAUW BOERHAAVE in *novis commentariis* acad. petropolit. tom. I. p. 315. et ſeq. ibique tab. XI.

wederhouden, door het natuurlyke der lippen, de laagere ſtand des kittelaars, de mindere afſtand van het forket tot den aars, en door het aanweezen van een ſoort van maagdenvlies, waarvan gemelde ſchryvers als dan niet gewaagen.

Mogte het eindelyk den Ontleedkundigen gebeuren, zodaanig een bejaard voorwerp te ontleeden, ende dit raadſelagtige te beſlisſen! Of 'er naamelyk, by zodaanig gemis van Maanſtonden en ontbreeking der ſchede-opening, naar MORGAGNE'S vermoeden, waarlyk geene Baarmoeder ofte ſlechts eene gebrekkige te vinden zy, gelyk myne eerſte waarneeming zulks omtrent zyn eerſte geval bevestigt: dan of, volgens de waarneemingen en ontleedingen van vrouwelyke kinderen en vruchten door DE GRAAF (u) PARSONS (v) en andere gedaan, een langer uitgegroeyden kittelaar, ende al ofte niet doorgezakte Eyernesten, den natuurlyken ſtaat der Baarmoeder niet verhinderen? In deeze twee laatſte aangehaalde voorbeelden, zo-

(u) R. DE GRAAF, alle zyne werken, hoofdſt. 15. pl. 23 en 24.

(v) PARSONS l. c. p. 151 et ſeq. tab. 3. fig. 1, 2.

zowel als by de Angolesche Negerin; werd eene ingang (*entrance*), of opening (*orifice*) der schede genoemd en afgebeeld. Hierin is myne waarneeming van die van CHESELDEN of DOUGLASS en PARSONS verschillende: ten zy men de boven beschreevene groef, daarvoor wilde houden.

AMSTERDAM, *den* 23
July 1775.

P. S. De beroemde Engelsche Ontleeder WILLIAM HUNTER, heeft zedert het verzenden myner verhandeling, zyn uitmuntend en kostbaar werk, *Anatomia uteri humani gravidi, tabulis illustrata*, te *London*, 1774, in November uitgegeeven; en aldaar, *tab.* XXVI. *fig.* 1. 2. 3. en 4., een dergelyk geval, eener aanmerkelyk uitgezette en binnen den buik opgereezene Pisblaas, met agteroverbuiging, en inzakking eener bezwangerde Baarmoeder, binnen het bekken, beschreeven en afgebeeld. Dit geval, het eenige, 't welk ik, behalven dat

dat van den Hooggel. Heere VAN DOEVEREN, gemeld vinde, is allernaast met het myne overeenkoomende, of schoon ook eenigermaate verschillende: namelyk,

De vrouw was in de 5de maand haarer zwangerheid.

De Blaas was met bloedige pis opgevuld.

De mond der Baarmoeder was, agter en tegen het benedenste gedeelte van de Pisblaas, aangeplaatst.

De bodem der Baarmoeder was tot in het onderste van het Bekken afgezakt, en tusschen de Schede en Endeldarm gelegen.

De Trompetten klommen opwaarts van den bodem af, uit het bekken.

Het Kind lag met het hoofd beneden, met de rug zydelings, en gekromd, en het aangezicht naar de andere zyde gekeert.

De Navelstreng was om deszelfs hals geslingerd.

17 7./23. 75.

*

VERKLAARING
DER
AFBEELDINGEN

Van de *Voorwerpen*, der *eerste* en *tweede Waarneeming*, naar dezelve, in hunne natuurlyke grootte geteekend.

FIG. 1. en 2. behoorende tot de *eerste* Waarneeming.

a. de lippen.

b. de voorhuid des Kittelaars,

c. het hoofd deszelven,

d. de watervleugels,

e. de opening des piswegs,

f. de gehakkelde rand des verbrooken maagdenvlies,

g. de geopende, korte en rimpelige schede,

h. het afgeslooten einde der schede,

i. de doorgesneden bodem der Baarmoeder zonder inwendige holligheid,

k. de celwyze vaneenwyking,

l. het omringend vaat- en vetvoerend weefsel,

m. het ontbreeken der hals, en moedermond,

n. de breede banden,

o. de ronde banden der baarmoeder,

p. de zaadvaaten,

q. de franjes aan de uiteinden der trompetten,

r. de verlengingen des buikvlies, ofte breedenband, binnen welke de Eyernesten en het overige der trompetten verborgen waaren, in de 2de figuur doorgesneden,

s. de uitwendige trompet-opening,

t. het regter Eyernest,

u. het linker.

FIG. 3. en 4. behoorende tot de *tweede* Waarneeming.

a.a. een overgelaate gedeelte der schede,

b. de verbreede moedermond,

c. het ontbreeken der opening, en het doorschynend gedeelte des oppervlakkigen vlies,

d. de slaauwe straalswyze veselen,

e. de hals der baarmoeder,

f. de bodem derzelve,

g. g. de trompetten,

h. i. twee ronde knoeſtagtige verhevenheeden aan den agterkant, gedeeltelyk nog met buikvlies bekleed,

k.
l. } de dikte des doorgeſneden bodems aan den linkerkant,

m. de dikte des doorgeſneden hals, insgelyks meerder, dan die der andere zyde,

n. de agterzyde der moedermond,

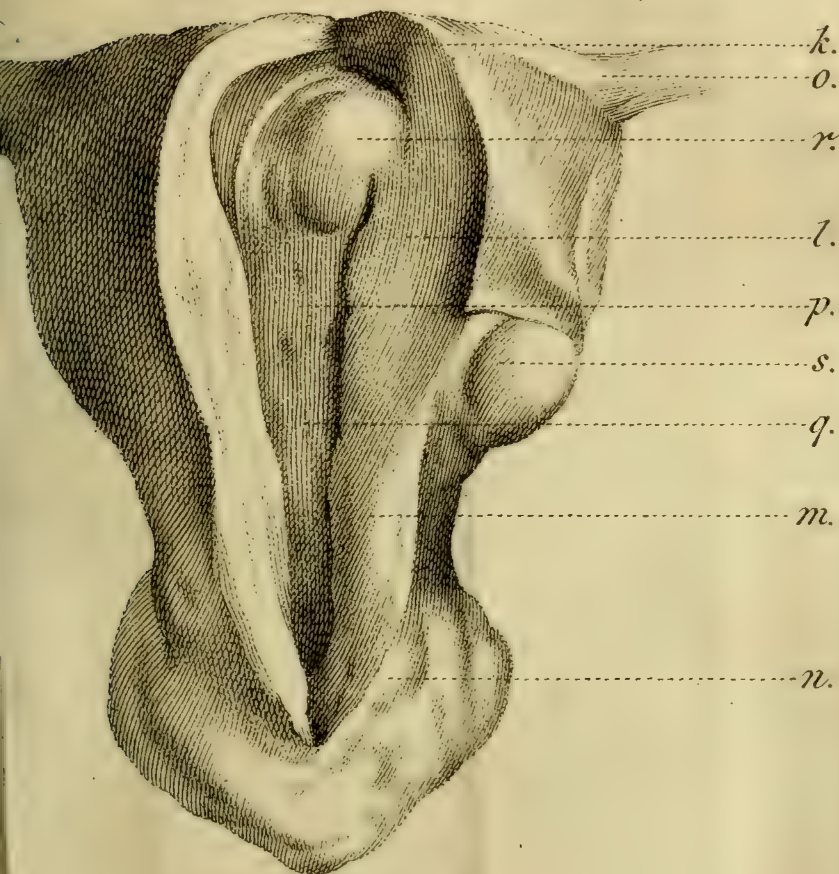
o. o. de trompetten,

p. q. de inwendige holte der baarmoeder;

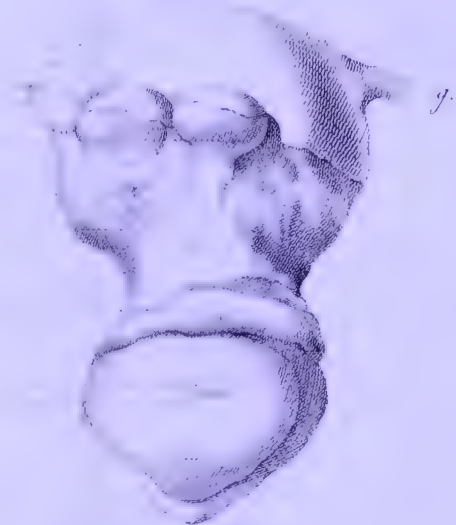
r. de knoestagtige inwendige verharding, welke de linker trompet opening afſloot,

s. eene derde uitwendige ronde verheevenheid, aan den voorkant der baarmoeder.

J. V. Schley sculps. 17 8.

Fig. 3.
f
g
h
i
c
a
d
e
b
a
g.

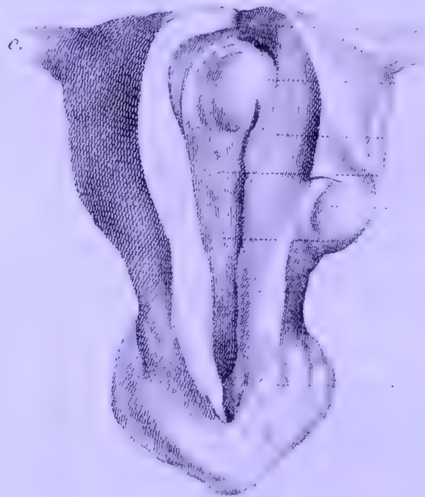
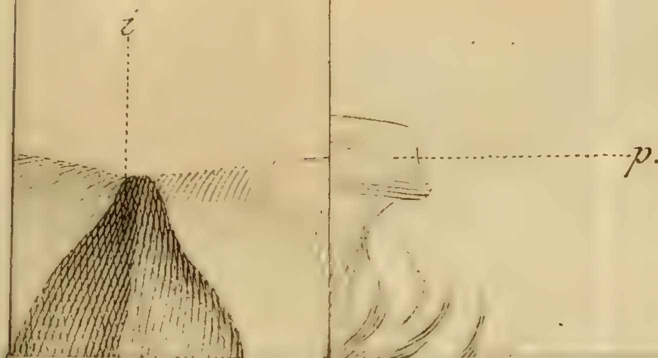

Fig. 4.
c.
k.
o.
r.
l.
p
s.
q
m.
n

Fig. 1.

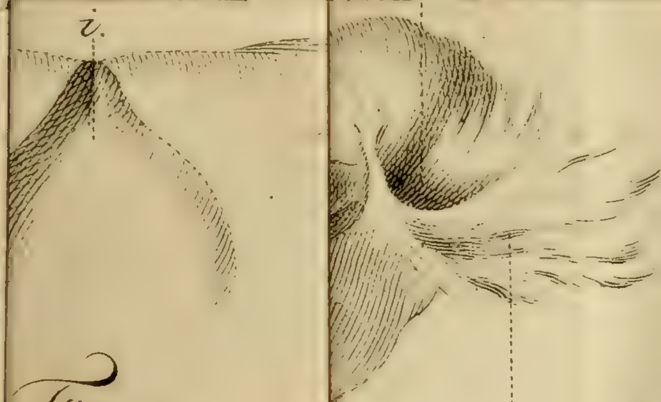

Fig. 2.

J. V. Schley sculps. 1778.

Fig. 1.

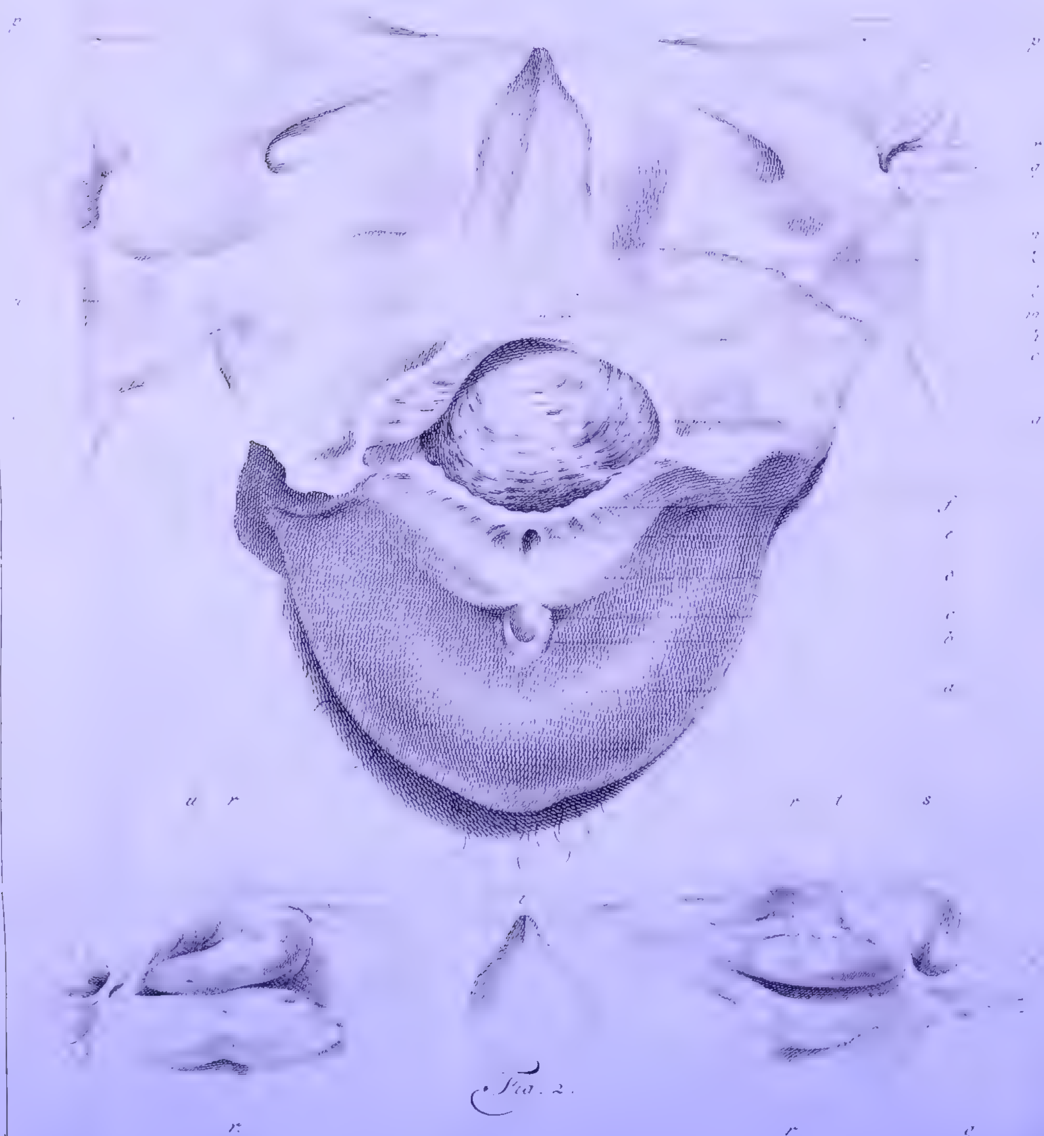

Fig. 2.

VERDER BERICHT AANGAANDE VERSCHEIDENE ZEE-INSECTEN;

ZO IN DE WATEREN VAN ZEELAND, ALS AAN DE STRANDEN VAN HET EILAND WALCHEREN ZICH BEVINDENDE, EN WAARGENOMEN DOOR

LEENDERT BOMME.

DE STEEN-WORM OF PHOLADE.

Onder de veelerleye *Zee-Insecten*, en andere *Zee-diertjes*, welke aan de ſtranden van het Eiland *Walcheren* zich vertoonen, is ook dat, 't gene in 't ge-

meen de *Steen-worm* wordt genoemd, doch inderdaad eene *Steen-Mosſel* of *Pholade* is.

Dit Diertje is by de Natuurkenners, reeds een geruimen tyd, bekend geweest, en beſchreven: Doch aan onze Nederlandſche Kusten, en daar onder ook aan die van *Walcheren*, is het zelve, myns wetens, niet gemeen geweest.

Het was eerst in de Jaaren 1759 en 1760, dat het zelve alhier wierdt ontdekt, en toen eene groote bekommering veroorzaakte voor 's Lands Zeeweeren, veelzins uit Steenen beſtaande; het bleef toen by die ontdekking, en ſedert dien tyd, is het zelve, zoo veel my bekend is, niet weder gezien, dan in den jaare 1773, wanneer ik gelegenheid bekwam, om 't zelve wat naauwkeuriger waartenemen, en te laten afbeelden.

Ik denk dat het niet onnut, noch onaangenaam zal zyn, by het geven der afbeeldinge, teffens eenige byzonderheden omtrent de geſteldheid en werking van dit Diertje, door my waargenomen, den Beminnaaren der Natuurlyke Hiſtorie medetedeelen. Vooraf zal ik hoofdzaakelyk byeentrekken, 't gene ge-

geleerde Natuurbeſchryvers deswegen reeds hebben geboekt.

Men vindt in de uitgezogte Natuurk. Verhandelingen 4. deel bl. 229, een uittrekſel uit eenen brief van den Heer *Kahler*, Doctor te Marſeille aan den Heer Lyf-Arts *Bak* te Stokholm van den 18 Mey 1754, waar in melding van eenige ontdekte *Wormachtige Steenen*, te Marſeille, op een onderſcheidene wyze doorgevreeten met kleine gaatjes, door een *Diertje* tot de *Millepedes* of *Pisſebedden* behoorende, en ook met grootere gaaten, door verſcheiden *Mosſels*, als de *Coriaceus*, *Pholas*, enz.

De geleerde Heer *Houttuyn*, uitgever van dat fraaye werk, zegt in eene Aanteekening, door zyn Edele daar by geſteld, dat van dezen of diergelyken aart geweest waren de *Wormen*, die den *Arduin-Steen*, welke in het voorſte deel dezes jaars 1759 aan het Eiland Walcheren gevonden is, doorknaagd hebben, wyzende op de Nederlandſche Jaarboeken van Maart 1759 bladz. 317.

Wylen de zeer geleerde Heer *Job Baster*, (die by Natuurkenners met lof wordt nagedacht) gaf ook eene korte beſchryving van het zelve, in zyn nutti-

ge en aangenaame *Natuurkundige Uitſpann.* 2 deel bladz. 70. onder den naam van *Steen-Mosſelen.*

Zyn Edele had die met eigen oogen waargenomen, en bragt dezelve tot de *Steen-Mosſelen*, *Pholaden*, welke door *Rumphius*, zoo als die in Oost Indiën worden gevonden, beſchreven waren in zyne Amboinſe Rariteitkamer bl. 151. Zoo had ook *Adanſon* eene beſchryving gegeven wegens die van *Africa*, als mede *Sloane* en *Brown*, over die van *America.* En wegens de *Europeëſche*, vindt men in het *Woordenboek* der *Natuurl. Hiſtorie* van den Heer *Valmont de Bomare*, op het woord *Steenſchelp*, een bericht van dat *Diertje*, zoo als het door den Heer *Reaumur* in den jaare 1712 reeds was beſchreven, als in Vrankryk waargenomen, gelyk ook door den Heer *d'Argenville*, en in Italien door *Rondelet.* Maar 't alleruitvoerigſte verſlag van het zelve vindt men in het fraaye werk, genoemd *Natuurlyke Hiſtorie volgens het ſamenſtel van Linnaeus*, door den zeer geleerden Heer *Doct. Houttuyn* uitgegeven, in 't 1 deel 15 ſtuk bladz. 128. Ik achte het onnoodig alles 't gene daar te lezen is, nateſchry-

ſchryven; dit fraaye werk is toch in de handen van alle Liefhebbers der Natuurlyke Hiſtorie.

Alleen zal ik hier uit doen opmerken, dat, ingevolge de aangehaalde ſchryvers, men deze *Steen-Mosſels* vindt op de *Engelſche* Kusten, in de *Kryt-Steenen*, alwaar de Visſchers dezelve tot Aas aan hunne hoeken ſlaan ter visvangst, en dat men die ook aldaar tot *ſpys* gebruikt; en dat zy zich insgelyks bevinden op verſcheiden Kusten van *Vrankryk*, als van *Normandyen*, *Poitou*, *Aunis*, en ook te *Toulon*, zoo ook in *Italien*, in de Rotzen, ja zelfs in *oude Marmeren Steenen* te *Pozzuoli* by *Napels*.

Wat de wyze betreft, op welke deze *Steen-Mosſels* in de Steenen komen, het zy door eigen *uithollinge* van de *Steen-Mosſel* zelve, of door het betrekken van, reeds door andere oorzaaken gevormde, gaaten; als mede door welk deel van het Diertje deze uitholling worde verricht; daar over hebben de Heeren *Valisniere* en *Argenville* reeds vry naauwkeurig gedacht, doch zoo 't ſchynt niet volkomen zeker door eigen ondervinding, maar veel eer, even als ook

de Heer *Reaumur*, by toeeigening en onderſtelling; 't is zeker dat de Heer *Baster* dezelve ook heeft gezien, dan of zyn Edele ook de werking zelve heeft konnen beſchouwen, is my niet gebleken: alhoewel de door hun daar aan toegedachte werking vry naauwkeurig met de zaak zelve overeenkoomt.

Althans het een en ander, wordt door myne ondervinding ten krachtigſten verſterkt, waarom ik de vryheid neme, dezelve nu vervolgens te berichten.

In de maanden January en February van het jaar 1773, ontdekte men wederom deze *Steen-Wormen* of *Steen-Mosſels* in de *Zinkſteenen*, die aan het einde der *hoofden* voor *Westcappel* lagen, en by laag water zich vertoonden.

Een zeer *groote Steen* met dezelve bezet, werdt binnen *Middelburg* gebragt, aan de Kamer van de Edele Achtbaare Heeren Staaten van Walcheren, en aldaar in zout water gelegd, daar ik dezelve voor het eerst te zien kreeg.

De Steen was alom bezet met *ronde gaaten* van onderſcheiden grootte; ſommigen als het dunste einde van een Tabakspyp, anderen als het dikſte deel daar van, of noch wat grooter. Uit veele der-

zel-

zelver kwamen *wormachtige gestellen*, gelykende naar *Pierwormen*, welke by aanraking zich terugtrokken, tot geheel in de gaaten.

Oppervlakkig konde men van deze Diertjes geen denkbeeld maken, want wanneer 'er een stukje van den steen was afgestoken, zoo zag men wel een schulp, waarin het Diertje verschool, doch de hals trok zich zeer sterk in.

In dien toestand hield ik echter dezelve, eenige dagen, levendig; dan zy waren niet in hun eigen Element, des ik begreep, dat om derzelver werking waartenemen, men die in den steen moeste behouden, en zoo verre trachten te ontblooten, dat men echter hunne werking konde naargaan.

Dit gelukte my kort daarna, want door de goedgunstige bestelling van den Weledelengeboren Heer en Mr. *Martinus Johan Veth van de Perre*, Heer van Westcappelle en Nieuwland, Schepen en Raad *der Stad Middelburg*, werdt my gebragt een *groot stuk Steen* met den *Steen-Worm* bezet.

Deze steen was *graauwe Vilvoordsche Zinksteen*, welke tusschen het Rys en Paalwerk, van het zoogenaamde *van de*

de Perre's Hoofd voor *Westcappel*, aan den *Dyk*, had gelegen, tot ſtyving van den grond van 't voorſchreven hoofd; en welke ſteenen doorgaans van twee of meerder voeten in het vierkant groot zyn.

Van mynen ſteen, beitelde ik verſcheiden ſtukken af, zoo als ik 't best oordeelde om de *Pholade* of *Steen-Mosſel* te konnen naarſpeuren, in derzelver werkinge. En onder allen gelukte het my, een der verkleinde ſtukken Steen zoodanig doorteklieven, dat de *Steen-Worm* of ſchulp geheel ongeſchonden was gebleven, doch teffens zyn uitgeholde koker of legplaats in den Steen, in de lengte, zoo geopend, dat 'er een genoegzaam gedeelte van den omtrek des kokers behouden bleef, om het Diertje daar in te konnen vasthouden, en nochtans gelegenheid te laten, om vry en ongehinderd zyne werking te konnen volvoeren, en my, ter zelver tyd, het gezicht daar van te verleenen.

Tot dat einde het zelve in een ruime glazen Fles geſteld, en daaglyks van versch Zee-water voorzien hebbende, had ik 't genoegen dit ſchepſel, verſcheiden maanden lang, levendig te houden,

den, en deszelfs werking, by herhaling, op myn gemak te beschouwen, weshalven ik nu zal overgaan, om eenige byzonderheden van myne opmerkingen te melden.

Deze door my waargenomene Diertjes, waren alle *Tweeschulpige Mosfels*; in de *beide Schulpen* is het voornaame gedeelte des lichaams geplaatst, doch zoo dat het buiten den schulp opwaards, eenen langen en kloeken snuit uitbrengt, en nederwaards naar onderen, eenen vleezigen of harden voet doet uitpuilen. De grootste *Schulpjes*, die ik heb waargenomen, hadden de lengte van $1\frac{1}{4}$ duim rynlandsche maat, maar de *Kokers* of holten in den Steen, waar in de grootste Diertjes huisvestten, waren wel omtrent 4 duimen lang, en liepen tregters-gewys; zoodanig naar boven vernaauwende, dat aan de oppervlakte van den Steen, de opening pas van $\frac{1}{4}$ duim in middellyn was, terwyl dezelve in 't benedenste gedeelte by den schulp, wel byna de wydte had van 1 a $1\frac{1}{4}$ duim.

In den eersten opslag, zou 't konnen schynen, als of deze Koker, of Buis, veel te lang voor dit Diertje ware, doch eene nadere opmerking doet duidelyk zien,

zien, dat dezelve zeer wyslyk dus is gefchikt.

Want de fchulp is in het lager gedeelte der Koker of Buis geplaatst, en het Diertje brengt zynen *Snuit* of *Zuiger* buiten den fchulp opwaards, niet alleen tot aan de oppervlakte van den Steen, maar zelfs noch wel 2 a 2½ duim buiten die oppervlakte uit; doch naar maate dezelve langer wordt, verdunt hy teffens in omtrek of dikte, zelfs tot op de *helft* van de dikte, die hier geteekend ftaat.

Weshalven men mag oordeelen, dat de Snuit dienftig zy, om de *gemeenfchap met de zee* te behouden, als waar uit het Diertje zyn voedfel trekt; terwyl het gedeelte van den fteenen Koker of uitgeholde Buis, 't welk tusfchen den bovenrand van den fchulp, en de oppervlakte van den fteen bevat is, dient tot eene *bergplaats* voor den Snuit, waar in dezelve kan worden beveiligd, voor alle beledigingen van buiten, welke dien teederen Snuit zouden konnen kwetfen.

Dit blykt duidelyk voor 't gezicht, alzoo op de minfte aanraking des Snuits, het Diertje denzelven binnen den fteen terugtrok. Ja wanneer een dezer Diertjes

tjes geheel uit den ſteen genomen was, en wat ſterk werdt aangeraakt, zoo trok zich het zelve genoegzaam geheel in den ſchulp, het achterſte of onderſte uitpuilende harde gedeelte alleen uitgezonderd, 't welk was als een *voet* of *kusſentje*, waar op het rustte, en het geen in het diepſte of onderſte van de wooninge achter den ſchulp was geplaatst.

Wanneer men nu het oog vestigt op de bygevoegde afbeelding Fig. I. lett. A. ziet men daar den ſteen doorgekliefd, en in denzelven verſcheiden indiepſels en gleuven, die alle gedeelten van zoo veele kokers of buizen der *Steen-wormen* of *Steen-mosſelen* zyn.

In de *grootſte* en *doorgaande* gleuf met letters *a.* en *b.* aangeduid, bevondt zich myn *Steen-worm* (*Pholade*).

Het boveneinde der gleuf reikte aan de oppervlakte van den ſteen by *a.*, maar aan het onderſte gedeelte, eindigende by *b.*, was noch een grooter masſa van den ſteen geweest, waar in de buis, of gleuf eindigde, zynde geſloten geweest, op dezelve wyze als in de daar nevensſtaande buis by *c. d.* is aangewezen, doch welke eindiging, of geſloten gedeelte, door het wegklieven van den on-

der-

derſten klomp ſteen, een klein gedeelte van deszelfs bodem had verloren.

Echter zoodanig dat de ſchulp noch genoeg onderſteund was, en behoorlyk vast bleef zitten. Alhoewel zulks by vervolg veranderde, en het Diertje 'er zich doorboorde, waar door by het uitteekenen, de ſchulp van het Diertje wat te hoog geplaatst is, tegen den Natuurlyken ſtand, als moetende geſteld zyn, in het alleronderſte van de koker of buys by *b*.

De *ſteen* zelf is van eene zelfſtandigheid die zich gemaklyk laat ſplyten, en afraspen, en zelfs door eene kleine wryving met water, en eenig hard lichaam, zich lichtelyk tot een pap laat ontbinden.

De daar in zynde kokers, of buizen, zyn vry naby elkander, en eenige zelfs in elkander loopende: of dit voor een dier Diertjes ook den dood veroorzaakt, heb ik niet konnen bemerken; of ſchoon ik in verſcheiden dezer buizen of holligheden, dooden hebbe gevonden, zynde alleen de ſchulp gaaf, doch vervuld met ſlyk; terwyl in ſommige, met het afzaagſel van den ſteen, de ſchulp en buis vervuld was.

An-

Anders is als een oorzaak van derzelver dood, by my in bedenkinge gekomen, of zekere *Duizend-beenen* en *Zeerupſen*, (waarvan 'er veele zich ook op deze ſteenen bevonden, en de holen hier en daar bezochten), niet wel op dezelve aasden, en dus oorzaak van het vernielen dezer *Steen-wormen*, zouden konnen zyn: men ziet deze *Duizend-beenen*, en *Zeerupſen* hierby ook afgebeeld Fig. II en III hiernavolgende breeder beſchreven.

Der *Steen-wormen* of *Mosſels kokers* of *buizen*, zyn van binnen zeer glad; de richting derzelve is niet rechtſtandig, maar ſchuins, en een weinig krom gebogen, zoo als by Fig. I. A. *a*. *b*. zich duidelyk vertoont; een uitſtekend hoekje van de zyde des ſteens, ter rechterhand als men de koker voor zich houdt, belet het gezicht van een gedeelte der ſchulp van 't Diertje, 't geen anders in deszelfs natuurlyken ſtand van ligging zich bevindt, doch alleen een weinig te hoog is geplaatst, (zoo als bevorens is gezegd).

De *Snuit* of *Tromp* is hier een weinig linkswaards gedraaid, om de holte van van de Buis te konnen zien, anders ligt

deze Snuit binnen de buis, en begeeft zich naar buiten by *a*.

De *Schulp* van het Diertje, bestaat uit twee gelykvormige schulpen, geelachtig-graauw van kleur, aan de eene zyde met een vliezig scharnier aaneengevoegd, aan de tegenoverstaande of opene zyde raken de twee schulpen elkander omtrent het midden der rondte alleen een weinig; latende eene wyde ruimte over, niet alleen aan de *bovenzyde*, voor de uitlating des *Snuits*, maar ook eene wydere ruimte aan de onderzyde, welke geschikt is, ter uitlating of uitpuiling van een lichaam, dat vleezig, en zeer wit is, 't geen dikwils zich rond of platrond vertoont, en als een voet dient, waarop 't Diertje rust, en zich in de buis vasthoudt; als mede zyne beweging daarop, als op een vast steunpunt, verricht, om met te meerder kracht te konnen werken.

De gesteldheid der Schulp, zoo als die op het scharnier ligt, en dus de tegenovergestelde of opene zyde vertoont, kan men duidelyk zien by Let. B. *e*. van Fig. I.

De *Schulp* is van buiten over het geheel

heel niet eenvormig van oppervlakte; het voorſte gedeelte naar den Snuit toe, is glad; en het beloop der vezels gelykvormig aan den draai der Schulp, en zeer gelyk aan die der Mosſel-ſchulpen; maar het deel der Schulp over de helft naar achteren, is zeer ruig, met uitſtekende puntjes, even als Segryn, of gelyk een fyne Rasp; zynde wel het allerſcherpſte aan den achterrand, die, even als een vyl, met fyne tandjes rondom bezet is.

Dit maakt uit het dikſte gedeelte van de *Steen-Mosſelſchulp*, waar door het een ſchynbaar voorkomen heeft, als of elke Schulp noch eens in tweën ware geſcheiden, en dat dus het Diertje een vierſchulpige Mosſel ware, welke ſchynbaarheid, waarſchynlyk, de reden is, dat dit Diertje onder de *veelſchulpige* is geplaatst geworden, door hen, die zich op de Rangſchikkingen der Dieren hebben uitgelegd, en welligt vindt men Pholaden, in welke de ſchulpen in vier deelen geſcheiden zyn.

Te voren is reeds opgemerkt, dat dit Diertje, uit het voorſte deel der Schulp, eenen langen *Snuit* uitbrengt, welke *Snuit* in lengte ruim driemaal de Schulp

kan overtreffen, wanneer dezelve wat ſterk is uitgeſtrekt.

Deze *Snuit* is dubbel, en beſtaat uit *twee* Canaalen of buizen, die aaneengevoegd en vereenigd zyn, door een gemeen bekleedend buitenst vlies; zoo dat de dubbele Snuit zich ſlegts als *éénen hals* vertoont, welke of dikker of dunner is, naar maate dezelve uitgeſtrekt of wel ingetrokken is.

Aan het einde hebben deze twee te ſamengevoegde buizen des Snuits, *Mondjes* of Openingen, die naar de binnenzyde of het midden, bezet zyn met puntige uitpuilingen als Tandjes, welke den ingang van de holligheden dier buizen belemmeren, of bevorderen, naar willekeur van het Diertje. Ook ziet men duidelyk, dat deze twee buizen, of Canaalen, zyn van ongelyke grootte, want de eene dezer buizen, is *zeer veel grooter* in ruimte dan de andere; dit doet vermoeden of niet wel de grootſte buis zy geſchikt tot het innemen van Voedſels, en de kleine tot ontlasting der uitwerpſels: doch dit heb ik niet klaar konnen onderſcheiden. De kleur van den uitſtekenden Snuit of hals, is zeer *wit*, naar *het bleekrood hellende*, welke roode kleur

na-

naby den mond des Snuits, vooral als die wordt ingetrokken, ſterker wordt.

Aan het laagſte einde dezes Snuits, ter plaatſe daar dezelve uit het bovenſte gedeelte der Schulp, te voorſchyn begint te komen, is een vleezig bekleedſel van een bruine kleur, 't welk zich aan de Schulp van binnen hegt, en zich een vingerbreed opwaards naar den Snuit uitbreidt; het ſchynt geſchikt om den Snuit, by het ſchielyk intrekken, te behoeden voor kwetſing tegen den ſcherpen omtrek of rand van de Schulp, en om by eene geheele intrekking, den mond van den Snuit, eenigzins te omwinden als een kleed, zie Fig. I. B. *f.*

De *werking* van het Diertje door my waargenomen, in den ſtand zoo als het vertoond wordt Fig. I. A. beſtond hier in, dat het Diertje, rustende op zynen vleezigen voet *g*, die in het diepſte van de Koker was gezonken, zich in eene *waggelende, heen en weder draaiende* beweging hieldt; eenigzins zwemende naar de beweging van een boor, doch niet geheel ronddraaiende, maar alleen gints en weder gaande. Deze beweging hadt ten gevolg eene afſchaving van den Steen, welke als een papje vergaderde

in de onderfte holligheid, en door de voorgenoemde kleine opening of afklieving (by het affplyten van den fteen veroorzaakt) naar beneden viel in de fles.

Door de geduurige werkende beweging van het Diertje, werdt deze opening al meer en meer verwyderd, tot dat eindelyk het Diertje zich geheel door den fteen heen gewerkt hadt, en mede op den grond der fles was gevallen.

Dus blykt hier uit ten duidelykften, hoedanig dit Diertje *de Steenen uitholt*, met door middel van het dikfte gedeelte zyner Schulp, als eene Rasp toegefteld, den fteen al draaiende wigsgewyze te fchaven en aftevylen.

Bovendien is de werking van den *Snuit* mede zeer opmerkelyk, want het Diertje ftrekt denzelven lang en recht uit, opent dien zeer wyd, vooral den grootften mond; zuigt het water fterk in, en fluit daar op zeer fchielyk dien mond weder toe; dermaten dat 'er niets van den mond of de tandjes kan gezien worden; doch eenigen tyd daarna, ziet men weder eene fterke uitwerping van Water, en verfcheiden voorwerpen daar in; welligt by 't zelve afgekeurd als

on-

ondienstig tot deszelfs voeding; en dit geschiedt dus by herhaling.

Wanneer men het Diertje met den schulp te gelyk, zeer schielyk uit het water ligt, spuit het met een geheele straal, en met eenige kracht, het water naar buiten; en terstond trekt zich de Snuit zeer schielyk zoo veel mogelyk in, en naby den schulp; terwyl de Snuit zeer los van gestel wordt, waar uit dan ten aanzien des Snuits blykt, dat dezelve voornamelyk tot een leider van 't Water, waar in de voedsels voor het Diertje vervat zyn, dienstig is.

Teffens blykt ook hier uit, dat dit Diertje nooit dieper in den steen kan indringen, dan zoo ver, dat de Snuit noch buiten de oppervlakte van den steen, het Zee-Water kan bereiken, 't welk voor de grootste *Steen-Mosselen* de lengte van 3 of 4 duimen is: waaruit volgt, dat 'er van dit gedierte, voor zeer zwaare steenen, weinig nadeel ter vernieling van de Zee-weeren te vreezen is, en veel minder kommer voor de Klippen en Rotsen van sommige Kusten, als welke alleen by de oppervlakten ter bovengemelde diepte van

3 of 4 duimen zich ophouden, om de gemeenschap met het Zee-Water te bewaren.

Wat wyze voorzorg ter huisvesting, beveiliging en voeding van zulk een weinig gekend en geacht Diertje! wat draagt het zelve het merkteeken van zyn grooten Makers wysheid, macht en goedheid op de uitnemendste wyze!

Dan ik gewaagde, in den aanvang van dit bericht, van het geslacht der *Millepedes* of Pissebedden, en noemde nevens den Pholas, ook de Coriaceus; insgelyks heb ik gemeld, dat ik op dezelve doorboorde steenen ook *Zee-Duizend-beenen* en *Zee-Rupsen* had waargenomen, en vermoedde of dezelve niet wel tot vernieling dezer *Pholaden* of *Steen-Mosselen* mogten mede werken. Dit geeft my dus aanleiding, om hier te laten volgen de beschryving van twee zoodanige Diertjes, afgebeeld in derzelver natuurlyke groote Fig. II en III. A, en vergroot B.

Het eerste is zoo 't my voorkoomt de zoogenoemde *Nereis Pelagica* of *Zee-duizend-been*; het andere een *Zee-Rups* of *Zee-Pissebed*: van deze vond ik 'er verscheiden op de steenen, die met den Worm of Schelpmossel waren bezet. Alle waren zy klein. Het

Het eerſte dezer Diertjes Fig. II heeft een zonderling hoofd, voorzien met vier oogen, aan wederzyden vindt men vier *Sprietige uitſtekken*, welke my toeſchynen een *Kiew-geſtel* uittemaken. Recht van voren heeft het *twee ſcherpe Sprieten*, die echter niet zeer hard zyn, en noch daar nevens twee vleezige uitſtekken, zynde mede *Sprieten*.

Het Diertj kan deze, by het tweede Lid inkorten, zoo dat dezelve zich ſomtyds ſlegts half zoo groot, of noch kleiner vertoonen, en ook weder zeer ſchielyk naar buiten uitbrengen om zyne prooy mede vasttehouden.

Het overige gedeelte des lichaams is *zeer ſterk* geleed, en zonderling ſchielyk in zyn werking en voortgang: ik vinde by den Heer *Baster Natuurk. Uitſpann.* 2 deel Tab. 6, Fig. 6, een Diertje afgebeeld, dat vry veel gelykt naar het myne.

In het ander Diertje Fig. III vertoont zich aan het hoofd niets byzonders, dan *vyf Sprieten* of uitſtekken met *ſcherpe Klaauwtjes*, zoo ook vier aan het achter- of ſtaarteinde van het Diertje; doch oogen of mondopening, heb ik 'er niet aan konnen vinden.

Ik bemerkte dat deze Diertjes, alom in de verscheiden openingen van den steen, uit- en inkropen; en terwyl ik aan dezelve geene zoo harde toerustingen konde ontdekken, welke my sterk genoeg schenen, om in den steen te konnen inbooren, gelyk de *Pholade* heeft, en de Paalworm door zyn schulpachtig hoofdgestel, als een avegaarboor; zoo deed my dit (behoudens den eerbied voor andere gedachten van zeer geleerde Natuurkundigen,) in die gedachten vallen, dat welligt deze Diertjes, hun voedsel vinden, 't zy aan de levendige of gestorvene *Pholaden* of Steen-wormen, of wel aan andere zachte Diertjes, die zich op deze steenen mogten bevinden, als waarvoor hun zachtere klaauwtjes geschikter schynen, dan wel om de steenen te doorbooren.

Gaarne had ik eenige meerdere byzonderheden hier omtrent waargenomen, 't geen my nochtans niet gelukt is, des ik in plaatse van verdere gissingen te maken, dit liever aan den tyd, en ondervinding wil overlaten, en hier van afstappende, overgaan tot een andere *Zee-duizendbeen of Nereis*, welke de aandacht niet alleen van my, maar ook van

van Heeren van *Rang* en Opmerkzaamheid heeft naar zich getrokken, die my dezelve wel hebben willen doen toekomen, om myne beoordeeling deswegen te erlangen. Het is het volgende Diertje 't geen ik benoemd heb

De *Rood-glinsterende Nereide*, of *Zee-duizend-been.*

Deze, waar van de afbeelding hier nevens gevoegd is Fig. IV. A. in de natuurlyke grootte, en vergroot B, wordt gevonden op de *Zeeuwsche stroomen*, en wel byzonder tusschen de Eilanden van Zierikzee en Tholen, niet verre van Zype.

De Weledele Gestr. Heer en Mr. *Isaac Winckelman*, oud-Burgemeester der stad Vlissingen enz., Praesident van het Zeeuwsch Genootschap der Weetenschappen in gemelde stad Vlissingen, die streek doorvarende zag op den 6 Mey 1775 eene meenigte van dezelve zwemmen, op de oppervlakte van het water, en deedt eenige van dezelve opvisschen. Zyn Weledele Gestr. heeft my dezelve doen toekomen, en daarby de volgende byzonderheden opgegeven.

Hun *Zwemmen* was zeer schielyk, en op het hout liggende kropen zy ook vlug-

vlugger, dan wormen op het zand gewoon zyn te kruipen.

Derzelver voorkomen, wanneer de Zon daarop ſcheen, vertoonde een allerſchoonſte roode kleur, met eenen zwarten Streep langs den rug, en eenen witachtigen Kop; zynde dus in hun ſoort niet minder heerlyk dan de zoo zeer geachte Chineeſche Goud-visſchen.

Zyn Weledele Geſtr. bemerkte, dat zy hunne *hoofden*, uit en in de huid trokken, en in 't eerſte geval konde zyn Weledele Geſtr. duidelyk waarnemen, de beweging der twee *Sprietjes* of *Voelers*. By het *kwetſen* van eene derzelver, wierp die een wit ſlymachtig vocht van zich, en wel in eene zooveelheid, dat zulks overvloedig den bodem van een theeſchoteltje zoude bedekt hebben, en 't zelve Diertje leefde nog eenen geruimen tyd daarna.

De bovengemelde Zee-Diertjes door zyn Weledele Geſtr. aan my overgezonden, zyn in vocht wel bewaard, en naauwkeurig door my zynde beſchouwd, komen dezelve my voor te behooren tot de *Zee-duizend-beenen*, en wel volgens de 12. uitgave der Rangſchikking van den Ridder *Linnaeus*(welke zeer fraay in onze taal

taal met verklaringen is uitgegeven door den Heer *M. Houttuyn* in zyn Natuurl. Hiſtorie), te moeten worden geplaatst onder de zesde afdeeling der *Dieren* van de Wormen, in den 2den rang der Slakken, en daar het 5de genus der *Nereides* of *Zee-duizend-beenen*; edoch onder de byzondere ſoorten, daar gemeld, vinde ik 'er geene met deze overeenkomende: de naaste (zoo verre het lichaam betreft), zoude zyn No. 6 de *Pelagica*; die ſchadelyk geacht wordt wegens haar doorboorend vermogen in Hout en Kalk, volgens den Heer *Gronovius*, (*Houttuyn* Natuurl. Hiſtorie 1 deel 14 ſtuk bladz. 255,) en den Heer *Baster* Natuurk. Uitſpann. 2 deel bladz. 147.

Edoch in den *kop* vind ik een merkelyk verſchil, zoo als kan blyken uit vergelykinge der Afbeeldinge van den Heer *Baster* Natuurk. Uitſpann. 2 deel, Plaat 6, Fig. 6, en van ſoortgelyke door my gevonden op doorgeknaagde ſteenen van de *Pholaden*, en welke ik zoo naauwkeurig als 't mogelyk was, heb laten afbeelden.

Weshalven dit ons Diertje, welligt, eene nieuwe *Species* of onderdeelinge van dit

dit geslacht zoude konnen vervatten, 't gene althans, myn's wetens, nergens zoo duidelyk is afgebeeld.

Doch om weer te keeren tot de Diertjes, die in 't Zype gevischt zyn.

Over het geheel is de lengte van dit Diertje omtrent drie duimen, de breedte schaars ¼ duim; het lyf platachtig en bestaande uit ruim 144 leedjes, insnydingen of segmenten, ieder van die is in het midden, vooral op den rug, over de lengte van het geheele Diertje, sterk ingebogen, en het vertoont zich dus, als of het lichaam bestond uit twee aaneengevoegde Wormsgelyke deelen: dit maakt den donkeren streep in het midden uit, en geeft aan de ronde uitpuilingen eenen schitterenden glans, ziet Fig. IV. B. *a g*.

Aan de onder, *beneden* of buikzyde van het Diertje Fig. IV. B. *b. g.* is die indrukking veel minder, doch daar vertoonen zich de dwarsche afdeelingen van ieder Lid veel sterker.

Aan weerzyde van elk der gedachte 144 leedjes, bevinden zich uitsteeksels, welke zich (zoo ik wel zie) in vier tepelachtige lichaamtjes verdeelen, waar van 2 slechts in punten, doch de andere

re 2 in fyne hairige borsteltjes eindigen.

De *Staart* loopt (gelyk meest in alle Duizend-beenen) in twee dunne borſtelachtige uitſteekſels uit.

Het Diertje zal dus achtmaal 144 leedjes of 1152 ſtuks zwemvoeten of middelen ter voortſtuwing bezitten: behalven noch het zeer beweegbaar lichaam door de groote meenigte van ſpieren, die hetzelve heeft.

Doch het allerbyzonderſte is de *Kop* Fig. IV. B. *c. d.*, deze is in dit onderwerp verſchillende van alle andere my bekende *Duizend-beenen*; zy is *Cylinderachtig* of Rolrond, doch in drie onderſcheidingen afgedeeld. Het onderſte of naaste aan het lichaam zich bevindende deel, is wel het breedſte in middenlyn, doch het kortſte.

Het volgende is iets minder breed, doch veel langer.

Het bovenſte of uiterſte gedeelte is noch bepaalder in omtrek, en weinig minder lang; en dit ſchynt zich als in twee ſchenkels te verdeelen. Uit welke voortkomen twee Sprieten, welke inderdaad hoornachtige Nypers of Kaakbeenen (*machoires*) zyn, van eene ſikkelsgewyze gedaante; en aan den binnen-

nenkant voorzien met *zwaare Tanden*, (zoo als door het Microscoop blykbaar is) Fig. IV. *e*.

Deze Kaakbeenen zyn beweegbaar, dewyl men die zelfs na den dood in deze Diertjes by sommigen van elkander verwyd, doch by andere over elkander heengeslagen, of als gesloten, vindt.

Het is duidelyk te zien, dat deze by uitstek geschikt zyn voor dit Diertje om de prooy aantevatten, en sterk vastte-houden, terwyl de zakachtige gesteldheid van het boveneinde des Hoofds, duidelyk doet begrypen, de mogelykheid van het uit- en inlaten van de voorzegde Nypers of Grypers, welligt om de prooy daar mede intehalen, op dat het Diertje dezelve op zyn gemak opzuige of nuttige.

Aan de onderzyde van den Kop, ter plaatse daar het laagste of derde gedeelte zich aan het lichaam hegt, by Fig B *b*. vertoonen zich twee Piramiedsgewyze vleezige uitsteeksels, eindigende in Tepelsgelyke knobbeltjes, en wel zoo, dat dezelve uit en in het lichaam konnen gelaten worden; verders aan den onderkant, daar die twee Piramiedsgewyze lichaamen zich vereenigen, zyn vier

vier ronde vleezige knobbeltjes, aan iedere zyde twee; waaraan van onderen hangen vier Staartgelyke, of wormswyze afhangſels, even als Nestelingen of *Neoud d'Epaules*, zich uitſtrekkende nederwaards tot de derde en vierde geleeding.

In 't midden tusſchen deze uitſtekken is noch een derde Heuveltje, waaruit mede twee, wat kleiner, Staartgelyke of wormswyze afhangſels, doch naar boven gaande zich bevinden.

Van dit gantſche ſamenſtel van worms-gelyke uitſtekken, heb ik het gebruik niet konnen ontdekken: Edoch 't is niet onwaarſchynlyk, dat dit tot een *Kieuw-geſtel* voor het Diertje diene.

Men vindt iets dergelyks in de *Scolopendria Pelagica*, welke, zoo ik meene, de Heer *Baster* baarden genoemd heeft.

Ik konde op deze *Zee-duizend-been*, geen oogen ontdekken, daar nochtans de *Nereis Pelagica* 'er duidelyk vier ſchynt te hebben; 't geen my, dus te meer, bewyzen van een onderſcheiden ſoort verſchaft.

Het is een geruimen tyd geleden,

 dat

dat my, door den Weledelen Gestr. Heer Mr. *D. G. Verwout Noiret*, Schepen en Raad der Stad Middelburg en Directeur van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, twee soortgelyke *Zee-duizend-beenen*, ook in vocht bewaard, wierden ter hand gesteld; deze zyn wel zeer veel grooter, vooral langer, dan die welke in 't Zype waren gevischt, doch komen echter in alles met dezelve over een; alleen bevinden zich, aan den Kop, de Nypers of kaakbeenen niet zichtbaar; doch het is meer dan waarschynlyk, dat dezelve zich in eenen ingetrokken stand bevinden.

Het schynt dat deze van den Heer *Noiret*, veel ouder zyn, en dus meer zullen zyn uitgegroeid.

Dezelve waren gevonden tusschen de Zee-hoofden, voor *West-Cappelle* in dit Eiland *Walcheren*.

Uit de vergrootte beschouwinge van dit Diertje, en de daaruit afgeleide voorgemelde beschryvinge, zal men ten klaarsten konnen opmaken, hoe het opgemerkte door den Weledel. Gestr. Heer *Winckelman*, aan het gestel van dit Schepsel voldoet.

Want

Want de *zeer vlugge beweging* dezer Diertjes in het Water, en zelfs ook noch daar buiten, volgt van zelve uit de verbaazende meenigte van Pooten of Zwemvoeten, als mede uit de gekorvene gesteldheid der Leden, en daaruit spruitende groote beweegbaarheid, over het geheel genomen.

De *glans*, kan almede, voor een groot deel, uit de veele wyking der deelen ontstaan. En ik verbeelde my uit vergelykinge met soortgelyke zich vertoonende *Zee Rupsen* en *Zee-duizend-beenen*, dat deze noch levende, in het donker bezien zynde, ook licht zouden uitgeven.

De middelen ter bekoming, vasthouding, en inzwelging van voedsel, zyn zeer gepast, door de gesteldheid der sterk getande Kaakbeenen, en van 't beweegbaare hoofdgestel, waardoor dezelve konnen ingetrokken worden.

De ligtgevoeligheid van dit schepsel, door middel van het baardgestel, is welligt almede dienstig ter vluggere betrapping van Prooy of Aas; gelyk in de Polypen. En mogelyk wel tot noch meerderen dienst voor het Diertje, om als de Kieuwen in

de Visschen ter bloedzuivering, in plaats van Longen te dienen. Schoon dit alles in de byzonderheden noch zeer weinig bekend is, echter het een en ander geeft overvloedig genoeg aanleiding, om ons te doen opmerken des Scheppers hooge wysheid en goedheid, in zyne zorge voor zulk eenen gering schynenden Worm.

's Heeren weldadigheid kent geen palen; de Aarde is vol van zyn goedertierenheid.

De Mensch, hoe zeer begunstigd met eene ruime maate van weldaaden en zegeningen, is nochtans niet het eenigste begunstigde schepsel. Een door hem verachte en verwaarloosde Worm, deelt ook rykelyk in bewyzen van 's Makers goedheid.

Zonderling is het, dat men dit soort van *Zee-Schepselen*, te weten de *Nereiden* of *Duizend-beenen* in 't algemeen, heeft gehouden voor de vernielers van het Hout, de Palen, en de Steenen der Zee-weeren &c. Het is vooral te verwonderen, dat deze gedachte niet alleen is gevallen in minkundige Menschen, maar zelfs in Geleerden; als by voorbeeld in den Heer *Browne* in

zyn

zyn natuurlyke historie van *Jamaica*; die echter daar over door den Heer Proff. *Pallas* in zyn dierkundig mengelwerk 3 ſtuk, bladzyde 33, door den Heer *Boddaert* vertaald, wordt berispt.

Het is ontwyfelbaar zeker, dat de *Zee-Duizend-beenen* veelal gevonden worden op het doorknaagde Hout en Steenen, zoo als ik de mynen (waar van de afbeelding en beſchryving hier bevorens is gegeven) ook daarop hebbe aangetroffen.

Het ſchynt daar uit, dat deze Diertjes aldaar, of eene meerdere maate van voedſel vinden, of dat zy de holligheden, door andere Diertjes gemaakt, tot woningen en beſchermplaatſen voor zich verkiezen, tegen anderen hen benadeelende Schepſelen.

Edoch, de in het *Hout boorende Wormen*, zyn van dezelve geheel onderſcheiden: die wonen beſtendig in de *Paalen*, in eenen *ſchulpachtigen koker*; derzelver hoofd heeft mede, of is omvat van een *twee-ſchulpige boor*; de Steenboorders, *Pholaden*, hebben (als hier bevorens beſchreven is) een ſchulp, waar in hun Lichaam ſluit, en 't geen het werktuig van het booren uitmaakt.

 Niets

Niets van dat alles heeft de *Zee-Duizend-been*; integendeel heeft die een ander wapentuig, voor deszelfs levenswyze en voeding geschikt, te weten de meergemelde twee klaauwen of Kaakbeenen.

Indien het gestelde van de Heer *C. Belkmeer*, in zyn Natuurk. verhandeling over den *Zee-worm*, wel gegrond is, zoo zoude de Duizend-been, en wel byzonder eene zeer gelykende naar dezen laatst beschrevenen, de grootste *Vyand* en vernieler van den *Zee* of *Hout-worm* zyn; althans het Diertje door hem beschreven en afgebeeld, komt met dit ons hier voren beschreven, al vryna overeen: althans volgens zyn Ed: beschryving, is zyn Diertje zeer verschillende in grootte, dikte en lengte, naar maate van deszelfs Ouderdom: de Figuur is platrond, het gantsche Lichaam bestaat uit Leedjes, die zich uit en in konnen zetten; op de zyde heeft het zelve dubbele vinnen, waarmede het zwemt; op het Hoofd zyn twee uitpuilingen, waarop lange hairen staan, een weinig hooger twee slurpen welke zich zeer veel konnen verlangen en verkorten; in

in 't midden een ſnoetje. En 't ſcheen zyn Ed: toe op de zyde *Oogen* te hebben.

Dit alles komt vry wel overeen, met het Diertje in 't Zype, en by West-Cappel gevangen, de Oogen alleen uitgezonderd, welke ik niet heb konnen ontdekken.

Wanneer men het volgende van zyn Ed: beſchryving inziet, dan blykt dat dit vertoont het *bovenſte gedeelte* van het hoofd als het ingetrokken is.

Want verders zegt de Heer *Belkmeer*:

„ Indien men dit Dier, aan zyn
„ ſnoetje raakt, zoo komt uit de ope-
„ ning des hoofds, *een ander Lichaam*
„ uit, rond van figuur; dat zich bo-
„ ven aan verder openende, een twee-
„ de Lichaam vertoont.

„ Dit tweede Lichaam noch verder
„ uitgedreven zynde, vertoonen zich
„ twee grypende klaauwen, tusſchen
„ welken 'er eene holligheid is. En
„ deze klaauwen door een meerder
„ vergrootend glas beſchouwd zynde,
„ zyn hard als ſteen, en hebben een
„ kleur als rood gepolyst prinsrobberts-
„ metaal; zynde op de binnen zyde
„ ſcherp getand.

„ Zoo men iets tusſchen de Klaau-
„ wen ſteekt, zoo ſlaan dezelve aan-
„ ſtonds tot malkander toe, en gaan naar
„ binnen, en zoo wordt eindelyk het
„ gantſche uitſtekend kopje naar binnen
„ gebragt, welke beweging geſchiedt
„ in een oogenblik tyds; waaruit men
„ klaar zal konnen ontdekken, op wel-
„ ke wyze, dit Diertje zyn vyand-
„ ſchap toont".

Die geheele beſchryving, is zeer na gelykvormig aan den ingetrokken ſtaat des hoofds van het te voren door my beſchreven Diertje, met dit onderſcheid, dat by my, de tweede en derde hoofd-verdeeling en tanden als uitgeſtrekt zich vertoonen, daar dezelve by zyn Ed: ingetrokken zyn afgebeeld.

De beſchryving van het Lyf, komt met de myne mede overeen; alleen noemt zyn Ed: den *Buik*, 't geen toeſchynt eerder den *Rug* te wezen, en zegt dat dezelve zich vertoont als Leedjes, die in 't midden des Lichaams aan malkander gehecht ſchynen, te weten, door de diepe gleuf, die aldaar gevormd wordt.

De vernieling van den Paal-worm, zou-

zoude volgens dien Heer uitgevoerd worden, op tweederhande wyze.

Vooreerst, als het *Hout* van buiten reeds is afgemorteld, wanneer zy zouden kruipen in de hoiligheden des Houts, fnyden, knypen en verpletteren de *Wormen*, die daarin zyn, met hunne klaauwen.

Ten anderen, wanneer zy, flechts buiten aan het *Hout* konnende raken, en de Hout-wormen, welke altoos de uiterfte einden van hun ftaarten, buiten de wormgaten van het hout, laten uitfteken, dezelve ftaartjes fnyden en vernielen, waardoor den Hout-wormen de voorteeling belet wordt, en 't gene by vervolg zelfs den dood ten gevolge heeft.

En zoude dit Diertje de eenigfte vyand, en verderver van den Zee-Hout- en Paalworm zyn, welken de *Heer Belkmeer* heeft konnen ontdekken.

Zoo dat, om ten befluite te komen, dit Schepfel wel verre van fchadelyk voor onze Zee-weeren te zyn, een zeer gewenscht, en gunstig bedeelde tegenftander tegen onzen zoo kostbaar vallenden Paal-vernielenden Worm zyn zoude, wiens vermeenigvuldiging zeer ware te wenfchen, en Gods goede en

 zor-

zorgende Voorzienigheid daarin te erkennen.

P. S. Wanneer het voorgemelde reeds was afgeſchreven, kwam my bekend te worden, dat in dit voorjaar 1777 by de viſitatie van onze Zee-ſtranden door de Heeren over de viſitatie van Walcheren de directie hebbende, de aandacht hadt naar zich getrokken, eene uitnemende meenigte van Wormen, zich onthoudende in de Derry en ſlikgronden op onze ſtranden hier en daar verſpreid.

Dit gaf my aanleiding tot onderzoek op dezelve, en door het beſtel van den Weledelen Geſtrengen Heer *Veth van de Perre*, Heer van West Cappelle, onder verſcheidene andere Inſecten, ook deze Levendig toegebragt geworden zynde, heb ik die naargeſpeurd.

Ik bevinde dezelve te behooren tot het geſlacht der *Pholaden* of *Steen-Mosſels*, alleen met dit verſchil, dat dezelve niet in Steen, maar ſlechts in Slik en derry zich inbooren, makende daarin een hollen Koker, in het diepſte van welken hun ſchulp geplaatst is;

is: terwyl hun Zuiger of Snuit bovenuit gemeenſchap met het Water heeft.

Hun Schulp is zeer veel dunner en brosſcher dan des *Steen-Mosſels*, als hebbende zulks minder benoodigd ter booring van de zachte Kley.

Ik heb van dezelve een teekeninge naar het Leven laten maken in Natuurlyke grootte.

Op de bygevoegde Plaat by Fig. I. C. is alleen de enkele Schulp, dog by D. de Worm met zyn Schulp te ſamen, gezien aan de achterzyde of ſcharnier der Schulp; men ontdekt op de Schulp veele ſcherpe puntjes, dienende gelyk by den *Steen-Mosſel*, tot gemaklyker inſchaving in de Slik- en Derrygronden.

Aan de onderzyde vertoont zich een voet, doch minder groot dan by den *Steen-Mosſel*. De buis of zuiger beſtaat ook uit twee aaneengevoegde buizen, waar van men de openingen, of monden aan 't uiteinde, duidelyk ziet. Voorts komen deze in werkingen zeer overeen met den hier voren beſchreven *Steen Mosſel*.

Ik heb niet konnen ontdekken, dat

de

dezelve voor het Hout, S'een, of eenige andere ſtoffen van onze Zeeweeren, nadeelig zyn.

Alhoewel men ook Pholaden heeft, welke zich in Zacht en Rottig hout inbooren, en Hout-Mosſels genoemd worden by Rumphius, volgens de aanhaling deswegen gedaan by den Heer *Houttuyn*, in zyn Natuurl. Historie der Dieren 1 deel 15 ſtuk bladzyde 139 tot 143.

VERKLAARING

VAN DE BYGEVOEGDE

PLAAT.

FIG. I. Vertoont den Steen-Worm, of Steen-Mosfel, *Pholade*, in zyn Natuurlyke, grootte,

A. Zoo als dezelve geplaatst is in zyn *Koker* in het binnenfte van een ftuk *Steen*, welke *Steen* alhier vertoond wordt, in het midden doorgefpleten, om dus het binnenfte deel daarvan te doen zien.

De *Snuit* van het *Diertje* is een weinig zydwaards uit zyn *Koker* gebragt, om de holte van de *buis* te konnen zien.

a } b } De *Koker* of *Buis*, waarin de *Steen-Mosfel* zich onthoudt, Trachtersgewys van gedaante; het onderfte deel van de Buis, is hier open verbeeld, doch dit is by toeval, alzoo die altoos gefloten is.

c } d } Vertoont eene leedige buis, van onder gefloten, als een halfrond, waarop de bazis met de Schulp van het Diertje rust.

De overige holtens in den Steen verbeeld, zyn gedeeltens van afgebroken Buizen of Kokers.

B. Vertoont den *Steen-Mosfel*, uit zyn Koker genomen en op den Rug gelegd, ter betere befchouwing.

e De

e De Schulp, met zyn tweederly oppervlakten, het voorste deel naar den *Snuit* gelegen, glad en effen, het achterste deel ruw en met scherpe doorntjes bezet, door een scharnier de beide Schulpen aaneengehegt, en met wyde openingen voor en achter voorzien.

f De Snuit of Zuiger van het Diertje, aan het onderend, naast aan den Schulp, omvat met een beweegbaar *Vlies*, bestaande uit twee Canaalen, en zoo veele Monden, eene grootere en eene kleinere, en aan ieder derzelver een circel van tandgelyke uitstekjes rondom de opening derzelver.

g Een vleezig uitpuilsel als een voet, aan het onderste deel van den Schulp, dienende tot een Steunpunt van het Diertje in het benedenste deel van den Koker of Buis.

C. Vertoont de Schulp van een Diertje, dat mede tot de *Pholaden* behoort, doch niet in de Steenen, maar in de *Derry*-of *Slikgronden* van onze Stranden, zich ophoudt, en aldaar een Koker inboort ter zyner huisvesting, dus den naam van Slik-of Derry-Mossel heeft. De Schulp is wit, zeer teeder en brosch en alomme met Scherpe puntjes bezet, de Worm heeft veel overeenkomst met den Steen-Worm, zoo als hier na volgt by

D. Is het zelfde Diertje, zoo de Worm als de Schulp te samen, zoo als het zelve in levendigen stand zich vertoont, en werkzaam is, deels besloten in zyn Slik-Koker, en het voorste des tromps of Snuits daar

daar buiten in het Zee-Water brengende, tot bekomen van zyn voedſel.

Men ziet den Schulp van achter op het Scharnier, by de aaneenhegting; verder aan het onderend, een kleinen ſmallen voet, en aan den Snuit twee openingen, ten duidelyken blyke van een dubbele buis, op dezelve wys als by de Steen-Pholade, alleen zyn dezelve by dit voorwerp niet verſchillend in grootte, maar genoegzaam van dezelve wydte.

FIG. II. Is de afbeelding van een Zee-duizendbeen, Nereis Pelagica, van welke 'er veelen zich onthouden op de Steenen, waarin de Steen-Mosſels zich bevinden.

A. In zyn Natuurlyke grootte.

B. Vergroot, doch alleen het boven-en onderend van het Diertje, waarin zich vertoonen, de Kop met zyn vier Oogen, en veele Sprieten en Kieuw-geſtel, zoo mede een gedeelte van het Lichaam, deszelfs geleedingen en Vinnen of borſtels.

FIG. III. Vertoont een Zee-Rups of Pisſebed, welke mede op gemelde Steenen zich onthieldt.

A. In zyn Natuurlyke grootte.

B. Het boven en benedenſte deel, vergroot, waarin men ziet den *Kop* met zyn Sprieten, een gedeelte van het Lichaam met zyn Pooten en Vinnen.

FIG. IV. Vertoont een Zee-duizendbeen of *Nereide* door my genoemd de *Rood glinsterende Nereide*.

A. In zyn Natuurlyke grootte.

a. De

a. De Rug, of van boven op gezien.

b. Op den buik, of van beneden gezien.

B. Het zelfde Diertje vergroot, mede gezien by

a. op den Rug, en by *b.* op den buik, zoo ver het bovendeel betreft.
Alwaar men duidelyk onderfcheid in beide afbeeldingen.

C. tot D. de *Kop*, en daar boven in de *Mond.*

e. De Nypers of Kaakbeenen.

f. Het Kieuw-geftel.

g. Een gedeelte van het Lichaam, met zyn Geleedingen. Indeukfels, Vinnen en hairige uitftekken tot fterke beweging dienftig.

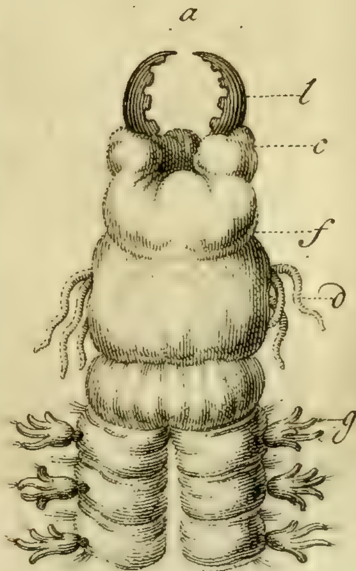

g. IV.

J. v. Schley sculps.

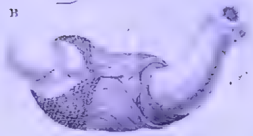
Fig. II

Fig. I

Fig. I

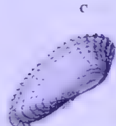

Fig. IV

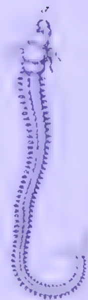

Fig. III

Fig. I

DE
WEEN EN NAWEEN
DER
BARENDE EN KRAAMVROUWEN
IN
HUNNEN AART, OORZAKEN EN UITWERKINGEN BESCHOUWD,
DOOR
J. DU PONT.

Ornari res ipsa negat, contenta doceri.

HORAT.

§ 1. Veel en zeer aanmerkelyk zyn de vorderingen en verbeteringen, waarmede gedurende deze eeuw het beoeffenend gedeelte der Vroedkunde, door voorname Mannen in deze Kunst,

Kunst, is verrykt geworden; voor al omtrent het ſtillen der bloedſtortingen van zwangere, barende en Kraamvrouwen; de wyze van een Kind te keren; de uitvinding van nieuwe en de verbetering van te voren in gebruik zynde Vroedkundige Inſtrumenten; het afhalen der nageboorte en wat dies meer is.

§ 2. In het beſchouwelyk gedeelte der Verloskunde is men insgelyks verre gevorderd; 'er zyn egter nog ſommige Leerſtukken deszelfs, die, ſchoon van zeer veel gewigt en nuttigheid in de beoeffeninge dezer Kunst, egter niet zeer naauwkeurig nog grondiglyk zyn verhandeld geworden: zulks mag men met regt zeggen van die pynelyke aandoeningen in de baarmoeder, waar aan alle barende vrouwen (het zy in gevolge van een Godlyk oordeel, ofte een wyze Natuurwet) van het begin tot het einde van haaren arbeid, en zelf nog daar na, onderworpen bevonden worden, en die onder den naam van Ween gemeenelyk bekend ſtaan.

§ 3. Het is van het uiterſte aanbelang, dat allen, die voornemens zyn de Vroedkunde te oeffenen, dat gedeelte der vroedkundige Leere, 't welk de

Ween

Ween tot zyn onderwerp heeft, ter deeg kennen, zoo zy omtrent dezelven in geene verregaande dwalingen geraken willen; zoo zy wenſchen in ſtaat geſteld te worden om de Vrouwelyke Kunne, die zoo veele ſmerten moet uitſtaan, in dit algemeen toeval van haaren arbeid eenige verligting en hulp te kunnen toebrengen; en zoo zy zig niet willen laten misleiden, bepraten, nog overmeesteren door de min-kundigen en uit dien hoofde zoo veel te verwaanderen onder de Vroedvrouwen, door bedilzugtige matrones, nog door waanwyze doctoresſen, die tot verderf van haaren evenmensch een Kunst oeffenen en voorgeven te bezitten, dewelke zy nooit geleerd hebben: byna geen huis is 'er, alwaar men 'er zoodanigen niet aantreft: "Nergens, zegt de wydberoemde VAN
„ ZWIETEN, hebben de vrouwtjes meer
„ te bedillen dan in een Kraamkamer
„ en gedurende eenen arbeid; daar is
„ 'er geen ééne of zy bezit een byzon-
„ der geheim hulpmiddel, 't geen
„ reeds eeuwen lang in voorname hui-
„ zen, met een goede uitkomst, is ge-
„ bruikt geworden: dezulken door de re-

 „ den

„ den te willen overtuigen, is moeite te
„ vergeefsch genomen”.

§ 4. Door deze en meer andere beweegredenen ben ik aangespoord geworden om aan de beschouwinge en overweginge van dit gewigtig Leerstuk der Verloskunde, (te weten dat der Ween en Naween) een gedeelte van mynen tyd te kosten te leggen: het geen ik derhalven omtrent dit onderwerp by de voornaamste Schryvers en Waarnemers beschreven gevonden, en tot myn nut aangetekend had, daarna met eigene bevindinge vergeleken, door myne waarnemingen ter toets gebragt, en door beredeneringe al verder uitgewerkt hebbende, vond ik my daar door in staat gesteld om over de Ween en Naween der barende- en Kraamvrouwen het één en ander mede te deelen.

§ 5. Edog, wil men een duidelyk denkbeeld van dit onderwerp voor zig zelven verkrygen, en het zelve aan den Lezer mededeelen; wil men in geen dwaalleere nog wanbegrip vervallen, kan men niet wel vooraf een Ontleedkundige kennis ontberen van de werktuigelyke samenstellinge en van de natuurlyke huis-

huishoudinge van 's menſchen lighaam in het algemeen, en byzonderlyk van dat der vrouwen: allernoodzakelykst is het ook, dat men der Natuurwettige werkingen van die deelen, welken by dezelven gedurende de zwangerheid, den arbeid, de baringe en kraam werkſaam bevonden worden, te voren kundig zy, en in deze grondleere alle duistere, onzekere en twyffelagtige verklaringen, en alle loutere veronderſtellingen, zoo veel mogelyk, van de hand wyze.

§ 6. Van gelyken moet men alvorens de volmaaktſte en naauwkeurigſte beſchryvingen en waarnemingen der oordeelkundigſte Schryvers over de Verloskunde doorbladeren, en zig derzelver ondervinding ten nutte maken.

§ 7. Het is eindelyk van het uiterſte aanbelang, dat men zelv op het geleiden van een voorzigtige beredeneringe, zonder vooroordeel ofte vooringenomenheid, die verſchynſelen eerst naſpeure, dewelken voor- ſtaande- en na de Ween plaats hebben, waar van men de meesten door middel der zintuigen kan ontwaar worden, en die of uit den tegenwoordigen ſtaat van de vrouwe, of

uit de Ween zelven voortſpruitende, omtrent derzelver oorzaak en uitwerkingen veel lichts kunnen byzetten.

§ 8. Met behulp van deze beſchouwelyke kennisſe en ondervindinge (§ 5. 6. 7.) zal men in ſtaat gebragt worden van te kunnen opmaken, wat tot de Ween in het algemeen en ten allen tyde behore; wat alleen in byzondere gevallen plaats hebbe; wat uit de gezonde, wat uit de zieke natuur voortkome; of men de Ween aanmerken moet als waarſchuwingen, waar door de werkſame Natuur van een tegenwoordig en toekomend gevaar verwittigd, als gedwongen word op de een' of andere wyze middelen ter reddinge te verzorgen; of als hulpmiddelen, zonder welken het lighaam der vrouwen niet in ſtaat zoude zyn het werk der verlosſinge te volvoeren; die derhalven allerheilzaamst zyn, en die men door de Kunst nog evenaren nog verbeteren kan; welken men daarom (verre van ze tegen te gaan) beſtieren, matigen, opwakkeren, van alle verhinderinge en weerſtand bevryden moet.

§ 9. Dus, by wyze van inleidinge, een oppervlakkig denkbeeld van het onder-

derwerp dezer Beſchouwinge afgeſchetst hebbende, ſpoede ik my tot het Ontwerp, 't welk ik in deze zal volgen, en 't geen hier in beſtaat: dat ik namentlyk eerst met een Bepalinge der Ween in het algemeen een aanvang make, dewelke vervolgens een Hoofd-deeling zal opleveren, waar uit eenige onderdeelingen zullen voortſpruiten, die tot verdere naſpeuringen gelegenheid geven kunnen.

§ 10. Die tusſchenpozende pynen dan, dewelken barende en ſomwylen ook zwangere vrouwen in- en omtrent de baarmoeder gevoelen, dragen den naam van Ween.

§ 11. Ingevolge dezer bepalinge zal ik, die pynen, dewelken op andere tyden en in verſchillende omſtandigheden voorvallen, zoo als in ſommige ziekten der baarmoeder, by het verſchynen der maandſtonden enz., opzettelyk onaangeroerd latende, enkel van dezulken ſpreken, die een onmiddelyke en byzondere betrekking tot de baring der zwangere vrouwen hebben.

§ 12. Nademaal de Ween, op wat tyd der zwangerheid de verlosſing geſchiede, het zy dezelve ontydig, vroeg-

tydig, tydig of overtydig voorvalle; alles gelyk gesteld zynde, daar door weinig van elkander verschillen, zal ik vervolgens altoos eenen tydigen arbeid op een waare en goede zwangerheid volgende veronderstellen.

§ 13. Edog dewyl barende vrouwen daarenboven niet altoos Ween van eenen en denzelfden aart ondergaan, maar integendeel dikwyls een aanmerkelyk verschil tusschen dezelven bespeurd worde, onderscheiden de meeste schryvers de Ween (§ 10.) in Waare en in Valsche of Wilde Ween: yder soort derzelver zal daarom in opvolginge en op het voetspoor der besten onder hen, afzonderlyk door my beschreven en verklaard worden, 't geen het allergeschiktst door een tweeledige Hoofd-deelinge van deze beschouwinge zal kunnen geschieden; uit dien hoofde dan zullen in het eerste hoofdstuk de Waare, en in het tweede de Valsche Ween verhandeld worden.

EER-

EERSTE HOOFDSTUK,

OVER DE

WAARE WEEN.

§ 14. Om ingevolge der opgegevene ſchikkinge (§ 13.) met eenige order te werk te gaan, zal ik eerst een Bepaling der waare Ween opgeven, daarna derzelver algemeene onderdeeling, opzigtelyk den tyd waar in zy voorvallen, ter nederſtellen, vervolgens het beloop en den aart der waare Ween beſchryven, derzelver oorzaken onderzoeken, hunne uitwerkingen en nuttigheden verklaren, en eindelyk de wyze hoe men ze moet beſtieren, mitsgaders hoe men ze best zal kunnen bevorderen, aantonen.

§ 15. Door waare Ween verſtaat men regelmatige pynen, die de barende vrouwen, by vlagen, in de baarmoeder, meest omtrent den buik en lenden, gevoelen, wanneer de baarmoeders mond geopend, en het geen in dit ingewand beſloten is, uitgedreven word.

§ 16. Maar dewyl deze waare Ween (§ 15.) zoo wel voor de verloſſing als na

dezelve voorvallen, ondergaan zy opzigtelyk den tyd, op welken zy zig laten gevoelen, een verdere algemeene onderdeeling: die waare ween, welken de vrouwen voor en gedurende den arbeid en verlosſinge uitſtaan, worden Barensween; en die, welken zy na de verlosſing lyden, worden Naween genaamd.

In deze order nu zal ik voortgaan dezelven in hunnen loop, oorzaken enz. te verklaren, beginnende met de waare Barensween.

§. 17. Gemeenlyk op het laatst der Zwangerheid, (dat is allernatuurlykst na verloop van negen maanden of veertig weeken na de ontfanging) kort voor dat de arbeid ter deeg doorgaat, gevoelen de vrouwen een ongemaklyke, verveelende en lastige aandoening in den onderbuik, waar op ligte pynen volgen, door ſommige Schryvers voorſpellings ween geheten, die alleen maar in hevigheid van de waare barensween verſchillen: de vrouwen klagen dan meestal over een onaangenaam gevoel als van een ſpanninge, die uit de lenden voortkomende zig naa het heiligbeen en ſchaamgedeelte verſpreidt, waarby

zig

zig by de meesten een gedurige neiging tot wateren en afgaan voegt. Deze voorſpellings ween zyn yder op zig zelv niet lang van duur, gaan met 'er haast over, en vallen meest voor over dag en tegen den avond: de vrouwen worden door dezelven niet verhinderd van met haare bezigheden voort te varen; en waar zy zig ook mogen bevinden, zy kunnen verzekerd zyn, dat zulk een wee ſchierlyk verdwynen zal, en zy haar werk zullen kunnen vervolgen: dit is de rede, dat vrouwen, die reeds te voren in barens nood geweest zyn, deze voorſpellings ween in den wind ſlaan, zig 'er niet aan ſtoren, maar de waare ſterkere Barensween afwagten, eer dat zy om eenen Vroedkundigen zenden; nademaal zy weten, dat deszelfs hulp tot nog toe niet vereiſcht worde, en zyne tegenwoordigheid nog zoo zeer niet te pas kome: jonge vrouwen daar en tegen, als mede bejaarden, die voor de eerſten maal zwanger zyn, en uit haar zelven niets weten, nog door anderen onderrigt zyn, groetten alle dusdanige voorſpellings pynen voor waare barensween, (vooral zoo zy nooit te voren

een

een verlosſing bygewoond hebben) en zenden met 'er haast om hulp, uit vrees van op het oogenblik te zullen verlosſen; ja zelf doen zy dikwyls haar uiterſte best om door persſen en dringen deze ligte ween door te zetten, zoekende dus haare verlosſing te verhaasten; in welk doen zy niet zelden, tot haar groot nadeel, door de zulken, die even onwetende als zy zyn, geſtyfd worden.

§. 18. Men zoude evenwel zeer onvoorzigtig handelen, indien men alle dusdanige Voorſpellings ween geheel en al wilde over het hoofd zien; want ſchoon zy geen hevige waare barensween zyn, vallen zy de vrouwen niet te min zeer lastig en pynelyk, zoo lang zy duren, doordien zy dezelven beletten, waar zy zig ook mogen bevinden, van plaats of plaatſinge te veranderen.

§. 19. Staande deze Voorſpellings ween worden de vrouwen zeer rood en opgezet van aangezigt, en knarsſen op haare tanden: by ſommige laten zig deze ween meest in den buik gevoelen, waar door de vrouwen geenen voet voor den anderen kunnen verzetten;

ten; men ziet 'er die gedurende dezelven zulke hevige benaauwdheden lyden, dat zy gedurig heen en weder lopen, en niet weten, gelyk zy zig uitdrukken, waar zy het zoeken zullen; anderen weder klagen op den duur over ſpanningen, en dat het haar ſchynt als of haar het lyf met eenen band toegewrongen word.

§. 20. Die witte ſlym waar mede de vrouwelyke teeldeelen ten allen tyden min of meer bekleed, en waar door zy gedwee gehouden worden, word ook met het opkomen dezer Voorſpellings ween in een grotere hoeveelheid afgeſcheiden, waar door deze deelen vogtiger, ſlapper en meer gezwollen worden: deze ſlym is dikker en lymeriger naar mate de arbeid korter ophanden is; dezelve is ſomtyds eenigzins bloedig door een ligte verbrekinge der lamvlies-vaten en door de openinge des baarmoeders mond; dit geeft eenen aannaderenden waaren arbeid te kennen.

§. 21. Om nu deze Voorſpellings ween van de waare meer gevorderde Barensween te kunnen onderſcheiden, dient men acht te ſlaan op derzelver kor-

korteren duur, mindere hevigheid, en op den toeſtand des baarmoeders mond, dewelke op dezen tyd meest al nog ſlaphangend en eenigzins verlengd is.

§. 22. Men moet dezelven ook niet verwarren met die Kolykpynen, waar aan de zwangere vrouwen op het laatst van haare dragt, en ook wel op het eind van de derde maand haarer zwangerheid (als of zy een miskraam ſtonden te krygen) ſomtyds onderworpen zyn: deze Kolykpynen laten zig ook, wel is waar, by vlagen in den rug en buik gevoelen, dan zy bepalen zig aldaar, zonder zig neerwaards naa het bekken of naa de ſchaamdeelen uit te ſtrekken, en verdwynen, zoo dra men den regten- en kartel-darm door middel van een darmſpuitinge ontlast heeft. Van deze Kolykpynen in het vervolg breeder.

§. 22*. Men dient eindelyk hier omtrent nog aan te tekenen, dat de tyd, op welken deze Voorſpellings ween en andere reeds opgenoemde verſchynſelen zig by zwangere vrouwen opdoen, niet altoos dezelfde zy; ſommigen haarer beſpeuren ze eenige weeken, ſommigen eenige dagen, anderen maar eeni-

eenige uuren voor den waaren arbeid.

§ 23. Wanneer de vrouwen nu reeds eenigen tyd lang deze Voorſpellings ween doorgeſtaan hebben, beginnen zig de waare meer gevorderde barensween te doen gevoelen, in aart wel is waar meestendeels aan de vorigen gelyk, dan in hevigheid, duringe en vervattinge, dezelven hoe langs hoe meer overtreffende; dezen immers volgen ſchierlyker op elkander en zyn veel pynelyker; de vrouwen voelen ze ook eerst omtrent de lenden en in den buik, waar van daan zy ook ſchuins naa het ſchaam-en heilig-been nederſchieten; gedurende dezelven ontſtaat 'er insgelyks een dringing en aanhoudende neiging tot afgaan en water maken: men kan den nek der baarmoeder nu in het geheel niet meer gewaar worden; men vindt derzelve mond als uitgewischt, kringsgewys geſpannen, verwyd en zeer dun: de water-vliezen met het lamvogt vervuld bieden zig aan den vinger des onderſlaanden Vroedkundigen aan, ſtyver geſpannen gedurende derzelver tusſchenpozingen: de afſcheiding en uitvloeying van ſlym is

nu

nu aanhoudend en aanmerklyk: ſtaande deze waare en allengskens korter op elkander volgende barensween zoeken de vrouwen alles te grypen en aan te vatten, waar door zy zig onderſteunen, waarop zy drukken en waar aan zy trekken kunnen; zy ondergaan een beving in de knien, en vertrekken haar wezen; zy worden genoodzaakt haaren adem in te houden, en te dringen; haare koleur word opdragtiger, haar pols ſterker en ſneller; ſomtyds geraken zy aan het overgeven; de barensween worden nu hoe langer hoe heviger; de watervliezen meer uitgezet blyven by aanhoudenheid geſpannen, zakken hoe langer hoe laager, puillen ſomtyds geheel buiten de ſcheede uit, en barsten eindelyk, waar door zig het lamvogt ontlast: dan kan men door het onderſlaan 's kinds hoofd duidelyk onderſcheiden: men ziet gemeenlyk dat, na het wegvloeyen der wateren, de vrouwen eenigen tyd zonder ween blyven; dan, wanneer alle zaaken voor het overige wel geſteld zyn, verwakkeren de barensween daarna met zoo veel te meer geweld; ter dezen tyd klagen de barende vrouwen over

over zwaare pynen omtrent de heupen en het ſchaamhaair; de neiging tot wateren en afgaan vermeerdert; ja deze ontlastingen geſchieden ſomtyds onwillig; 's kinds hoofd voelt men laager zakken en eenigermate puntiger worden: de bilnaad word langer en uitgeſtrekter, de aars gaapend en het toompje zeer geſpannen.

§ 24. Den arbeid door deze waare barensween zoo verre bevorderd zynde, dat het kind binnen kort ſtaat ter weereld te komen, worden dezelven hoe langer hoe heviger, en volgen byna zonder eenige tusſchenpozingen zeer kort op elkander; de vrouwen gevoelen een ſchudding en beeving over het gantſche lighaam; en gedurende deze latere en de zoo even gemelde ſterke barensween klagen zy, dat haare lenden en geheel onderlyf als uit één geſchroefd worden. Even voor- en onder deze laatſte barensween, die ſchoon allerſmertelykst evenwel in het algemeen door de vrouwen kloekmoedig doorgeſtaan worden, als ziende haare verlosſing binnen weinige oogenblikken voor handen, in welk voldoenend vooruitzigt zy door de opbeuringe en het gunſtig verſlag, waar-

mede de Vroedkundige haar nu hart in het lyf durft ſpreken, onderhouden worden; even voor- en ſtaande deze laatſte ween, zeg ik, word de ontlaste ſlym bloediger, door dat 'er meer vaten van het ey zig afſcheiden van de binnenſte oppervlakte der baarmoeder, en om dat de baarmoedersmond zeer verwyd is. Ter dezer tyd zweeten de vrouwen ſterk op haar voorhoofd, in haar aangezigt, en veelen over haar gantſche lighaam: yder oogenblik zoeken zy na een beter en gemaklyker plaatſing: men ziet de bekommering te gelyk met het verlangen in haare oogen ſchynen; zy keeren en wenden zig naa alle de Byſtanders, en naa al het geen rondom haar is: al wat haar voorkomt, vatten zy aan tot hulp en verligting van ſmert: anderen huillen, ſchreeuwen en gillen het uit: ſommigen die van natuur ingetogen, bedaard en gezeglyk zyn, worden ongezeglyk, wild en als woedende: Vrouwen die van haar eerſte kind in arbeid zyn, en die welken haare uitterlyke teeldeelen zeer eng en teergevoelig hebben, krygen, op het oogenblik dat 's kinds hoofd op het uitkomen ſtaat, een allerhevigſte pyn, met kleine ſtuip-

trekkingen en ſchuddingen verzeld; men ziet 'er, by dewelken de ſtuiptrekkingen zeer ſterk zyn; deze knarsſen op haare tanden, vallen in flaauwte, of zyn gedurende de korte tusſchenpozingen der ween als in eenen ligten ſlaap of duizelinge.

§ 25. Staande deze laatſte ween voelt men dat het hoofd van 't kind volgens den loop der Scheede voortgedreven, en hoe langer hoe puntiger worde; de bilnaad puilt verder uit, het ſtaartbeentje wykt agterwaards, de uitterlyke teeldeelen worden door 's kinds hoofd naa voren geperst en verwyd, zy glyden over het zelve heen, het toompje word meestentyds een weinig geſcheurd, het agterhoofd glipt van onder den bogt der ſchaambeenderen uit, de nek van het kind draait over dezen bogt; de bilnaad glydt over de kruin, het voorhoofd en aangezigt van het kind; en het geheele hoofd deszelfs ſchiet uit de geboorte, word door den Vroedkundigen gevat, die zig van een eerstkomende wee bedienende, 's kinds lighaam op een voorzigtige wyze naa zig haalt, en dus de vrugt ter weereld brengt.

§ 26. Dus verre den loop en de ver-

ſcheidene trappen der waare barensween, als mede de verſchynſelen, die dezelven van het begin des arbeids tot de verlosſing van het kind toe verzellen, zoo omſtandig, naauwkeurig en getrouw als my mogelyk geweest is, volgens het verhaal en de waarnemingen der beste en voornaamſte Vroedkundige ſchryvers, en volgens myne eigene bevinding beſchreven hebbende, blyft my nu over zulks omtrent de waare Naween insgelyks te verrigten.

§ 27. Door Waare Naween (§ 16.) verſtaat men die regelmatige pynelyke gewaarwordingen, dewelke Kraamvrouwen kort na den uitgang van de vrugt, by tusſchenpozingen onder in den buik beſpeuren, wanneer de baarmoeder voor eerst de nageboorte en vervolgens de bloedklonters en kraamzuiveringen uitdryft

§ 28. Opzigtelyk den tyd, waar in zy voorvallen, verdeelt men de waare Naween het allerbest in Eerſten, die by eerstverloste vrouwen voor het afkomen der nageboorte zig openbaren; en in Volgende, dewelken zig by de Kraamvrouwen na het quytraken des moederkoeks opdoen.

§ 29. Zoo

§ 29. Zoo dra de vrouw van haar Kind verlost is, voelt zy die pynen niet meer, die haar te voren zoo ſmertelyk vielen; dan eenigen tyd daarna, wanneer men de Natuur in het uitdryven der Nageboorte, niet voorkomen, of al te zeer overhaasten wil door den Koek te ſchielyk af te halen, ontſtaan 'er weder eenige ligtere ween meest onder in den buik, die zig van daar eenigſins voor- en neerwaards verſpreiden, en een ligte persſing als tot afgaan verwekken; dit worden ſommige vrouwen vroeger, andere laater gewaar, door dat deze pynen zig by de eene één quartier, by de andere één halv uur, ja zelf veel langer na de verlosſing van het kind openbaren. By zwakke en tengere vrouwen, die zeer veel waters by zig gedragen hebben, en die ſchierlyk en te gelyk de wateren met het kind zyn quytgeraakt, blyven deze eerſte naween langer agterweeg dan by ſterke vrouwen, alwaar de baarmoeder weder met 'er haast in werkinge geraakt.

§ 30. Deze eerſte naween verſchillen ook in ſterkte, duur en menigvuldigheid naar verſcheidene omſtandigheden en in verſchillende perſonen; 'er zyn

vrouwen die dezelven naauwlyks gewaar worden; het zy dat de groote vergenoeging en de blydſchap van het moederlyk hart ter dezer tyd, het gevoel van die pynen vermindere, en tot niet brenge: men leert immers uit de gewyde Bladeren: "dat een vrouwe, wanneer „ zy baart, droefheid heeft, dewyl haare uure gekomen is; maar wanneer „ zy het Kindeken gebaard heeft, zoo „ en gedenkt zy de benaauwdheid niet „ meer, om de blydſchap dat een „ mensch ter weereld geboren is". *Euang. Joh.* C. XVI ℣ 21. Het zy dat de voorgaande zwaare barensween deze minder pynlyke eerſte naween zoo ligt doen vallen, dat de vrouwen 'er ter naauwer nood acht opſlaan; het zy eindelyk, dat zulks veroorzaakt worde door het ſchierlyk afkomen, de kleinheid en gedweeheid der nageboorte, of om dat de baarmoeders hals en mond nog wydopen zyn; want byaldien de vrouwen de nageboorte lang by zig houden, deze zeer groot, of de baarmoeders hals en mond reeds ſamengetrokken zyn, dan zyn ook deze eerſte naween veel heviger en menigvuldiger.

§ 31. Gedurende de eerſte waare na-

naween bespeurt de Vroedkundige, dat de nageboorte uit de baarmoeder in de scheede zakke, en door de vliezen als ook somtyds door eenig vloeibaar of gestold bloed gevolgd worde, van al het welk hy de vrouw ontlast.

§ 32. Na dat de vrouw deze tweede verlossing mag men zeggen ondergaan heeft, word zy verders bezorgd en te bedde gelegd; zy is egter niet geheel en al van alle pyne bevryd, want het is nu dat haar de volgende naween zullen overvallen, die de Franschen *tranchées uterines* noemen, waar van ik nu spreken zal.

§ 33. Deze volgende waare naween ontstaan by de eene vrouwe vroeger, by de andere laater na het afkomen der nageboorte; zy zyn meer of min hevig, langdurig en menigvuldig naar verschillende omstandigheden; in haaren aart zyn zy zoo wel als de eerste Naween gelyk aan de waare barensween, beginnen in den buik en lenden, verspreiden zig naa het heilig- en schaambeen, en verwekken neiging tot afgang en watermaken, somwylen zoo sterk, dat de een en het ander onwillig ontlast worden.

§ 34. Dit tydperk der kraam kan

men als eenen derden arbeid aanzien, gedurende denwelken de Kraamvrouwen geen kind nog nageboorte, maar wel kraamvloeijingen, vliezen, klonters gestold bloeds, en andere vreemde lighamen quytraken.

§ 35. Vrouwen die voor de eerstemaal in de Kraam leggen, staan deze volgende Naween zoo wel uit, als anderen die meermaalen gebaard hebben, de eene meer de andere minder; zoo dat 'er sommigen gevonden worden, die 'er in het geheel niet over klagen: daarenboven hebben hier omtrent uitzonderingen plaats, van de geaardheid van de vrouwe, de sterke uitzettinge haarer baarmoeder durende de zwangerheid, enz. afhangende.

§ 36. In gevalle 'er geen buitengewone toevallen bykomen, houden deze volgende waare naween gemeenlyk op na verloop van 24 uuren: dezelven nemen toe in sterkte en in menigvuldigheid, van kort na de verlossing af tot omtrent twaalf uuren na dezelve; dan na verloop van dien tyd verminderen zy allengskens, tot dat de vrouw omtrent 24 uuren na de verlossing 'er weinig of niets meer van gewaar worde:

men

men heeft egter in enkele gevallen ondervonden, dat deze Naween eerst 24 uuren na de verlosfing zig openbaarden of heviger begonnen te worden.

§ 37. Deze Volgende waare naween, die meestentyds gevaarloos zyn, vallen de vrouwen fomtyds zoo lastig en fmertelyk, dat zy 'er meer klagtig over vallen, dan zy te voren over de waare barensween geklaagd hebben. De rede hier van fchynt my deze; de volgende Naween zyn meer afgebrooken en ongelyker; zy doen zig yder reis onverwagter gevoelen; daar gedurende de waare barensween de fpanning der deelen egaalder en aanhoudender was: daarenboven verrigten deze volgende Naween haare werking op een deel, 't welk reeds door voorgaande hevige pynen afgemat, magteloos en zeer teergevoelig geworden is; zoo dat hier iets dergelyk gefchiede als by iemand die pas uit een ziekte opkomende en nog zwak en kwynend zynde weder inftort Voeg hier by, dat meest alle vrouwen overtuigd zyn, dat de arbeid en verlosfing meest altoos met hevige pynen verzeld gaan moeten, daar zy nopens de noodwendigheid dezer volgende naween zoo zeer

geen bewustheid hebben; zy weten ook, dat door middel der barensween haar verlangen, namelyk van haast moeder te worden, zal vervuld worden; daar het lyden der naween haar zulk een aangenaam vooruitzigt niet verschaft; ja zy vinden zig nu te leur gesteld; want daar zy gedagt hadden na een langdurigen en smertelyken arbeid, door middel der verlossinge de haven van rust en pyneloosheid bereikt te hebben, worden zy nu weder door nieuwe smerten en kwellingen overvallen.

§ 38. Dus verbeelde ik my het beloop, en de verschillendheden der Eerste en Volgende waare ween en naween mede afgehandeld hebben, welker Oorzaken nu staan onderzogt te worden.

§ 39. De beschryving dezer pynelyke gewaarwordingen der barende en eerstverloste vrouwen geeft genoegsaam te kennen, dat derzelver lighaamsgesteldheid als dan van den staat haarer gewoonelyke gezondheid eenigsins afwyke, en dat deze pynen even als andere natuurlyke aandoeningen en werkingen het gewrogt van een bepaalde oorzaak zyn, waar door zy haar aanwezen verkrygen; deze oorzaak nu zal ik

trag-

tragten kennelyk en openbaar te doen voorkomen.

§ 40. Dan myn beſtek niet toelatende, dat ik van bovennatuurlyke oorzaken, zoo als het Godlyk oordeel en de zonden ſtraffende gerechtigheid ſpreke, vermits dezen gantsch en al tot de Godgeleerdheid behoren; nog ook dat ik my met de oorzaken van de pyn in het algemeen, met die van de gevoeligheid der deelen van 's menſchen lighaam, van de aandoenelykheid der zenuwen, van de prikkelbaarheid en beweegvaardigheid der vezelen zeer ophoude, zal ik my met opzet alleen tot de eigenlyke oorzaken der waare ween en naween in het byzonder bepalen.

§ 41. Ten dien einde moet ik voor eerst aanmerken, dat gelyk in alle andere gezonde en ziekelyke gewaarwordingen en werkingen van 't menſchelyk lighaam, 'er zoo ook zekerlyk een byzondere voorgeſchiktheid ter hervoortbrenginge der ween en naween vereischt worde, zonder welke de vrouwen dezelven niet zouden ondergaan: deze voorgeſchiktheid beſtaat in een gevoeligheid en natuurlyke aandoenelykheid van het lighaam in het algemeen, edog

edog wel voornamelyk in een dusdanige aandoenelyke gesteldheid der uit- en inwendige vrouwelyke teeldeelen in het byzonder, dewelke allernoodzakelykst is voor het werk der voortteelinge, en waar door deze deelen eenige belediging, eenig geweld of nadeel ondergaande, daar van als verwittigd worden, en 'er de ziel een onaangename gewaarwording van mededeelen: deze aandoenelykheid is een voorname afgelege oorzaak der ween en naween, en zal straks nader in aanmerkinge komen.

§ 42. Men behoort als een tweede voorschikkende oorzaak te erkennen de zeer groote uitzetting der baarmoeder in een verre gevorderde zwangerheid; als mede dien toestand daar zig een eerstverloste Kraamvrouw in bevindt; door dien de baarmoeder op die tyden verscheide lighamen in zig behoudt, die niet geschikt zyn om 'er altoos in te huisvesten, maar die op eenen gezetten tyd moeten ontlast worden; en doordien de lyfmoeder in de voornoemde omstandigheden uittermate teergevoelig, prikkelbaar en beweegvaardig is.

§ 43. Dit zyn nu de voornaamste algemeene voorschikkende beginselen, de

de ingeſchapene ziekte-zaden, die de afgelegen oorzaken der waare ween en naween uitmaken.

§ 44. Op dat de verklaring derzelven (§ 41. 42.) meer overtuigende en voldoende voorkome, en de Lezer dies met my tot de kennis der naaste oorzaak der waare ween en naween verder opgeleid worde, zal het der moeite waard zyn, dat het een en ander betrekkelyk den aart en geſteldheid der vrouwelyke teeldeelen byzonderlyk gemeld worde.

§ 45. Alvorens veronderſtellende; dat het ontleedkundige dezer deelen myne Lezeren genoegſaam bekend zy, zal ik 'er niets van aanroeren, maar ten eerſte tot derzelver groote gevoeligheid overgaan.

De vrouwelyke in- en uitwendige teeldeelen, de voornaamſte zitplaats der ween en naween, zyn zulks insgelyks der teeldrift, zonder welke het menſchelyk geſlagt ras een einde nemen zoude: dezelven zyn allerteergevoeligst, uittermate prikkelbaar en zeer beweegvaardig: het zyn immers deze deelen, die in den gezonden ſtaat gedurende het verrigten van het werk der voort-

tee-

teelinge, de aangenaamſte, de wellustigſte gewaarwordingen ondergaan en op haare beurt verwekken; vermaken die men voorgeeft, dat aan de vrouwen de ſmerten en ongemakken, die van de zwangerheid en baringe onafſcheidelyk zyn, eenigermate vergoeden: het zyn deze deelen die op de gemoeds aandoeningen, op de zeden, en op het gedrag zoo veel invloeds hebben, dat men van derzelver meer of min gematigde aandoenelykheid, het karakter, de gevoelens, de denkbeelden en het welzyn van eenen mensch kan afleiden.

§ 46. Even als nu de gewaarwordingen dezer deelen in den ſtaat van gezondheid, ten tyde der venus-oeffeninge, de wellustigſten zyn, zoo zyn ook derzelver ongemakken en ziekten de allerpynelykſten: al het welk zy verſchuldigd zyn aan de zelfſtandigheid en aan het maakſel haarer beſtand-deelen; aan het groot aantal zenuwen, die zig door dezelven verſpreiden; aan de menigvuldige en haairfyne verdeelingen dier zenuwen; aan de ontelbare zenuwtepeltjes, waar mede haare oppervlakte bedekt word; en aan de altoos durende gedweeheid, waar in deze tepeltjes door

de

menigte ſlymbuisjes, die men hier ontwaar word, gehouden worden: invoegen men met regt op de teeldeelen het zeggen van den Digter *Lucretius Libr.* 4. mag toepasſen:

— — — — *medio de fonte leporum*
Surgit amari aliquid, quod in ipſis floribus angat.

§ 47. Edog deze teergevoelige voorgeſchiktheid der vrouwelyke teeldeelen is alleen de verre oorzaak niet der waare ween en naween; ik hebbe (§ 42.) den byzonderen toeſtand der baarmoeder van een hoogzwangere en van een eerstverloste vrouwe als een tweede verre oorzaak daar van opgegeven, en zulks om de volgende reden.

§ 48. De dagelykſche ondervinding leert, dat 'er in verſcheidene deelen van ons lighaam een byzondere gevoeligheid plaats hebbe, die ons waarſchouwt, wanneer deze deelen onaangenaam aangedaan wordende, zig moeten en trachten te ontdoen van eenige overtolligheden; deze gewaarwording hoe langer hoe ſterker wordende verſpreidt, zig door middel der medegevoeligheid door het gantſche lighaam, en wekt onze werkende natuur op, waar door wy gedwon-

dwongen worden dusdanige een uitwerpinge met al ons vermogen te bevorderen: zulks befpeurt een iegelyk, wanneer hy door veel pis in de blaas en drekftoffen in den endeldarm tot waterlozing en afgang opgewekt en aangezet word: dergelyke ongemakkelyke en eenigfins pynelyke aandoening en neiging tot baren befpeuren de zwangere vrouwen insgelyks, voor al op het laatst van haare dragt, en de Kraamvrouwen voor dat zy van den moederkoek en kraamzuiveringen verlost zyn, ingevolge eener heilzame natuurwet, die de zeer fterk uitgezette en uittermate prikkelbare en beweegvaardige baarmoeder als nootzaakt zig te ontdoen van 't geen in haar bevat word, 't welk door middel der baringe, en zoo ik my dus uitten durve, door de nabaringe en kraamvloeijingen gefchiedt; zoo dat men deze onaangename fchoon natuurlyke en voordeelige gewaarwording, als een prikkel kan aanmerken, die de eerfte famentrekking der baarmoeder, het begin des arbeids en der eerfte waare ween en naween verwekt: deze lastige fchoon zeer nuttige aandoening, deze heilzame natuurpoging zal insgelyks,

zoo

zoo lang de lyfmoeder zig niet geheel en al ontlast hebbe van het geen in haar behouden is, de volgende ſpiervezelige ſamentrekkingen der baarmoeder, en de daar uit voortſpruitende waare ween en naween veroorzaken.

§ 49. Dus allengskens tot ééne der naaste oorzaken der waare ween en naween, ik meene de ſamentrekkingen der lyfmoeder, opgeklommen zynde, zal ik verders onderzoek doen naa het geen voor- gedurende- en na yder waare wee en nawee waargenomen word, om daar door de overige naaste oorzaken derzelver kenbaar te maken.

§ 50. Yder waare wee en nawee word onmiddelyk voorgegaan door- ja begint zelf als gelyktydig met een ſamentrekkinge en vernaauwinge van het lighaam en den bodem der baarmoeder, die haare werking doet op den baarmoeders mond, op het ey, vervolgens op de vrugt, daarna op de nageboorte en eindelyk op het geſtold bloed.

§ 51. Zoo lang een wee aanhoudt word men door het onderſlaan ontwaar, dat de baarmoeder als nog in deze haare ſamentrekkinge blyft voortvaren, dat derzelve mond lager in de ſcheede zakt,

meer en meer geopend, dunner en ſtrakker geſpannen word; dat het onderſte van het ey met de daar in beſlote wateren het eerst, vervolgens de vrugt, daarna de nageboorte, en eindelyk de kraamvloed door dezen baarmoeders mond uitzakken, denzelven verwyden, rekken en tegen de naburige deelen van het bekken aandrukken.

§ 52. Met het einde van yder waare wee en nawee vermindert ook de ſamentrekkende werking van de lyfmoeder, en houdt eindelyk voor eenigen tyd geheel en al op: de lighamen die gedurende een wee en nawee door den hals en mond der baarmoeder, als mede door de ſcheede en den ſcheedemond gedreven wierden, deinzen weder eenigſins te rug, of blyven op de plaats, die zy ſtaande de wee beſloegen, of worden ten eenemaale uitgedreven; de baarmoeders mond word nu weder als 't ware naauwer, ſlapper, dikker, of blyft ſtand houden zoo als hy gedurende een wee zig bevondt, of trekt zig hoe langs hoe meer ſamen en ſluit zig allengskens.

§ 53. Uit de dus verre opgenoemde verſchynſelen (§§ 50. 51. 52.) mag men met

met regt opmaken, dat de zoo genaamde ſchadelyke vermogens, de gelegenheid gevende aanleidende naaste oorzaken der waare ween en naween beſtaan: 1° in de ſterke en eenigermate krampagtige ſamentrekkingen van den bodem en het lighaam der baarmoeder tegen derzelve mond en op de binnen gehoudene deelen; 2° in de ſchierlyke en groote verwydinge van den mond der baarmoeder als ook van de ſcheede en ſcheede-mond, door die zelfde ſamentrekkinge van het lighaam en den bodem der lyfmoeder en door de doorſchietende gehoudene deelen veroorzaakt, waar door de zeer gevoelige uit- en inwendige teeldeelen al te geweldig uitgerekt, gedrukt, gekneld, gekneusd, geprikkeld en niet zonder gevaar van quetzinge beledigd worden. Ten derde, in dergelyke al te ſterke rekkinge, drukkinge en prikkelinge van eenige andere naburige deelen; en dat dus de verre voorſchikkende oorzaken (§§ 41. 42.) te ſamen met de gelegenheid gevende naaste oorzaken (in deze § vermeld) de uitwerkende oorzaken en den waaren aart der waare ween en naween in het

algemeen, en dus deze waare ween en naween zelven uitmaken.

§ 54. Hier uit (§ 53.) volgt dan ook, dat zoo wel de zitplaats als de naaste oorzaak der waare ween en naween niet op alle tyden des arbeids en kraam dezelfde zy, maar dat die verſchille naar deszelfs verſcheidene tydperken; want in den aanvang des arbeids, zelf voor dat men durve verzekeren, dat dezelve regt begonnen zy, bepalen zig de ween meestentyds tot het bovenſte en voorſte gedeelte van den buik en tot de lenden: welker byzondere oorzaak op dien tyd moet gezogt worden, opzigtelyk de pynen voor in den buik, in de ſterke ſamentrekkingen der ſpiervezelen van den bodem der baarmoeder, die nu nog eenen zeer ſterken weerſtand in den mond van dit deel ontmoeten, en uit dien hoofde haare werking met geweld moeten doorzetten, waar door zy de zenuwen, die door haare zelfſtandigheid verſpreid zyn, drukken, rekken en pynelyk aandoen. Dan opzigtelyk de lendepynen, behoort men derzelver oorzaak nu byzonderlyk te zoeken in de persſinge of drukkinge van 's kinds

hoofd

hoofd tegen de uitſpringende bogt der laatſte lende- en eerſte heiligbeens wervelen, voor dat dit hoofd door de bovenſte engte des bekkens en in het kleine bekken gezakt zy, wordende door deze persſinge het agterſte en onderſte gedeelte der baarmoeder tusſchen 's kinds hoofd en deze uitſpringende bogt als dan zeer ſterk geklemd

De byzondere oorzaak dezer lendepynen hangt ook af van de medegevoeligheid, die 'er in ſommige deelen van 's menſchen lighaam gevonden word, waar door het geſchiedt, dat in alle ziekelyke en pynelyke aandoeningen en werkingen der baarmoeder lendepynen verwekt worden: dit ondervindt men by die vrouwen, welken met opſtygingen gequeld zyn, als wanneer de baarmoeder kramptrekkelyke bewegingen en wringingen ondergaat, waarom ook dezulken gemeenelyk over pyn in de lenden klagen.

§ 55. Deze waare barensween in den buik en lenden (§ 54.) houden in de aangewezene zitplaatſen eenen korteren of langeren tyd ſtand, naar gelange de baarmoeders mond zig meer of min gemaklyk en ſchierlyk laate verwyden,

en 's kinds hoofd schierlyker door de bovenste engte van het bekken doorzakke; en verminderen aldaar allengskens naar mate de baarmoeders mond slapper, gedwëer en wyder worde, en 's kinds hoofd laager in het bekken zakke; tot dat zy eindelyk geheel en al verdwynen. Van de samentrekkinge, ter dezer tyde in den bodem der baarmoeder plaats hebbende, kan zig een Vroedkundige verzekeren, wanneer hy zyn hand op den buik der barende vrouwe legt; hy zal daar gedurende een wee duidelyk een hardigheid bespeuren, die een sterke werking van spiervezelen te kennen geeft; het is immers yder een overbekend, dat alle spieren, die zig samentrekken, zwellen en hard worden, waar van men zig ten overvloede kan overtuigen door de hand op de slaap- en kaauwspieren te leggen, en te gelyk de onderkaak sterk tegen de bovenkaak aan te brengen.

§ 5. Deze samentrekking der spiervezelen van den bodem en het lighaam der baarmoeder zoude zoo pynelyk niet zyn, was het niet dat dezelve allersterkst, ja eenigsins krampagtig ware; hoe smertelyk kramptrekkingen vallen,

ver-

vernemen die geen best die somtyds kramppynen ondergaan; en hoe geweldig deze samentrekkingen der baarmoeder somtyds zyn kunnen, leert men uit de waarneminge door RUISCH medegedeeld in zyne *Obs. Anat. Chirurg. N.* 84. *pag.* 79. 80.) wordende in het onderwerp dier waarneminge de vogten die in de baarmoeder besloten waren, door middel der zeer hevige samentrekkingen derzelve, (den baarmoeders mond allerhardnekkigst gesloten blyvende,) door de trompetten van Fallopius tot in de holligheid des onderbuiks uitgeperst. En 't geen nog wonderbaarlyker is, en nog meer dit samentrekkend vermogen der lyfmoeder bewyst, is het geval *in Med. Essays and Observ. Tom.* 4. § 33. beschreven: alwaar in een allermoeyelykste baringe de baarmoeder, door haare geweldige samentrekkinge, het bloed door haare eige zelfstandigheid heen naa buiten heeft doen als doorzweten, en in de holligheid van den buik uitvloeijen, 't welk men aldaar na de dood gestold gevonden heeft.

§ 57. In dit eerste tydperk des arbeids zal ook het ey door zyne nederzakkinge en verlenginge den mond der

lyfmoeder beginnen te verwyden, het onderſte gedeelte van dit ingewand uitrekken, ſpannen, deszelfs vezelen verlengen, dezelven drukken, prikkelen en dus de Voorſpellings ween veroorzaken: de baarmoeder die nu zelve ook met het hoofd van het kind lager in het bekken zakt, word tegen de blaas en den regtendarm aangedrukt, waar uit neiging tot water maken en afgaan ontſtaat.

§ 58. De verdere waare barensween die op deze voorſpellings ween volgen, erkennen voor haare byzondere naaste oorzaak het aanhouden van ſommigen der hiervorens reeds gemelde werkingen der baarmoeder, als mede de verdere uitzetting des baarmoeders mond, de beginnende verwyding der ſcheede, de vaneenwyking der beenderen van het bekken, die ſomtyds zeer aanmerkelyk is, door middel van het ey en 's kinds hoofd welken allengskens lager en met een grooter middellyn daar door heen zakken, en dus deze deelen meer en meer rekken, ſpannen, prikkelen, tusſchen hunne oppervlakte en de bovenſte engte en wanden van het bekken klemmen.

§ 59. De nabuurſchap der blaas en des

des endeldarms, de gemeenſchap der vaten en zenuwen dezer deelen met die der baarmoeder en ſcheede, de ſamenhegting door middel van gemeene vliezen veroorzaken een zeer groote onderlinge medegevoeligheid, waar uit men gemaklyk en voldoenend genoeg de oorzaak der persſinge en neiginge tot wateren en afgaan kan verklaren.

§ 60 Alle deze oorzaken nu in haare werkinge aanhoudende, dan allengskens ſterker wordende en meer andere deelen aandoende, (want zoo wel het watervlies als 's kinds hoofd zakt nu met zyn grootſte middellyn hoe langer hoe lager in het kleine bekken, de ſcheede word meer en meer gerekt, als mede die ſterke banden, die het onderſte en zydelyke gedeelte van het bekken helpen volmaken, en heilig- en zitbeens banden genaamd worden; de blaas, derzelver hals en de pisbuis worden hoe langer hoe meer gedrukt en gekneld; de regte darm word zeer geprangd, de aars verwyd; de bilnaad en bodem van het bekken zeer uitgerekt; de ſcheedemond en uitterlyke teeldeelen zeer geſpannen en ſomtyds tot berstens toe uitgezet) zullen noodwendig de laat-

ſte, ſnelle, ſterke, ſchuddende en de deelen als vaneenſcheurende ween verwekken: uit deze zelfde oorzaken zal men ook de toevallen kunnen verklaren, die deze laatſte en allerſmertelykſte ween verzellen, zoo als de onwillige en onmogelyk optehouden afgang, de volſtrekt belette pislozing: het gevoel als of het bekken uit een geſchroevd, en de uitterlyke teeldeelen verſcheurd wierden, 't welk ſomtyds gebeurt, wanneer het vorkje en de bilnaad geen meerdere uitrekking kunnende lyden van een ſplyten, en wel eens tot den aars toe opſcheuren.

§ 61. De waare Naween in het algemeen minder hevig, minder langdurig en menigvuldig dan de waare barensween, erkennen ook geringere aanleidende oorzaken: het zyn kleindere, weekere, meer medegevende lighamen, die op dit tydperk den lyſmoeders hals en mond prikkelen, verwyden en doorgaan; welke deelen van haare voorgaande uitrekkinge nog op verre na niet herſteld, maar veel eer gapende gebleven zyn.

§ 62. De eerſte waare naween, die de vrouwen voor- en ſtaande de ontlastinge des moederkoeks gevoelen, hebben

ben tot naaste oorzaak de ſamentrekking van den bodem der lyſmoeder, die tot de afſcheiding en uitdryving der nageboorte vereischt word; als mede die prikkeling en verwyding dewelke de nageboorte ter haaren doorgang in den hals der baarmoeder en in deszelfs bovenſte openinge verwekt: want de mond der baarmoeder of de onderſte opening van derzelver hals, die in de ſcheede gapend is, blyft, nog eenigen tyd, genoeg verwyd, gelyk ook de ſcheede en uitterlyke teeldeelen, om door het doorglyden en de uitzettinge die de nageboorte in haaren uitgang uit de baarmoeder en ſcheede verwekt, en die gemeenlyk kort na de geboorte van het kind voorvalt, niet zeer pynelyk aangedaan te worden, voor al zoo de moederkoek niet zeer groot is.

§ 63. Volgens deze verklaring zullen dan ook de volgende waare naween die de vrouw uitſtaat na dat zy reeds van de nageboorte verlost is, nog veel minder in de ſcheede en uitterlyke ſchaamdeelen hunne zitplaats, of in de rekkinge en verwydinge dezer deelen hunne naaste oorzaak hebben, dewyl dezelven als dan nog te zeer verwyd

zyn,

zyn, om door ſtukken geklonterd bloeds of eenige overblytſels der watervliezen of nageboorte, die week, gedwee en van geen groote uitgeſtrektheid zyn, eenige pynelyke uitzetting of drukking te kunnen ondergaan: dan het zyn niettemin deze voornoemde lighamen, die eenigen tyd na de verloſſing, door de ſamentrekking der lyfmoeder, naa derzelve mond voortgeſtuwd wordende, denzelven prikkelende en 'er allengskens door heen glydende, daar door als naaste oorzaken der volgende waare naween moeten aangemerkt worden: wel is waar dat deze lighamen week en zagt zynde, den hals en mond der baarmoeder zoo ſterk niet drukken en klemmen als het kinds hoofd te voren gedaan heeft; dan door die zelfde weeke en medegevende hoedanigheid zyn zy weinig in ſtaat den baarmoeders hals en mond uit te zetten en te verwyden: zy vorderen dus ſterkere ſamentrekkingen van den bodem en het lighaam der baarmoeder ter overwinninge der toetrekkingskragt en ter ontſluitinge van den hals en mond der lyfmoeder. Deze ſamentrekking der baarmoeder na de verloſſing is ſomtyds zoo ſterk, dat men

waar-

genomen heeft, dat daar door al het vloeibare uit het geſtold bloed is uitgeperst geworden, en zoo een bloedklonter tot een vezelige, vaste vleeschklomp is gekneed, die de gedaante had van de holligheid der baarmoeder, en door min kundigen niet zelden voor eenen zuiger aangezien word. Men kan ſomtyds, met een hand op den buik van een Kraamvrouw te leggen, deze persſingen en bewegingen der baarmoeder gewaar worden.

§ 64. Het geen de baarmoeders mond gedurende den arbeid en de verlosſing uitgeſtaan heeft, maakt dit deel daar na zoo veel te aandoenelyker voor ligtere oorzaken, blyvende hetzelve daar door nog in eenen zeer prikkelbaren en beweegvaardigen ſtaat, waar uit men ten overvloede reden geven kan van de heyigheid der volgende waare naween.

§ 65. De afgelege en naaste oorzake der waare ween en naween aldus eenvoudiglyk en onderſcheidenlyk verhandeld hebbende, zal ik hier op het onderzoek van derzelver Uitwerkinge, nuttigheid en noodzakelykheid doen volgen.

§ 66. Doordien waare ween en naween

ween inderdaad niet anders dan wezenlyke pynen zyn, zullen zy even als alle andere pynen, die den mensch quellen, hunne werking op den geest, op het pynelyk aangedaan wordend deel in het byzonder, en verders door medegevoeligheid op naburige deelen, ja op het gantſche lighaam verrigten

§ 67. Hunne uitwerking op den geest der barende en eerstverloste Vrouwen zal voor al hier in beſtaan, dat zy, door den grooten invloed van het lighaam op de ziel, de vrouwen dan eens blymoedig, en verlangende, maar dezelven meestentyds ongemaklyk, verdrietig, gemelyk, ongedurig, ongezeglyk, bekommerd, angſtig, droefgeestig, rusteloos, ja ſomtyds ylhoofdig, krankzinnig, woedende, wanhopende zullen maken.

§ 68. Op de lydende deelen (dewelken in dit geval voornamelyk zyn de baarmoeder, en wel meest derzelve mond, de ſcheede en de ſcheedemond, als ook eenige andere meer of min naburige deelen) zal men de uitwerking der waare ween en naween grootendeels moeten brengen tot een vermeerderde levenskragt en gevoeligheid; tot eenen meer-

meerderen toevloed van vogten naa het lydend deel toe, ter afdryvinge of verſtompinge der pynverwekkende oorzaak; waar uit verders ophoping, verſtopping, koude, hitte, onſteking en derzelver gevolgen, als mede gevoelloosheid, logheid enz. hervoort komen zullen. Dus zal dan door deze ween en naween zelven de aandoenelykheid, prikkelbaarheid en beweegvaardigheid, en de daar uit voortſpruitende ſamentrekking der baarmoeder gedurig meer en meer opgewekt, en dit deel hoe langer hoe vatbaarder worden voor de naaste oorzaken der waare ween en naween (§ 53.) 't geen deszelfs ſpiervezelen meer en meer werkende en uitdryvende zal maken, waar door, weder op nieuw ſterker ween ontſtaande, dezen noodwendig de prikkelbaarheid der baarmoeder op hunne beurt weder hoe langer hoe meer zullen gaande maken: deze omloop zal aanhouden, tot dat het kind geboren, en de nagebooorte zal afgekomen zyn, en tot dat de bloedklonters en verdere kraamvloed zullen ontlast zyn: zoo dat het de ween en naween niet zyn die, gelyk men zig gemeenlyk uitdrukt, de vrugt en de na-

ge-

geboorte uitdryven; geenſints, maar het zyn de ſamentrekkingen der baarmoeder die zulks verrigten; dan de uitwerking der waare ween en naween beſtaat hier in, dat zy het ſamentrekkend en uitdryvend vermogen der baarmoeder opwekken en ſterker maken.

§ 69. Dat de waare ween en naween zulks te weeg brengen bewyst ten volle die bewerking, dewelke Vroedkundigen ſomtyds verpligt zyn te verrigten, namelyk wanneer zy met één of twee hunner vingeren den baarmoeders mond rekken, verwyden, tergen, prikkelen, pynelyk aandoen en dus ween in denzelven verwekken; door deze prikkelinge en pyn immers maken zy, dat de bodem en het lighaam der baarmoeder in werkinge geraken, en een uitdryvende ſamentrekking in deze deelen te weeg gebragt worde: 'er geſchiedt wel is waar in dit geval een opvolging van verſchynſelen eenigſins verſchillende van die welke natuurlyk plaats heeft; want het wee gaat hier voor af, de ſamentrekking der baarmoeder volgt 'er op; daar ik §§ 50. 51. 52.) aangetoond hebbe, dat het zig in den natuurlyken ſtaat niet geheel en al dusdanig voordeed; dan al-

alhier word de naaste oorzaak des wees van buiten aangebragt, daar natuurlyk de naaste oorzaak der waare ween door de baarmoeder zelve verſchaft wordt.

§ 70. Door middel der vereeniginge, nabuurſchap, medegevoeligheid, overeenkomst en ſamenſpanninge, die onderling tusſchen de levendige deelen van 's menſchen lighaam, en tusſchen dezen en den geest plaats hebben, verwekken de waare ween en naween een derde algemeene uitwerking, hier in beſtaande, dat zy de ſpieren der ademhalinge, onder anderen het middenrif en de buikſpieren in werkinge brengen, en daar door een ruime inademing verwekken, den adem lang doen inhouden, en de uitademing vertragen, waar door de barende en kraamvrouwen in ſtaat geſteld worden de grootſte kragt te oeffenen, te dringen, te persſen en pogingen te doen op de in- en uitwendige teeldeelen en op de lighamen die ontlast moeten worden. Het is de hevigheid der pynen die de vrouwen tot dit neerwaards dringen noodzaakt, om dezelven daar door als 't ware te verſtompen. Deze bewerking begunſtigt zoo wel de waterlozinge en den ſtoelgang als de ba-

ringe; welke drie ontlastingen in de nabuurſchap van elkander voorvallende, en uit een gemeene holligheid den onderbuik namelyk voortkomende, dus door één en hetzelfde hulpmiddel, volgens de wet der ſpaarzaamheid, die de Natuur in al haar doen in agt neemt, bevorderd worden.

§. 71. Hevige ween brengen daarenboven door deze medegevoeligheid der deelen een algemeene verwakkering van levenskragten door het gantſche lighaam te weeg, veroorzaken eenen ſnelleren omloop van bloed, een oogenblikkelyke vermeerdering van bewegingskragten, een vaardigheid en moedigheid, waar door de vrouwen als buiten haar zelven vervoerd alles ondernemen, alle pogingen werkſtellig maken, de natuur in haare werkinge te hulp komen, alle tegenſtand en weerſtand uit den weg tragten te ruimen en te overwinnen.

§. 72. Wanneer men nu verders deze uitwerkingen der waare ween en naween, met betrekkinge tot de verſcheidene tydperken des arbeids en der kraam, als mede tot de byzondere deelen die pynelyk aangedaan worden, overweegt, zal de nuttigheid en noodzakelyk-

lykheid der waare ween en naween daar uit openbaar worden.

§ 73. Dus zal men moeten toeſtemmen dat de voorſpellings ween van zeer veel nut zyn, om de deelen, die zoo dadelyk grooter pyn en ſmert ſtaan te lyden, daar voor als 't ware te bereiden, en dezelven daar allengskens aan te gewennen: want zy lokken eenen toevloed van weekmakende vogten naa dezelven toe, verwekken in en omtrent deze deelen een grootere ſlymaffcheiding, waar door zy in ſtaat geraken om in het vervolg een grootere uitzetting te kunnen ondergaan, en geven dus gelegenheid, dat de baarmoeders mond langſamerhand gerekt en verwyd, dunner en als geheel uitgewiſcht worde; door welke verminderinge van weerſtand in den mond der baarmoeder, de bodem en het lighaam derzelve vermogender en dikwylder werkſaam worden.

§ 74. Van geen minder nut zyn de Voorſpellings ween voor de zwangere vrouwen zelven, zoo men ze aanmerkt als wagters, die de hoogzwangere vrouwen by tyds waarſchuwen, dat zy vooral omtrent haare teeldeelen met een aannaderend en reeds op handen zynde

 ge-

gevaar gedreigd worden, 't welk haar opwekt om van haaren kant al te berden te brengen, wat maar eenigſins dit gevaar kan verminderen en deszelfs langdurigheid verkorten: deze voorſpellings ween geven duidelyk te kennen, dat het nu tyd is, om al, wat tot eenen aannaderende arbeid en verloſsing vereischt word, te vervaardigen; om alle overdaad in eeten en drinken, alle hevige gemoeds en lighaams bewegingen te vermyden; om zig van het ontydig gebruik van geneesmiddelen te onthouden; om in- of naby huis te blyven, eenen Vroedkundigen te laten verwittigen van zig by der hand te houden; en om niet in gebreke te blyven van op den geringſten aandrang, dien zy daar toe gevoelen, haar water te maken en aftegaan.

§ 75. Voor den Vroedkundigen hebben de voorſpellings ween insgelyks hun nut: want de voorzigtigheid vordert, dat hy ſtaande dezelven zyne gedagten over den tegenwoordigen en toekomenden ſtaat van de moeder en haare vrugt late gaan; omtrent beide de nodige voorzorge gebruike, zig niet verre af begeve, de vrouwe eenige onderrigtingen mededeele, en ook op zyne beurt al-

alles in gereedheid brenge om niet verrascht nog overrompeld te worden door een onverwagte en al te ſchierlyke verlosſinge.

§ 76. De nuttigheid en noodzakelykheid der voorſpellings ween kan eindelyk nog betoogd worden uit de waarnemingen van gevaarlyke ja doodelyke gevolgen, die by barende en eerst verloste vrouwen zyn voorgevallen, dewelken dusdanige ween niet uitgeſtaan of zig daar niet aan geſtoord hebbende, het zy met voordagt of door onkunde, en dus alle voorzorgen en alle maatregelen verzuimd hebbende, op het onverwagtst allerſchierlykst en eensklaps verlost zyn, waar door dikwyls en moeder en evengebore vrugt uit het leven gerukt zyn geworden.

§ 77. Dit zy genoeg van de voorſpellings ween, waarom ik tot de uitwerking, het nut en de noodzakelykheid der waare barensween overgaa. Het zyn dezen eigenlyk welken het beweegvaardige in de baarmoeder eerst regt opwakkeren, derzelve ſamentrekkingen ſterker doen worden en derzelve mond daar door doen verwyden, verdunnen en neerzakken; welken de Ly-

deresſe tegen wil en dank noodzaken te dringen, haaren adem intehouden, haar middenrif en buikſpieren te doen werken, een voordeelige plaatſing of ligging te zoeken; door al het welk de arbeid bevorderd en het kind meer en meer voortgedreven word.

§ 78. Wanneer de Vroedkundige deze waare barensween beſpeurt, mag hy de Lyderesſe aanmoedigen, en hoop geven van een ſpoedige verlosſinge: hy moet alles daar voor in gereedheid brengen, en zig tegens de hevige en ſomtyds verrasſchende en gevaarlyke laatſte ween wapenen.

§ 79. De laatſte ween alle de vorigen in ſnelheid van opvolginge en in hevigheid gemeenelyk overtreffende, zyn nogtans niet minder nuttig en noodzakelyk; want korter opeenvolgende, ja meest al onophoudelyk aanhoudende, worden zy ook door onafgebrokene ſamentrekkingen der baarmoeder voorgegaan, verzeld en gevolgd, waar door het hoofd van het kind, al verder door den baarmoeders mond, ſcheede en ſcheede mond voortgeſtuwd word. Door deze geweldige laatſte ween zyn de pogingen en dringingen der vrouwen op het

het kind en de teeldeelen, onwillig, gedwongen en byna onophoudelyk: de adem word zeer lang ingehouden, en kan meestentyds niet ten volle uitgeademd worden; de buiks- en middenrifsspieren verslappen byna niet.

§ 80. Indien op dezen tyd des arbeids geen allerpynelykste ween, en te gelyk met dezelven geen eenigermate stuiptrekkelyke werking der baarmoeder en buik- spieren, nog ook geen uiterste natuurpoging en inspanning van alle kragten zoo wel van den geest als van het lighaam plaats hadden en samen liepen, zoude het groote en bolronde hoofd van het kind niet ligt tot een suikerbroodswyse gedaante gevormd, nog van onder den boog der schaam- nog tusschen de engte der zitbeenderen doorgedrongen, nog door den engen scheede mond gedreven kunnen worden, nog eindelyk, even als een kersesteen, die tusschen de vingers geperst schierlyk uitschiet, voor den dag en ter weereld komen.

§ 81. De natuurlyke en gewoone kragt van 's menschen lighaam zoude niet vermogende zyn dusdanige dolle en woedende ween, lang agter een uit te

 staan:

ſtaan: en waren dezelven min hevig; men zoude het gewenscht oogmerk, de verlosſing van de vrouwe, veelmalen niet bereiken.

§ 82. Door deze laatſte en allerſmertelykſte barensween als 't ware onderrigt, kan de Vroedkundige de barende vrouwe een zeer aanſtaande en kort op handen zynde verlosſing beloven; en nu vooral moet hy verdagt zyn de vrouwelyke teel- en ſchaamdeelen tegen het geweld en den laatſten aanval des arbeids te onderſteunen en te beſchermen; en de vrouw zelve vermaanen haare dringingen een weinig te beteugelen en te matigen; hy bereide zig ook intusſchen om het kind te ontfangen en te bezorgen.

§ 83. Van de uitwerkingen, nuttigheid en noodzakelykheid der waare barensween tot hier toe geſproken hebbende, zal ik nu ook de waare naween der eerstverloste Kraamvrouwen in dezelfde betrekkinge beſchouwen.

§ 84. Dezen kort na de verlosſing van het kind volgende, dienen als een prikkeling ter wederopwekkinge der merkelyk verminderde en als in onvermogen vervallen beweegvaardigheid der

baar-

baarmoeder, die nu eensklaps van haare inwendige onderſteuninge beroofd zynde, in onmagt geraakt is. Hoe ſchierlyker nu de verlosſing geſchied zy, hoe langer werk de baarmoeder hebbe, alles gelyk geſteld zynde, om zig van dien ſtaat van werkeloosheid te herſtellen; dan eindelyk door de prikkelinge, dewelke de eerſte naween verwekken, getergd wordende, geraakt zy weder in werkinge, maakt de nageboorte door de ſamentrekkinge en verkortinge haarer ſpiervezelen van alle kanten los, en dryft dezelve verders ter ſcheede uit.

§ 85. Deze eerſte naween brengen insgelyks het middenrif en de buikſpieren min of meer in werkinge; dan het vermogen dezer ſpieren ſchynt nu alleen bepaald te zyn om de baarmoeder in haare plaats te houden; want zoo wel als de uitwendige bekleedſelen gedurende de zwangerheid zeer uitgezet geweest zynde, hebben zy zig zoo ſchierlyk niet weder kunnen inkrimpen, en dus de ruimte, die 'er door de verlosſinge in den onderbuik ontſtaan is, nog niet merkelyk kunnen verminderen.

§ 86. Door deze eerſte waare Naween word de Vroedkundige ook tot

zynen pligt opgewekt; die hier in be- ſtaat: dat hy de vrouw tot een zagte dringing aanzette, de baarmoeder door het plaatſen van zyn hand op den buik onderſteune, en zagtelyk neerwaards voere, terwyl hy met zyn andere hand de nageboorte met de vliezen voorzig- tig naa zig haale.

§ 87. De waare Naween, die de kraamvrouwen in het vervolg uitſtaan, wekken insgelyks de prikkelbaarheid, beweegvaardigheid en het ſamentrek- kend vermogen der baarmoeder op; de meerdere of mindere hevigheid dezer volgende naween is verſchillende naar mate der verſchillende grootte en vast- heid van den bloedklonter die uitgedre- ven moet worden, en des ſterkeren te- genſtand van den baarmoeders mond, en toont daar door ook, om zoo te ſpre- ken, de noodzakelykheid aan die 'er is dat de kraamvrouw van haaren kant ſter- ker of min ſterk dringe, waar toe zy al weder genoodzaakt word, om dus deze heilzame natuurpogingen behulpſaam te zyn, op dat dus al het onnutte en over- tollige ontlast worde.

De Vroedkundige, die nu beſpeurt dat de baarmoeder zig op nieuw van het

het geen haar door zyn verblyf zoude kunnen benadeelen, zoekt te ontdoen, word insgelyks door deze volgende naween tot aandagt opgewekt, zoo dat hy den toeſtand der kraamvrouwe naauwkeurig gade ſlaa, en haar voor alle gevaren, zoo veel mogelyk, behoede.

§ 88. Uit deze verklaringen der uitwerkingen van de waare ween en naween, en uit de zeer groote nuttig- en noodzakelykheid derzelver tot een goede en voorſpoedige verloſſing en kraam, zoude het niet moeyelyk vallen te betogen, dat, verre van deze pynen ten eenenmaal als een ſtraffe aantemerken, de eerſte Moeder aller menſchen, en in Haar aan alle haare vrouwelyke nakomelingen opgelegd, men reden hebbe te denken, dat zonder dezelven de verloſſing nog even veilig, nog even ſpoedig zoude geſchieden, vooral zoo men met my toeſtemme, dat de vrouwelyke teeldeelen, door haar fyn gevoel tot het werk der voortteelinge zeer bekwaam, en op de allerbeste en geſchiktſte wyze in gevolg van het poſtuur en de opgeregte houdinge der vrouwen geſchapen zyn.

§ 89. Wilde men uit de hevigheid der

der waare ween in het algemeen by mismaakte, zwakke, ziekelyke, week-opgebragte, angſtige en ylvaardige vrouwen, ten hunne nadeele beſluiten, met regt zoude men daar tegen over kunnen ſtellen de vrouwen der wilden, die der dorpluiden en die van het platte land, de ſoldate- en de arme vrouwen, als mede die onegte kinderen ter weereld brengen, of buiten weten van anderen ter ſluiks zoeken te verloſſen; als wanneer men bevinden zoude, dat by dezen de ween veel min hevig en ſmertelyk zyn dan by de eerstgemelden, waar uit dan de ongegrondheid der vorige gevolgtrekkinge openbaar zoude worden.

§ 90. Een andere tegenwerping, dat namelyk een vrouw gedurende haaren arbeid meer en zwaardere ween doorſtaa dan het wyfje van eenig dier hoegenaamd, zal hier niet veel meer afdoen. Want wie weet niet, hoe weinig ons de natuurlyke huishouding der dieren, die in een onbedwongene vryheid leven, bekend zy; hoe verre de uiterlyke tekenen van geduld en ongeduld, vreugde en droefheid, pynelykheid en pyneloosheid by verſchillende dieren verſchillen; hoe verre onze vrouwen in haa-

haare lighamelyke opvoedinge, levenswyze, kledinge, gedaante zelf, van den eenvoudigen en heilzamen natuurſtaat afgeweken zyn: ik wil evenwel niet ontkennen, dat de opgerigte of regt opſtaande houding van den mensch noodwendig een grootere vastheid in de zagte, en minder wydte in de harde deelen van het vrouwe bekken vereischte, op dat de vrouwen aan geen veelvuldiger ongemakken en ziekten zouden onderworpen raken; dan daar door zelf moesten volſtrekt de ween der vrouwen heviger zyn dan die der redenloze dieren. De mensch daarenboven, en de vrouw vooral, fynder van makeley en vezelen, en dus aandoenelyker voor vermaak en pyn, ongeduldiger en ongeruster van geest, van een meer werkend vooruitzigt en verbeeldingskragt dan de beesten, moet daarom ook door dezelfde oorzaken van pyn, alles voor het overige gelyk geſteld zynde, ſterker aangedaan worden dan de dieren en byzonderlyk de levendig barende.

§ 91. Hier uit volgt, dat, verre van het lot van een welgeſchapene vrouwe, die door geen kwalyk ingerigte opvoedinge nog levenswyze, verkeerd begre-

pe-

pene manier van kledinge, weelde nog onredelyke gemoeds aandoeningen van den natuurſtaat afgeweken nog ontaard is, in dit ſtuk zoo beklaaglyk en deerniswaardig aan te merken, men veel eer de waare ween en naween moet erkennen voor heilzame hulpmiddelen der natuur, die de vrouwen van een aannaderend en tegenwoordig gevaar tydig verwittigen, dezelven noodzaken van haaren kant mede te werken, de baarmoeder opwekken, dezelve als mede het gantſche lighaam kragt byzetten, en eenen voor het overige welgeſchikten arbeid ſpoedig en gelukkig helpen ten einde brengen.

§ 92. Aldus getragt hebbende te betogen, dat de waare ween en naween der barende en eerstverloste vrouwen nuttig en noodzakelyk zyn voor de verlosſinge en kraam, blyft my nu overig te onderzoeken op wat wyze en door welke middelen men dezelven best zal kunnen beſtieren en bevorderen, op dat de ſmerten der vrouwen verkort en verminderd en derzelver verlosſing en kraam gemaklyker gemaakt worden.

§ 93. Tot het beſtieren der waare ween en naween word vereischt, dat men

men die te zwak zyn poge op te wakkeren, en sterker te doen worden; die te traag zyn tragte korter op een te doen volgen, en sneller te maken; dat men de al te hevige en al te sterke ween zoeke te verzwakken, te verslappen en te doen verminderen; en die te kort op een volgen, zoo veel mogelyk vertrage. Om zulks nu naar behoren te verrigten moet men vooral de min of meer sterke samentrekkingskragt en werking der baarmoeder niet uit het oog verliezen, als zynde een voorname algemeene naaste oorzaak der al te zwakke en al te sterke waare ween en naween, wier genezingswyze daarom ook alleen door tusschenkomst van deze naaste oorzaak voldoenend zal kunnen verklaard worden.

§ 94. Schoon de hoogzwangere vrouwen, die in het geheel geen ween gewaar worden, niet kunnen gezegd worden als nog in arbeid, nog uit dien hoofde in gevaar te zyn, doen 'er zig evenwel gevallen op, alwaar dit gebrek aan ween met een wezenlyk gevaar zoo wel voor de moeder als voor het kind verzeld gaat, en alwaar men zyn best doen moet om door kunst ween te verwek-

wekken: zulks kan plaats hebben als zwangere vrouwen op het laatst haarer dragt door zwaare bloedſtortingen en ſtuiptrekkingen overvallen worden; in het eerſte geval zal men ween pogen te weeg te brengen, zoo het kind wel voorkomt, door de vrouw een darmſpuiting te zetten, waarna men eerst met één en vervolgens met twee vingeren den baarmoeders mond zal prikkelen en zagtjes verwyden, welke behandeling meestentyds ween voortbrengt, die men op dezelfde wyze voortvarende, in menigvuldigheid, hevigheid en ſchierlyker opvolginge doet toenemen: deze konſtige ween nu ſamentrekkingen in de baarmoeder verwekkende, doen daar door het watervlies uitpuilen en ſpannen, 't welk daarna gebroken wordende de wateren laat wegvloeijen, waar door de baarmoeder gelegenheid krygt van zig in te krimpen, 't geen de vloeijing doet verminderen: ſommige verkiezen het kind ten eerſten te keeren, 't geen vooral goed te keuren is, wanneer de inplanting van de moederkoek op den baarmoeders mond of het naburige gedeelte deszelven de vloeijing veroorzaakt.

§ 95. Wan-

§ 95. Wanneer 'er zig op het laatst der zwangerheid ſterke ſtuiptrekkingen opdoen, zonder dat de vrouw eenige ween gevoelt, en het kind zig wel voordoet, moet men, zoo de vrouw bloedryk is, één of meermalen aderlaten, een verzagtend en verkoelend klyſteer inſpuiten, gepaste inwendige geneesmiddelen ingeven, en zoo 'er dan geen ween volgen, en de ſtuiptrekkingen aanhouden, zal men den baarmoeders mond met éénen of meer vingeren prikkelen, tragten te verwyden, en dus ween voort te brengen: het zyn dus byna dezelfde oorzaken, die de natuurlyke ween verwekken, dewelken alhier in het werk geſteld worden, gelyk als prikkeling, drukking, verwyding; dan dit laatſte uitwendige hulpmiddel eenigſins geweldig en zeer ſchierlyk werkende, behoort alleen in byzondere gevaarlyke gevallen, en dan nog met veel omzigtigheid aangewend, ja zelf zoo de ſtuiptrekkingen uit een ontſtekinge in de baarmoeder voortquamen, uitgeſteld ofte wel geheel agterweeg gelaten te worden, uit vreeze dat het ſchadelyke gevolgen na zig mogte ſleepen.

§ 96 De ſtokregel, dat men de na-

tuur ten regten tyde byſtaan moet, komt vooral te pas als de ween te zwak zyn, waar van verſcheide verre oorzaken kunnen aangewezen worden; gelyk, by voorbeeld, een log-en loomheid in het gantſche lighaam, of byzonderlyk in de teeldeelen; wanneer 'er een minder trap van gevoeligheid en zulk een geringe beweegvaardigheid plaats heeft, dat de vereischte bewegingen en werkingen dezer deelen noodwendig daar door verhinderd worden, en de genees- en andere hulpmiddelen daarom op dezelven weinig vermogen: men ondervindt zulks by bejaarde vrouwen, en by dezulken die van een log, wateragtig, ſlymerig en koud geſtel zyn, by die welken eenen tragen omloop van bloed hebben, en welker zintuigen en gemoedsbewegingen door een loom-ſtompen werkeloosheid als verdoovd zyn.

§ 97. De uit dusdanige oorzaken voortkomende zwakke ween en naween vereiſchen byna alleen die hulp en geneesmiddelen, welken door onkundige en onbezonne raadgevers en Doctoresſen maar al te dikwyls tot groot nadeel der barende en kraamvrouwen misbruikt worden, om dat zy de middelen

in

in alle gevallen voor goed uitventen: ik beooge alhier verwarmende, aanzettende, prikkelende geneesmiddelen, zoo als geestryke wateren, overgehaalde geesten, wyn, ſpeceryen, windbrekende middelen, zoo als de myrrhe, ſaffraan, borax en andere ſoortgelyken, welker voorſchryving en gebruik door eenen voorzigtigen, oplettenden en kundigen Geneesheer dient beſtierd te worden, en enkel te pasſe komt, wanneer 'er geen kwade ligging van het kind nog mismaaktheid van het bekken de verlosſing vertraagt.

§ 98. Al te zwakke ween kunnen ook voortkomen uit een zeer groote uitputtinge en verlies van levenskragten, door lang uitgeſtaan gebrek aan voedſel, door voorgegane zwaare en langdurige ziekten, door onmatige ontlastingen en bloedvloeiijngen, door ſterke en langdurige lighaams bewegingen, door onafgebroke werkingen en quellingen van den geest, door een onbezonne en vermoeyende behandelinge in het begin des arbeids veroorzaakt.

§ 99. Zwakke ween, die het gewrogt zyn van de zoo even opgenoemde oorzaken, het zy dezelven vereenigd

nigd of yder in het byzonder, geſtadig of met tusſchenpozingen haar geweld geoeffend hebben, vorderen dat men ter haarer opwekking goed, voedzaam, verſterkend voedſel, by herhaling en in een kleine hoeveelheid yder reis gebruike; als ook een matige toediening van verſterkende geestryke wynen en verſterkende geneesmiddelen, waar toe vooral de Koorts-bast behoort; gelyk ook opwekkende, hartſterkende, verwarmende, prikkelende, aangename geneesmiddelen en ſpeceryen; en verders al wat de ſterke ontlastingen en vloeijingen in ſtaat is tegen te gaan en te doen ſtillen; komende hier weder het wys en voorzigtig beleid van eenen Geneesheer zeer te pasſe, om niet van het een uiterſte in het ander te vervallen: het geen hier ook allernoodzakelykst moet geſchat worden is, dat de geest en het lighaam der vrouwen door eenen verkwikkenden ſlaap, op een gemaklyke, zagte, koele en ruime legerſtede in een ruim en fris vertrek geplaatst, tot rust gebragt worden. Men moet ook zorg dragen de vrouwen in zulk een geval niet te vermoeyen door het dikwyls onderſlaan en verwyden der uit-

wen-

wendige teeldeelen, door ze te doen ſtaan, wandelen of dringen, dewyl in deze omſtandigheden zulk een behandeling geheel onnut en zeer nadeelig voor de vrouwe moet geagt worden.

§ 100. Niet zelden gebeurt het, dat de ween en naween verzwakken en ſomtyds geheel en al agterwege blyven door zwaare droefheid en angst, door verrasſinge op het horen van een onverwagte droevige tydinge gedurende den arbeid, door eenen zwaaren ſchrik of eenige andere aandoeningen des gemoeds; door eenen langdurigen arbeid zelven, door vrees voor pyn en voor een onguntige uitkomst. In zulke gevallen moet men zyn best doen om de ween weder op te wekken, en op die wyze den arbeid en de verlosſing zoeken te bevorderen door de vrouwen te vertroosten, haar moed in te boezemen, of zulks door Vrienden, Nabeſtaanden, of andere daar toe bevoegde luiden te laten verrigten; door tegenſtrydige gemoeds aandoeningen by dezelven te verwekken: by dusdanige gelegenheden moet men verders zyne toevlugt nemen tot het gebruik van vervrolykende, geestopwekkende, hart-ſterkende en verdo-

vende geneesmiddelen, tot een ruime aderlating by bloedryken, tot zagtprikkelende lavementen by vrouwen, die binnen kort geenen ſtoelgang gehad hebben; als ook tot prikkelende, verwarmende geestryke middelen, by logge trage en koude geſtellen; en eindelyk moet men de lyderesſe rust van geest en lighaam zoeken te verſchaffen.

§ 101. Zoude 'er ook niet een pyngevoellelooshéid, zoo ik my dus uitdrukken mag, of een gebrek van aandoenelykheid voor die oorzaken, welken gemeenelyk in natuurlyk en wel geſtelde lighamen pyn verwekken ſomtyds plaats kunnen hebben? veelligt, zouden nauwkeurig oplettende Waarnemers zulks niet zelden ondervinden; welk toeval als een ziekte, ja zelf als een zeer gevaarlyke ziekte, van het voelend vermogen behoort aangemerkt te worden, vermits volgens het zeggen van HIPPOCRATES (*Coac. Prænot. Libr.* 3. *cap.* 5) zonder pyn te baren zeer gevaarlyk is: de baarmoeder immers zoude in dit geval of in haar geheel of ten deele zonder gevoel kunnen zyn, door dat de zenuwen die dit ingewand gevoelig maken nu gedrukt, verſtompt of gantsch

gantsch vernield zyn door het een of ander inwendig gezwel, door een ontledinge ofte breuk, door een kneuzinge, wonde, verstervinge: dit toeval zoude ook plaats kunnen hebben uit hoofde van een ziekelyke gesteldheid in het hersfenstel, waar door het gevoel in het geheele lighaam vernietigd word, gelyk in beroertens, slaapkoortzen, vallende ziekte, ylhoofdigheid enz. geschiedt: als mede wanneer de levenskragten en de omloop van het bloed allergeringst en byna geheel te niet zyn, zoo als in een uittermate zwakheid, flaauwte, bezwyminge: HARVEUS verhaalt dus (*Harvey of generation*) van een jong vrouwsperfoon, dewelke in bezwyminge en als in een slaapziekte gedurende haaren arbeid gevallen zynde, al slapende en buiten haar weten, van een levend kind verloste: meer dergelyke gevallen worden by de schryveren gevonden van vrouwen, die, zonder eenig gevoel of bewustheid 'er van te hebben, verlost zyn: mogelyk hebben zig die vrouwen welken men voorgeeft, dat na haaren dood verlost zyn, in dien toestand bevonden, zynde dus maar in schyn en niet in der daad dood geweest,

dewyl iemand, die in een zwaare bezwyminge legt, geheel zonder gevoel en beweginge en dus aan eenen dooden zeer gelyk is.

§ 102. Mogelyk zal men uit dusdanige gevallen al weder tegenwerpingen te berde brengen tegens de nuttigheid en de noodzakelykheid der waare ween; dan hier omtrent dient men optemerken, dat uit het geen zeldsaam voorkomt geen algemeene gevolgen behoren getrokken te worden; en dat de voorgemelde gevallen, zoo niet altoos, ten minste dikmaals dodelyk zyn geweest; als wanneer het hulpmiddel veel erger dan de quaale zyn zoude, 't geen de ongegrondheid dezer tegenwerpingen betoogt; dan dit in het voorbygaan.

§ 103. De Pyngevoelleloosheid moet men pogen te verdryven door die hinderpalen uit den weg te ruimen, en die ongemakken te genezen, die als een plaatselyke oorzaak de teeldeelen van haar gevoel beroven; door geneesmiddelen tegen die ziektens van het hersenstel aan te wenden, die het gantsch lighaam gevoelleloos maken; en door het opwekken, herstellen en versterken der levenskragten.

§ 104 Het

§ 104. Het geen tot dus verre aangaande de al te zwakke ween gezegd is, kan men insgelyks toepassen op de ween die al te traag zyn en niet kort genoeg op een volgen; nademaal het meest al dezelfde oorzaken zyn die de ween en verzwakken en vertragen. De ween kunnen ook trager op elkander volgen, wanneer derzelver oorzaken niet by aanhoudenheid of lang genoeg agter een werkende blyven, zoo als wanneer (om een voorbeeld ter opheldering by te brengen) in het begin des arbeids de wateren ten eenen maal wegvloeyen; want dan zyn 'er geen watervliezen die den gevoeligen baarmoeders mond by aanhoudenheid blyven uitzetten, en 's kinds hoofd is nog niet laag genoeg om zulks te verrigten

§ 105. Ter aanwakkering dezer vertraagde ween moet men in het algemeen denzelfden weg inslaan, die te voren ter versterking der al te zwakke ween is aangewezen; men moet ook (om by het voorgemelde voorbeeld te blyven) ingeval de watervliezen te vroegtydig gescheurd zyn, en vooral zoo 'er zig eenig ander deel dan 's kinds hoofd voordoet, als wanneer 'er zelden een

of verwydend watergezwel voorkomt; de keering van het kind in het werk ſtellen: om verdere uitweidingen te vermyden zal ik geen andere oorzaken van vertraagde ween opgeven.

§ 106. Schoon ik tot nu toe alleen van zwakke en trage ween geſproken, en zoo zeer van geen zwakke nog trage naween in het byzonder gewaagd hebbe, ben ik evenwel van gevoelen, dat dezelſde hulpmiddelen, die by de ween te pas komen, ook in veele gevallen ten voordeele van naween, naar vereisch van zaaken, en naar dat zig verſchillende omſtandigheden opdoen, kunnen aangewend worden: zoo dat in het voorgaande en in het vervolg de naween zoo wel als de ween bedoeld worden.

§ 107. Uit hoofde dat de waare ween en naween ſomtyds te ſterk zyn en door haare hevigheid de vrouwen merkelyk kunnen benadeelen, door dezelven tot al te ſterke pogingen en dringingen te noodzaken, door ſtuiptrekkingen, ylhoofdigheid, razerny, vloeijingen enz. te verwekken; verſcheuringen, ontſtekingen, verſtervingen te veroorzaken, moet men gewapend zyn om dit geweld der ween te keer te kunnen gaan.

§ 108. By

§ 108. By het nasporen der oorzaken van de al te sterke ween ontdekt men, dat gemeenelyk omtrent dezelven het tegendeel plaats hebbe van het geen de al te slappe ween veroorzaaken: dus kunnen een al te groote aandoenelykheid, teergevoelig- en beweegvaardigheid, een fyn- en vlugheid van zintuigen, een gespannenheid en grooter veerkragt van vezelen, een fyn- en teerheid derzelver, een snelle omloop van het bloed, voorschikkende oorzaken van dusdanige al te hevige ween zyn: om welke reden men dezelven in het algemeen het meest zal aantreffen by zeer jonge vrouwen van een ligt aandoenelyk gestel, in een warme lugtstreek wonende, keurig en lekker etende, ja somwylen by die al te weinig eten, en te zeer op haar diëet leven, weinig lighaams oeffening doen, aan heete, koortzige ontsteking - ziekten onderworpen, en kregelig, ligt geraakt van geest zyn: de zwangerheids staat en de byzondere aart en gesteldheid der teeldeelen zetten alle deze algemeene oorzaken meer kragts by, en bepalen dezelven meest tot de teeldeelen; indien hier nog bykome een eng of mismaakt bekken, een groot hoofd

hoofd van het kind, een schierlyk voortvarende arbeid, een eerste verlossing, zal de zwarigheid en het gevaar ook in evenredigheid aangroeyen: het is daarenboven zeer bekend, dat sommige menschen door de geringste pynverwekkende oorzaken allergeweldigst aangedaan worden, en anderen weder alleen door byzondere pynverwekkende oorzaken verschrikkelyke toevallen krygen, 't geen men aan een *idiosyncrasia* of byzondere geaartheid moet toeschryven.

§ 109. Na dat men zig eens bepaald zal hebben omtrent deze oorzaken der al te hevige ween en naween, zal men met gemak een geschikte genezings wyze ontdekken, en bevinden, dat ontlastende, verkoelende, weekmakende, bevogtigende, verdunnende en de pyn eenigermate verstompende middelen hier meest altoos van nut zullen zyn: dus kan men zig ter bereiking van dit oogmerk bedienen van ruime aderlatingen, verkoelende, verzagtende darm - en moerspuitingen, damp- en waterbaden, olyagtige vettige smeringen; inwendig van zagte salpeterige amandel melken, gematigde bereidsels van het heulsap; om

om kort te gaan, men zal zig het best bevinden by een verkoelende en ſtrenge levenswyze, ruime en koele legplaatſen, rust, zagten ſlaap, bedaardheid van geest, toegevendheid, inwilliging, vermyding van hevige gemoeds aandoeningen, zoo als zeer groote onverwagte vreugd, gramſchap, toorn, ſchrik. Alle uitwendige prikkeling, door het dikwyls onderſlaan en rekken der teeldeelen veroorzaakt, is hier ook zeer nadeelig, vermits deze deelen veel eer behoren gekoesterd, verzagt en onderſteund te worden, vooral op het laatst van den arbeid, wanneer, alles gelyk geſteld zynde, de waare ween het hevigſte zyn: om dezelfde reden moet men de Lyderesſe nu ook alle ſterke persſing en dringing verbieden; het ſtaan, wandelen, vroegtydig op het kort bedde leggen ontzeggen; dezelve door zedekundige en Godvrugtige vertroostingen en aanmoedigingen geduld en lydſaamheid laten inboezemen; en voor 't overige alle ziekten en toevallen, die uit de hevigheid der ween voortſpruiten, tragten voor te komen, en naar hunnen byzonderen aart zoeken te genezen.

§ 110. Al het geen de hevigheid der

waare ween zal verminderen, zal insgelyks te wege brengen, dat zy minder kort op elkander volgen, en de arbeid dus langſamer voortga, de teeldeelen meer trapsgewyze uitgezet en zoo ligt niet verſcheurd worden, en dat een zware bloedſtorting nog omkering der baarmoeder zoo menigmalen niet voorvalle: ſtil te bedde te leggen, weinig te dringen, geen warme nog verhittende dranken te gebruiken, de vrouwen zeldſaam te onderſlaan, de uitterlyke ſchaamdeelen op haaren tyd te onderſteunen, zonder ze te rekken of te verwyden, is al wat men ter vertraging der waare ween met eenige vrugt kan verrigten: zyn de eerſte naween al te hevig en kort op een volgende, dan moet men geen moeite doen om den moederkoek ſchierlyk te laten afkomen, maar men behoort hem langſaam van zelf te laten uitzakken, en de vrouw daar toe tot geen dringen aantezetten, nog haar te laten niezen, hoesten, in de vuist blazen enz. Zoo de volgende naween te hevig waren, of te kort op elkander volgden, moet men de kraamvrouwen rust van geest en lighaam bezorgen, in een ſtil vertrek koel en gemaklyk laten leg-

leggen, en haar een verkoelend pynſtillend middel voorſchryven.

§. 111. Hier mede oordeel ik over het beſtieren der waare ween en naween, het zy dezelven te ſlap of te traag, te ſterk of te ſnel waren, uitvoerig genoeg gehandeld te hebben: nu zal ik de wyze op welke men ze zal kunnen bevorderen, of van een kragtdadiger uitwerkinge doen zyn, vervolgens aantonen.

§. 112. De bevordering der waare ween kan te pasſe komen, het zy dezelven te ſlap of te traag, te ſterk of te ſnel zyn, ja zelf wanneer zy een allergunstigſte gematigdheid bezitten; en ſchoon deze bevordering in moeyelyke en tegennatuurlyke verlosſingen het allernoodzakelykst zy, zoude men nogthans over onkunde, verzuim en nalatigheid met regt mogen beſchuldigd worden, indien men in alle natuurlyke en voorſpoedige verlosſingen, alleen de rolle van aanſchouwer en byſtander wilde ſpelen, en niet den pligt van helper en raadgever wilde waarnemen. Dit onderwerp zal ik niet zeer breedvoerig verhandelen, maar kortheids

heids halve het hoofdzakelyke alleen aanroeren.

§ 113. Om de waare ween en naween te bevorderen, of om dezelven kragtdadiger uitwerkingen te doen voortbrengen, moet men al het geen de gevolgen van deze uitwerkingen kan veranderen, alle weerstand, zoo wel van den kant van de moeder als van den kant van het kind voortkomende, zoeken uit den weg te ruimen en te boven te komen: om hier in gelukkig te slagen behoort men zelfs in eenen allernatuurlykften arbeid de volgende maatregelen by wyze van voorzorge in agt te nemen, op dat dus zoo wel de oorzaken als de uitwerkfelen der waare ween en naween zoo min verhindering als mogelyk is ontmoeten, in het volbrengen der verlossinge, en op dat deze met de minst mogelyke pyn voor de vrouwe geschiede.

§. 114. Bespeurt men dat een hoog zwangere vrouw binnen kort in arbeid zal raken, dan moet men haar aanraden zig los en gemaklyk te kleden, zig van vaste, zwaare, moeyelyk te verteren spyzen te onthouden, dunne lig-

ligte dranken te gebruiken, ſomtyds van een aangenaam hartſterkend middel in te nemen, en voor al haar water nog afgang niet op te houden; dikwyls kan men haar met nut een eenvoudig klyſteer zetten, waar door men ruimte in het bekken verkrygt, en de zindelykheid grootelyks bevordert; by volbloedigen is het aftappen van eenige oncen bloeds voordeelig; men kieze daarna die plaatſing en ligging uit, dewelke voor de vrouw het gemakkelykst en voor de omſtandigheden van haaren arbeid het gunstigst is; hier te lande en by luiden van geenen zeer grooten ſtaat is het zoo genaamd kort bed zeer in gebruik; het zelve wel gemaakt en bezorgd zynde is niet af te keuren, zoo men 'er de vrouwen niet al te vroeg, maar alleen op het eind van haaren arbeid laat opleggen; men ſchikke zig voor het overige hier omtrent naar de gewoonte des lands, naar de ruimte van het vertrek en naar de omſtandigheden der lyderesſe. Den arbeid reeds wat gevorderd zynde, en de ween beginnende ſcherp te worden, waarſchouwt men de vrouw van haaren adem niet met ſnikken te haalen, maar te dringen

als of zy wilde afgaan: ook is het nuttig dat 'er een vast en ſtevig lighaam zy, waar tegen de vrouw haare voeten aandrukke, hierom kan zy nu en dan haare ween ſtaande doorſtaan: door het drukken tegen haare knien tragt men die te onderſteunen, 't geen de werkingen des middelrifs en der buikſpieren bevordert: men bezorge haar ook het een of ander onbeweeglyk en weerſtand biedend lighaam, 't geen zy met haare handen omvatten en waar aan zy trekken kan; men moet haare lenden onderſteunen door 'er iets hards en onbeweegbaars onder te leggen, of men ligte de vrouw op gedurende de ween door middel van een ſervet overdwarsch onder haare lenden geſpannen; het kan nog van grooten dienst zyn, dat men den geest der barende vrouwe gerust ſtelle, haar door goede hoop opbeure en aanmoedige; dat men van haar alle hevige en onaangename gemoeds aandoeningen verwydere, haar door ligt te verteeren voedſel onderſteune, en door eenen zagten ſlaap tragte te verkwikken: het onderſlaan behoort op een zagte wyze en niet te dikwyls te geſchieden; en men drage zorg van het

lam-

lamvogt in een komme of bekken te ontfangen, om het linnen zoo veel mogelyk droog en zindelyk te houden: op het laatst des arbeids behoort men de ſcheede en uitterlyke teeldeelen te beſmeeren, zagtelyk te verwyden, het ſtaartbeentje agterwaards te voeren, en en den bilnaad te onderſteunen. Wanneer nu het Kinds hoofd zoo verre door de laatſte ween gevorderd is, dat men het zelve met de handen vatten kan, moet men het van de eene zyde naa de andere zagt bewegen, en gedurende een wee voor- en neerwaards trekken, om dus de ſchouders en de rest van het lighaam te doen volgen; indien de ſchouders eenigen weerſtand boden, moet men dezelven tragten te ontwikkelen: door deze en ſoortgelyke behandelinge zoekt men den arbeid en de gevolgen der waare ween (§ 68.) te bevorderen, en de ween zoo min ſmertelyk en langdurig voor de vrouwen te doen zyn als maar eenigzins geſchieden kan; ter bereiking dezer verſcheidene oogmerken, moet ik nog afzonderlyk aanwyzen, hoe men het gemaklykst de hinderpalen en den weerſtand, welken de barensween, zoo wel

door de deelen der moeder als door die van het kind, in haare werkinge ontmoeten, zal kunnen uit den weg ruimen en te boven komen: in dit even als in het vorige zal ik kort zyn, en het voornaamste alleen met één woord aanduiden.

§ 115. Indien de styf- en onrekbaarheid des baarmoeders mond, der heilig en zitbeens banden, der scheede of des scheede monds oorzaak is, dat de vrouwen de ween langer agter een en dikwylder uitstaan, dan anderzins vereischt zoude worden, moet men deze deelen door dampbaden, door zagte besmeringen met olie of pomade en door gematigde uitrekkingen gedwee en rekbaar maken: zyn het de watervliezen die door hunne taaiheid de vrouwen dus lang vrugteloze ween veroorzaken, dan moet men deze vliezen geduurende een sterke wee breken, waar op men somtyds de verlossing oogenblikkelyk zal zien volgen; dan zulks ontydig, buiten noodzakelykheid of uit ongeduld te verrigten, kan zeer nadeelige gevolgen na zig slepen.

§ 116. Somwylen zyn het de verscheidene scheefleggingen der baarmoeder,

der; die de vrouwen dus veel pyn nutteloos doen lyden; zulks door het onderslaan, uit de gedaante des buiks en uit meer andere tekenen bespeurende, zal men de vrouwen in verscheidene leggingen doen plaatsen, naar de verschillende soorten van scheefleggingen der baarmoeder; men zal derzelve mond in den as des bekkens zoeken te brengen en den buik door een laken of servet ondersteunen en opligten, zoo hy zeer vooroverhangt.

§ 117. Harde opgehoopte uitdygselen in den endeldarm, of opgehoude pis in de waterblaas kunnen somtyds de ween in haare uitwerkinge hinderlyk zyn; men zal die door een darmspuiting doen ontlasten, en de pisblaas door den pisontlaster ledigen.

§ 118. Zoo de barende vrouw eenen breuk hadde, waar door zy verhinderd wierd van genoegsame dringingen en pogingen te doen, moet men het door den breuk uitgezakte deel weder naa binnen tragten te brengen, en het zelve door een ondersteuninge met de vlakke hand of het aanleggen van een verband laten binnen houden.

§ 119. Plaatselyke ongemakken in

de baarmoeder en ſcheede, in den baarmoeders - en ſcheede mond, in den endeldarm, de blaas of het bekken, zoo als zyn toegroeijingen, vastgroeijingen, vernaauwing, ontſteking, ontvelling, uitzakking, gezwellen, beenige en andere uitwasſchen, aanbeyen, ſteen in de blaas, ziekten en wanſtaltigheden die geheel en al van de zwangerheid en van den arbeid onafhanglyk zyn, kunnen, alleen door de uitwerkingen der waare ween en de gevolgen daar van te verhinderen, den arbeid vertragen: dezen moeten allen volgens de Konstregelen in die verſchillende ongemakken, ziekten en gebreken te paſſe komende, tegengegaan, genezen en verholpen worden: hier langer over uit te weiden laat myn beſtek niet toe; voor dat ik 'er evenwel van afſcheide, zal ik een oogenblik op het ſtuk der klemmingen ſtaan blyven.

§ 120. Wanneer het bekken van de barende vrouwe qualyk geſteld, mismaakt, te klein of te eng is, of als het hoofd van 't kind te groot is, kan het zelve op verſcheidene wyzen tusſchen de beenderen van het bekken geklemd raken, zonder uitgedreven of te

rug gebragt te kunnen worden, vooral wanneer het hoofd niet wel geplaatst voorkomt; deze hinderpaal is oorzaak, dat de waare ween by herhaling en langen tyd te vergeefsch uitgeſtaan worden: in zulk een geval moet men van de groote Handwerken der Vroedkunde gebruik maken en zig van de Konstwerktuigen bedienen, onder dewelken de regte en kromme tang van den Heere SMELLIE wel het meest uitmunt.

§ 121. De quade plaatſingen van 's kinds hoofd, en die leggingen van het kind, waar in zig eenig ander deel deszelfs aanbied dan het hoofd, zyn ook meer of min hinderlyk voor de verre uitwerkingen der waare ween, vooral zoo zulks in een al te eng bekken voorvalt; in dusdanige omſtandigheden zal men meestentyds, alleen door het kind te keren, eenige hulp kunnen toebrengen: over de manier en den tyd op welken deze bewerking het gemaklykst en veiligst kan verrigt worden, leze men de Vroedkundige Schryvers na.

§ 122. Het is niet volſtaande dat men alles aangewend hebbe om de vrou-

wen zoo min onnutte waare barens-ween te doen lyden als mogelyk geweest is, 'er zyn nog waare Naween die moeten bevorderd worden, op dat de vrouwen dezelven niet te vergeefsch en langer dan noodzakelyk is uitſtaan; zulks kan geſchieden, zoo wel omtrent de eerste als omtrent de volgende waare Naween: met dit inzigt moet men de Kraamvrouwen, na dat zy van haar kind verlost zyn, een oogenblik rust en een zagte en gemaklyke legging bezorgen: men doet vervolgens onderzoek, hoe verre de Koek gevorderd zy; men betast ook den buik, om door deszelfs bekleedſelen heen te kunnen weten hoe verre zig de baarmoeder ſamentrekke; men vryft den buik zagtelyk, men onderſteunt de baarmoeder, en men voert ze zagtjes met de linkerhand neerwaards, of men laat zulks door eenen helper verrigten, terwyl men met de regterhand een weinig aan den ſtreng trekt, en de vrouwen aanzet, om als zy geringe pyn of naween gevoelen, matig te drukken, even of zy afgaan wilden; beſpeurt men dat de Koek met zyn middelpunt voor den lyfmoeders mond legge, en dezen zeer

zou-

zoude moeten verwyden om 'er door te kunnen glyden, dan zal men met éénen of twee vingeren van de regterhand een der boorden van den Koek vatten en voorzigtiglyk door den baarmoeders mond uithalen, waar na men de vliezen omvattende, die ook in hun geheel zoekt te laten volgen.

§ 123. Op dat de vrouwen door de volgende waare naween niet vrugteloos afgemat worden, zal het ter bevorderinge derzelver ſtrekken, dat men op den buik der kraamvrouwen, op de plaats alwaar men de baarmoeder voelt, eenige feitels of zagte luren vier- of agt- dubbeld gevouwen legge; en de vrouwen dwarsch om het lyf een laken ſlaa, dat men over de feitels matig ſtyf toehale en vastſpelle; dat men verders de eerstverloste kraamvrouwen onderrigte, dat wanneer zy deze volgende naween gevoelen, zy zagtelyk dringen, even of zy een gemaklyken ſtoelgang ſtonden te hebben; en eindelyk dat men haar aanzette om binnen korte uuren haar water te lozen, en het kind aan de borst te leggen: men late ze ook iets verkwikkends

gebruiken, en men rade ze aan van zig aan den ſlaap over te geven.

§ 124. Al het geen ik nopens de wyze van beſtieringe en bevorderinge der waare barens- en naween te zeggen hadde, voorgedragen en dus het ſtuk der waare ween en naween myns dunkens geheel afgehandeld hebbende, begeef ik my tot de beſchouwing der valſche ween, 't welk het onderwerp van het volgend hoofdſtuk zal uitmaken.

TWEEDE HOOFDSTUK.

§ 125. Op meer dan één plaats van het voorgaande hoofdſtuk hebbe ik de waare ween en naween als heilzame ſchoon pynelyke aandoeningen beſchouwd, waar door de wyze Natuur de zwangere en barende vrouwen op het ernſtigst van het gevaar van haaren toeſtand verwittigt, de baarmoeder en het gantſche lighaam dwingt alles te berden te brengen, wat tot afwering van dat gevaar ſtrekken kan; en door middel van welken zy de baarmoeder zelve tot ſamentrekking opwekt, en gelegenheid geeft zig van de

in

in haar beſlotene lighamen te ontlasten. Dan de wyze Natuur dwaalt wel eens van den goeden weg af: men heeft met my hier vorens reeds gezien, dat deze waarſchuwende en opwekkende aandoeningen ſomtyds of al te geweldig of al te gering, ja ſomwylen vrugteloos zyn. Dat de Natuur, ſchoon met een ſchynbaar goed inzigt, nu en dan onbevoegde middelen aanwendt, en haar oogmerk door de werkinge van deelen, die daar niet toe geſchikt zyn, zoekt te bereiken, zal ik in dit tweede en laatſte hoofddeel dezer beſchouwinge trágten aan te tonen; de reden van deze misvattinge der Natuur vervolgens ontvouwd, en het quaad 't geen 'er uit voortſpruit aangewezen hebbende, zal ik my eindelyk onderwinden eenen voorzigtigen Vroedkundigen zynen pligt voor oogen te ſtellen, en te betogen, dat die hier in niet beſtaa, dat hy vol verbaasdheid de misſlagen der Natuur beſchouwe, maar in tegendeel dat hy haar weder op den regten weg zoeke te brengen, en de ſchade door haare feilen veroorzaakt herſtelle. Tot dat einde zal ik een bepaling der valſche ween opgeven, de-

zel-

zelven verdeelen opzigtelyk den tyd waar in zy voorvallen, haaren loop en aart beſchryven, derzelver uitwerkingen en ſchadelykheid kenbaar maken, en ten laatſte aanwyzen hoe men dezelven best zal kunnen tegengaan en doen verdwynen. Ik beginne dan met de valſche ween in het algemeen te bepaalen.

§ 126. Die ongeregelde, zig verheffende, dog niet geheel afgaande pynen, dewelken zwangere vrouwen ſomwylen in den buik gewaar worden, gedurende welken de baarmoeders mond krampagtig toegetrokken, en 'er niets uit dit ingewand ontlast wordt, noemt men Valſche Ween.

§ 127. Even als de waare laten zig ook de valſche ween zoo wel voor als na de verloſſing gevoelen, waarom zy insgelyks een onderdeeling ondergaan moeten betrekkelyk den tyd wanneer zy zig openbaren, te weten in eigenlyk zoo genaamde valſche ween, en in valſche naween; waar van de eerſten zig voor de verloſſing, en de laatſten zig na dezelve opdoen, in welke order ik ze verders in haaren aart, loop enz. zal beſchouwen.

§ 128.

§ 128. Verscheidene eigenaartige verschynselen onderscheiden de valsche ween van de waaren: in geenen bepaalt zig het pynelyk gevoel meest in den buik en omtrent den ingang of de bovenste engte van het kleine bekken, strekt zig niet naa het schaam- en heiligbeen, naa de scheede en verdere uitterlyke teeldeelen, nog naa de liezen, nog het binnenste der deien uit, maar gaat even als met een omgekeerde beweginge uit den buik naa de lenden te rug: een ander teken van onderscheid is, dat de valsche ween, schoon zy van een genoegzame sterkte zyn, schoon de bodem en het lighaam der lyfmoeder zig sterk samentrekken, 't geen men met de hand op den buik te leggen vooral by magere vrouwen kan gewaar worden; en schoon het maaksel van het bekken, en de toestand der uit-en inwendige teeldeelen wel gesteld, en 's kinds legging en voorkomen goed zy, egter vrugteloos zyn, te vergeefsch en nutteloos geleden worden, zonder aan het oogmerk van waare ween te voldoen; want als men gedurende dezelven de vrouwen onderslaat, bevindt men de scheede droog, zonder dat 'er

die

die affcheiding van flym plaats hebbe, die altoos de waare ween verzelt; de lippen des baarmoeders mond vindt men dik, ftyf en hard; de mond zelf is ingetrokken en gefloten; 'er doet zig aan den vinger van den onderzoek doende Vroedkundigen geen gefpanne watervlies, geen kinds hoofd, nog eenig ander gehouden deel van de baarmoeder voor; hy befpeurt ook niet, dat ftaande deze valfche ween de baarmoeder nog de vrugt in de fcheede nederzakke; waar uit men dan den aart der valfche ween ontdekt: derzelver loop nu is op de volgende wyze ingerigt: zy ondergaan geen volkomene tusfchenpozingen, zoo dat de vrouwen, die dezelven uitftaan, nooit geheel en al vry van pyn zyn; deze valfche ween zyn aan verheffingen onderhevig, en dus op den eenen tyd heviger dan op den anderen, latende zig egter altoos meer of min gevoelen. De vrouwen, die 'er dikwyls mede gequeld zyn, klagen dat de valfche ween iets alzoo hevig en fnydend in zig hebben als de waare ween, en gemeenelyk pynelyker en onlydelyker zyn dan dezelven; en den pols dezer vrouwen vindt

men

men gedurende dien tyd ſnel, klein, trillende en ingetrokken.

§ 129. Eenigen tyd voor dat zig de waare arbeid openbaart, laten zig de valſche ween gevoelen by die vrouwen, die 'er meest yder reis dat zy zwanger zyn mede geplaagd worden: het gebeurt ook ſomtyds, dat in het begin van eenen waaren arbeid nu eens waare dan weder eens valſche ween beſpeurd worden, die elkander opvolgen en als in één lopen; men noemt dezen gemengde, twyffelagtige en omſlaande ween. De valſche ween behouden ſomtyds de overhand, ſomwylen gebeurt het tegendeel; in het eerſte geval houdt de arbeid geheel op; daar in het laatſte de vrouw waarlyk in arbeid geraakt. Zoo by alle die verſchynſelen nog bykomt, dat zoo een vrouw niet op haare rekening is, word men zoo veel te meer in het denkbeeld geſtyfd, dat zy valſche ween uitſtaat.

§ 130. Wanneer 'er zig na de geboorte van het kind, by aanhoudenheid, dog ook met verheffingen, onregelmatige pynen in den buik openbaren, door de ſamentrekkinge der baar-

moe-

moeder en de krampagtige toesluitinge van haaren hals veroorzaakt, zoo dat 'er nog nageboorte nog kraamzuiveringen ontlast worden, lyden de kraamvrouwen valsche naween.

§ 131. Deze openbaren zig zoo wel voor als na het afkomen des koeks, zoo dat zy niet ongerymd in Eerste en in Volgende Valsche naween onderscheiden worden; de vrouwen gevoelen dezelven insgelyks in den buik en omtrent de bovenste engte van het kleine bekken, zonder dat zy zig ook neerwaards naa de uitterlyke teeldeelen uitstrekken. Staande deze valsche naween vindt men ook den baarmoeders inwendigen mond en hals gesloten, hard en toegetrokken; nog de baarmoeder nog het geen 'er in besloten is, wordt naa beneden gevoerd, maar in tegendeel opwaards getrokken. Allergeweldigst en smertelykst zyn deze valsche naween; gedurende dezelven ontlast zig de geslote lyfmoeder nog van de nageboorte nog van eenige vliezen nog van bloedklonters.

§ 131* Niet onduidelyk blykt hier uit de overeenkomst die 'er is tusschen den aart der valsche naween en die der

val-

valſche ween, even als ik te voren (§ 33) te kennen gegeven hebbe, dat de aart der waare naween niet van die der waare barensween verſchilde; waarom dan ook deze pynelyke aandoeningen alleenlyk valſche naween genaamd worden, om dat zy na de geboorte van het kind de vrouwen vrugteloos pynigen. Men wordt ook, zoo ik oordeele, uit het voorgemelde overtuigd, dat de voornaamſte zitplaats der valſche ween en naween ten allen tyden in de baarmoeder en vooral in derzelve hals en mond gelegen zy, die zig van daar door middel der medegevoeligheid ſomtyds tot ſommige nabygelegene deelen uitſtrekt.

§ 132. Hoe gemaklyk te onderſcheiden deze valſche ween en naween ook zyn, worden zy nogtans dikmaals met die kolykpynen en krimpingen in den buik verward, waarmede de zwangere en kraamvrouwen niet zelden geplaagd worden, zoo als ik reeds (§ 22) met weinige woorden te kennen gegeven hebbe; welke krimpingen dan eens één en dezelfde plaats in den onderbuik blyven beſlaan, dan weder wyd en zyd omzwerven; men beſpeurt niet

dat zig de lyfmoeder gedurende dezelven ſamentrekke ; want de hand op den buik plaatſende voelt men de baarmoeder werkeloos en niet hard omtrent haaren bodem en lighaam ; en de vrouw onderſlaande vindt men den lyfmoedersmond in het geheel niet toegetrokken nog hard : dus brengen deze krimpingen geen verandering hoe genaamd te weeg nog in het lighaam nog in den mond der baarmoeder ; ondanks derzelver hevigheid wordt de pols niet ſneller nog ſterker, maar veel kleinder en meer ingetrokken ; de vrouw word niet hoog van kleur zoo als onder de waare ween, zy vindt zig ook niet genoodzaakt tot dringen ; ſomwylen geraakt zy van zelv aan den afgang, waar door deze kolykpynen verminderen of geheel verdwynen.

§ 133. Tot haare oorzaak erkennen deze krimpingen in den buik uitzettingen, opſpanningen in de darmen, en prikkelingen in deze deelen, voortſpruitende uit quade ſpysverteringen, gistende drekſtoffen, verzamelinge van lugt of winden, ophopinge van oude verharde uitdygſelen, belette ongevoelige uitwaasſeminge, drukkinge van de baarmoeder op de uitge-

gezette maag en darmen: na de verlossing worden deze kolykpynen veroorzaakt door de ruimte, die 'er dan eensklaps in den buik ontstaat, als ook door dat de darmen door de uitterlyke bekleedselen en buikspieren nu niet zeer ondersteund zynde, door de uitwendige lugt en toevloeijende vogten uitgezet worden.

§ 134. Deze krimpingen, waar over de vrouwen, op verscheidene tyden der zwangerheid, voor- onder-en na den arbeid klagen, verwekken krampagtige samentrekkingen, vernaauwingen, toesluitingen der darmen, somtyds opgestopten of beletten afgang en windlozing; verhinderen de ademhaling, door de samentrekking van het middenrif en de buikspieren, die de pyn in de darmen vermeerdert, te beletten.

De ondervinding leert, dat sommige vrouwen met deze krimpingen gequeld worden, als zy waarlyk in arbeid zyn en waare ween lyden; anderen worden te gelyk met deze buikpynen en met valsche ween geplaagd: de kolykpynen een weinig lang aanhoudende verwekken niet zelden valsche ween en naween, zoo dat het somtyds ongemak-

lyk valt de verſchynſelen van de éénen van die der anderen te onderſcheiden, waarom zy beiden de oplettendheid van eenen kundigen Waarnemer dubbel verdienen.

§. 135. Door matigheid in ſpys en drank, door eenen dagelyksen afgang, door gematigde lighaams beweginge, door het vermyden van koude te vatten, door by tyds een darmſpuiting te laten zetten, kan men deze kolykpynen voorkomen; en door verzagtende, windbrekende en pynstillende geneesmiddelen zal men dezelven best doen verdwynen.

§ 136. Van de kolykpynen, die my eenige oogenblikken bezig gehouden hebben, afſtappende, vatte ik het ſtuk der valſche ween weder by de hand, om derzelver oorzaken kortelyk voor te ſtellen, van voornemen zynde hier weder alles, zoo veel mogelyk, tot een verſtaan-en bevatbare eenvoudigheid en beknoptheid te brengen.

§ 137. De voorſchikkende oorzaken der valſche ween en naween zyn, even als ik van de waare ween en naween (§§ 41. 42.) gezegd hebbe, de ge-

voelig-

voeligheid der pyn lydende deelen; als mede de ſtaat waar in zig een zwangere en eerst verloste vrouw bevindt.

De gelegenheid gevende oorzaken zyn mede in beide gevallen voor een gedeelte dezelſden, dewyl 'er in het een zoo wel als in het ander (§ 53.) een ſterke ſamentrekking van den bodem en het lighaam der baarmoeder; en een drukking, ſpanning, terging, prikkeling van den zeer teergevoeligen baarmoeders mond door de verſcheidene lighamen die ontlast moeten worden, plaats heeft: dan het voornaam onderſcheid beſtaat hier in, dat de valſche ween en naween met een tegennatuurlyke ſterke kramptrekkinge in den baarmoeders mond (§§ 128. 131.) gepaard gaan, geheel en al verſchillende van die heilzame natuurwerkinge, die langſame trapsgewyze verwydinge deszelven, dewelke men gedurende de waare ween en naween beſpeurt (§ 51.). Deze geweldige krampagtige ſamentrekking des baarmoeders mond komt my voor de byzondere- eigenaartige- gelegenheid- gevende oorzaak der valſche ween en naween te zyn: voor eerst, om dat alle bovenmate ſterke kramp-

trekkingen, hevige, onwillige en ongeschikte werkingen der beweegvezelen zyn, dewelken op zig zelven geweldige pyn veroorzaken; ten andere, om dat de byzondere zeer sterke kramptrekking, die alhier plaats heeft, een hardheid, styfheid, onrekbaarheid, vernaauwing en toesluiting in den hals en mond der baarmoeder te weeg brengt, waar door deze hals en mond tegenwerkers van het lighaam en den bodem der lyfmoeder worden, en de lighamen, die in dit ingewand besloten zyn, drukken en prangen, even als zy op hunne beurt door dezelven gedrukt en geperst worden; ten derde, om dat het in den aart der hevige kramptrekkingen in het algemeen legt, de natuurlyke en heilzame ontlastingen (waar onder de baring, het quytworden der nageboorte, en de kraamvloed ook behooren) te beletten en op te stoppen door de monden der ontlastbuizen en ingewanden te sluiten; het geen ook de rede is, waarom de kramptrekking van den mond der baarmoeder insgelyks de geboorte van het Kind, het afkomen der nageboorte en het ontlasten der kraamzuiveringe onmogelyk maakt.

Om-

Omtrent de naaste gelegenheid gevende oorzaak der valſche naween in het byzonder moet men nog aanmerken, dat dezelve beſtaat in de krampagtige toetrekkinge en vernaauwinge van den hals en binnensten mond der lyfmoeder, en in de zeer ſterke ſamentrekkinge van den bodem en het lighaam van dit ingewand ter overwinninge van die krampagtige toeſluitinge van den hals en binnensten mond; welke werking van den bodem en het lighaam der baarmoeder nu zoo veel te geweldiger behoort te zyn, door dien alhier zagte en weeke lighamen moeten uitgedreven worden, die door hunne gedweeheid weinig in ſtaat zyn voor zig zelven den weg te baanen.

§ 138. Zoo min als ik my te voren (§ 40.) met de oorzaken der pyn in het algemeen bezig gehouden hebbe, even zoo weinig zal ik my nu met de algemeene oorzaken der kramptrekkingen ophouden, maar alleen dezelven aanroeren, wanneer ik van de genezings wyze der valſche ween en naween zal handelen, welker uitwerkingen en nadeelen ik nu ga ontvouwen.

§ 139. Wanneer de valſche ween

 hevig

hevig zyn, verwekken zy in het gemoed der vrouwen benaauwdheid, angst, ongerustheid, mistroosting en droefheid, vooral wanneer zy vernemen, dat zy die pynen vrugteloos lyden; even als de waare ween verwakkeren deze valfche ween de levens- en bewegingskragten in het deel 't welk zy aandoen; veroorzaken dus trillingen, fpanningen en fterkere kramp-en famentrekkingen in de baarmoeder en derzelve mond, welken op haare beurt weder als oorzaken van volgende valfche ween verftrekken, waar door den baarmoeders mond hoe langer hoe fterker toegetrokken en gefloten wordende, alle ontlasting uit de lyfmoeder belet, en dus de uitwerking van de famentrekkinge der lyfmoeder, te weten de uitdryving der gehoudene lighamen, geheel en al tegengegaan en onmogelyk gemaakt wordt. De valfche ween vermeerderen ook nog den toevloed en de ophoping van vogten in en omtrent het pynlydend deel, fchoon zy door haaren kramptrekkelyken aart de ontlasting derzelver beletten. Sneller omloop van bloed, hitte, ontfteking enz. zyn mede gewrogten der valfche ween; en

en door de naburige deelen gaande te maken, kunnen zy krimpingen in den buik, darmpynen, afgang, onophoudelyke waterlozing, als mede opſtopping van water en afgang, gelyk ook krampagtige ſamentrekkingen der ſpieren van den onderbuik en ademhalinge verwekken, en de vrouwen dus tot persſen en dringen noodzaken; ja, het geen nog gevaarlyker is, zy veroorzaken door haare aanhoudende terginge en prikkelinge ontydig waare barensween, 't geen dikwyls tot een bloedſtorting, miskraam en vroegtydige verlosſing gelegenheid geeft. Zoo 'er maar weinig lamvogt in het ey beſloten is, kunnen de valſche ween door middel der geweldige ſamentrekkingen der baarmoeder, die zy verwekken, de vrugt ſomtyds zeer benadeelen, derzelve natuurlyke plaatſing in een niet natuurlyke en ongunstige veranderen. Vrouwen die voor de eerstemaal zwanger zyn, en ook wel die meermaals gekraamd hebben, worden door deze valſche ween misleid, verbeelden zig dat zy in arbeid zyn, roepen alle man te ſamen, brengen alles in gereedheid, dringen en persſen geweldig, met in-

zigt van daar door veel te vorderen, vooral wanneer zy door onkundige vrouwen, die men altoos by de hand vindt, daar toe aangezet worden. Dit zyn de voornaamste uitwerkingen en nadeelen der valsche ween voor den arbeid.

§ 140. Indien de valsche ween in het begin van- of gedurende den arbeid ontstaan, matten zy de vrouwen te vergeefsch af, maken dezelven kragteloos van lighaam, ongedurig van geest, weerspannig, ongezeglyk, wanhopend; zy zyn oorzaak, dat de arbeid traag of in het geheel niet vordere, en somtyds 't eenemaal ophoude, zoo dat het Kind niet ter weereld kome, of zoo wel als de moeder zeer veel gevaar lope, en 'er niet zelden het leven by inschiete.

§ 141. Ingevalle de vrouw, na dat zy van haare vrugt verlost is, door valsche naween aangedaan wordt, vallen zy haar, die alreeds door eenen voorgaanden arbeid zeer vermoeid en afgetobd is, allerlastigst; zy beroven haar van alle vreugde en vergenoeginge, doen de toetrekking des baarmoeders mond hoe langer hoe sterker worden,

den, beletten daar door de ontlasting der nageboorte en geven gelegenheid tot doodelyke inwendige vloeijingen, waar door de vrouwen ſchierlyk en op het onverwagtst uit het leven gerukt worden; in die gevallen vindt men immers den binnensten mond der baarmoeder kramptrekkelyk toegetrokken, en alle ontlasting naa buiten geheel en al opſtoppende.

§ 142. De volgende valſche naween die de vrouw in haar kraambedde ondergaat, na dat zy reeds de nageboorte is quyt geraakt, vermoeien en pynigen haar geweldig, benemen haar die aangename verkwikkende en noodzakelyke rust, waarmede een zagte en voor de eerstverloste kraamvrouwen zoo heilzame ſlaap altoos verzeld gaat, en waar door alle kramptrekkelyke bewegingen, alle gemoeds aandoeningen geſtild worden, waar door de al te ſnelle omloop van het bloed bedaard en gematigd, en de afſcheiding van het zog zeer bevorderd wordt. De andere nadeelige uitwerkingen dezer volgende valſche naween komen hier op uit, dat zy, door de kramptrekkingen in den baarmoeders mond te doen ver-

meer-

meerderen, de kraamvloeijing opſtoppen, zwaare inwendige bloedſtortingen, ontſtekingen en meer andere ongeſteldheden in de baarmoeder verwekken; zogkoortzen, zogverplaatſingen, belette pislozing, ſterke afgangen enz. na zig ſlepen.

Door het medegevoel 't welk zy in de naburige deelen opwekken, veroorzaken zy ook kolykpynen, krimpingen in den buik, geweldige brakingen, benaauwdheden en meer andere toevallen.

§ 143. Ten beſluit dezer Verhandelinge is het nodig, dat ik voorts aan de genezinge der valſche ween en naween nog eenigen tyd beſtede, waarom ik nu nagaan zal, op wat wyze en door welke hulpmiddelen men de valſche ween der zwangere- en barende-, als ook de valſche naween der eerst-verloste vrouwen op het ſpoedigst, veiligst en gemaklykst zal kunnen tegengaan en doen verdwynen. Welk' eenen dienst doet die Geneesheer en Vroedkundige dit deerniswaardig gedeelte van het menschdom niet, dewelke het zelve van zulke onnodige ſmarten bevrydt! Dan om hier in wel te ſlagen, moet men al

al weder de oorzaken der valſche ween en naween, nog derzelver uitwerkingen niet uit het oog verliezen.

§ 144. Dewyl nu haare voorname oorzaak in een wezenlyke kramp, ofte in een kramptrekkelyke aandoeninge van de lyfmoeder en vooral van derzelver mond moet gezogt worden, en deze een menigte andere verre oorzaken erkent, zal ook, naar dat die verſchillen, de genezings wyze verſchillend moeten ingerigt worden. Dus wanneer een algemene volbloedigheid in het gantsch lighaam, ofte een plaatſelyke in de vaten der baarmoeder en naburige deelen waarſchynelyk de verre oorzaak der kramptrekkingen en daar uit voortſpruitende valſche ween is, zal men de vrouw het allerbest door een ruime aderlatinge verligting toebrengen, dewelke men naar vereisch van zaken herhalen, en waar op men een verkoelend en verzagtend klysteer kan doen volgen.

§ 145. Indien de krampen en daar uit ontſtaande valſche ween het gevolg zyn van geweldige en onophoudelyke brakingen, van eenen loop of overmatigen afgang, moeten deze ziekten volgens

gens de regels der Geneeskunde behandeld, en de gevolgen daarvan vooral door kramp- en pynſtillende middelen tegengegaan worden.

§ 146. By die vrouwen, dewelken nog op verre na den gewonen tyd der zwangerheid niet uitgedragen hebbende, door valſche ween en valſchen arbeid overvallen worden, komt meestentyds een aderlating, een verkoelend klyſteer, en een kramp- en pynſtillend middel, even als in het vorig geval, te pasſe: daarbenevens moet men zorgvuldig opletten, dat men alle vermoeijing van geest en lighaam en alle poging tot dringen verbiede.

§ 147. Is een pis-opſtopping, door middel der medegevoeligheid de oorzaak der kramp in de baarmoeder en der valſche ween, kunnende de pis zeer ſcherp en in een zeer groote hoeveelheid opgehouden worden, dan moet men zyne toevlugt nemen tot het plaatſen des pisontlasters, die aan de pis een uitlozing zal verſchaffen.

§ 148. Zoo de kramp en haar gevolg de valſche ween haaren oorſprong verſchuldigd zyn aan het lighaams geſtel, 't welk aan zenuw of vrysterziek-

et

te onderhevig is, dan zal men met nut verſterkende, en de zenuwen aangenaam aandoenende middelen kunnen aanwenden, als ook die geneesmiddelen welken de al te groote gevoeligheid van het zenuwgeſtel voor eenen tyd verminderen: de koortsbast, de oranjeſchillen, de ſtinkende gommen, de campher, de bevergeil, de muskus enz. zyn de voornaamſte van dit ſoort: dan het ongemak, 't welk men verhelpen moet, alhier een plaatſelyke kramptrekking der beweegvezelen zynde, zal 'er niets het zelve meer onmiddelyk wegnemen, dan het geen een verlamming, verdoving en gevoelloosheid voor eenigen tyd in het aangedane deel te weeg brengt; dit doen alle verdovende middelen, onder welken 'er geen hier toe beter geſchikt is dan het heulſap en deszelfs toebereidſelen.

§ 149. Zeer ſterke pynen, angst en benaauwdheid, hevige gemoedsaandoeningen als oorzaken der kramptrekkingen en daar uit ontſtaande valſche ween en naween kunnende aangemerkt worden, zal men noodwendig de genezingswyze daar na moeten inrigten; uit dien hoofde zullen alhier pynſtillende,

de, verzagtende, weekmakende, verkoelende middelen in- en uitwendig aangewend van dienst zyn; het heulsap, 't welk een opwekkende, vervrolykende en hartsterkende kragt bezit, behoort wel voornamelyk tot dit soort van geneesmiddelen.

§ 150. Onvoorzigtig en ten uiterste gevaarlyk zoude het gedrag en de behandeling van eenen Vroedkundigen zyn, dewelke deze valsche ween als heilzame schoon smertelyke gewaarwordingen aanziende, ze daarom niet zoude willen tegengaan, uit vreeze van de Natuur in haare werkinge te storen: wel is 't waar, dat de krampbewegingen en haare gewrogten de valsche ween als aandoeningen en pogingen van een werkende Natuur of Levenskragt kunnen aangemerkt worden, dan dezelven zyn ongeschikt, onregelmatig en schynen als door een blinde natuur of leven voortgebragt te worden, dewelken derhalven te regt gebragt en bestierd moeten worden, zoo dat men de valsche ween geheel en al overmeestere en verdryve; dan zal men eerst die goede en voordeelige schoon evenwel zeer onaangename gewaarwordingen, de waare ween en naween

ween gelegenheid geven zig te openbaren en den arbeid voort te zetten: men kan geen middel uitdenken nog opgeven, 't welk hier toe van een kragtiger vermogen, van een algemeener nuttigheid en minder gevaarlyk is, wanneer deszelfs gebruik door eenen kundigen en voorzigtigen Geneesheer bestierd wordt, dan het zuiver en eenvoudig heulsap. Was het nodig dat ik tot staving van dit gevoelen Schryvers aanhaalde en bybragt, ik zoude my op de voornaamste Genees- en Vroedkundigen kunnen beroepen; VAN DEVENTER, MEAD, YOUNG, TRALLES, VAN ZWIETEN, SMELLIE, ROEDERER zouden myne zegslieden zyn; ik durve derhalven met éénen derzelver (YOUNG) verzekeren, dat ik nooit geen middel heb beproefd of zien beproeven, 't welk tegen het heulsap op konde wegen in het verdryven der valsche ween en Naween.

§. 151. Mogelyk worden 'er konstbroederen gevonden, die de kragt van het heulsap in deze gevallen verdagt houden, en vrezen dat men te gelyk met het verdryven der valsche ween en naween ook de waare ween en naween zal doen verslappen, en somtyds ge-

heel en al doen weg blyven, doordien men de baarmoeder van haar gevoel en beweegvaardigheid als 't ware geheel berooft. Dan de ondervinding leert, dat deze vrees geheel ongegrond zy, men ziet in tegendeel, dat, wanneer het heulſap de valſche ween gantsch en al geſtild heeft, de ware ween zig als dan laten voelen, en de verlosſing ſpoedig ten einde gebragt wordt. De kragt des heulſaps ſchynt hier niet alleenlyk vermogende te zyn tegen de ziekte oorzaak, die een kramptrekking is; want de ondervinding leert ook, dat men het heulſap onder de ſterkſte afdryvende middelen moet ſtellen, by aldien nog de mismaakt- of engheid van het bekken, nog de groote van het Kind, nog deszelfs quade legging, nog eenige andere dergelyke oorzaken de verlosſing vertragen of verhinderen.

In welke gifte en met welke omzigtigheid men het heulſap moet laten gebruiken, is die geenen genoeg bekend, welken de Edele geneeskunst oeffenen, en vordert dus geen nadere verklaring.

§. 152. Niet minder voordeelig, heilzaam en gevaarloos is het gebruik van het heulſap na de verlosſing om die valſche naween en krampagtige ſamentrek-

kin-

kingen van de baarmoeder en derzelve hals te overwinnen, die de nageboorte beletten af te komen; want men vindt somtyds, dat de Koek door de vernaauwinge van een gedeelte der baarmoeder zelve als in eenen byzonderen zak besloten is.

§. 153. Van het nut ende goede werkinge van dit middel wordt men verders ten overvloede overtuigd, wanneer men het zelve toedient tegen die volgende valsche naween, dewelken eerstverloste kraamvrouwen in haar kraambedde zoo lastig vallen; dan immers verwekt het zelve die ongestoorde bedaardheid en rust, dewelke alles weder te regt brengt, en zoo voordeelig na hevige pynen is; niet het minst gevaar is 'er, dat door het gebruik van dit middel de kraamvloed zoude verhinderd of opgestopt worden: het tegendeel zoude men door beredeneringe en ondervindinge kunnen bewyzen. Ziet men niet dat voorname kundige Heelmeesters, na het verrigten van zwaare pynelyke en gevaarlyke operatien, verdovende, pynstillende middelen voorschryven, en zulks met een allergewenschte uitwerking? waarom zoude men niet insgelyks na een verlossing, die altoos met

zeer veel pyn, angst, benaauwdheid, bloedſtortinge en gevaar, alle oorzaken van hevige kramppynen, verzeld gaat, en die dus in de meeste opzigten met een zwaarwigtige Heelkundige operatie overeenkomt, een pynſtillend middel toe dienen moeten, tot ſtilling en verzagting der pynen in de deelen die het meest geleden hebben; ter bedaringe van voorgegane en tegenwoordige, en ter voorkominge van de te duchten zynde gemoeds aandoeningen en kramptrekkingen, ter bezorginge van bedaardheid van geest en rust van het lighaam, en tot voorbeſchikking en voorbereiding van een goede veretteringe of kraamvloed? zoude 'er niet alle rede en waarſchynlykheid zyn om daar van een zeer gunstige uitkomst te verwagten? Zulks ter nadere overweginge aan alle oordeelkundige Geneesheeren en Vroedkundigen voorgeſteld hebbende, beſluit ik hier mede deze beſchouwingen, en wenſche, dat anderen het onderwerp derzelven verder uitpluizen, en op een meer voldoenende wyze verklaren, en dat zy voor de barende en Kraamvrouwen meer nuttige raadgevingen en hulpmiddelen mededeelen.

GE-

GESCHIEDKUNDIGE NARICHTEN,

BETREFFENDE DE

BLANKE EN ZWARTE JOODEN,

TE COCHIM, (1)

OP DE KUST VAN MALABAR;

Opgemaakt, uit Briefwisselinge met den Gouverneur en Directeur derzelver Kust, den Wel Ed. Gestrengen Heer

ADRIAAN MOENS,

Extraördinaris Raad van *Nederlandsch Indiën*; en met *berichten* van *verscheide Schrijveren* vergeleeken, door

ADRIANUS 's GRAVEZANDE.

INLEIDING.

Voor omtrent *vijf* jaaren, viel in 't doorbladeren van SALMONS *Tegenwoordigen Staat van alle Volkeren*, mijne aandagt, op bl. 305, 306. van 't III Deel, betreffende 't *ei-*

 gent-

(1) COCHIM, wordt door *Valentijn* geschreeven *Cotsjien*; door anderen *Cochin*, of *Kouchin*.

gentlijke India; daar *deeze* woorden zijn: „ De
„ Heer *Hamilton* (2) verhaalt iets van dit
„ *Rijk* [Hij ſpreekt van KRANGANOOR], dat
„ ik NERGENS gevonden hebbende, hier den
„ Lezer gaarne mededeele. In *oude* tijden
„ naamelijk, zoude het een *Koningrijk* ge-
„ weest zijn, en een *gemeene best der Jooden*;
„ welke *eens* zoo talrijk zijn geweest, dat
„ zij 80,000 huisgezinnen zouden hebben uit-
„ gemaakt, die *tegenwoordig* noch maar ten
„ getale van 4000 zouden weezen. Zij heb-
„ ben te *Kouchin* eene *vergaderplaats*, welke
„ niet ver van 's Konings Paleis, omtrent twee
„ mijlen van de Stad ſtaat. In *deeze* worden
„ in *koopere plaaten*, met HEBREEUWSCH ſchrift,
„ de gedenkenisſen van hun wedervaaren,
„ zedert *Nebuchodonoſar*, tot *deezen tijd toe*,
„ bewaard; en wederom vernieuwd, als de
„ alverſlindende tijd, deeze op het punt
„ ſtaat

(2) HAMILTON. 'Er wordt gezien op HAMILTONS *New account of East India* vol. I. waar van zich ook, nopens de *Jooden* te *Cochim*, bediend hebben de *Engelſche* Schrijvers van 't vervolg der *Algemeene Historie*, in 4° VI. D. VI. Hoofdſt. bl. 527, 528. welke 't *verblijf* der Jooden aldaar *ook* van de BABELSCHE gevangenisſe afleiden. En hier van gewaagde ook de Abt G. T. RAYNAL in zijne *Hist. Philoſoph. & polit. des Etablisſements et du Commerce des Europeëns, dans les deux Indes.* T. 2. L. II. C. LIV. p. 324. 325. Ed. de *Maestr.* 1775 in 8°, als hy dus ſchreef: „ *On voit dans le meme Fauxbourg* [de COCHIM] *une Co-* „ *lonie de Juifs industrieux & blancs, qui ont la folle pre-* „ *tention, de s'y être Etablis au temps* DE LA CAPTIVI- „ TÉ DE BABYLONE: *mais qui certainement y ſont* DE- „ PUIS TRES LONGTEMPS.

„ ſtaat van gantsch te verdelgen. De *Heer* „ *van Rede* zoude *daar*, naar zijn [te w. *Ha-* „ *miltons*] zeggen, een UITTREKSEL van in 't „ *Neêrduitsch* hebben laaten maaken. Zij zou- „ den van *Manasſeh* afgeſtamd zijn, en van „ dien [te weeten *Nebuchodonoſar*], en door „ bevel van dien beroemden *Chaldeeuwſchen* „ overwinnaar, *herwaards*, naa de uiterſte „ paalen van zijn gebied, verzonden zijn. „ Hij verhaalt ook, dat zij *in deeze landen*, „ in het begin wel en redelijk gehandeld, „ in rijkdom en magt zoo ver toegenoomen „ waaren, dat zij het *kleine* koningrijk KRAN- „ GANOOR kochten, en de *oudſten* en *Raad* „ twee Zoonen uit een voornaam geſlagt tot „ *Vorsten* koozen; dat eenen van deeze de „ *Heerschzugt* zoo ver bekroop, dat hij zij- „ nen broeder om hals hielp, wiens zoon zij- „ nen dood niet ongewrooken liet, en dat „ hier door het land weder tot eene Regee- „ ring der *Voornaamſten* verviel, en einde- „ lijk weder onder den *Malabaar*, en door „ verdrukking tot armoede, waar onder me- „ nig, bezwijkende, zijn Geloof verzaakt had- „ de".

Het woord NERGENS, waar van zich *Sal-mon* bediende, bij het uittrekken van *Hamiltons* bericht, gaf mij aanleiding om deeze en geene *Oude Reisbeſchrijvingen* van die gewesten, welke ik toen 't naast voor de hand had, na te zien, of in dezelve niets wegens de *oudheid* der *Jooden* op de kust van *Malabar* zoude te vinden zijn: Doch ik vond ſlegts *eenig gewag* van *Jooden* omtrent de *Malabaarſche Kust*, in de Hoogduitſche *Be-*

 ſchrei-

ſchreibung MARKEN POLI *von der Morgenländern*, III Buch. C. 31 p. 324. die in 't jaar 1250. deeze ſtreeken bezocht. Maar iets meerder trof ik aan in 't *Itinerarium* van *Jan Huige van Linſchoten* I. D. bl. 63. in Folio. Hij reisde in dat Land in 't jaar 1584. en heeft het 43 Capittel beſteed, om *van de Mooren en Jooden in Indiën*, te ſchrijven, en onder anderen dit „ De *Mooren* [zoo noemt hij de „ *Muhammedaanen*] en JOODEN zyn in groo„ te menigte op alle plaatſen van *Indiën*; als „ *Goa*, *Cochijn*, ende binnen in 't Landt; zijn „ *eensdeels* van *ander wegen* daar gekomen, „ ende *ſommige* van afkomste *Indiäanen*, die „ in voorleeden tijden, door de gemeenſchap „ aan die zelfde *Jooden* en *Mooren*, aan die „ ſecten en opinie gebragt zijn. — Buiten de „ Stad *Cochijn*, alwaar de Koning zijn Hof houdt, „ hebben de *Jooden* en Mooren haaren vrij„ en wille, om haare Secten en Cerimoniën „ in 't openbaar te gebruiken: want de „ *Jooden* hebben daar zeer *ſchoone ſteene hui„ zen* gebouwd, en zijn *treffelijke kooplieden*, „ en van des Konings van *Cochijn* naasten raad; „ Hebben aldaar haare *ſynagogen met haare* „ *Hebreeuwſche Bijbels en de Wet van Moſes*, „ gelijk ik zelve in myn hand gehad hebbe; „ zijn MEEST *wit* van couleur, gelijk die van „ *Europa*; hebben onder haar ſchoone vrou„ wen; Daar zijnder veel onder, die daar „ gekomen zijn uit het Land van *Palaestina* „ ende *Jeruſalem*, en ſpreeken door den bank „ goed *Spaansch*; onderhouden den *Saboth*, „ ende andere *Joodſche Ceremoniën*, en hoo„ pen noch op de *komste* van den *Meſſias*".

In

In dien zelfden tijd, werd mij medegedeeld een *brief* van den Wel Ed. Geſtr. Heer ADRIAAN MOENS, (Bevelhebber der *Malabaarſche Kust*, tans Raad Extr. van *Nederlands Indiën*, en nu mede *Directeur van 't Zeeuwsch Genootſchap*,) welke brief, uit *Cochim* den 14 Nov. 1771. geſchreeven, gewag maakte van de *Blanke* en *Zwarte Jooden* aldaar; hunne *Synagogen*, Godsdienstoeffeningen, *oorſprong* van *Jeruſalems Verwoestinge*, of noch *ouder* gevanglijke wegvoeringe; ten minsten, dat men volgens *de alleroudſte Malabaarſche overleveringen* vond, dat zij aldaar al van de *oudſte tijden* af geweest waaren. En ook van hunne *wooninge* een *klein kwartier* buiten de Stad *Cochim* aan de *Rivier*, in een *fraai groot Dorp* met verſcheide *Straaten*, terwijl een menigte wat *meer landwaards* in woonde; waar bij noch waaren gevoegd twee uittrekſels uit *oude Malabaarſche* aantekeningen, zijnde het *eene* derzelver eene *duistere vertaaling* van een *oud Privilegie*, wel eer aan de *Jooden* vergund.

't Is eene bekende zaak, dat de zonderlinge *bewaaring* der Joodſche natie, (ſchoon verſtrooid over den geheelen aardbodem) als een *onderſcheiden* volk, is eene *allerkragtigſte proeve* der Godlijke *Voorzienigheid* (3) ter uitvoering van 'sHeeren *Raad*, in het *Prophetiſche* woord ontdekt; En wel in weerwil der zwaarſte ſchokken, die de *Jooden*, onder alle volken, reeds zoo veele Eeuwen hebben

Kk 5 moe-

(3) VOORZIENIGHEID. Men zie de aanmerkingen van B. *Nieuwentijd*, *Wereldbeſchouwing* XXII. Beſch. §. 35. bl. 527.

moeten ondergaan en uitstaan. En niet minder dat ze is een *doorslaand bewijs* voor de *waarheid* der *Godlijke openbaaringe* in het Bijbelwoord, en inzonderheid voor de *waarheid* van den CHRISTELIJKEN GODSDIENST. (4)

De overreding van 't *gewigt* van dit bewijs, wekte mij op, den 22 November 1772, eenige vraagen aan den Heer MOENS toe te zenden, nopens de *waare gesteldheid* der *Joodsche* zaaken aldaar, ten aanzien van hunnen *oorsprong*, welken BASNAGE, (5) al van *Salomo's* vlootelingen, schijnt te willen afleiden; terwijl zij, volgens het bericht van VALENTIJN (6) zouden voorgeeven *nazaaten* te zijn van de tien *stammen*, die naa *Assyrien* zijn weggevoerd. Bepaald onderzocht ik, naa den *inhoud* der *twee koperen plaaten* in de *synagoge* te *Cochim*, en het *uittreksel* van den Heer *van Rheede*, waar van *Hamilton* meldde.

Inzonderheid poogde ik te verneemen, of de *Cochimse* Jooden, behalven hunne *Hebreeuwsche Bijbels*, geene OUDE HANDSCHRIFTEN hadden, die tot den beroemden arbeid van

(4) CHRISTELIJKEN GODSDIENST. Deftig is dit voorgesteld, in *drie Leerredenen* van J. G. DE CHAUFEPIE, Leeraar der Walsche Gemeente te *Amsterdam* over Jer. 31: 35—37. Gen. 49: 10. Mich. 5: 1. onder den titel: *De waarheid van den Christelijken Godsdienst beweezen uit de bewaaringe van het Joodsche Volk*; *in* 8°. *Amst.* 1756.

(5) BASNAGE. Vervolg op *Fl. Josephus*, II. D. bl. 1316.

(6) VALENTIJN. Beschrijv. van *Malabar*, in 't V. D. van zijn werk over *Oostindiën* bl. 45.

van BENJAMIN KENNICOT, ter verzameling der *verſcheide* leezingen van den *Hebreeuwſchen text*, konden dienstbaar zijn.

Alreeds in Junij 1774. ontfing ik van den Heer *Moens* een *uitvoerig antwoord* op mijne vraagen, gedagtekend den 1- September 1773.

De *hoofdſom* van dat antwoord, las ik voor in de *jaarlijkſche algemeene vergaderinge* van het *Zeeuwsch Genootſchap* den 26 Julij 1774 (7) En de aanweezende Leden verzochten, dat mijn opſtel *ten gebruike van 't genootſchap* zoude worden overgegeeven.

Doch toen ik bezig was, 't zelve in eenen geſchikten vorm te brengen, gaf de Wel Eerw. Heer JONA WILLEM TE WATER aan mij over *twee brieven* van den 24 Junij 1753 en 12 Jan. 1754. aan den Heer JOB BASTER, toen noch in leven te *Zierikzee*, in 't Engelsch geſchreeven, door den Heer JOHN COLLET (8), ten

(7) *Verhandel.* van 't *Z. Genootſchap* bl. XII. der *Historie*, voor 't IV deel.

(8) JOHN COLLET, was geweest een vriend en tijdgenoot van den Hr. *Baster*, op de *Leidſche* Hooge Schoole; hij woont in Engeland te *Newbury* in *Berkshire*, zijnde een liefhebber en voorſtander der wetenſchappen, die tot kennis van 't Bijbelwoord dienen; in C. NIEBUHR's Beſchrijvinge van *Arabiën* bl. 108. ziet men, dat hij aan *'t Deensch gezelſchap van Reizigers*, opheldering verzocht, wegens de *naamen der Geſternten*, die Job 9: 9. voorkoomen, en welke *Michaëlis* in zyne 86. vraage, ook had voorgeſteld. Uit die Brieven van den Hr. *Collet* aan den Heer *Baster* blijkt ook, dat het bericht van *Hamilton*, nopens de koperen plaaten te *Cochim*, (die in 't He-

ten einde uit *Zeeland*, te *Cochim* onderzoek te doen nopens de gesteldheid der *Jooden* aldaar, en eenen *Hebreeuwschen brief*, van hem aan dezelve over te maaken, waar van eene Engelsche overzetting was bijgevoegd.

Dewijl 'er op *dien Hebreeuwschen brief* geen antwoord was te rug gekoomen, staakte ik toen de voltooiing van mijn opstel, en zond eene *Neêrduitsche vertaaling* van dien brief uit het Engelsch, nevens eenige *nieuwe vraagen* uit de brieven van *J. Collet* opgemaakt, naa *Cochim*.

Dan, eer het antwoord van daar over kwam, deelde de Wel Eerw: Heer *Justus Tjeenk* mij mede, een gedrukt PORTUGEESCH (9) stukje, groot 15 bladen in 4° behelzende een *verhaal* van eenige *Jooden*, die, in November 1685, uit *Amsterdam* zijnde vertrokken, van den 21 tot den 28 Novemb. van 't Jaar 1686, te *Cochim* waaren aan land geweest en aldaar zeer liefderijk en plegtig waaren ontfangen en onthaald, ten tijde van den *Comman-*

't Hebreeuwsch der *Jooden geschiedenis* zedert *Nebucadnezers* tijd, zouden behelzen,) ook hem aanleiding hadde gegeeven tot *zijn* schrijven aan de *Cochimsche* Jooden in 't Jaar 1754. Gelijk hij ook had geschreeven aan de Jooden in *China*, *Persien* en *Æthiopiën*, van welke laatste, door de zorg van den Engelschen Consul, in *Egypten*, een antwoord in 't *Hebreeuwsch* was te rug gekoomen.

(9) PORTUGEESCH. De titel is: *Notisias dos Judeos de Cochim*, *mandadas por* MOSSEH PEREYRA DE PAIVA, *A cuya custa se imprimaraô. Em Amsterdam Estampado em caza de Vry Levy*, *em* 9 *de Ilul* 5447. [zijnde ons Jaar 1687.] Voorzien met eene goedkeuringe van ISHACK ABOAB.

mandeur VOSBURG (10). In welk verhaal veele *bijzonderheden* (11) voorkoomen, waar door de berichten van den Heer MOENS konden opgehelderd en bevestigd worden.

Eindelijk ontfing ik in 't Jaar 1777. onderscheiden antwoord van den 1 October 1776, bestaande in 't geene de voornaamsten der Jooden, (daar toe door den Heer MOENS te *Cochim* te saamen geroepen en naauwkeurig ondervraagd,) op de nieuwe voorstellen uit Dr. *Collets* brieven opgegeeven, hadden konnen voortbrengen.

Noch heb ik gezien, 't geen EDUARD IVES, (12) die den 25 December 1757. op de reede van

(10) VOSBURG. Zijnde de Heer GELMER VOSBURG, die aldaar van 't Jaar 1683. tot 1688. 't gebied voerde.

(11) BIJZONDERHEDEN. Bij voorbeeld: De gesteldheid der *verblijfplaats* en *synagoge*; Een *Lijst* van de *Hoofden* der Huisgezinnen; De *toenmaalige gesteldheid* dier *natie*; 't *getal* der *familiën* in verscheide buurten; Hunne *geschiedenis*; Godsdienstige *gebruiken*; voornaamste geleerden of *Chachams*; 't vertaalde *Privilegie* van CHERAM PERIMAL; De *antwoorden* op omtrent 50 *vraagen* nopens hunne *Godsdienstplechtigheden*; ook hunne gedachten en gedrag nopens den beruchten bedrieger of *valschen Messias* SABATHAI SEVI; van wien zij geene andere wetenschap hadden, dan dat in dien tijd, dat men hem voor den *Messias* uitgaf, de *Commandeur van Cochim* zijne afbeelding had ontvangen, waar voor niemand hunner eenige achting had betoond, en dat zij weinig tijds daar na, over *Mecca* tijding hadden bekoomen, dat hij zich *Turks* had laaten maaken.

(12) *Reizen van Engeland* naa *Indiën*, ondernoomen

van *Cochim* ankerde, daar van dus schrijft:
„ Hier zijn verscheide *Joodsche* Huisgezin-
„ nen, wier *voorouders* op deeze plaats, door
„ de *Portugeezen*, toen die zich *eerst* in dit
„ land neerzetten, *gevonden* wierden. Het
„ is een *algemeen gevoelen*, dat zij *afstamme-*
„ *lingen* zijn van eenige Jooden, *die kort na*
„ *de* LAATSTE *verwoesting des Tempels* her-
„ waards verreisd zijn. Te *Cochim* woont te
„ dezer uur noch een zeker RABBI EZECHIEL,
„ zijnde een aanzienlijk man, wiens getrouw-
„ heid zeer geprezen wordt; hij is een be-
„ minnaar der wetenschappen, en bedreeven
„ in de starrekunde".

Naderhand is mij noch onder 't oog gebragt, dat BASNAGE (13), (die in 't begin deezer Eeuwe schreef) gewag maakte van eenen *langen* BRIEF, dien de Jooden van COCHIM, *toen* voor eenige jaaren in 't *Hebreeuwsch* aan de synagoge van *Amsteldam*, zouden geschreeven hebben; en waar van hij een gedeelte opgeeft; van welken brief ook AUG. CALMET (14) eenige melding uit *Basnage* heeft gemaakt. Ik hebbe poogingen aangewend te *Amsterdam*, om deezen *Hebreeuw-schen*

men in 't Jaar 1754. door EDUARD IVES I. D. Rott. en Utr. 1776. in groot 4°

(13) BASNAGE, vervolg op Josephus II. D. IX. B. Hoofdst. XXXVIII. §. 13 bl. 1925.

(14) AUG. CALMET, in *Dissert. de Regionibus in quas X Tribus Israël traductae sunt, et quem potissimum locum nostra aetate teneant.* Welke te vinden is, in A. CALMETI *proleg. & Diss. in S. scripturam*; uitgegeeven in 't Latijn door JO. DOM. MANSI. *Lucae* 1729. *T.* I. *p.* 239. *et Venet. in Folio p.* 189.

schen brief op te speuren, maar hebbe daar in *niet* konnen slaagen; Want de Wel Eerw. Heer WINOLDUS BUDDE, Predikant te *Amsterdam*, schrijft mij den 10 April 1778, dat zijn Wel Eerw. op mijn verzoek, behalven andere vruchtelooze onderzoekingen, ook door zijnen vriend, den Heer Notaris *Genitz*, had laaten verneemen bij de Heeren *Parnassims* en den חכם (Chacham) der *Portugeesche Synagoge*, of die Hebreeuwsche brief noch onder de oude schriften der synagoge te vinden waare, en zoude konnen worden bekoomen: doch had ten antwoord ontfangen, dat die niet te vinden zij. Dat anders mij dezelve zekerlijk zoude geworden. De *Jooden* waaren zeer op hun schik, dat de *Christenen* en onder die een *Leeraar te Middelburg*, zich aan hunne zaaken, *zoo lieten gelegen leggen*, en wilden *gaarne mijn verzoek*, kondenze, *mede voldoen*. Naderhand had de Heer *Genitz*, zich aan de *vergadering der Parnassims* van de *Hoogduitsche Synagoge*, met het zelfde verzoek vervoegd; doch bij dezelve was ook die brief niet te vinden.

Ondertusschen schijnt het mij toe, dat *deeze* brief *dezelfde* is, met dien, waar van men een *uittreksel* vindt, nevens eenige berichten van eenen *Nederlander* te *Cochim*, gegeeven ten verzoeke van menschen hier te lande; te vinden in de *Bibliotheca Librorum Novorum, Collecta a L. Neocoro* [of Kusterus] *et Henrico Sikio* (15), in welke ook verscheide *bijzonderhe-*

(15) *Bibl. Lib. Nov.* T. II. *Mens. Nov. & Decemb.* an-

heden zijn begreepen, die ons in deeze *Narichten*, zullen konnen te *ſtade* koomen.

Ik gaa over tot de NARICHTEN, door den Heer MOENS herwaards gezonden, die met eene *grooter* Letter zijn gedrukt, tusſchen welke in, ik met eene *kleiner* Letter hebbe ingevoegd, 't geen, daar van *verſchillende* of daar mede *overeenſtemmende*, in de andere reeds gedrukte Berichten, die ik gemeld hebbe, ter *opheldering* of *nader verklaaring* wordt aan de hand gegeeven.

GESCHIEDKUNDIGE NARICHTEN.

§. 1.

De JOODEN, die tans te COCHIM zijn, hebben, hoe naauwkeurig men hen ook heeft ondervraagd, geene *echte tijdreekening- geſchied-* of *geſlagtkundige berichten*, [nopens hun *aankomst* en *verblijf* in de *Malabaar*] maar zeggen *bij overlevering* ontfangen te hebben, dat 'er bijna 10,000 menſchen van hunne natie, weinige jaaren *na de verwoesting van den tweeden Tempel door de Romeinen*, in de *Malabaarſche* Landen zouden zijn aangekomen; en dus NIET met

anni 1698. p. 868—872. No. X. hebbende deezen titel: *Excerpta ex Epistola Hebraica, additaque Relatione Belgica, ex India Orientali huc transmissa, de Judaeis in ora Malabarica degentibus.*

met *Salomo's* vloot, (volgens *Basnage*,) NOCH door de *Assyrische wegvoering*, der 10 stammen (naar 't schrijven van *Valentijn*;) en OOK NIET door de *Babelsche wegvoering*, (zoo als *Hamilton* opgeeft.)

'Er is een *groot verschil* in de *Berichten*; zoo ten opzigt van 't *getal* der geenen, die *eerst* in de *Malabaarsche* Landen kwaamen; als van den *tijd*, wanneer dit gebeurde; en de *plaats*, van waar zij kwaamen.

Wat het GETAL betreft; Met het geen de Heer MOENS schrijft, komt *overeen* het uittreksel uit den *Hebreeuwschen brief*, bij *Sike* p. 868. noemende meer dan 10,000 Mannen Vrouwen, Priesters en Leviten, en daar onder zeer wijze Mannen. Doch de *Portugeesche Notisias* p. 9. noemen 70, of 80,000 Israëlitische zielen; en in 't *Bericht* van eenen *Nederlander*, by *Sike* p. 871. worden 'er ook 70,000 geteld. Maar *Hamilton* klom hooger tot 80,000 huisgezinnen, waar van 'er, toen hij schreef (na den tijd van den Heer *van Rheede*,) niet meer dan 4000 overig zouden zijn geweest.

Belangende den TIJD. De tegenwoordig te *Cochim* zijnde Jooden, stellen de *overkomst* hunner voorvaderen in dat Land, *na de verwoesting van den tweeden Tempel door de Romeinen*; die naar hunne Reekening is voorgevallen, in 't 3828ste Jaar der wereld, en van de Christenjaartellinge 68. Daar mede stemt in, 't geen men vindt, in de *Noti-*

sias p. 9. in den Brief door *Sike* uitgetrokken, en in de Reize van *Ives*.

En wat de PLAATS betreft, van waar zij naa de *Malabaarsche* gewesten zijn overgekoomen, het Bericht van den Heer MOENS, en de Brief, bij *Sike* gemeld, schijnen te willen, dat zij *uit Palaestina*, regelrecht naa de genoemde streeken van *Indiä* zouden zijn getrokken: Maar in de *Notisias*, van 1686, leest men p. 9. dit: „ In 't Jaar 4130 na de „ wereldschepping, [zijnde 't Jaar 369 der „ Christenen] belandden op de *Kust van Ma-* „ *labar* 70, of 80,000 Israëlitische zielen, „ koomende uit het RIJK VAN MAYORCA, „ (16) daar zij gevanglijk gevoerd waaren, „ uit

(16) RIJK VAN MAYORCA. Dit Rijk bevatte oudtijds de *Baleärische* eilanden, waar van de voornaamste waaren *Mayorca*, *Minorca*, en *Yvica* met *Formentera* in de *Middellandsche* zee; doch is tans ondergeschikt onder het Rijk van *Arragon*. Dit *Rijk*, behoorde voortijds onder 't *Romeinsch* gebied, tot dat het in 't Jaar 425 door de *Vandaalen* werd overmeesterd.

Ondertusschen is dit geheele bericht vrij wat *bedenkelijk*; 70 of 80,000 zielen uit de *Baleärische eilanden* over te brengen naa de *Malabaarsche* kust, laat zich *zoo ligt* niet begrijpen; ten zij dit door eenen *overtogt* naa *Egypten* of daar omtrent, en voorts naa *Arabien*, en trapswijze, door *verdere* optogten naa *Indien* zij geschied; waar omtrent men alleen *gissende* kan denken.

Indien zij vertrokken waaren in 't Jaar 369, dan zoude het noch geweest zijn geduurende de *Romeinsche Heerschappij*. De *Romeinen* hadden deeze *Jooden* zoo wel om een of andere redenen konnen *verdrijven* als

„ uit hun land, na de verwoesting des twee-
„ den Tempels." Waar bij de Schrijver op den rand voegt: „ dat hij zich *niet konde her-*
„ *inneren*, of de *Jooden* zeiden, dat hunne
„ voorouders *vrijwillig* of *gedwongen*, uit dit
„ Rijk van *Mayorca* naa *Indiä* waaren ge-
„ trokken". Voorts is 'er een diep ſtilzwijgen, *op wat wijze*, of *langs welken weg*, de Jooden *dien togt* hebben verricht.

Maar p. 10. wordt noch in de *Notiſias*, uit den mond der *Cochimſche* Jooden in 1686 verhaald: „ Dat in 't Jaar 4250 [zijnde der
„ Christenen 489] eene ANDERE GROOTE ME-
„ NIGTE VOLKS, aldaar was aangekoomen,
„ zonder dat zij, die dit verhaalden, wisten
„ te zeggen, VAN WAT OORD, aangezien hun
„ boek *Sepher Haijaſar*, door de *plundering*
„ *der* PORTUGEEZEN (§. 17.) was verlooren.

Eindelijk p. 8. was aangetekend, dat de *eerſte* SPAANSCHE *Jooden* in 't Jaar 5272 (zijnde der Christenen 1511) te *Cochim* waaren gekoomen, en zich daar hadden neergeſlaagen; hebbende toen eene *Synagoge*, ſchoo-

 ner

als reeds onder *Claudius* ten hunnen opzigte was bevoolen, dat zij *uit Romen* moesten vertrekken, Hand. 18: 1.

Maar let men op 't *Privilegie* van ERAWI WANMARA (§. 9.) van 't Jaar 426. dan valt die tijd in, *één Jaar*, na de verovering der *Baleäriſche* eilanden door de *Vandaalen*, voorgevallen in 425. Indien nu de tijd van hun vertrek, tot *dat perk* was bepaald, kon men vermoeden, of welligt de *Vandaalen*, hen hadden genoodzaakt, naa het *vaste land* over te gaan, en dus gelegenheid te verſchaffen, om *verder op* naa de *Indiën* te trekken.

ner dan de tegenwoordige, en wel zoo treffelijk als die te *Londen*.

Hoe *donker* deeze berichten zijn, ſchijnt het echter duidelijk genoeg, dat VOOR VEELE EEUWEN de *Jooden* een verblijf in de *Malabaar* hebben gehad. Dies de *Abt Raynal*, ſchoon hij 't voorgeven *dwaas* acht, dat hun oorſprong van de *Babelſche Gevangenis* zoude afdaalen, nochtans als eene ZEKERHEID ſtelt, dat ZIJ ALDAAR LANG GEWEEST ZIJN; waar mede, volgens den Heer MOENS de *Oudſte Malabaarſche* overleveringen over een ſtemmen (17).

Nochtans, hoe *oud* men ook hunne *aankomst* aldaar ſtelle, moet men echter groot *onderſcheid* maaken, tusſchen de *eerſte* Jooden, die aldaar in een groot aantal konnen zijn aangekoomen; de *zwarte* Jooden, die van laater tijd zijn; en de *blanke* Jooden, die in de *voorige* en *deeze* Eeuwe aldaar zijn aangetroffen; want (volgens de *Notiſias*) beleeden deeze *laatſte* zelve in 't Jaar 1686, dat 'er ſlegts *twee* menſchen, van die *oudſte* afkomste, *onder*

(17) Schoon PHILIPPUS BALDAEUS, die in 't Jaar 1662 bij de verovering van *Cochim*, als *Predikant* in 't Leger der O. I. Maatſchappij diende, ſlegts in 't *voorbijgaan* van de JOODEN gewag maakt, getuigt hij echter ook DE OUDHEID van hun verblijf aldaar. Dus ſchrijft hij: „ Binnen *Cochin*, en omtrent de „ Stad, hebben VAN OUDS af, niet alleen de Christenen en Mahometaanen, maar OOK DE JOODEN „ gewoond; gelijk zij als noch buiten de *Portugeeſche* ſterkte eene *Synagoge* en *vergaderplaats* hebben, zijnde *niet blank* van gedaante of bruinagtig *maar zwart*". Beſchrijving der *Indiſche* kusten *Malabar* en *Choromandel* bl. 114, 115.

der hen noch overig waaren, afdaalende uit JOSEPH AZAR, den *laatsten* koning van *Cranganoor*, die hun *Oudgrootvader* zoude zijn geweest; schoon 'er noch ééne deftige *vrouw*, afkomstig van *Aäron Azar*, met *twee* dochters en *eenen* Zoon, uit dat geslagte, te *Jerusalem* toen waaren. Waar mede het Bericht bij *Sike* p. 871. instemt. Trouwens als men de *Lijst* beziet van de *Hoofden der Huisgezinnen*, (op p. 6. van de *Notisias*,) zoo blijkt dat de *voornaamsten*, die in 1686 te *Cochim* waaren, afstamden van *Grootvaders* of *Oudgrootvaders*, die van *Safet*, *Aleppo*, *Damascus*, *Constantinopolen*, ook uit *Duitschland*, *Spanjen*, en andere streeken van *Europa* en *Azia*, en zelfs uit *Africa*, aldaar gekoomen waaren.

§. 2.

De Jooden, zetteden zich op verscheide plaatsen neder, naamelijk op CRANGANOOR (18) *Paloer* of (*Palur*) *Maddar* of *Maday Poelloettoe*: Doch de meesten van hun, hebben gewoond op CRANGANOOR, toen genaamd *Mahodewera* of *Mohodere-pattanam*, en ook wel

(18) CRANGANOOR. Deze Stad ligt *Noordelijk*, 5 mijlen van *Cochim*, en 20 mijlen bezuiden *Calicut*; zij werd 15 Jan. 1662 door de *Nederlanders* ingenoomen; de *Afbeelding* en *Beschrijving* is door *Ph. Baldaeus* C. XVIII. bl. 111— geboekt, en bij *Valentijn* in 't V. D. beschr. van *Malabar* bl. 10 te vinden.

wel *Chingel* of *Chingily*; maar in later tyd *Moydiricotta*.

In de *Notisias* p. 10. leest men dat 'er zich te *Cranganoor* 15,000 zielen (zoo zij zeggen) van KONINGLIJKE afkomst, daar onder *wijze* mannen en van veel *vermogen*, nedersloegen; terwijl het overige volk zich zette in *Maday*, *Pery*, *Apatnam* en *Cherigandaram*; in welke *laatste* plaats het graf van *Reby Samuel Alevy* zoude te zien zijn.

§. 3.

Zij verkreegen aldaar *veele gunsten* en *voorrechten*, bijzonderlijk van den Keizer ERAWI WANMARA, anders CHERONPEROEMAAL, (19) of CHERAMPEROEMAAL genaamd.

Hamilton, verhaalt, dat de *Jooden* in deeze landen in het *begin*, wel en redelijk zijn gehandeld; en in magt en rijkdom zoo ver waa-

(19) CHERONPEROEMAAL. Deeze naam, ten minsten 't laatste deel *Peroemaal* of *Ferimal*, schijnt eene *gemeene* benoeming der *Malabaarsche* vorsten, te zijn geweest, als wel eer *Pharao* bij de Egyptenaars. Want in de *Algem. Hist.* VI. D. p. 517. is gewag van den *Samorin* PERIMAL, die 600 jaaren, voor dat de *Portugeezen* in 't jaar 1498 in *Indiën* kwaamen, had geregeerd. En in 't 3 en 4 D. der reizen van den *Abt de la Porte* 39 br. bl. 346. wordt ook een *Oud Koning* van dat Land, genaamd *Perimal*, gemeld.

waaren toegenoomen dat zij eindelijk het koningrijk CRANGANOOR kochten.

In de *Notisias* p. 10. leest men, dat God die menigte deed gunst vinden in de oogen van koning CHERAM PERIMAL, die van *Goä* tot *Colombo* regeerde, bij wien zij, in zijn gebied werden ontfangen, met vaderlijke liefde; en op dat die te vaster waare, hij aan *Joseph Rabam* had gegeeven de Stad CRANGANOOR, in eene altoosduurende bezittinge (met 3 *mijlen* rechtsgebied,) met zeer *koninglijke* voorrechten, blijkende uit den *Giftbrief*, op *koperen plaaten* gegraveerd, in de MALABAARSCHE taale. Waar mede de *Hebreeuwsche* brief, bij *Sike* p. 869 overeenstemt, doch zoo, dat het *gewest* daar genoemd wordt שנגילי *Singili*, ook כרנגנור *Cranganoor*; om daar *alleen* te woonen, *onvermengd* met anderen; dat hij hun daar een *koninglijk gebied* gaf, op dat hunne *koningen* aldaar, in eene *onafgebrookene geduurzaamheid*, zouden regeeren; waar bij ook gemeld wordt van den *Giftbrief* op *koperen plaaten*.

Van welke KOPEREN PLAATEN, *Hamilton*, een zeer *verkeerd* bericht opgaf; te weeten: dat dezelve zouden zijn gegraveerd met *Hebreeuwsche* characters; en dat daar in hunne *gedenkschriften* zedert *Nebucadnezar* tot *deezen* tijd, zouden bewaard worden in de *Synagoge* te *Cochim*, niet verre van *'s konings paleis*, twee mijlen van de Stad. En dat de Heer VAN RHEEDE een UITTREKSEL daar van zoude hebben doen maaken.

Doch wat 'er zij van deeze KOPEREN PLAATEN zal in 't vervolg (§. 4—9.) duidelijk blij-

 ken,

ken, als mede, waar in dit UITTREKSEL van den Heer VAN RHEEDE beſtaan hebbe. (§. 19, 20.)

§. 4.

In de Synagoge der *Blanke* Jooden, gelegen een *kwartier uurs* van de Stad *Cochim* vindt men eene *beſchreeven koperen plaat*, of liever *twee plaaten*, van *rood plaat-koper*; zijnde langwerpig vierkant, *breed* elf duim en *hoog* vijf duim, beſchreeven in de breedte, aldus:

doch *niet* met HEBREEUWSCHE characters maar in de OUDE MALABAARSCHE taale, die tans maar door *weinige* geleerden onder hen, kan worden verſtaan.

In 't *uittrekſel* van 't verhaal eens *Nederlanders* door *Sike* gemeld p. 172. ſtaat ook, dat *die Malabaarſche* letters *veel* van de *hedendaagſche* characters *verſchillen*; zoo dat dezelve naauwlijks van de *Geleerdſte* konnen gelezen en verſtaan worden.

Doch

§. 5.

Doch wel ingezien zijnde, is de taal, zoo zeer geen *Oud Malabaarsch*, alswel een *mengſel* van *driederlei* taalen, als het MALABAARSCH, TAMOELS, en TULENGENS (20); zijnde de taal, die de

Ll 5 *Ma-*

(20) MALABAARSCH, TAMOELSCH en TULENGENS. 't Zoude mogelijk van *eenig nut* konnen zijn, voor 't *Genootſchap*, dat onder 't oog der *Haarlemſche Maatſchappij*, toelegt, op 't uitdenken der *Middelen* ter uitbreiding van het *Christendom* in de *Nederlandſche Volkplantingen*, hier, ter *herinnering*, aan te tekenen: Dat de MALABAARSCHE taal *wel geſchikt* is, om naar de *orde der ſpraakkundige regelen* te konnen worden behandeld. Volgens *Millar*, *Hist. van de voortplanting van den Christelyken Godsdienst*, II. D. bl. 671. De *Proeven* van *Philip. Baldaeus*, in zijne *Beſchr. van Malabar*, p. 190—198 zijn bekend; waar van ook *Reland*, *Disſert.* T. III. Diss. XI. §. 6. p. 86—89 zich heeft bediend. De *Deenſche Zendelingen* hebben in die taale *groote vorderingen* gemaakt; En de *Congregatie* de *propaganda fide*, *te Romen*, heeft op haare drukkerij, reeds *verſcheide Letterkonsten*, zoo in de *Malabaarſche* als *andere laatere Oosterſche taalen*, die tans noch in gebruik zijn, uitgegeeven; want behalven het *Alphabetum Tibetanum*, 1762. van *August. Ant. Georgius*, (waar van verſlag is in 't *Journal des Scavans Jan.* 1766. p. 121—126.) 't geen tot een *kort begrip* gebragt, 1773 te Romen is gedrukt in 8º met den titel van *Alphabetum Tangutanum ſive Tibetanum*, zijnde de taal van 't Rijk *Tangut* of *Tibet*, gelegen tusſchen *China*, *Bengalen*, en de Landen van den *Mogol*; zoo is ook *aldaar* gedrukt in 1771. in 8º 't *Alphabetum Brammhanicum* ſeu *Indostanum universitatis Kaſi*, wordende toen ſpoedig beloofd, het *Al-*

Malabaarsche geleerden van *ouds* plegen te gebruiken, in zaaken van *staat* en *aangelegenheid*, bijna, zoo als de *Nederlan-*

Alphabetum Malabaricum; 't geen ik *noch* niet heb gezien. En uit de *Efimiridi di Roma*, aangekondigd in *l'Esprit des Journaux*, April 1777. T. IV. in 8º p. 364. blijkt, dat in 1776. ook is gedrukt het *Alphabetum Barmanum*, seu *Bomanum*, van 't koningrijk *Ava* en nabuurige Landschappen; zijnde alle voorzien met geleerde voorredenen van *Joh. Chr. Amadutius*. Het ALPHABETUM BRAMMHANICUM van 1771 zeer dienende tot volmaaking van den arbeid van *D. Mill*, wegens de *Indostansche* taale, in Dissert. select. p. 455—488; als mede het ALPHABETUM TANGUTANUM sive TIBETANUM, van 1773 heeft de Heer MOENS mij van *Cochim* toegezonden; en beide zijn door mij wederom geschonken aan de BIBLIOTHEEK van 't ZEEUWSCH GENOOTSCHAP, om tot *algemeen nut*, te konnen strekken.

Wat de TAMULSCHE, *Damul-* of *Tamultaal* betreft; men houdt die voor *dezelfde taal* met de Malabaarsche doch in *tongval* zoo veel verschillende, als 't *Syrisch* verschilt van 't *Hebreeuwsch*; zij wordt zoo wel ten westen van kaap *Comorin*, en in de *Maldivische* eilanden, als ten oosten, te *Madura*, *Tanjoor*, *Karnata* en verder op gesprooken, volgens de *Algem.* of *Hedend. Hist*, VI. D. Hoofdst. VI. bl. 546. 't Geen gesteld wordt zich wel 400 mijlen ver uit te strekken, volgens de *Deensche brieven*, door *J. W. Heyman* uitgegeeven I. D. bl. 199. En dat te *Trankebar*, op de kust van *Choromandel*, de *Tamultaal* zeer in zwang is, blijkt uit eene der *jaarlijksche narichten*, van de *Deensche Zendinge*, van 5 Oct. 1762, nopens de *drie gemeenten* onder derzelver opzigt de *Portugeesche* gemeente, de *Tamulsche* stadsgemeente, en *Tamulsche* Landgemeente.

Van de TULENGENSCHE taale zijn mij *geene bijzonderheden* bekend.

landers, verboogene *Latijnsche* en *Fransche woorden*, voor al in *Staats* en *Rechtszaaken*, in hunne taal overneemen, en inmengen.

§. 6.

De Heer MOENS schrijft, dat hij die plaaten zelf heeft *gezien*, en, aan zijn huis, in *handen* gehad. Dat deeze taal, niet, gelijk de *oude Oostersche* taalen, van de Rechte naa de Linkerhand, maar van de Linkerhand naa de Rechte wordt geschreeven en geleezen.

Dit heeft *H. Reland Diss. Misc.* III p. 87. ook opgemerkt van de *Malabaarsche*, gelijk te vooren p. 80. van de *Singaleesche* taal, 't zelve zegt *D. Mill Diss. select.* p. 456 van de *Indostansche* taale, zoo als men dit ook ziet in 't *Alphabetum Brammhanicum* seu *Indostanum*; en in het *Alphabetum Tibetanum*. En even het *zelve*, heb ik gevonden in eene aanmerkelijke *verzamelinge van Oostersche Handschriften*, welke mijn Hoog Eerw: Amptgenoot JACOBUS WILLEMSEN bezit, zonder noch te hebben konnen ontdekken, tot welke *Landtaale* der *Oosterlingen* dezelve behooren.

§. 7.

Door de zorg van den Heer MOENS, zijn

zijn die plaaten *naauwkeurig afgeschreeven* met DEZELFDE Letters of characters, als die in de koperen plaaten zijn gegraveerd. Zoo, dat teffens de *oorsprongkelijke woorden* (zoo veel mogelijk) volgens derzelver *natuurlijke uitspraak* met *Hollandsche letters* zijn overgeschreeven, onder elk woord, om teffens een denkbeeld van de *uitspraake* en 't *tongval* dier taale te geeven.

Men ziet dit afschrift hier nevens zeer naauwkeurig in 't koper gebragt (volgens het *overgezondene*, dat NU onder 't *Zeeuwsch Genootschap* berust) nevens eene AANWIJZINGE, volgens de ingevoegde cijffers, in welke *taal* en *letters*, de *bijzondere woorden* zijn geschreeven. Het *afschrift* is over gezonden op *vier* bladzijden in Folio, dies is deze plaat in *vier colommen* verdeeld: Doch liefst zoude ik alleen TWEE colommen hebben gebruikt, in de breedte beschreeven, indien de *juiste schikking der regels*, op de *Cochimsche* plaaten in het *overgezondene afschrift* waare gevolgd geweest.

Het blijkt duidelijk uit de AANWIJZINGE, dat het *grootste deel* van dit stuk in de *Tamulsche* en *Tulengensche*, doch het minste gedeelte in de *Malabaarsche* taale is geschreeven.

§. 8.

Wat den *Inhoud* van dit geschreevene

By bl. 540

AANWIJZING,

BEHOORENDE TOT HET NEVENSTAANDE

PATENT

VAN KEIZER

CHEROM PEROEMAAL,

VERLEEND AAN

JOSEPH RABBY,

En geschreeven in de *Malabaarsche*, *Tamulsche*, en *Tulengensche* Taalen; De tusschen instaande Sijffers wijzen aan welke woorden in 't *Malabaarsch*, *Tamuls* of *Tulengens* zijn geschreeven.

(1) SWASTI SRI, *Malabaarsche* letters en woorden.

(2) CO CON, *Tamulsche* letters en *Tulengensche* woorden.

(3) MEIJ, *Tamulsche* letters en woord.

(4) CONDDAAN CO, *Tamulsche* letters, en *Tulengensche* woorden.

(5) SRI PAADACARIN, *Malabaarsch* woord en *Tamulsche* letters, doch 't woord *Sri* met *Malabaarsche* letters geschreeven.

(6) ERAWI WANMARA, *Tamulsche* letters, en de uitspraak *half Malabaarsch* en *Tamuls*.

(7) Van 't woord TIROEWADDI af, tot WIERASAARADA MAAWADA, zijn *Tamulsche* letters en woorden, daar onder de derde letter van *WierasAArada* is *Malabaarsch*.

(8) ISOEPOE RAPANAAKOE, *Tamulsche* letters en uitspraak: doch de eerste twee letters van ISOE *Malabaars*.

(9) De woorden: ANJOE WANNAMOEM NEDDIYAADDEIJOEM tot CARAPOEMIKOEM ook *Tamulsche* letters en woorden.

(10) EZOEWATA RANDDOE WIDDOE PEEROM, *Tamulsche* letters en *Malabaarsche* woorden.

(11) COEDDE CODDOETOM, *Tamulsche* letters en woorden.

(12) OELAGOENA TOELAACOELIIJOEM, *Tamulsche* letters en *Tulengensche* woorden.

(13) WITTOM, MATTUM NAGARATIL *Tamulsche* letters en woorden.

(14) COEDDIGEL, *Tamulsche* letters en *Malabaarsch* woord.

(15) COWILACOE IDOEKOEM, *Tamulsche* letters en woorden.

(16) TOELAAIJEN IRAADEIJOEM WEDOEMBAPEREIJOEM, *Tamulsche* letters en *Tulengensche* woorden.

(17) Wijders van 't woord AAGA tot de woorden ANJOE WARNAM SANDADIJ PEERA COERIDI, zijn *Tamulsche* letters en woorden; behalven de twee eerste letters van ANJOE, en de eerste letter van 't woord SANDADIJ, welke *Malabaarsch* zijn.

(18) SRI, *Malabaarsche* letters en woord.

(19) De woorden IPARI ARIWEN, en ODDEA zijn *Tamulsche* letters en uitspraak.

(20) Voorts volgen de naamen der *getuigen* beginnende van WENNAADDOE ODDEA COWARATEN MATAANDEN, tot het einde toe, zijn *Tamulsche* letters, maar de uitspraak *Malabaarsch*,

(21) NAADDOE, *Tamulsche* letters en *Malabaarsch* woord.

(22) Zoo als bij (20) is gemeld.

[illegible]

ipari ariwen

toe oddea Irawaren

ri ariwen Neddoe.,

toe oddea Codey Ira.

ariwen Coesapaaddy

cepindde Moerkayom

lo (22) Candden; guna

ennaaya kissapa

Ezoeta. En de volgende

t het handteken van voorn:

l:—

Patent, door den Keizer CHERAN PEROEMAL, verleend aan Joseph Rabban.

Swasti Sri Coe Con may Condaan
Coe Sri paadacaren Eravi Van
mara Coe ooevadde, pala noerayara
taanddume Coenoeca naddate aa[illegible]
[illegible] naandde iranddaan maanddajke
[illegible] moepata - araanmaanddoe Koyle
[illegible] iraddaroeca naai
[illegible] maraddaraada naai
[illegible] Isoepoe Rapaanakoe
Anjoe [illegible] naddeyaa
ddeyoem baaganataaddeyoem, baagoddaa
[illegible] anjoemarapeeroem paga

wellakoem paraadddeyoem. ando
lagamoem Coddeyoem, paddoegapara
yoem, Cagaalamoem, uddoevaddeyoem, torana
moem torana wedaanamoem Carapoemu
koem, ezoerata randdoe widdoe peerom
Coedde Coddoetom oelagoena iwaa
coeliyoem wattam, mattam
nagarata Coeddigel Cowla
coe idoekoem toedaayer iraadde
yoem wedoembapereyoem, aaga cho
peraaddam Cheydoe Coddoetom.
anjoe varnaroem oddoe. Isoepoe

Rapaanakoem iwen Sandady
aanmakelkom, penmakel
kom, iwen makelkom, pen.
makel. Conadda marumakelkom.
Sanaday peera Coerade oelagom
Chandrom oella alavom, anjoe
varnam Sandady peera Coerade
Sri pari ariwen vennaaddoe
oddaa Cowaraten Maaandden; ipa.
ri ariwen vennaa odea naaddoe
oddaa Codaya Chircanadden, ipari
ariwen Eradda naaddoe oddaa Maana

bepadamaar ipari ariwen
wallo naaddoe oddaa Irawaren
Cioen ipari ariwen Naddoe
waloera naaddoe oddaa Codeu Sri.
[illegible] ipari ariwen Coampaaddu
paanigen Cupoeddi Moerkayom
Chaatenddi [illegible] Candden, [illegible]
[illegible] [illegible] kessapa
keliapa Ezoeta. En de volgende Character behalve het handteken van den

Keizer [illegible]

ne op de *twee koperen plaaten* betreft; het zelve behelst geenzins de GESCHIEDENIS *van der Jooden wedervaaren zedert* NEBUCADNEZARS TIJD *tot nu toe*, gelijk de Heer *Hamilton* ſchreef: Maar hunne PRIVILEGIEN, die zij van den beroemden Keizer ERAWI WANMARA verkreegen hadden; zoo als te zien is uit de nieuwe vertaalinge, die de Heer MOENS den 15 September 1773 heeft overgezonden; op welke (volgens zijn Ed. ſchrijven) gerust is ſtaat te maaken, alzoo dezelve met de *uiterſte naauwkeurigheid*, en door den *besten* taalkundigen te *Cochim* is vertaald.

In de *Notiſias* p. 12. is eene *Portugeeſche* vertaaling, doch die uit *vergelijkinge* met deeze, zeer gebrekkig is; Dit oordeelden *Neöcorus* en *Sikius* ook van de vertaalinge, die in 't verhaal van den *Nederlander* wordt gemeld, in de *Bibl. Libr. Nov. T.* II. p. 872. Gebrekkig was ook de *oudere nederduitſche* vertaaling, die de Heer MOENS in 't Jaar 1771. herwaarts had gezonden, offchoon men eene *zaakelijke overeenſtemming* tusſchen de eene en de andere ontdekt; en die *gebrekkige vertaalingen*, ook zelve noch van *eenig* nut konnen zijn, ter aanwijzing van 't geene de nieuwe vertaaling *meer zaakelijk*, dan wel *woordelijk* heeft overgebragt.

§. 9.

Volgens de nieuwe vertaaling, luidt het *Privilegie* dus: „ Met Gods hulpe „ die de wereld geschapen heeft, en de „ Koningen aanstelt, denwelken ik eere. „ Wij ERAWI WANMARA, Keizer van „ de *Malabaar*, in het 36ste Jaar (21) „ van onze gelukkige regeeringe in het „ Hof *Moydiricotta* (22), verleenen dee- „ ze acte van voorrechten aan den Jood „ *Isoep Rabbaan*, (23) dat hij mag ge- „ bruiken de *vijf Couleuren* (24) zijn ge- loof

(21) 36ste JAAR, zijnde het 3527 *Kalijtjaar*, volgens der *Malabaaren* oude Jaarreekening, of in 't Jaar 426 van der *Christenen* Jaartellinge. Doch in den Brief bij *Sike* p. 869. staat het Jaar der wereld 4250 naar de *Joodsche Reekening*, of der Christenen 489. Maar dit is eene *vermenging*, met den tijd der *tweede* overkomst van *Jooden* aldaar, waar van te vooren (§. 1.) uit de *Notisias* p. 10. is gesprooken.

(22) MOYDIRICOTTA is *Cranganoor*.

(23) ISOEP RABBAAN, anders gezegd JOSEPH RABBY.

(24) VIJF COULEUREN; zijn *Rood*, *Geel*, *Groen*, *Wit* en *Blaauw*. Zoo telt *H. Reland Diss. Misc.* III. p. 70. bij 't *Maleitsch* woord: KOENING, *Geel*, ook VIJF COULEUREN; schrijvende, dat de *Geele* couleur is die der *Koningen*; de *Groene* van hunne *Kinderen*; de *Roode* der *Veldheeren*; de *Witte* der *Geleerden*; en de *Zwarte* der dooden en treurende. Doch de Heer MOENS, noemt geen *Zwart*, maar *Blaauw*.

„ loof voortplanten onder de *vijf kas-*
„ *ten of geslagten*; (25) op alle plechtig-
„ heden *eere schooten* (26) laaten doen;
„ op Eliphanten en paarden rijden;
„ staatelijke omgangen doen; zich van
„ de eere-uitroep bedienen, en over
„ dag fakkels, allerlei musijk instru-
„ menten, als mede een groote kieper-
„ sol gebruiken; op de wegen met wit
„ linnen bespreid wandelen, een stok-
„ ke-spel laaten speelen, en onder een
„ statieus behangsel zitten: Deeze Pri-
„ vi-

(25) VIJF KASTEN OF GESLAGTEN; Dit zijn *geslagten* van HANDWERKERS, of AMBACHTSLIEDEN, te weten *Azari*, Timmerlieden; *Moesari* Geelgieters; *Peroencolen*, Smids; *Sattaans*, Goud of Zilversmids; en *Isaver Chegos*, Tijveraars, die de vocht of *Sury* uit de *Kokus Boomen* weeten te trekken. *Jan Huigen van Linschooten* tekent aan in zijn *Itinerario* I. D. c. 42. bl. 63. als een gewoonte der Malabaaren dat de ambachten aan de geslagten zijn verbonden, zoo dat een iegelijk volgt de neering en het handwerk van zijne ouders, zonder dat te mogen veranderen om geenerlei maniere; enz. 't geen ook (zoo als men zegt) tot deezen tijd toe op de kust eene *standvastige gewoonte* is, dat elk geslagt zijn *eigen Ambagt* oeffent, en op zijne *nakoomelingen* doet overgaan, waar van deeze niet mogen afgaan.

(26) EERESCHOOTEN; Men verstaa EERESLAGEN; 't *Schietgeweer*, was in dien tijd, *aldaar* noch niet bekend; de *oude overlevering* zegt, dat men bij buiten gewoone gelegenheden, *sloeg* op zekere *machine*, welke een *geluid* of *gebrom* gaf, als van eene zwaare *klok* of van *grof geschut*, 't geen van verre wordt gehoord.

„ vilegien geeven wij aan *Isoep Rab-*
„ *baan*, en aan de 72 Joodsche huisge-
„ zinnen, mits dat de overigen van zij-
„ ne natie, zijne en zijner nazaaten be-
„ veelen zullen moeten gehoorzamen,
„ zoo lang de zon den aardbodem be-
„ schijnt. Deeze acte is gepasseerd in
„ presentie van de Koningen van *Tre-*
„ *vancoor*, *Tekkencoor*, *Baddekencoor*, *Ca-*
„ *licoylan*, *Arengoot*, *Samorijn*, *Pale-*
„ *atcherij* en *Colastrij*, geschreeven door
„ den Secretaris *Calembi Kelapen*, anno
„ 3481 van *Kalijogam* (27).

Ik

(27) KALIJOGAM. De Malabaaren hebben *drieërlei Tijdreekening*; (1) Sommigen, doch weinigen volgen die van *Pedoe Baypin* dat is *nieuw Baypin*, zijnde een eiland, tegen over de Stad *Cochim* opgekoomen van welkers *aanspoelinge* deeze telling begint, met het 1348ste Jaar van onze Reekeninge. (2) Anderen houden zich aan de Tijd Reekening van de Stad *Coilan*, beginnende met het Jaar 824. zoo dat hun Jaar 953 is ons Jaar 1778. (3) Terwijl de meesten reekenen van de *wereldscheppinge*. Doch hier *vermenigvuldigen* zij de Jaartallen geweldig. Zij maaken van de *scheppinge* af tot aan haar einde *vier tijdkringen*: De (*Kreda* of) *Kritajogam* van 1,728.000; de (*Treda* of) *Tritajogam*, 1,296,000 Jaaren; de (*Tiwekarra* of) *Dwaparoejogam* 864,000 Jaaren, en de (*Kallen* of) *Kalijogam*, of (volgens *Valentijn* V. D. bl. 44.) *Kalliujum* 432,000 Jaaren. De *drie eerste* zouden reeds zijn geëindigd, de *vierde Kalijogam* loopt noch. Onze *Christelyken Jaartelling* begint in 't

jaar

Ik laat hier volgen eene PORTUGEESCHE *vertaaling* welke in de *Notisias* pag. 12. voorkomt:

Jaar 3102 van dien *vierden* tijdkring. Dus verre 't bericht van den Heer MOENS.

Doch *Valentijn* bl. 44. geeft noch eene andere telling van 18 *Wereld Eeuwen*, die te zaamen bedraagen zouden 10,720,486,400 Jaaren, doch waar van de 14 eerste Eeuwen den dichteren, en aan anderen de naamen der vier laatste bekend zijn. Wat de *vier boven genoemde tijdkringen* betreft, schrijft *Valentijn* dat de *Malabaaren* hun tijd in zekere *Artus* (of Leden) van 60 Jaaren verdeelen.

Dit kan klaarder worden, als men den *geheelen grond* van hunne Reekeninge, die *allezins beuzclachtig is*, inziet; zij stellen *vier tijdkringen der aarde*, naar den omtrek van de 12 *Zodiaks tekenen*, elk van 30 Graden, zijnde te saamen 360. Deeze, verdeeld door 60 *minuten* of *sterrekundige uuren*, brengen voort 21600, nu willen zij, dat in *elk* der *vier kringen*, de schepsels eene *bepaalde lengte* van *statuur* en *leeftijd* hadden, en door die maat van *lengte* de 21,600 vermenigvuldigd zijnde, vinden zij *'t getal* van de jaaren *der tijdkringen*; dus in den *eersten* tijdkring *Kreda* of *Kritajogam*, zoude de lengte zijn geweest 80 *kubiten* (of 120 voeten) en de leeftijd 10,000 Jaaren; Als nu door 80, vermenigvuldigd wordt dezelfde 21,600, maakt dit 1,728,000; In den *tweeden* kring zou zijn geweest de lengte van 60 *kubiten*; daar door 21,600 vermenigvuldigd, geeft 1,296,000. In den *derden* kring zoude de lengte maar 40, geweest zijn, geevende in de vermenigvuldiginge van 21,600, juist 864,000, En in den *laatsten* kring van *Kallen* of *Kalijogam*, als men de 21,600 door de lengte van 20 vermenigvuldigt geeft dit 432,000. Nu, in 't Jaar 1777 waaren van dien *laatsten* kring verloopen 4878 Jaaren, zoo dat de *aarde*, naar hunne telling, noch 427,122 Jaaren zoude moeten staan, zoo de *tijden*, om der menschen boosheid, *niet verkort* worden.

Dee-

komt: „ *Joasty ſry Con macodam Costry,*
„ (quer dizer Louvores a ſeus Deozes) Go-
„ vernando Pagarem Irabij, Barmem muitos
„ ſecolos de annos com cetro nas maos, no
„ ſecundo anno de quatro plicado trinta e
„ ſeis, no tempo que afistij em vergicotu,
„ Pascij esta que ſe chama vira, virada, a
„ *Joſepho Rapano* com autoridade de diviza
„ de cinco Corres, Tiros, Elefantes, e Cava-
„ lo, honra, e cinco Corres em tudo, to-
„ cha de dia, alquetifar de Roupa Branca pe-
„ los Caminhos, Andol, Sombreiro, Tambo-
„ ru de Baddaga, Trombeta, Tambelino,
„ Arco, ornamento de Arco, honra de Lan-
„ ſar bettila e fullo Pello ar, dando vivas,
„ e mais 72 cazas, Renda de Pezo, ſerco de
„ Cortina, eos Maradores do Bazar naö Paga-
„ raö nemhua naſelagem nem foro, tudo y-
„ ſto temos dados por olhâ de cobre a *Joſe-*
pho

Deeze *nadere opheldering*, is ontleend uit eenen *Brief* van den Heere ADR. JOH. FRANKEN, opperhoofd van *Battikolao*, den 20 Januarij 1777 van daar aan den Heer L. BOMME te *Middelburg* geſchreeven. Men kan hier uit oordeelen, over de losſe gronden waar op der *Malabaaren* Jaartellinge van de *oudheid* der aarde rust. Mogelijk zoude men 't bij de *Chineezen* ook zoo vinden, die het Jaar voor Christus 551, noemen 't Jaar 88,637,867. over welke Jaartellinge *Andr. Mullerus Greiffenhagius in commentatione Alphabetica de rebus Sinarum* p. 6. zijne gedachten dus uitdrukt: „ Porro *Stupendus* ille *annorum numerus*, quem „ *Sinae* comminiscuntur non tam CHRONOLOGICÈ „ quam RHETORICE intelligendus est, arbitror. „ Conſueverunt enim nihil non *Myriadibus* deputare, quod *magnifice extollere* amant".

„ *pho Rapano*, eo lugar chamado a Anife ba-
„ naö uddeur, e a feus filhos e filhas fobrin-
„ hos e jenros, e a feus decendentes em
„ quanto alva, e mundo durar, toda afima
„ feito em nozzo prezencia. [Testigos] *Cobu-*
„ *ratem Matanda*, fenhor de *Benada*, que
„ he *Trinancur*; *Codda Chirigandem* fenhor
„ de *Bimbaladana*, que he *Badakuencur*; *Ma-*
„ *nabiel Manabien*, fenhor de Eralnaddu;
„ que he Reyno delamori; *Racrem Chatem*,
„ *fenhor de Balenadu*; *Codda Iraby*, fenhor
„ du terra chamada meddur muncur Marquem
„ chatem, escrita por Bannel chery Caddem;
„ cuda Polnaya, Quelaby Quellapem".

Uit de vergelijkinge van deeze *Portugee-fche* vertaalinge met het *Privilegie*, blijkt duidelijk, hoe donker ook deeze vertaaling zij, dat in de *nieuwe* vertaalinge, die hier vooren is gefteld, de woorden: „ Deeze acte
„ is gepasfeerd in prefentie van de koningen
„ van *Trevancoor*, *Tekkencoor*, *Baddekenkoor*,
„ *Calicoylen*, *Arengoot*, *Tamoryn*, *Palect-*
„ *chery* en *Colastry*, gefchreeven door den
„ Secretaris Calembi Kelapen". niet zijn eene *woordelijke vertaaling*, maar eene *zaakelijke Historifche opgaave* der getuigen, met den eigen ftijl des vertaalers.

Ook worden in het *Portugeefche* gemeld onder de Privilegien, *vrijdommen van Schattingen*, en *belastingen*, die in 't affchrift der Nederduitfche vertaalinge niet ftaan, maar mogelijk, in 't affchrijven zijn overgeflagen, of in 't Portugeefche ten onrechte ingevoegd.

Insgelijks wordt het woord NAZAATEN, in het *Portugeefch* in *bijzonderheden uitgebreid*; als

als *zoons*, *dochters*, *neeven*, *aangetrouwde kinders*, 't geen ik op foortgelijke wijze, fchoon eenigzins anders, ook vinde in eene anderzins *gebrekkige Nederduitfche* vertaalinge, te vooren in November 1771, door den Heer MOENS overgezonden, waar in men leest achter 't woord *nazaaten* deeze woorden: *als zoons*, *dochters*, *neeven en nichten*, *mitsgaders andere zijde maagen*.

§. 10.

De Jooden hebben eenen *langen tijd* te CRANGANOOR in grooten *voorfpoed* geleefd.

De Heer MOENS fchreef den 14 Nov. 1771 uit *Cochim* dat zij omtrent 1000 jaaren onder 't Rechtsgebied van den *Malabaarfchen Keizer* waaren gebleeven; zoo leest men ook bij *Sike* p. 869. dat hunne Regeeringsvorm *duizend* Jaaren geduurd hebbe, in welken tijd zij LXX *Koningen* zouden hebben gehad. Doch men denke aan zulke *Koningen*, of *Koningtjes*, als men oudtijds in *Canaan*, die over *ééne Stad*, en derzelver *onderhoorigen Rechtsban*, gebied oeffenden, Jofua XII: 9—31., pleeg te hebben; want §. 3. is dit Rijk bepaald op de Stad CRANGANOOR, en een rechtsgebied van 3 mijlen. Hoedanige *Koningrijken* men 'er veele in de *Malabaarfche* Landen heeft; waar van *Jean Ribeyro Histoire de l'Isle de Ceylan*, vertaald door den Abt *le Grand*, Amft. 1701 in 8°. Chap. II. p. 3. fchrijft

ſchrijft: „ Dat van de *Zoutrivier* tot *Kaap*
„ *Comorin*, in eene ſtreek lands van 140 mij-
„ len lengte en 15 of 17 breedte, 'er 15 ko-
„ ningen waaren, onder welke die van *Ca-*
„ *nara*, *Tala*, *Cananor*, *Cochim*, *Pallur*,
„ *Changatte*, *Achinota*, *Porca*, *Coulaon*, en
„ voor al de *Samorin*, de voornaamſte waa-
„ ren".

§. 11.

En wanneer de Jooden door de *Heidenſche Landvorsten*, met veele voorrechten begunstigd in Rijkdom en aanzien toegenomen waaren, maakten zij op de *vier* te vooren genoemde plaatſen hunner wooninge (§. 2.) maar bijzonderlijk te CRANGANOOR, uit de *Inlanders*, veele Joodengenooten, zoo wel als van hunne *gekochte ſlaaven*.

In de *Notiſias* p. 8. leest men, dat één der Jooden een *voornaam* en *magtig* man, ervaaren in de wet, het *Joodendom* onderwees aan *vijf en twintig* zijner ſlaaven, aan welke hij *vrijheid* en eene *Synagoge* gaf.

§. 12.

Van deeze *Proſelyten* of *Joodengenooten* zijn zekerlijk de *Zwarte Jooden* afkomstig, hoewel niet kan ontkend wor-

 den,

den dat 'er eenige door *vermenging* met de *Indiaanen* zijn voortgekomen.

§. 13.

Doch de BLANKE *Jooden* zeggen (volgens hunne overlevering) dat deeze hunne *Zwarte Geloofsgenooten*, hen in getal zeer verre overtreffende, in de VIJFDE EEUW (28) zoodanig het hoofd opſtaaken, dat zij niet alleen bij alle gelegenheden met de *Blanken* GELIJKSTANDIG wilden geächt zijn, maar ook eene onderlinge *Huwelijks vermaagſchapping* begeerden, tusſchen *hen* en de *anderen*; waar uit een *bevige oorlog*, ten nadeele van de *Blanken* was ontſtaan, ja hunne *geheele ondergang* zoude gevolgd zijn, indien zij niet door den *vorst des Lands* onderſteund, en de *Zwarte Jooden* tot hunnen *pligt* gebragt waaren geworden, zedert welken tijd, zij zich niet alleen van de *Zwarten* hadden afgezonderd, maar ook niet willen toelaaten, dat de *Zwar-*

(28) VIJFDE EEUW. Dan zoude dit al korts na het verleende *Privilegie* van ERAWI WANMARA (§. 9. Aant. 21.) moeten zijn voorgevallen; 't geen wat bedenkelijk voorkomt, hoe de *Zwarte Jooden*, in zoo *korten* tijd, zoo zeer konden zijn vermenigvuldigd.

Zwarten in der *Blanken Synagoge* den *Godsdienst* zouden waarneemen; waarom deeze beide, tot den *huidigen dag* toe, hunne *bijzondere* verzamelplaatsen of *Synagogen* tot den Godsdienst hebben.

In de *Notisias* vindt men p. 11. ook een *verward bericht* wegens den opstand der *Zwarte Jooden.* En boven dien een *verhaal,* nopens 't *verlies* van 't *Rijk* van *Cranganoor*, veroorzaakt door *tweedragt* tusschen *twee Broeders* van *Koninglijke* afkomst, die te *saamen* het bewind oeffenden, in welk geschil de *Vorsten* des *lands* zich mengden; waar door *groote verwoesting* onder de *Jooden* was aangericht, en eindelijk de *laatste* Koning *Joseph Azar*, (§. 1.) (dien zij als de 72ste tellen,) naa *Nado* ontvluchtte, en zich vervolgens naa *Cochim* begaf. Men zie ook *Salmon* bl. 306, en 't *vervolg* der *Algem. Hist.* bl. 527. uit *Hamilton*, nevens den *brief* bij *Sike* p. 870.

§. 14.

De Heer MOENS heeft van dien *Broedertwist*, niets bijzonderlijk gemeld, maar bericht dat de *Jooden* (behalven dien *zwaaren schok*, dien zij in hun gemeene best, door den *opstand der zwarte Jooden* geleeden hebben,) voorspoedig te *Cranganoor* hebben gewoond tot

 dat

dat de PORTUGEEZEN, (29) daar te lande, zijn aangekoomen; die over hen, zoo veel geweldenaarijen oeffenden, dat zij genoodzaakt wierden, in 't jaar 1565, dat goede *land* van hunne vreemdelingschap, te *verlaaten*, en hunnen *toevlugt*, onder de bescherminge van den *Koning van Cochim* te neemen; die hun een *stuk lands* gaf *langs de rivier*, aan de rechte zijde van zijn *Paleis* gelegen, om daar hunne *huizen* en *Synagogen* te bouwen.

In

(29) PORTUGEEZEN. Deeze zijn in 't *einde* der 15e, en 't *begin* der 16e Eeuwe, op de *Malabaarsche kust* gekoomen, volgens *Valentijn* V. D. bl. 15 — 20. Zij haalden spoedig *veele Malabaaren* over tot den *Roomschen Godsdienst*, en bouwden veele kerken. De Heer MOENS heeft mij den 1 Ocber 1776, een *overblijfzel* daar van gezonden, bestaande in een aan de kanten afgebrooken *oud stuk hout* zijnde een Bordeken met een INGEHOUWEN OPSCHRIFT, dat op het *bovenste gedeelte* van een *Roomsch kruis* pleeg te staan, lang 14 en breed 5½ duim; Het geen men zegt, dat door de *Hollanders*, toen zij in 't jaar 1662 *Cranganoor* van de *Portugeezen* naamen,) in eenen hoek van een *kamertje*, onder andere oude stukjes hout, was gevonden. Men meende, dat het was van een *kruis*, dat door de *Portugeezen*, bij hunne *eerste komst* aldaar was opgericht. Het *zeldzaame* van 't *opschrift* op dit Bordeken is, dat men 'er *niet* op leeze de vier gewoone VOORLETTERS, I: N: R: I: (zoo als gemeenlijk, en ook daar, ten platten lande, *doorgaans* op de kruissen wordt geleezen) maar zelvs HALVE WOORDEN, en wel in eene

VER-

In de *Notisias* p. 7. wordt de *woonplaats* der *Jooden* bij de *Riviere*, op *dezelfde* wijze beschreeven.

§. 15.

Te dier tijd waaren er VIER *voornaame hoofden* onder hen, op wier kosten hun *Tempel* gebouwd werd, naamelijk SAMUEL CASTIEL, DAVID BELILE, EPHRAIM SALLA, en JOSEPH LEVY.

De *Afkoomelingen* uit *drie* van deeze *vier* geslagten worden in de *Notisias* van 1686

VERKEERDE *richtinge*, van de Rechte naa de Linkerhand op deeze wijze:

't geen omgekeerd zegt I. NAZAR. REX. IVDE. of nu die OMGEKEERDE *wijze* van voorstellinge, zij geschied om der *Jooden*, of om der *Heidenen* wil, of om *andere redenen*, is mij niet bekend. Het *stuk zelve*, heb ik in handen van 't *Zeeuwsch Genootschap* gegeeven.

p. 6. noch genoemd; Als, uit het geslagte van CASTIEL: *Elia* en *David Castiel*, wier overoudgrootvader uit *Castilien* was, nevens *Semtob Castiel*; uit het geslagte BELILIA: *Hacham Rabbi Haim Belilia*, wiens oudgrootvader was van *Safet*, *Haim Belilia Hazan*, een vaardig schriftgeleerde, wiens oudgrootvader was van *Aleppo*, en *David Belilia*, wiens grootvader was van *Jerusalem*. En 't geslagt van *Joseph* LEVI, schijnt te zijn overgebleeven in den *Medulhar*, *David Levi* wiens grootvader was uit *Duitschland*. Doch 't geslagt van SALLA wordt aldaar niet genoemd.

§. 16.

Maar door den *overlast* en *geweldenaarij* der PORTUGEEZEN, die zij ook hier te *Cochim* moesten ondergaan, zijn zij in eenen *armoedigen* en *bedrukten* staat gebleeven, dewijl zij geene vrijheid hadden, om hunne broodwinning te zoeken; tot dat de *Nederlanders* aldaar zijn aangekoomen, in 't jaar 1663, wanneer zij zich aanstonds onder derzelver bescherminge begaaven.

§. 17.

Doch dewijl de *Nederlanders*, tot groot hartzeer en ongeluk der *Jooden*, na dat zij de Stad COCHIM, geduurende

de eene maand, vruchteloos belegerd hadden, wegens de *onzekerheid* van eene goede uitkomste, *schaarsheid* van benoodigdheden en het *te gemoet zien* der *kwaade Mousson*, de belegering moesten opbreeken en vertrekken, om bij *betere gelegenheid* weer te keeren, zoo moesten de *Jooden*, in dien tusschentijd, ook voorwerpen worden van der PORTUGEEZEN *wraake*; want, aanstonds na het vertrek der onzen, zonden de *Portugeezen* eenig *krijgs-volk*, naa de buurt of woonplaats der *Jooden*, die veelen van deeze Natie *om 't Leven bragten*, en hunne *huizen* en *Synagogen* vernielden; terwijl de *overgebleevenen* zich op de *vlugt* begaaven Landwaards in, en daar onthielden, tot de wederkeering der *Nederlanderen*; wanneer zij tot dezelve overkwaamen, verzoekende om *bescherming*, welke zij ook *verkreegen*, en tot noch toe *genieten*.

PHILIPPUS BALDAEUS heeft de *herhaalde belegering* van *Cochim*, in welke hij zelf tegenwoordig was, omstandig beschreeven; de *eerste* belegering Cap. 18. bl. 114—118 in *Februarij* 1662, geduurende *eene maand*; bij welkers opbreeking in den nacht, een *Jood*, hun zonderling *nuttig* was, om den vijand te verschalken, door in de *Legerplaats* der *Nederlan-*

landeren, den geheelen Nacht, in welken zij reeds in *ſtilte*, zich aan *boord hunner ſchepen* hadden begeeven, op de *klok*, de *gezette uuren* te ſlaan, ten einde de *Portugeezen* geen *achterdocht* zouden hebben, dat het beleg was opgebrooken. En de *tweede* belegering, achtervolgd van de *veroveringe* der Stad, Cap. 19. bl. 120—123 in *November* 1662, onder 't beſtuur van den E. Heer RIJKLOF VAN GOENS. Van de *plunderinge* der *Portugeezen*, tusſchen Februarij en November 1662 maakt *Baldaeus* geen gewag, waarſchijnlijk om dat die in zijn afweezen, geſchiedde; maar *dezelve* wordt ook in de *Portugeeſche Notiſias* p. 10. aangeroerd.

§. 18.

Bij gelegenheid, dat de *Jooden* zich, onder de beſcherminge van de Nederlanders begaaven, in 't jaar 1663, was onder hen als *hoofd*, onder den naam van MODELIAAR, een hunner natie genaamd CHEMTO CASTIEL, een nakcomeling van eenen der *vier* voornaame hoofden, ſtichters van hunne *Synagoge* te *Cochim*. (§. 15.)

MODELIAAR, of *Modiliar*, is een *amptnaam*; *Jean de Ribeyro* in zijn *Hist. de Ceylan*, vertaalt dien door *Colonel*; zulk een is onder de *Singaleezen* van groot gezag. In de *Notiſias* p. 3 en 6. wordt die naam geſchreeven

ME-

MEDULAR en MEDULHAR en vertaald *Capitao*; als mede gezegd p. 3, dat de *Medulhar*, zijnde in dien tijd, *David Levy*, eenen *Stok* droeg, met eenen gouden knop, en daar op 't *wapen* der Oostindiſche Maatſchappij. 't Schijnt mij toe, dat de naam van CHEMTO *Castiel* die in 1663 *Modeliaar* was, dezelfde naam is, als (§. 15.) SEMTOB *Castiel*, zoo als die in de *Notiſias* p. 6. wordt genoemd, doch wat verboogen.

§. 19.

Wat nu aangaat het UITREKSEL, van den HEER VAN RHEEDE; (§, 3). De Heer MOENS, daar na gevraagd zijnde, heeft het zelve woordelijk overgezonden.

De Heer *Hendrik Adriaan* VAN RHEEDE, diende als *Vendrig* de E. O. Indiſche Maatſchappij, bij 't belegeren van *Cochim*, en nam in Februarij 1662, de *oude koningin* van *Cochim* gevangen, *Baldaeus* bl. 116. In 't vervolg was hij COMMANDEUR van de *Malabaarſche* kust van 't jaar 1671—1676. en kreeg den Heer *Jacob Lobs* ten opvolger van 't jaar 1676 tot 1678. Men zie *Valentijn* V. D. bl. 46. hebbende naderhand den post van *Gevolmagtigden Heer* of *Algemeen Commisſaris* op *Negapatnam* bekleed in 1687. bl. 5—7. Van hem is bekend de *Hortus Malabaricus* in 12 vol. aangetrokken door *Reland Disſert. Miscell.* III. P. 88.

In

In den *Tegenwoordigen Staat van alle Volken* III. D. bl. 306 wordt gezegd, (uit *Hamilton*) dat de Heer van RHEEDE, van de KOPEREN PLAATEN in de Synagoge te *Cochim*, een UITTREKSEL in 't *Nederduitsch* had laaten maaken.

Doch in 't *vervolg der Algemeene Historie* wordt *dit*, uit dien zelfden *Hamilton* dus opgegeeven: Dat de *Heer van* RHEEDE, omtrent het jaar 1695 een KORT BEGRIP VAN DER JOODEN GESCHIEDENISSE in 't *Nederduitsch* had vertaald.

Het een en ander gestelde wijkt af van de *rechte* waarheid. De *zaak* is deeze: De *Heer van* RHEEDE heeft iets, nopens de *Jooden* op 't Papier gesteld; doch 't is *geen uittreksel eener* HISTORIE *op de* KOPEREN PLAATEN, want die *plaaten* behelzen alleen het *Privilegie* van *Erawi Wanmara*, en *geen Historie*: Maar 't is eene *Memorie*, die zijn E., *niet* in 't jaar 1695, *maar* in 't jaar 1677, naliet, ten nutte van den Heer LOBS zijnen opvolger.

§. 20.

Het overgezondene UITREKSEL luidt dus:

„ EXTRACT uit de, op *Malabar* nagelaatene *memorie*, „ door den Heer *Commandeur* „ VAN RHEEDE, aan den Heer JA-

„ JACOB LOBS, onder dato 17
„ Maart 1677.

„ Het *vierdedeel* der Inwoonderen
„ zijn de *vreemdelingen*, die in zeer grooten getale in deeze *Malabaarsche* landen verspreid zijn, en die wederom in *vier* geslagten onderkend zijn, JOODEN, *Mooren*, *Canarijns* en *Christenen*.

„ De JOODEN zijn zeer langen tijd, hier in *deeze gewesten* geweest, en wordt al gereekend, tot op den tijd der BABYLONISCHE GEVANGENISSE; zij hebben *overal* daar zij woonen *geheele straaten*, en als *kleine dorpen*, wel van steene huizen betimmerd, en leven geheel *vrij* in de oeffeninge van hunnen Godsdienst, op *verscheide* plaatsen met *prachtige Synagogen* verzien; hunne *handeling* is koopen en verkoopen; draagen geen geweer, maar worden door de Vorsten der landen beschermd; zij zijn door *mengeling* met *inlandsche* Vrouwen en den langen tijd, tot een groot volk geworden."

In deeze *Memorie*, maakte de Heer van RHEEDE, wel *gewag* van de *Babelsche Gevange-*

genisse: doch *zonder* eenige bijvoeginge van *omstandigheden*, ter staving van dat begrip.

Het bericht van den Heer MOENS heeft *meer waarschijnlijkheid*, om dat de *Jooden*, door *hem*, op *dit* punt, opzettelijk zijn ONDERZOCHT, en zij hunne *aankomst* niet hooger reekenen, dan NA de *Romeinsche verwoesting*. Daar mede *stemt* over een '*t uittreksel* uit den *Hebreeuwschen* brief bij SIKE p. 868. en in de *Portugeesche Notisias*, vindt men *wel* bericht van 't *aankoomen der Jooden*, in de *Malabaar*, op verscheide tijden (§. 1.) *maar* de *vroegste* tijd is ook daar, eerst NA de verwoesting van den *tweeden Tempel*.

§. 21.

Belangende de *tegenwoordige gesteldheid der Jooden* zoo te *Cochim* als *daar omtrent*, heeft de Heer MOENS verder gemeld, dat de *Blanke* en *Zwarte* Jooden op die kust meest zijn *gegoedde lieden*, zich geneerende met den *koophandel*.

Dit getuigde ook de *Memorie* van den Heer VAN RHEEDE, en de *Notisias* p. 7,

§. 22

Dat zij stiptelijk den *Sabbath*, nevens alle *Feesten* en *Plegtigheden* van hunne Gods-

Godsdienst waarneemen, die bij de *Jooden* worden gevierd.

De *Notiſias* ſtaaven dit; want de *Amſterdamſche* Jooden, (daar in gemeld) waaren in November 1686. bij *Cochim*, op den Sabbath in de *Synagoge*; daar na aan de *overzijde der Riviere*; te *Anguicaymal* hadden zij in *twee* Synagogen den *Godsdienst* bijgewoond, in de eene bij 't *morgen*, en in de andere bij 't *avondgebed*; zij ondervroegen hunne broeders nopens *veele ſtukken*, betreffende de *Feesten*, *Plechtigheden*, en *andere zaaken* van hunnen Godsdienst, en vonden, in de *meeste gevallen*, eene *volmaakte overeenkomst*. Even zoo zegt de *Hebr. brief* bij *Sike* p. 870. dat zij *dezelfde plechtigheden* hebben als de *Spaanſche* Jooden, en dat hunne *Bidformulieren* of סדר תפלות geheel *overeenſtemmen*.

§. 23.

De *meeste geſchillen* onder hen worden door hunne *Oudſten* beſlist; in zaaken van *meêr dan gewoon* belang, inzonderheid als zij in hunne *voorrechten*, door den *Koning* der plaatſe hunner wooninge, *gedrukt* worden, geeven zij zich aan, bij de *Oosterſche Maatſchappij*, die thans genoegzaam het gebied over hen oeffent.

 In

In de *Notiſias* p. 7. verhaalen de *Amſterdamſche Jooden*, dat hunne Geloofsgenooten te *Cochim*, in 1686 door de *Dienaars der O. Indiſche Compagnie* WEL behandeld wierden; zoo als zij ook *zelve*, geduurende hun kort verblijf, veele *beleefdheden* van den Commandeur *Vosburg* genooten hadden.

§. 24.

Alzoo zij *thans* geene wezendlijke *Rabbijnen* onder hen hebben, verricht één van de *Oudſten* deezer natie, bij *hoogtijden* den Godsdienst. De *dagelijkſche* dienst wordt door eenen *loontrekkenden voorleezer* waargenomen.

Nochtans moet dit *anders* zijn geweest in 1686. want in de *Notiſias* p. 6. vond men op de lijst van de *Hoofden der huizen* zoo 't ſchijnt eenige *Rabbijnen*, als: Hacham Rabbi *Haim Belilia*; als ook *Haim Belilia* Hazan, een vaerdig Schriftgeleerde; En Hacham *Hia Pinto*. Ook zou men in den eerſten opſlag opmaaken, uit het verhaal van *Edw. Ives*, in zijne reizen p. 256, dat in *December* 1752 aldaar noch een Rabbijn waare geweest. Want hij ſchrijft: „ dat te *Cochim* woonde zeker RABBI, *Ezechiël* genaamd, een aanzienlijk man, „ wiens getrouwheid zeer wierd gepreezen, „ die een Beminnaar was der wetenſchappen „ en bedreeven in de Sterrekunde". Maar (§. 26—31.) zal 't blijken, dat deeze *Ezechiël* geen

geen *Rabbijn* was, maar dat zijn toenaam of geslagtnaam *Rabbij*, of *Rabij* was.

§. 25.

De *Besnijdenis* (die de Heer MOENS eens had zien bedienen) geschiedt *niet* in de *Synagoge*, maar in het *huis* van den *vader* des kinds, door den *eenen* of *anderen*, die zich, uit de vergaderde *Vrienden* of *Buuren*, daar toe *aanbiedt*.

§. 26.

De *tegenwoordige* BLANKE Jooden (uitgezonderd eenige *Vreemdelingen*, uit *Polen*, *Duitschland*, *Engeland* en *Constantinopolen*, die zich hier van tijd tot tijd hebben neergezet) hebben hunnen OORSPRONG van de *vrouwelijke zijde*, uit het *oude huis* van *Castiel* (§. 15.) en van de mans zijde uit eenen EZECHIEL RABBIJ, hier van Aleppo gekoomen in 't jaar 1646; wiens kleinzoon is geweest EZECHIEL RABBIJ, alom bekend in de *Papieren* der *O. I. Maatschappij*, als zijnde 's Compagnies *eerste koopman* geweest. Hij is te *Cochim* overleden den 26 September 1771 oud

 78.

78. jaaren, nalaatende *drie* Zoons en *ééne* dochter, genaamd *Elias*, *Moses*, *David*, en *Esther*.

Deeze laatste is de *Rabbi Ezechiël*, waar van *Ives* gewaagde; (§. 24.) Gebooren zijnde in 't jaar 1693, kon hij een *zoon* zijn van *David Rabij*, die in de *Notisias* p. 6, onder de *Hoofden der huizen* in 1686 staat gemeld.

§. 27.

De Heer MOENS schrijft, dat hij den ouden Man op zijn *Sterfbedde* hadde gezien, den laatsten zegen aan zijne Zoonen geevende, op eene *Eerwaardige* en *Aartsvaderlijke* wijze; dat dit zeer *aandoenelijk* was, en hem herinnerde hoe vader *Jacob* zijne zoons had *gezegend*. Genesis 49.

§. 28.

Ook schrijft zijn Ed., dat *Ezechiël Rabbij* was geweest, een *nieuwsgierig navorscher*, van veele goede zaaken; En dat hij aan hem ook het *grootste gedeelte* van deeze *narichten* had te danken.

Zoo

Zoodanig ſchreef ook *Edw. Ives* van hem, dat hij was een *Beminnaar der Wetenſchappen* en bedreeven in de *Sterrekunde*.

Ten gevalle der Beminnaaren van STERREKUNDIGE *Wetenſchappen*, zal ik hier, in 't voorbij gaan, doen opmerken, dat men waarſchijnlijk door de *Sterrekunde* van *Ezechiël Rabbij*, voor al aan de *Sterrewichelaarij* of *Astrologie* zal moeten denken. Dit is op te maaken uit een breedvoerig bericht, voor eenigen tijd, uit die gewesten aan den Heer *Leendert Bomme*, waardig lid van dit Zeeuwsch Genootſchap, toegezonden, waar uit blijkt, dat de *Sterrekunde onder de Malabaaren*, zich voornaamelijk bepaalt, zoo tot de *Planeeten*, in derzelver *getal*, verſchillende *ſtanden*, en daar uit af te leiden *Prognosticatien*, als tot den *Zodiak*, en deszelfs *vaste ſterren*. Doch, ('t geen in hunne Sterre-Wetenſchap iets bijzonders is,) zij tellen NEGEN *Planeeten*; want eerst tellen zij de ZEVEN *Planeeten*, die men in *Europa* noemt, maar waar onder zij ook de *Zon* plaatſen, (welke zij dus *niet*, als 't *middelpunt* der loopkringen van de *Planeeten* aanmerken.) En bij deeze *zeven* voegen zij noch TWEE andere Planeeten, te weeten: De RAGOE, 't *Hoofd*, en de KEDOE, *Staart*; naamelijk *Hoofd* of *Kop* en *Staart* der *Slange*; te weeten eener *Slange*, die de *Malabaaren* verdichten, dat bij God zoude *gezondigd* hebben, en van Hem *verworpen* zijn; en daarom *geen loop hebben zoude*, in een *eigen Zodiaksteken*, als de *andere Planeeten*, en zelfs niet volgens de *orde* der *tekenen*, maar tegen dezelve aan, of *verkeerd* loopen; En wel zoodanig,

 dat

dat deeze TWEE *Planeeten* nooit anders konnen worden gezien, dan bij gelegenheid eener *Zon* of *Maan Eclips*. En welligt, verschaft dat *vertelsel* van de *Slang* de aanleiding, dat in 't *Oosten*, voor al in *China*, bij eene Zons of Maans verduistering, op Trommels en Ketels wordt geslagen, om den *Draak* in den *Hemel*, dien zij waanen *vijand* van *Zon* en *Maan* te zijn, te verjaagen. Die nu niet geheel vreemd is in deeze *wetenschappen*, zal ligtelijk het *misverstand* der *Malabaaren* in deezen bevatten, zoo als ook de Heer *Bomme*, in zijn antwoord aan den *overzender* dier berichten, duidelijk heeft opgegeeven: dat *deeze*, van hun zoogenaamde *twee Planeeten* RAGOE en KEDOE, die zich in de Eclipsen *Rood* en *Zwart* vertoonen, niet anders zijn dan de *verschijnsels*, die voor ons oog, *door de Eclipsen zelve* veroorzaakt worden. Want in de *Maan Eclips*, vertoont de Maan zich *Ros*, of *Rood*, wanneer zij zich in de *schaduwe* van den *Aardkloot* bevindt; En in de *Zon Eclips* vertoont zich de Zon aan ons, zoo ver de taaning gaat, als met eene *zwarte* vlak bezet, dewijl zij voor ons oog, in dat opzigt, door de Maan wordt bedekt, en de *niet verlichtte zijde* der *Maane*, welke *naa ons* is gekeerd, zich *zwart* vertoont. Nu vallen de *Eclipsen* altoos, daar de *Maan* in haare loopbaan den *Zonneweg* of *Ecliptica* snijdt, welke plaatsen der *snijdingen* men *knoopen* noemt, 't zij *klimmende* of *daalende knoop*; welke uit de *Sterrekunde der Arabieren* DRAAKENHOOFD, en DRAAKENSTAART plegen genoemd te worden. Ook *veranderen* deeze *knoopen* hunnen *stand*, doch

niet

niet *volgens* de orde, maar *tegen* de orde der tekenen; zoo dat dezelve niet *voortgaan* van *Ariës* naa *Taurus*, maar *te rug* deinzen van *Ariës* naa *Pisces*.

§. 29.

Van deezen EZECHIEL RABBIJ heeft de Heer MOENS eene geſchilderde *afbeelding* aan mij gezonden, waar in hij *zeer natuurlijk* is getroffen, gekleed op de *Oosterſche* wijze, zoo als hij en de *meesten* van zijn geſlagte, aldaar *gekleed* gaan, ſchoon de *meeste Jooden*, die uit *Europa* aldaar koomen en blijven, zich kleeden op de *Nederlandſche* wijze.

Deeze Afbeelding berust nu in 't *kabinet* van 't *Zeeuwsch Genootſchap*; 't vertoont hem met eene wit grijze ſtreep van den baard, om de kin, opzettelijk dus geſchooren, en met kreuken in 't vel van den hals, die te ſaamen *tekenen* zijn van *hoogen Ouderdom*.

§. 30.

Het getal der BLANKE *Jooden* bij *Cochim*, ſtelt men te deezer tijd op *Veertig* huisgezinnen.

§. 31.

Deeze *Blanke* Jooden hebben eene *bijzondere Synagoge*, waar in onder anderen zeer *fraaije zilvere Lampen* hangen, en de *grond* derzelve is met *fraaije Porcelijne ſteenen* bevloerd, op kosten van den voornoemden EZECHIEL, opzettelijk in *China* gebakken, en van daar naa *Cochim* overgebragt.

In de *Notiſias* p. 4, is ook gewag van *deeze Synagoge*; doch boven dien wordt p. 10, 13; gelijk ook in den *brief* bij *Sike* p. 869. verhaald, dat zij, wel eer, onder zich hadden gehad in de *Synagoge* TWEE ZILVERE TROMPETTEN, uit den *Tempel te Jeruſalem*; van *verheven* werk, met den *onuitſpreekelijken naam*, of de Letters van *Schem Hamphoraſch*, (zoo als zij gewoonlijk ſpreeken,) waar op de *Leviten* bij *elken ſabbath* bliezen. Doch 'er is eenig *verſchil* in de *opgaave*; want in de *Notiſias* p. 10, 13. ſtaat, dat de JOODEN, die uit MAYORCA kwaamen, in 't jaar der Scheppinge 4130 (of der Christenen 369) dezelve hadden *medegebragt*. In tegendeel ſtaat in den *brief* bij *Sike* p. 869. dat *geduurende* den tijd van 1000 jaaren, in welke het *Rijk van Cranganoor* ſtond (zonder den juisten tijd te bepaalen) ſommige *Jooden*, *uit Spanjen* derwaarts kwaamen, waar onder *R. Abraham Ben Ezra* ook de wijze *R. Samuel*, הלוי הירושלמי de Jeruſalemſche Levit, en zijn Zoon

R.

R. Juda den Levit; en dat DEEZE, die *Trompetten* hadden medegebragt. En dit *laatste* verhaal zoude beter zijn *overeen te brengen*, met de berichten welke *H. Reland in Diss. de Spoliis Templi Hierosolym.* c. 13. p. 129 — Edit. 1716. heeft gegeeven, van de *Lotgevallen* der *H. Vaten*, door *Titus* naa *Romen* gevoerd, en waar onder (volgens de afbeelding op zijnen Praalboog), *twee Trompetten* behoorden. Want hij verhaalt uit *Anastasii Hist. Eccles.* p. 43. dat dezelve door *Gezerik* of *Genzerik* in 't jaar 450 naa *Africa* zijn gevoerd, doch door *Belizarius* na 't overwinnen der *Vandaalen*, omtrent het jaar 520 in *Zegepraal* te rug gebragt naa *Constantinopolen*, de Hofplaats van *Keizer Justiniaan*, (volgens *Procopius* L. 2. c. 9.) En dat dezelve van daar, op aanleidinge, door eenen *Jood* gegeeven, op 's *Keizers last*, te scheep aan de *Christenen*, te *Jerusalem* zich bevindende, zijn gezonden; zonder dat men wist, of zij *daar* waaren *aangekoomen*, of in *andere handen* gevallen.

Dus zou 't *niet onmoogelijk* zijn, dat *twee* van die vaten, te weeten *de Trompetten*, waaren geraakt, na 't jaar 520, in de *handen der Jooden*, en dus naa *Cranganoor* overgebragt. Alwaar men 't *begin* van het *Cranganoorsche Rijk*, niet eer dan met het 426ste jaar, na C. geboorte, kan stellen, zoo als §. 8. uit het *Privilegie* van *Erawi Wanmara* blijkbaar is.

Ondertusschen zijn de *Jooden*, *geen bezitters* van die gedenktekenen der gewijde oudheid *gebleeven*; want men leest in de *Notisias* p. 10. dat in *éene* der Trompetten zich

GOUD ſcheen te vertoonen, dies de *vergadering* had beſlooten dezelve te doen ſmelten, waar door zij deeze *onwaardeerbaar geſchatte panden*, en *beroemde overblijfſels* van hunnen *ouden luister* hadden te zoek gemaakt.

§. 32.

De ZWARTE *Jooden* zijn te deezer tijd in die ſtreeken verſpreid op *zeven* plaatſen. Naast het Dorp van de *Blanke* Jooden bij *Cochim*, hebben zij hunne *Negerij*, beſtaande in ruim 150 huisgezinnen, met *drie* Synagogen. Op *Angikaymal*, tegen over hunne Negerij, hebben zij ruim 100 huizen, met *twee* Synagogen. Op *Paroe* benoorden *Cochim*, zijn 'er bijna 100 huizen, en *eene* Synagoge op 't Eiland *Tiroctoer* (anders genaamd de *Berg Sinai*, wegens deszelvs hooge ligginge) zijnde een eigendom van den onlangs overledenen *Ezechiël Rabbij*, liggende over *Cranganoor*, woonen 10 Joodſche huisgezinnen, alwaar ook *ééne* Synagoge is. Op *Mocton* 10 mijlen bezuiden *Cochim* zijn twaalf huisgezinnen, en *ééne* Synagoge.

Alle

Alle *deeze wooningen* zijn naauwkeurig aangeweezen op de PARTICULIERE KAARTE *van een gedeelte van de* MALABAAR, *of de ſtrekking des Riviers van* CHETTUA *tot* COYLANG, *door* JOH. WILH: DE GRAAF, 1772. Welke *kaart* onder 't opzigt en op last van den Heer MOENS is opgemaakt, en in 't jaar 1773 aan de *Kamer van Zeeland* is gezonden, waar van mij het gezigt is vergund geweest. Deeze *kaart*, is van *zeer groot beſtek*, beſlaande de Lengte van *verſcheide Ellen*, ſchoon de *breedte* ſlegts 34. duim bevat. Op dezelve wordt *Cranganoor*, 't Paleis van den *Cochimſchen koning*, en de *Buurt der Jooden* ook gevonden; en doet zien, hoe de *Landen der Indiaanſche Vorsten* zijn gemengd, met de bezittingen der O. Indiſche Maatſchappij; waar uit dikwils veel moeite ontſtaat.

Men vindt in de *Notiſias* p. 7. ook eene *opgave* van de *wooningen der Malabaarſche of Zwarte Jooden*, zoo als die waaren in 1686, zijnde bijna 90 jaaren geleeden. Welke wel *eenigzins verſchilt*, van de bovenſtaande opgave, nochtans aan dezelve vrij nabij komt. Te weeten, 'er wordt gezegd dat de Buurten bij *Cochim* hadden *drie* Synagogen, en 120 huisgezinnen. Te *Angicaymal*, *twee* Synagogen, 150 huisgezinnen, arm volk. Te *Paru*, *ééne* Synagoge, 100 huisgezinnen, welgeſteld volk. Te *Palur*, *ééne* Synagoge en 10 huisgezinnen. Te *Chenot*, *ééne* Synagoge en 50 huisgezinnen. Te *Muttam*, *ééne* Synagoge en 35 huisgezinnen, zoo dat de geheele ſom deezer Synagogen *toen* was *negen*, en der huisgezinnen 460.

§. 53.

§. 33.

Het ontbreekt hun ook niet aan *zinlijke kerkboeken* in 't *Hebreeuwsch*; zoo wel de *zwarte* als de *blanke* Jooden *leezen* het Hebreeuwsch *zeer vaerdig*. Doch zij hebben hier nooit *Drukkerijen* gehad; De *kerkboeken*, die zij hier gebruiken zijn de drukken van ATHIAS en PROOPS, die hun uit *Holland* worden gezonden. Zoo dat zij geen OUDE *Oosterſche boeken* hebben, maar alleen boeken, die gedrukt worden te *Amſterdam*, *Venetien*, en op *andere* plaatſen van *Europa*.

§. 34.

Oude handſchriften van den *geheelen Hebreeuwſchen Bijbel*, of van eenige *bijzondere gedeelten*, hebben zij niet. De *Manuſcripten* of *Handſchriften*, die zij aldaar hebben, behelzen alleen de *vijfboeken van Moſes*, die zij ook (uitgezonderd *eenigen*, die aldaar zijn geſchreeven) uit *Holland* bekoomen.

§. 35.

Men zegt, dat 'er *eenige Handſchriften*

ten onder hen zouden geweest zijn; beneffens eenige *Aantekeningen* van het geene onder hen zoude hebben plaats gegreepen, zedert, dat zij in *dat land* gekoomen zijn, doch dat dezelve zouden *vernield* zijn, bij gelegenheid, dat de *Portugeezen*, hen, voor de overgave van de ſtad *Cochim* aan de *Nederlanders*, zoo zeer mishandeld hebben. (§. 17.) Ondertusſchen weeten de *tegenwoordige Jooden* niets met zekerheid te zeggen, veel min eenige *bijzonderheden* te melden, aangaande deeze verloorene *Manuſcripten*.

In de *Notiſias* wordt ook gezegd, dat de *kundigheid der Jooden*, die in 1686 te *Cochim* waaren, zeer *verward* was; om dat zij onder anderen, door de *Plundering der Portugeezen*, zouden verlooren hebben, hun boek, 't geen genaamd werd: *Het boek des Oprechten*; Waar in ook beſchreven ſtond, VAN WAAR de *menigte* des volks (§. 1.) die in 't jaar 4250 der ſcheppinge (of 489) overkwam, *gekoomen* was.

§. 36.

Op het onderzoek of de Heer BENJAMIN KENNICOT, en zijne *onderneeming*, in

in de verzamelinge der *verſcheide leezingen* des Ouden Testaments, te *Cochim* bekend waare? En of ook van daar *eenige hulpmiddelen* tot dien arbeid zouden te bekoomen zijn? is door den Heer MOENS van hunnen 't wegen geäntwoord; „ Dat zij den Heer KENNICOT niet kennen, ook in geen verſtandhouding „ met hem zijn; En dat van daar *geene hulpmiddelen* tot *Kennicots* nobelen „ arbeid konnen worden aangebragt".

§. 37.

Naderhand was op aanleidinge der brieven van Dr. JOHN COLLET, en der vraagen daar in bevat, door mij derwaarts gezonden, bij deeze *Jooden* onderzocht van *welken ſtam* zij waaren? zij zeiden van *Juda* en *Benjamin*.

Volgens *Hamilton*, zouden zij uit *Manaſſe* zijn geweest, maar dat voegt niet bij zijn gevoelen nopens de Babelſche Gevangeniſſe, dewijl *Manaſſe* tot de *Tien ſtammen* behoorde, die reeds onnaa *Aſſyrien*, waaren gevoerd; Alhoewel, onder de geenen, die zich ten tijde van Rehabeäm 2 Chron: II: 16. *uit de* 10 *ſtammen* alreeds naa *Jeruſalem* hadden begeeven, ook wel *Manaſſiten* konden zijn geweest. Gelijk

lijk 'er ook zoodanigen, ten tijde van *Hiskia* te *Jerusalem* kwaamen 2 Chr: 30: 11. ten blijke, dat 'er noch van die stamme, na de *Assyrische wegvoering* in 't land Canaan waaren gebleeven. Nochtans beter voegt de afkomst uit *Juda* en *Benjamin*, aan de *verstroojelingen*, na de *Romeinsche* verwoesting.

§. 38.

Gevraagd zijnde over de *klank* en *toonstippen* (*Puncten* en *Accenten*) der Hebreeuwsche taale, was het antwoord: „ wij hebben *puncten*, *vocaalen* en *accenten*, boven en onder de letters, gelijk in de boeken der *Dicdukim*; (30) „ en bijzonder in 't boek *Arugat Habousom*" (31).

§. 39.

Hunne *Schrijfletters* zijn *niet* het *Samaritaansche* maar 't *gemeene Hebreeuwsch* of *Chaldeeuwsch Character*, waar in onze Bijbels zijn gedrukt.

Zij

(30) DICDUKIM; דִּקְדּוּקִים Spraakkonsten.

(31) ARUGAT HABOUSOM, עֲרוּגַת הַבּוֹשֶׂם *Area Aromatica*; Author R. *Moses Aben Ezra*, qui obiit Anno 1080 *J. Buxtorfii Biblioth. Rabbinicæ* p. 317. Edit. Basil. 1613 in 8°

Zij hebben overgezonden een *driederlei Alphabeth*, onder hen in gebruik; zijnde het *gewoone Hebreeuwsch*, het *Rabbijnsch*, in 't *Hebraeo-Germanicum*, of *Duitsch-Joodsch*; bijna zoo als het achter den *Thesaurus van Buxtorf* wordt gevonden.

§. 40.

Wat het *richtsnoer* hunner *Tijdreekeninge* betreft, zij volgen het boek *Zemach David*, van *R. David Gantz*, tellende dus, dat in 't Jaar der Christenen 1776 na de Wereldschepping 5536 jaaren verloopen waaren; in welkers 1655 jaar, de *Zondvloed*, in 't 2928 de *bouwing* van *Salomons Tempel*, en in 't 3828 de *verwoesting* van den *tweeden Tempel* door *Titus* zoude zijn voorgevallen.

§. 41.

Volgens de *aantekeningen* van EZECHIEL RABBIJ, zouden 'er noch *eenige Jooden* zijn in *China* en *Tartarijen*.

Mijn oogwit, 't geen zich alleen tot de *Jooden* te *Cochim* bepaalt, vordert niet, dat ik mij over die, welke in *China* en *Tartarijen* zijn mogten, uitbreide. Die daar toe lust heeft, kan nopens de *Joden in China*, ee-

eenig gewag vinden, in *J. A. van Mandelslow*, schrijven aan *Adam Olearius* 1639. p. 49. Amst. 1661. Achter de Oost-Indische Reize van *Olearius*; Als mede in WILH. WILHELMII *Dissert. de* 10 *trib. Israëliticis, ab Assyriis in Exilium abductis. Harderw.* 1671. *in* 8°.; uit de berichten van twee Jesuiten *Trigaltius*, en *Alphonsus Comedrus*. Ook bij B. WALTON, *in Prolegom. Bibl. Polyglot.* T. I. Prol. III. §. 41. p. 25. uit de verhaalen van *Semedo*. Zoo ook in A. CALMET de Regionibus in quas 10 tribus *Israëliticae abductae sunt* &c. Ed. Luc. 239. Venet. 183, Voor al in de *Narichten*, eerst van den Jesuit *Ricci*, en daar na van *Gozani*, van 1704. nopens Jooden, die zich toen te *Kaij-fong-fu*, in de provincie *Honan* bevonden, en aldaar zedert 't jaar 249 *voor C. geboorte*, zouden geweest zijn, welke te vinden zijn in *de Lettres edifiantes et curieuses, ecrites par quelques Missionaires de la Compagnie de Jesus. T. VII.* van welke berichten eenig gewag is in A. CALMETI *Diss. de Regionibus, in quas Israëlitae dispersi sunt.* p. 183 Ed. Ven. & Luc, 239.

Gelijk ook 't geen uit de *nadere* berichten over de *Chineesche Jooden*, gegeeven door de Jesuiten *Gozani*, *Domange* en *Gaubil*, is op te maaken; waar in ook de *Beschrijving* is van hun *oud handschrift* van *Moses wet*, zonder klankstippen, gemeld door JABLONSKI, Prol. ad Bibl, Hebr. §. 38. en B. KENNICOT Diss. II. super ratione textus Hebr. V. T. p. 508, Lips, 1765.

De *hoofdsom* van welke laatste narichten der Jesuiten is overgenoomen, in 't *vervolg der Algemeene Historie* VIII. D. I st. p. 178 —

185. en vooral uit hun eigen handſchrift, in GABR. BROTERII uitgaave van *Tacitus* in 4° te Parijs 1771. welkers *geheele titel* wordt opgegeeven door *Christ. Saxius Onom. Literar.* in 8° Ed. 1775. T. 1. p. 580. *in Analectis* T. 1. Hebbende de Hoogeerw. Heer N. BARKEIJ onlangs *dit gedeelte* der *Commentarius* van *Brotier*, betreffende de *Chineeſche Jooden*, geheel ingevoegd in T. 2. *Muſaei Hagienſis* P. II. n° III. p. 472 — 505. Hag. 1777. in 8° Terwijl men de *Oordeelkundige aanmerkingen* over *dat gedeelte* der *Commentarius van Brotier*, van JOH. DAVID MICHAELIS, kan aantreffen, in 't V. D. zijner *Orientaliſche und Exegetiſche Bibliothek.* p. 70 — 83. in 8° Frankf. 1773. Als mede in het IX Deel. n° CXLI. p. 40 — 43. Frankf. 1775. deszelvs *Aanmerkingen* over die *zelfde berichten* van *Gozani*, *Domange* en *Gaubil*, zoo als die in 't Fransch met den naam van *Memoire ſur les juifs etablie en Chine*, voorkoomen p. 296 — 376 in de *Lettres Edifiantes & Curieuſes*. T. XXXI. Paris 1774.

§. 42.

Ook zouden 'er volgens die zelfde Aantekeningen van EZECHIEL RABBY, veele ZWARTE Jooden zijn, in 't Landſchap *Rajapoer*, niet verre van *Bombai*, zich noemende *kinderen Israëls*, onderhoudende geene andere Joodſche Ceremonien, dan de *Beſnijdenis*, en den *Sab-*

Sabbath, zijnde van beroep OLIEMAAKERS, (32) om in de Lampen te branden; Eenige van de bij *Cochim* woonende *Jooden*, zouden zich de moeite hebben gegeeven, om van dezelve hunne *afkomst* te verneemen, en om hen te *onderwijzen* in de verdere Joodsche Godsdienstgronden; doch vruchteloos.

§. 43.

Insgelijks vindt men in die Aantekeningen dat 'er *in*, en omtrent *Sanaä* of *Saná*, hoofdstad van 't *Gelukkig Arabiën*, als mede in 't Landschap *Sada* tot *Mekka* toe, *eenige duizend Jooden* gevonden zouden worden, die zeggen hunnen *oorsprong* te hebben, uit *de Tien Stammen*, onder welke veele geleerde Rabbijnen zouden zijn.

De Heer JOAN. DAVID MICHAELIS, heeft zich in zijne *Commentationes, societati Regiae scientiarum Gottingensi per annos* 1758, 1759, 1760, 1761, 1762 *oblatae*, bijzonder Comm. III. in *Observ.* de *Exsilio X tribuum* p. 33.

(30) OLIEMAAKERS. 't Schijnt, dat zij ook volgen de *Malabaarsche* gewoonte, waar door de *Beroepen*, aan de *Geslachten* worden verbonden. Men zie (§. 9. Aant. 25.)

p. 33. ſterk uitgelaaten tegen het *begrip*, dat 'er in 't *Oosten* aanmerkelijke *blijken* zijn zouden, van *Jooden* uit de 10 ſtammen, met *Synagogen*, voorzien, en wat dies meer zij; voor al om *deeze* reden, dat de *Jooden*, die men hier en daar in *Azia* vindt, den *Hebreeuwſchen Bijbel* VOLLEDIG bezitten, 't geen hij oordeelt, dat *geen plaats* zoude hebben, indien zij oorſpronglijk waaren uit de 10 *ſtammen*, die *door Salmanasſar* zijn weg gevoerd. Deeze reden zoude klemmen, indien *zoodanige Jooden* noch wierden aangetroffen in dien zelfden *ouden* ſtand, in welke zij waaren weg gevoerd, zonder dat zij in tijd vervolg ooit eenige *gemeenſchap* hadden geöeffend, met *Jooden*, bezittende die *Bijbel boeken*, welke na de *Asſyriſche* wegvoering, zijn geſchreeven, en aan de Kerk zijn gegeeven.

Ondertusſchen is *dit ſtuk*, raakende de Jooden in *Arabiën*, wel nader onderzoek waardig, doch buiten mijn beſtek. 't Geen de Heer *D. Mill.* van de *Jooden* in *Arabiën* meldt Disſ. Select. p. 43—50. raakt *dit ſtuk* niet. Welligt is 'er (zoo als mij bericht is) iets deswegen in de Reizen van *Worms*, of anderen, die mij niet bij de hand zijn. De Heer *Carſten Niebuhr* I. D. bl. 404. zijner *Reizen* naa *Arabiën* en in zijne *Beſchrijvinge van Arabiën*, Amſt. 1774 bl. 43 en 220, heeft aanmerkelijke bijzonderheden nopens de Jooden in 't Landſchap *Yemen*, bij Saná, in een Dorp *Oſér*, geheel door *Jooden* bewoond, en daarom genaamd *Káa el Jhud*, ten getale van wel 2000, die 14 Synagogen ple-

plegen te bezitten, waar van 'er de *Iman* in 't jaar 1761 *twaalf* had doen afbreeken; Ook getuigt hij in de *Beſchr. van Arabiën*, dat in de *meeste Arabiſche Provinciën* (behalven die in *Yemen*) Jooden *verſtrooid* woonen, onder de Heerſchappij der Muhammedaanen, daar zij hunne *Synagogen* hebben in *Dorpen*, bij de groote ſteden. Boven dien ſchrijft hij bl. 23, 357, 358. dat 'er in de *Bergachtige ſtreeke* van *Hedsjas*, in den omtrek van *Cheibar*, ten Noordoosten van *Medina*, GEHEELE STAMMEN zijn van VRIJE ONAFHANGLIJKE JOODEN, welke onder hunne eigen onafhanglijke Schechs ſtaan; Dat deeze *onderſcheiden* worden in *Beni Misſead*, *Beni Schahân*, en *Beni Anäsſe*; en dat deeze *laatſte familie* reeds over de 1100 jaaren zoude geregeerd hebben.

Evenwel *nergens* geeft de Heer *Niebuhr*, noch in zijne *Reize* naa *Arabiën*, noch in de *Beſchrijvinge* van dat land iets op, waar uit is af te neemen, dat de *Jooden* bij *Sana*, of in de *andere gewesten* bepaaldelijk UIT DE TIEN STAMMEN van Israël zouden zijn, zoo als de *aantekeningen* van EZECHIEL RABBY te kennen gaaven.

§. 44.

Eindelijk wordt in de *Aantekeningen* van EZECHIEL RABBY, ook gewag gemaakt van veele *Jooden*, woonachtig in *Woest Arabiën*, die zich RECHABITEN zouden noemen, zoo mede van *veele*

anderen deezer natie, die zich zouden ophouden te *Maſcat*, *Sahar* en *Naman*.

Jeremia XV. vindt men *Rechabiten*, kinders van Jonadab zoon van Rechab, (van hoedanig eenen ook gewag is 2 Kon: 10: 15) doch deeze waaren geen *Israëliten*, maar *Keniters*, die onder Israël woonden, 1 Chron. 2: 55. In hoe verre nu de *Rechabiten* in *woest Arabiën* tot deeze betrekking mogten hebben, is mij onbekend.

BESLUIT.

Uit *alle* deze *Narichten* van den Heer MOENS, vergeleeken met het geene *elders* wordt gevonden, is genoegzaam op te maaken, wat 'er zij van de *Jooden*, op de kust van *Malabaar*, bij *Cochim*, en van hun KRANGANOORSCH KONINGRIJK, waar van *Hamilton* ſchreef, en *zij zelven* getuigen.

Men heeft geen gronden om hen, die zich *in vroeger tijd*, op deeze kust ter nederzetteden, *bepaaldelijk* te houden voor *afkoomelingen uit de* 10 *ſtammen*, die naa *Asſyrien* zijn gevoerd: Maar wel van hun, die, *na de Romeinſche verwoesting*, Ballingen zijn geworden.

Ondertusſchen ſchijnt men 't daar voor te moeten houden, dat reeds *voor veele Eeuwen* een merkelijk *aantal* dier Ballingen, in die gewesten zijn aangekoomen; zoo dat al van *oude tijden*, hun zetel hier is geweest.

Doch

Doch wat DIE *Jooden* betreft, welke zich *thans* aldaar bevinden, dezelve zijn van *tweederlei* soort.

De *Zwarte* Jooden, maaken uit het nageslagt van die *Joodengenooten*, welke de *Eerstovergekoomene* of *oude Jooden* in de eerste Eeuwen, zoo uit hunne *Slaaven*, als uit de *Inlanders* hebben gemaakt.

De tegenwoordige *Blanke* Jooden in tegendeel, zijn *meerendeels* afstammende, uit *zulke vooronderen*, die in later tijd, nu een *Eeuw of anderhalf* geleeden, zich uit *verscheide oorden* aldaar hebben ter nederzet; onder welke mogelijk slegts *deeze of geene enkelde* overig zijn, die, uit die *allereerste Jooden*, zijn voortgesprooten.

'Er is *veel onzekerheid*, en *merkelijk verschil* in 't geene wegens de *vroegere tijden* is gemeld; voor al ten aanzien van het *juiste getal*; en de *bepaalde plaatsen* van hun verblijf. (§. 1.) doch als men den *afstand van tijd* overweegt, 't *verlies hunner Schriften*, en de *geduurige verhuizingen*, veelzins op 't *platte land*, buiten de steden, ook op plaatsen, die in verscheide tijden *verschillende naamen* droegen, kan dit *niet vreemd* voorkoomen.

Maar *wat* 'er ook van *dit alles* zij, dit is *zeker*, men vond *van ouds* in dat gewest *eene groote meenigte*, en men vindt 'er *noch* een *aanmerkelijk aantal* van die *natie*, waar van *Haman* zeide, *Esth.* 4: 8. *dat hunne wetten zijn verscheiden van aller volkeren wetten.*

En wier *wetten* aangemerkt in derzelver *oorsprong*, dezelfde zijn, welke ons voorkomen in de *Bijbelschriften* des *ouden Testaments*,

en die de *God van Israël*, door den dienst van *Moses*, aan het *zaad der Aartsvaderen* heeft gegeeven. Alhoewel zij dezelve *vermeerderd* hebben, met de *Instellingen* en *overleveringen* der *Joodsche Meesters*, waar van 'er veelen ook reeds *zeer oud* zijn; en waar in de *Jooden* in de *Malabaar*, met anderen van die Natie in *Europa*, en *elders* woonende, overeenstemmen.

De menigte der *Zwarte Jooden*, afkomstig uit *Joodengenooten*, bevestigt, 't geen *Jesus* wel eer van der Jooden iever, in dit stuk, schoon met verkeerdheid gemengd, tegen de Pharizëen getuigde, Matth. 23: 15.

Te gelijk ziet men ook, dat daar wel eer de *woorden van God aan Israël waaren toebetrouwd* Rom. 3: 2. zoo wel de *Zwarte* als *Blanke* Jooden in die streeken, noch het voorrecht behouden hebben, dat zij het *woord der Godlijke openbaaringe* nopens den *weg der zaligheid* mogen *bezitten*, en op *prijs* stellen, of schoon de *sleutel der kennisse* onder hen is verlooren.

En welke *verwoestingen*, voor al door de *Portugeezen*, zoo wel als *vroegere onderlinge verdeeldheden*, onder hen zijn aangerecht, de *Natie* is ook hier in *weezen* gebleeven, *en 't woord van God* is onder hen *overgebleeven.*

De Heer MOENS, had aan de *oudsten des volks* wel eens onder het oog gebragt, de *zorge* van den Allerhoogsten, voor de *bewaaringe* der wet, *toen zelfs*, wanneer de *verbonds Ark* was weggevoerd; En dat zij, aan welke wel eer, ALLEEN, *Gods woorden waaren toevertrouwd*, nu in hun *omzwerven* op

dee-

deeze wereld, en in hunne *zwaarste vervolgingen*, *als noch* de WET mogten behouden; 't geen tot *uitwerking* had, dat zij, hunne handen Hemelwaarts verheffende, den *God* hunner vaderen, met *traanen* in de *oogen* loofden, dat hij in deeze ook noch *voor hun* zorgde.

Onaangezien deeze *opmerkelijke voorrechten* blijkt het echter ten *duidelijksten*; dat zij *bestendig* blijven, een *verdrukt* en *verstooten volk*; zelfs in weerwil der *poogingen*, door hen aangewend, om nu of dan in eenen *luisterrijken staat*, gesteld te worden.

Onder welke poogingen, ook *eenigzins* kan geteld worden, het *koopen* van het *kleine Koningrijk* KRANGANOOR, welkers bezitting, *hoe lang* die ook mooge geduurd hebben, nochtans *onbestendig* is geweest, terwijl hunne *verdrukkingen*, in tegendeel aanhoudende zijn vermeerderd; weshalven niet anders, dan aan de *Magtige hand der* BESTUURENDE EN ZORGENDE VOORZIENIGHEID, kan en mag worden toegeschreeven de *oorzaak* der BEWAARINGE, zoo wel van *deeze*, als van de *overige Jooden*, die onder alle volken der geheele wereld zijn verstrooid, doch altoos als een *onderscheide natie* worden bevonden.

Daar zij nu BEMINDEN zijn OM DER VADEREN WIL, Rom: XI: 28. zoo liggen 'er noch voor hun *groote beloften* van *genadige herstellinge*, in het *Propheetisch woord*, als in de geheimrolle van den Godlijken raad, *opgeslooten* en hun ten goede *bewaard*; en hoe zeer 'er een *dekfel* op hunne harten ligt, wanneer zij 't woord des Levens leezen, houden zij niet te min

het oog gevestigd, op de *Godlijke beloften*, ſchoon zij dezelve niet in het *rechte licht* beſchouwen.

't Is in dit opzigte aanmerkelijk, dat wanneer de Heer MOENS eene *vertaaling* van den *Hebreeuwſchen* brief van Dr. JOHN COLLET, die ik had overgezonden, onderſcheiden en beweeglijk *voorlas*, aan de *aanzienlijkſte der Jooden* bij *Cochim*, welke hij, tot dat einde, had te ſaamen geroepen; en hij in de Leezinge was gevorderd tot dat gedeelte, 't welk de *belofte*, hunner *verlosſinge* en *herſtel* betrof, zij gezamendlijk, ten deele van *blijdſchap*, ten deele van *aandoeninge*, zoo *bitter begonnen te ſchreien*, dat zijn Wel Ed. zelf werk had zijne *gelaatenheid* te bewaaren, als zijnde het niet te zeggen, welke *tekenen van aandoeningen* en *ontroeringen*, uit hunne aangezigten te leezen waaren. Zoo dat zij, wanneer de voorleezing geëindigd was, hunne handen wrongen, en elkanderen van verlegenheid in het aangezicht zagen, onder betuigingen van hunne *blijdſchap* over deezen aan hun ingerichten brief.

Och dat Israëls verlosſingen uit Zion kwaamen! Als God de gevangene zijns volks zal doen wederkeeren [dan] *zal zich Jacob verheugen, Israël zal verblijd zijn.* Pſ. LIII: 7.

WON-

WONDERBAAR GEVAL

NOPENS EENE SUBITE GENEZINGE

VAN EENE

VALLENDE ZIEKTE,

DOOR

KOUD WATER.

DOOR

J. B. DE BEUNIE.

De *Epilepsia*, of vallende ziekte, word van de Geneesmeesters gezegd te zyn, *Eene onverwagte neerstortinge met verlies van uit-en inwendige zinnen, verzeld met beurtelingsche trekkingen tegens dank van sommige of alle de spieren, zuiver overgaande ende daarna te rug koomende.*

De

Dat deze ziekte zoo dikmaals de gehoopte genezinge te leur ſtelt, zyn de de menigvuldige ende zeer dikmaals verborgen oorzaaken, uit dewelke dezelve voortkoomt: want de onſterfelyke *Boerhave* telt 'er reeds in de vyftig op; zyn geleerde uitlegger *van Swieten* voegt 'er ten minſten zoo veel by, ende noch zyn 'er veele agtergelaten: kan 'er dan iets dwazer bedagt worden, of is 'er klaarblykelyker *Charlctannerie*, als een algemeen geheim voor die ellendige ziekte op te geven? wy willen dan alleen hier de lyst der beproefde hulpmiddelen in ſommige gevallen vergrooten

De befaamdſte ſchryvers verdeelen deze ziekte in eene (*Idiopathique*) waare, ende (*Sympathique*) toevallige vallende ziekte: de eerſte ſoorte is, zoo de oorzaak in het hoofd zelfs is, ende word gekend, zoo wanneer den lyder zonder eenige voorgaande teekens onverwagt de ziekte aankoomt, ende dat hy in het acces zyne uit- ende inwendige zinnen verliest; de tweede is, zoo men reden heeft, de oorzaak in eenig deel buiten het hoofd te ſtellen, en word gekend, zoo wanneer de lyder de kwaale voelt

aan-

aankoomen, byzonder in eenig afgelegen deel, ende dat hy eenig geheugen heeft, van het gene in den aanval geschied is.

De eerste soorte word gemeenlyk by alle schryvers voor ongenezelyk gehouden; doch van de tweede vindt men overal menigvuldige genezingen aangemeld; maar dat men zelfs in de eerste soorte zoo ligt niet moet wanhoopen, zal het volgende geval den goedgunstigen leezer overvloedig overtuigen.

Daarom zoo lang men het jok van vooroordeel ende bygeloovigheid niet afwerpt, zoo zal deze verschrikkelykste ziekte voor ongenezelyk versleeten worden, ende zal de ellendige lyder zonder troost tot het einde zyns levens deze erbarmelyke kwaale moeten naarslepen.

't Is daarom, dat de Geneesmeester noch vlyt noch arbeid mag ontzien, om de waare oorzaak van deze ziekte te ontdekken; 't is om deze reden, dat hy niet alleenlyk scrupuleuselyk alle omstandigheden die de aanvallen verzellen, de tegenwoordige en de voorgaande levenswyze des lyders moet onder-

derzoeken, maar zelfs agt geven op zyne voorvaderen, ende alles het gene deze ziekte is voorgegaan.

Waar 't zaake, dat na alle mogelyke onderzoekingen de oorzaak (gelyk het niet zelden geschied) onvindelyk ware, 't is dan echter noch niet menschlievend, den lyder aan zyn ellendig noodlot over te laaten, maar ten minsten moet men dan die middelen gebruiken, van dewelke men verzekerd is geen kwaad gevolg te zullen koomen, en waar van men door getrouwe waarnemers overtuigd is, sommigen genezen en anderen eenigzins verbeterd te zyn, ja zelfs deze vruchteloos eenen ruimen tyd gegeven hebbende, ende de patient daar toe genegen zynde, geloove ik (gestaafd door het gevoelen van den Heere *Oosterdyk Schacht*) (a) dat men tot het *Wurtenbergsch geheim* (b) ofte diergelyke (alhoewel dit arcanum met veele omzigtigheden moet gebruikt worden) zonder eenigen blaam zoude mogen overgaan.

Ziet

(a) Zeeuwsch Genootschap van Vlissingen, tom. 3. pag. 275.

(b) Ik kan niet voorbygaan alhier een waarneemin-

Ziet hier het geval. Zeker Zoontje van een Koopman alhier, oud omtrent twaalf jaaren, tamelyk kloek en robust van geſtel, zeer open van verſtand ende eene zeer geregelde levenswys beleevende, werd zonder eenige voorgaande bekende oorzaak overvallen met zwaare ſtuiptrekkingen; werd daar voor eenige kee-

minge aangaande dit geheim te melden, dewelke my anno 1743 is voorgekoomen. Zeker voornaam Zweedsch Heer hier door reizende ende om eenige onpasſelykheid zich alhier eenige dagen ophoudende, communiceerde my als eene onfeilbaare ende onſchadelyke remedie tegens de puisten ofte vierigheid des aangezichts het volgende.

Neemt Sacchari Saturni een dragma, Spiritus Nitri eene once, mengt dit ende geeft den lyder daar af driemaal daags tien droppels met een glas gerſten drank. Ik maakte wel haast op zyne aanraadinge gebruik van dit middel; maar na agt of tien dagen de vuurigheid alle verdweenen zynde, verviel de lyder in zoo een hevig *colica pictonum*, dat ik hem niet buiten gevaar oordeelde; edoch genezen zynde van deze laatſte ziekte, ende niet meer tot het lootmiddel dervende overgaan, is echter de lyder tot heden van beide de ziekten volkoomen bevryd geweest. Ende alzo deze remedie weinig ofte niet van het aangehaalde Wurtenbergsch geheim tegens de vallende ziekte verſcheelt, hebbe geoordeeld niet ondienstig te zyn, deze waarneeminge alhier by te voegen, op dat een ieder zyne voorzorge kan neemen; doch geloove dat misſchien het geſtadig purgeeren, dat by het Wurtenbergsch geheim verzogt word, dusdaanige toevallen zoude konnen afweeren.

keeren adergelaaten; gebruikte verscheide *antispasmodica*, *laxantia*, ende Remedien tegens de wormen, ook den Kinabast met *valeriana*, *oragne* blaaderen en zeep vermengd, met veele andere hulpmiddelen tegens die ziekte bekend, ende niet tegenstaande tusschen het gebruik van de voornoemde middelen verergerde de ziekte dusdanig, dat het Lydertje de toevallen somtyds twaalf of veertien ende eenige keeren twintig maal daags overvielen, in dier voegen dat hy niet als kleine tusschenpoozen van een uur, van gezondheid hadde, wanneer aan hem geene de minste onpasselykheid te bespeuren was: maar zoo eenigen tyd overgebragt hebbende, ende de aanvallen zwaarder en zwaarder wordende, werd hy eindelyk overvallen met eene Paresis, ofte halve lammigheid aan de linker zyde, dus verre dat hy de hand niet meer aan het hoofd konde brengen, ende het been slepende niet als voorts konde werpen.

De Vader ontroostelyk zynde wendde alles aan, om (was het mogelyk) dit ellendig, verstandig ende alderbevalligst Lydertje van zyne erbarmlyke kwaale te doen herstellen, ende beriep ten dien

ein-

einde, eene Consultatie van drie Doctors, te weten de Heeren *du Marteau*, *d'Olislager* en *my*.

Na eene accurate historia morbi van den gewoonen Doctor gehoord te hebben, kwam ons het geval zoo moeyelyk voor, dat wy besloten niets te doen, voor eenige aanvallen gezien te hebben, om des te beter van de soorte te konnen oordeelen; maar onze nieuwsgierigheid was haast voldaan: want op min als een uur verviel hy tweemaal in het acces, ende was als volgt.

Men bespeurde eerst eenige trekkingen in zyne oogen, hy liep aanstonds met verhaastinge ende verbaasdheid naar den eenen ofte den anderen kant, draayde zig twee of driemaal rond, viel als een os die geslagt word te neder, kreeg zoo afgryzelyke stuipstrekkingen, dat zy met geen geweld konden tegengehouden worden, sloot de handen ende schuimde uit den mond, verloor alle in- ende uitwendige kennisse en gevoelen, ja hadde meest alle de teekens, die van *Aretæus* zoo meesterlyk worden aangehaald, ende die wy kortheidshalve voorbygaan: ende na alzoo eenige minuten als tegens de dood geworsteld te heb-

hebben, verviel hy in eenen zagten ſlaap, korts daarna ontwaakende begon hy te weenen, ende tot zich zelfs koomende, wist hy niet van alles wat 'er gepasſeerd was, en was zeer vermoeid.

Wie zoude uit dit verhaal niet oordeelen, het eene *Idiopathique* ofte eene van de zwaarſte vallende ziektens te zyn? ende hoe menigvuldige zouden dezen droevigen lyder niet aan zyn ellendig noodlot overgegeven hebben? alzoo de Geleerde *van Swieten* zegt, *pesſima ſpecies ..... fere ſemper incurabilis est.* Maar neen, wy gongen voort, ende alles rypelyk onderzoekende bevonden wy dat dit kind naar zyne jaaren zich te ſterk in de letteroeffeningen ophield, dat het te weinig ſpeelde, ende dat het ſchreide en ontroostelyk was, telkens dat hy den eerſten prys van zyne ſchoole niet bekwam; doch indagtig wordende de uitleggingen van *van Swieten*, op den (1075) aphorismus van den Onſterfelyken *Boerhave*, alwaar hy zegt, *vidi aliquoties et dolui optima ſpe pueros in pesſimam et incurabilem epilepſiam incidisſe*, dede dit onze hope ſchier verdwynen; edoch dit verhaal dede ons ook opmerken, dat door deon maatige ſtudie

die de zenuwen van ons lydertje dikmaals boven hunne veerkragt gespannen waren geweest, ende dat de daar op noodzaakelyk moetende volgen *Atonia* ofte ontspanninge, zoo in de hersens als andere deelen groote aandoeningen moest veroorzaakt hebben.

De *Atonia* dan voor de waarschynelykste oorzaak in deze soorte van vallende ziekte vastgesteld hebbende, beslooten wy de veerkragt zoo veel mogelyk te herstellen, ende ten dien einde beraamden wy de koude baden, waar van de Heeren *Hamilton* en *Tissot* zoo veel wonderheden vertellen, ende *Paume* zoo menigvuldige buitengewoone genezingen bybrengt, te laaten gebruiken, en om des te beter van hunne uitwerkselen te konnen oordeelen, schaften wy alle gebruik van andere medicynen af.

'tWas dan den 13 July 1773 dat de lyder het eerste koud bad gebruikte; maar alzoo het alsdan zeer stuur weder was, ende ook om hem daar niet van te verschrikken, vermengden wy daar wat warm water onder, waar in hy tot den hals toe een uur zat, beveelende van tyd tot tyd het hoofd

onder te doppen, ende herhaalden het zelve 'snamiddags, ende de lyder hadde dien dag elf áccesſen: wy ſchikten het ook zoo, dat de ordinaire Doctor daar preſent was, om des te beter verſlag te hebben van het gene in het bad voorviel.

Den 14 gebruikte hy wederom twee koude baden, en hadde dien dag maar zeven accesſen.

Den 15 wederom twee koude baaden, ende beproefde dien dag maar twee groote en drie kleine accesſen.

Den 16 wederom twee koude baden, en hadde dien dag maar een doch zeer gemeen acces: wy beſlooten als dan maar een bad daags te laaten gebruiken, zoo om dat het weder zeer guur was, als om dat het kind tegenſtrevig begon te worden.

Het baden wierd aldus vervolgd tot den 28, wanneer wy wederom by malkanderen waren, ende vernamen, dat de lyder geene accesſen maar ſlegs eenige trekkingen in de oogen gehad hadde, dat hy de hand aan het hoofd konde brengen, ende dat het ſlingeren van het been byna weg was: de baden werden vervolgd tot den eerſten Augus-

gustus, wanneer wy met blydſchap verſtonden, dat de lyder geene de minſte trekkingen der oogen, veel min accesſen, gehad hadde; ende bevonden, dat hy met de kwade hand alles konde verrigten, wat hy met de andere konde doen; ook dat hy gaan ende loopen konde, zonder iets aan zyn been gewaar te worden; dus beſloten wy het bad maar over den anderen dag te laaten gebruiken, ende hy is van dien tyd tot den huidigen dag zoo gezond gebleven, dat hy van het allerminſte ongeval, tot een allergrootst genoegen van zyn Vader, voor deze familie ende voldoeninge van ons drien, nooit geklaagd heeft, en zyne ſtudie gematigd doch met lof vervolgt.

1. Hier ziet men, hoe ongerymd het is de teedere jeugd te vroeg ofte te ſterk in de letteroeffeningen door te neemen (c)

 2. Hoe

(c) Ik hebbe hier van een allerdroevigst geval gezien. Een Vader in de Generaliteit hadde vier kinderen, alle zeer geestig ende vol verſtand; hy onderwees dezelve van hun teerſte jeugd, niet alleen in de letteroeffeningen, maar zelfs in de Arithmetiſche, Geometriſche en Mathematiſche ſtudien, zoo dat deze kinderen omtrent de twaalf of veertien jaaren zynde *Orakelen* ſcheenen; maar eilaas nauwelyks hadden zy achtien jaaren bereikt of zy waren alle zinneloos.

2 Hoe noodzaakelyk het is, de oorzaak van eene vallende ziekte met allen vlyt naar te speuren, ende hoe die gevonden zynde, men 'er veele van die ellendigen zal redden (d).

3. Dat men niet ligtvaardig eene vallende ziekte, alhoewel met alle de teekens van eene *Idiopathique* of waare *Epilepsia* bestempeld, voor ongenezelyk mag opgeeven.

4. Dat deze eenvoudige remedie van het koud bad, alhoewel by onkundige veragtelyk, alhier van een alderbeste ge-

(d) Ik hebbe hier wederom een geval by te brengen: anno 1768 werd ik geroepen by een kind, 't welk de vallende ziekte sympathic hadde; na alles rypelyk onderzocht te hebben, bevond ik de oorzaak wormen te zyn; genas het zelve op den gemeenen trant met *antihelmintica*; dit kind verhaalde my, dat in de Fransche schoole eenige uuren van hier, waar hy om zyne ziekte uit kwam, nog dertien andere scholieren met dezelve ziekte bevangen waren, ende dat men alle remedien aldaar vruchteloos hadde gebruikt, 't geen my wel haast bevestigd wierd, door twee andere Antwerpsche kinderen, die uit dezelve school met dezelve ziekte kwamen. Die ook genezen hebbende, ende geloovende het uit eene algemeene oorzaak voort te koomen, schreef ik aan den meester der schoole, ende den doctor tractant, wat myn gevoelen des aangaande was, ende was van zulk uitwerksel, dat niet alleen alle de zieken genazen, maar ook dat alle beuzelagtigheden ende bygeloovigheden eensklaps verdweenen.

gevolg is geweest, ende in veele andere kwaalen zeer voordeelig kan gebruikt worden; waar van nog eenige voorbeelden, des noods zynde, zoude konnen bybrengen.

5. En eindelyk, dat dit middel met recht den lyst der beproefde remedien tegens die vreezelyke kwaale mag vergrooten, ende des te meer, alzoo dezelve voorzigtiglyk geadminiſtreerd zynde, men voor geene onheilen te vreezen heeft.

Slegs wil ik alleen hier een voorzorg by doen van het koud bad nooit als in tegenwoordigheid van ten minſten twee perſoonen te laaten gebruiken in vallende ziekte: want ons lydertje heeft tweemaal zyne aanvallen in het bad gekreegen, ende zoude waarſchynelyk verdronken zyn, waar 't zaake men hem niet ſpoedig de behulpzaame hand hadde toegereikt; ik zegge in tegenwoordigheid van ten minſten twee perſoonen, om dat welligt een teerhartige vader, eene zwakke moeder, ende eene ligtverſchrikkende meid, met angst bevangen wordende, alles verkeerd zouden verrigten.

My dit geval van te groote aangeleegenheid ſchynende, hebbe het zelve

exactelyk aangeteekend, gelyk ik in alle gevallen van diergelyke natuur gewend ben te doen; maar hebbe het zelve niet willen bekend maaken, voor dat het eenen ruimen tyd geleeden was, om des te beter over de zeer waarschynelyke radicale genezinge te konnen oordeelen.

ANTWERPEN *den*
5 *April* 1777.

WAAR-

WAARNEMING
VAN EEN ZEER AANMERKELYKE SPLYTING
IN DEN
RUGGEGRAAT,
VERZELD MET EEN GROOT
WATERHOOFD.
DOOR
G. GREEVE.

Den 11 September 1771 visiteerde ik het zoontje van *N. van Benthem*, waar van zyn vrouw 's avonds te vooren verlost was, de verlossing was natuurlyk geweest, hebbende de vrouw niet veel geleden, en had ook vervolgens een voorspoedig kraambed. Zy had geen geheugen van enige lichaams bele-

 di-

diging geduurende 't zwaar zyn, een ſchrik echter had in de eerſte beginſelen der zwangerheid, haar een wezentlyke ontroering verwekt. Het kind dat zeer zwak was, had op het onderſte van den rug en lenden een zeer aanmerkelyk gezwel, van een onaanzienlyke gedaante, met breede vaste randen in deszelfs omtrek, en van boven dun en blaasagtig, met een doorſchynend vogt gevuld: 't was van boven enigzints onthuid, waar uit een groote quantiteit dun en wateragtig vogt vloeide; de boven rand van 't gezwel begon op eenige der laatſte rugwervelen, en ſtrekte zich van onderen over die der lenden en byna 't geheele heiligbeen uit. Dit gezwel kondigde het gebrek aan, dat men *Spina Bifida* noemt; de beide voetjes waren zeer ſterk binnenwaards gebogen, zo dat als men de beentjes uitſtrekte, de planten der voeten elkanderen raakten; de dyen en beentjes waren recht, maar na de proportie van 't kind korter dan natuurlyk, en zonder enig merkbaar teken van beweging. Het hoofd was van een natuurlyke grootte, maar zeer zagt van beenderen, de klopping en beweging der

der herzenen was ter plaatſe van de fontanel zeer gering; de onophoudelyke binnenſtuipen deeden my met reden onderſtellen, dat het leven van korten duur zou zyn; de naauwe oppervlakte van 't gezwel dekte ik met plukſel met een drogende zalf beſtreken, en verzekerde dat door een breede navelband. Eenige daagen was de ontlasting uit het gezwel aanmerkelyk, echter verminderde het kind niet veel in kragten, het begon de moeders borst te zuigen, en nam daar in zo toe, dat het op de drie weeken reeds in kragten ſcheen toegenomen te zyn; de naauwe oppervlakte van 't gezwel verminderde, en daarna, na evenredigheid, de ontlasting; maar toen zettede het gezwel zich meer uit: eindelyk byna geen vogt meer uit het gezwel zich ontlastende, begon ik een zigtbaare uitzetting van 't hoofd te bemerken, de naden verwyderden zich, en de klopping der herzenen bleef even duister; 't was nu dat het kind de moeder als een gezond kind zoog en merkbaare tekenen van toekomende kragten en aangroey toonden, niet tegenſtaande gedurige ſtuiptrekkingen: in dezen toeſtand bleef het enige daa-

gen, maar daarna nam het weder af; de ſtuiptrekkingen vermeerderden, gevolgd van een geduurig braaken, waar by dikwils veel bloed ontlast wierd; hier door ſcheen het van uur tot uur te zullen ſterven, zodanig dat ik enige daagen aan den anderen verwonderd was het nog levend te vinden; hoe na ook aan het uiterſte gebragt, zo dat het niet als met een weinig zog gelaafd wierd, begon het echter weder beter te worden, en met zeer veel graagheid het zuigen te hervatten; na maaten dus de kragten vermeerderden, en 't kind meer vogt in kreeg, en 't gezwel in zyne oppervlakte geheel droog was geworden, begon deszelfs grootte veel toe te nemen; de dyen, beenen en voetjes zetten door een zugtgezwel uit, die daarna buiten gemeen hard wierden; men bemerkte toen een geringe beweging in de teenen; maar als het kind over eind gezet wierd, zag men dat de afgang, en 't water onwillig ontlasten; het kind was nu zeven weeken oud, en het hoofd zo zigtbaar vergroot, dat ik 'er de eerſte maat van begon te nemen: na een voetmaat van elf duim, bevond ik de lengte van 't hoofd, voor van

van tusſchen de wenkbraauwen, tot agter in den nek, $11\frac{1}{4}$ duim, en van 't eene oor tot het ander, over het *Cranium* heen gemeeten, $9\frac{3}{4}$ duim; 't aangezigt onder de uitzetting had alles overeenkomſtig met een gezond kind; veertien dagen daarna, was het hoofd na de meeting 13 duim in de lengte, en $10\frac{1}{4}$ duim in de breedte, en den 24 November bevond ik de lengte en breedte weder een duim vermeerderd, 't gezwel van rug en lenden was niet minder tevens in grootte toegenomen, en door een zigtbaar water in zyn bovenſte uitzetting opgeſpannen: 't kind was tamelyk rustig, de harde zwelling der dyen, beenen en voetjes verminderde, en wierd zagter; de beweeging der teenen was nog in denzelfden toeſtand. Op den 1 December was het hoofd weder in lengte en breedte een half duim vergroot; op het voorhoofd beſpeurde men een ligte *herpes*, als een beginnende dauworm, dit maakte echter geen verderen voortgang, maar verdween allengskens weder; de uitzetting van het hoofd bleef toenemen, en niet alleen dat daar door de naden zeer verwyderden, maar de beenderen van 't *Crani-*

ni-

nium waren hier en daar doorgaat; en op andere plaatſen zo buigzaam, dat men ze door een ligte drukking na binnen deed wyken; het hoofd was dus in 't algemeen zagt, en zo doorſchynend, dat men by kaarsligt 'er door heen ſcheen te zien. Den 10 Jan. 1772 was de lengte van 't zelve 16, en de breedte 12¾ duim, het kind was redelyk rustig, maar kon, door de toenemende zwaarte van het hoofd, byna geen andere poſitie verdragen, als leggende, want over eind zittende wierd het aanſtonds gemelyk en zeer benauwd, dus door de geduurige legging wierd het hoofd eenigzins ſcheef; in alle metingen die ik van 14 tot 14 daagen waarnam, beſpeurde ik verandering; de grootſte muts van de moeder, kon het hoofd niet meer overdekken, en zulk een bovenmate groot opperhoofd, en klein aangezigt, gevoegd op zo een klein lichaam, maakten het kind monſtreus, want den 28 April was reeds de lengte tot 19½ en de breedte tot op 17 duim toegenomen; niet minder als de aanwas van het hoofd, was ook het lenden gezwel vergroot, deszelfs randen bleven hard en vast, en waren

met

lange hairen begroeit, daar tegen waren de vliezen die het bovenſte van 't gezwel omkleeden, gelyk een blaas met vogt zeer ſterk geſpannen, hebbende hier en daar onregelmatige verdeeldheeden; 't overige lichaam dat in groey was toegenomen, bleef nu eenigen tyd byna in denzelfden ſtaat; een darmbreuk echter vertoonde zich aan de rechter zyde: altoos buiten den ſlaap waren de oogen in een geduurige ſtuipagtige beweging, en ik kon, hoe dikwils het ook beproefd hebbe, nooit merken dat het gezigt zich op eenig bepaald voorbeeld vestigde; maar van 't gehoor was buiten tegenſpraak eenige aandoening, want een ſchielyk onverwagt geluid verwekte ſchrik, waar door 't lichaam zigtbaar ſchokte, en wierd dan altoos door ſchreyen gevolgd. De dyen, beenen, en voetjes, waren nu geheel ontzwollen en volſtrekt lam; den afgang en 't water bleef onwillig afvloeyen: dit zag men duidelyk als het kind over eind gegezet wierd, maar deze ſtand was zeer vermoeyend; de beide armen bewoog het maar zeer zwak; den 10 Juny was de lengte van 't hoofd tot 20, en de breedte ook insgelyks een duim ver-

meer-

meerderd; het lichaam vermagerde over 't geheel, niet tegenstaande het greetig bleef zuigen, en by tusschenpoosen ook een weinig pap gebruikte, en 't scheen buiten tegenspraak, dat als de moeder het aansprak, en met den vinger op de kin speelde, dat het enig teken van lachen gaf; de vermagering echter van 't lichaam nam toe, maar daar en tegen groeiden 't hoofd en lenden gezwel. Want op den 1 Augustus bevond ik het eerste 21 duim in lengte en 18½ duim in breedte: 't laatste was nu zo sterk uitgezet, dat het meer grootte besloeg als 't lichaam eener bouteille, de bovenste vliezen waren als een dun hoornagtig vlies zoo sterk gespannen, dat men zich verwonderen moest, hoe vliezen zoo sterk uitgezet de behandeling van 't kind zonder open te bersten verdragen konnen; dit leed echter nog tot den 29, wanneer 'er eenige vogtige uitdamping aan bespeurd wierd; hier door scheidden den 1 September eenige hoornagtige laagen, en de uitlekking vermeerderde zo aanmerkelyk, dat 't vogt door de wieg heen dreef. Schoon 't gezwel niet volkomen openbarstte, verminderde hier door echter

ter de kragten, hand over hand; ſtuiptrekkingen openbaarden zich, zo dat eindelyk dit ongelukkig kind ſtierf 's nagts den 5 September, 6 dagen minder als een jaar oud zynde.

Ter belooning voor myn moeiten, ſtonden my de ouders toe, om een onderzoek aan 't lenden gezwel en 't hoofd te doen; het welk ik in byzyn van den Geneesheer G. J. SCHUTT, (die het kind nevens andere Heeren dikwils bezogt had) verrigte. Ik begon met het gezwel op de lenden te openen, ſnydende volgens de ſtrekking der wervelbeenderen 't zelve van boven tot beneden geheel open, waar door een groote quantiteit helder en enigzins lymagtig vogt, 't welk in 't gezwel nog bevat was, vervloeide: 't gezwel dus in de lengte geopend zynde, zag men, dat de boezem van 't zelve gemaakt was in de omkleedende vliezen van de *medulla ſpinalis*, welke *medulla* ter plaatſe der rugwervelen was verſmolten; de zenuwen die in 't onderſte der lenden de *Cella Equina* maaken, en zich van daar na de deelen in 't bekken, en onderſte extremiteiten uitſtrekken, waren wonderlyk verſchikt: boven het begin der ſplyting, de rug-

velen affnydende, en van onder het heilig van de darmbeenderen, nam ik dat gedeelte been geheel uit: waar in by nader onderzoek bleek, dat de fplyting was begonnen op het zevende rugwervelbeen, doorgaande door alle die der lenden, en 't geheele heiligbeen; de lichaamen der wervelbeenderen waren natuurlyk, maar alle de uitfteekfels in een gefmolten, maakende zo wel aan de eene als aan de andere zyde, een breeden beenigen zoom, tusfchen welke aan die der rug, de zes onderfte ribben zyn aangehegt; de doorgang der zenuwen is door alle, door gaaten, byna het zelfde als men dat natuurlyk in 't binnenfte van 't heiligbeen ziet.

Door de zagte deelen van het hoofd, deed ik een kruiswyze infnyding; dezelve waren zo dun, inzonderheid ter plaatfe van de *fontanel*, als vogtig parquement: na de bekleedfelen van 't *Cranium* geheel weggenomen te hebben, zaagde ik het *Cranium* in zyne rondte door. Zeer wonderlyk was deze beenige calot met onderfcheiden beensgroeijingen gegroeid; niet alleen waren de naden zeer verwyderd, maar op veele plaatfen zo in 't voorhoofd, opperhoofd,

agter-

agterhoofd, als by de vereeniging der ſlaapbeenderen, waren veele gaaten, welke echter gelyk de fontanel met een vlies geſloten waren; hier en daar waren deeze beenderen zo dun, dat ze op de drukking der vingeren weeken: op andere plaatſen, inzonderheid de punt van 't agterhoofds been, maakten zy weder een veel dikker dan natuurlyke beenlaag. 'T mogt my niet gebeuren, hier van bezitter te worden.

Tusſchen het *Cranium* en de *dura mater*, vond ik geen water; het waren de beide *Lobi* der herzenen met deszelfs vliezen overdekt, welke zich na 't wegnemen van 't *Cranium* vertoonden; geen vogt had zich ook geplaatst tusſchen de vliezen der herzenen; de *dura mater* was zeer dun, en *de procesſus falciformis* had de gedaante van een celwys vlies; de darmagtige kronkelingen der herzenen waren minder als natuurlyk, doch echter zigtbaar; de zelfſtandigheid der herzenen was zo zagt, dat ze weinig aanraking duldde; dezelve voorzigtig opligtende en doorſnydende, vond men al het water, dat gelyk als in 't lenden gezwel, helder en enigzins kleefagtig was, in de hollighe-

 den

den der herzenen verzameld; de voorherzenen waren als twee met water gevulde zakken, en die zelfstandigheid was hier door zo uitgerekt, en dun geworden, dat ze op veele plaatsen niet meer als een pink dikte hadde; de kleine of agterherzenen, waren door 't water zo verdrukt, dat 'er byna niets van te zien was; desgelyks maakte de *medulla oblongata* geen kennelyk wezen uit; de zenuwen waren zo zagt, dat ze zonder breking, byna niet konde aangeraakt worden, maar daar en tegen maakten de verwyderde bloedvaten, in den grond van 't *Cranium*, een aangenaame vertooning.

Ik had gaarne in een nader onderzoek alles nagespeurd, maar dat mogt my, welke moeite ik ook aanwendde, niet gebeuren; en de vader, die in alles naauwkeurig op de handen zag, was reeds verdrietig, over den langen tyd, dien men met de bewerking besteedde: een zaak, die men in dergelyke gevallen meest ondervindt, en die men altyd moet betreuren.

WAAR-

WAARNEMING VAN EENE NAGEBOORTE, WELKE, NA DE VERLOSSING, AFZONDERLYK IN DE BAARMOEDER WAS AGTERGEBLEVEN.

DOOR

H. MIRANDOLLE VAN GHERT.

Den 9 Juny 1776 wierd ik geroepen by de Huisvrouwe van eenen Arbeider, genaamd SCHOT, welke, na eenen langduurigen arbeid te hebben doorgeſtaan, van eene welgeſchapene Dogter was verlost.

De vroedvrouw, welke het kind ontfan-

ſangen had, en zich vervolgens van de Nageboorte meende meeſter te maken, had te vergeefsch drie kwartieruurs agter een volgende alle haare vermogens daar toe in 't werk geſteld, tot dat eindelyk de ſtreng digt by de Nageboorte door de aangewende poginge wierd afgebroken.

Op myne komste vond ik de lyderesſe op haaren rug in het bed liggende, met zwakke pulsſlag en uitgeputte krachten, en wierd by onderzoek ter regterzyde van den onderbuik een hard gezwel gewaar, het geen my deed vermoeden, dat zich de Nageboorte zydelings had vast gehegt.

Eenige brokken bloeds uit de ſchede naar buiten gebragt hebbende, ſcheen my de mond der baarmoeder ongemeen te zamen getrokken, en pynlyk, terwyl de kraamvrouw op het minſte aanraken, als in flaauwte ſcheen te zygen. De vrees, dat op ruwer behandeling hevigere toevallen mogten volgen, en dat de lyderesſe onder myne handen den geest mogt geeven, deedt my beſluiten, de omſtanders het baarblykelyk gevaar voor oogen te houden, voor het overige dat gantſche

werk

werk aan de Natuur over te laaten, en alleenlyk derzelve werking, door geschikte levens-regel en verzagtende middelen behulpzaam te zyn; gedagtig aan de les van PAULUS AEGINETA lib. VI. cap. 75. pag. 93. *si ne sic quidem exemtae fuerint, non convenit turbari: post paucos enim dies putrefactae et in saniem resolutae excidunt.*

De bloedstorting was en bleef vry sterk in de eerste dagen, de buik zwol, en wierd hard en pynlyk, vooral in de regterzyde, en de lyderesse was van tyd tot tyd aan flaauwtens onderhevig.

Den derden dag na de kraam vermeerderden de naween aanmerkelyk, en de zieke raakte altemet eenige brokken bloeds kwyt: weinig of geen zog openbaarde zich in de borsten; de pynen hielden op tegens den middag, werdende door de koorts vervangen, welke gepaard ging met slaaplooosheid, ongerustheden, ontroeringen, afkeer van spyze, bedwelming der hersenen, hoofd-pyn en onmaatig sweet.

Ik had reeds in het begin van het geval voorgeslagen, eenen tweeden Arts tot bystand te roepen, dan men scheen hier niet toe te konnen besluiten voor

den 17 van die zelve maand, wanneer men mynen vriend en amptgenoot den Heer VAN ZUYLEN daar toe verzogt, die, na een naauwkeurig verhaal van zaaken van my te hebben aangehoord, myne gehoudene handelwyze met zyne goedkeuring vereërde.

De kraam-zuiveringen, welke dus verre genoegzaam waren geweest, wierden nu meer ſtinkende, en men had gegronde reden om te denken, dat zich eene waare etterſtoffe ontlastede; ook kon de lyderesſe naauwlyks verdragen, dat de bedde-lakens den buik aanroerden, en zy wierd daaglyks nog eeniger maate door de koortſe aangetast.

Geduurende dien tyd droeg men zorge, de eerſte wegen voorzigtiglyk te zuiveren, middelen voor te ſchryven, die de verrotting wederſtonden, de natuurlyke werkingen in ordre te ſtellen, en voorts naar vereisch van eene gepaste genezings-wyze te werk te gaan.

In het begin van de maand July van het zelve jaar, waren de aanvallen van koortſe zo hevig, de ontlastingen der kraam zoo ontaart en ſtinkende, de ſtoelgangen zoo ontbonden en rot, de

de pis zoo wankleurig en troebel, het ſweet zoo overvloedig, de puls zoo klein en jagende, dat wy ons verpligt vonden, tot den Cortex Peruvianus met het Elixir Vitrioli den toevlugt te nemen, en daaglyks in de baarmoeder inſpuitingen te doen van laauw water, met honig, witten wyn en een weinig keuken-zout gemengd.

De pyp, welke wy ten dien einde aan de borstpomp van STEIN (a) lieten vervaardigen, had dezelve kromte als zeker tangetje, dat de Heer LEVRET *Pince - a - faux- germe* noemt, by hem beſchreven en afgebeeld in een Fransch werkje, betyteld: *Suite des obſervations ſur les Cauſes et les Accidens de pluſieurs Accouchemens laborieux &c.* pag. 281. Article XII. Deszelfs uiteinde was kegelvormig, rond, en van alle kanten met kleine gaatjes doorboord, echter niet meer dan twaalf in getale, op dat by de inſpuiting de eene ſtraal de andere niet mogt onderſcheppen; door welke vorm de inbrenging van dat

 werk-

(a) Zie korte Beſchryving eener Borst- of Zogpomp, door den Hooggeleerden Heer G. W. STEIN M. D. enz. Uit het Hoogduitsch vertaald te Utrecht 1775.

werktuig niet alleen gemaklyk wierd gemaakt, als wiens kleine kromte volmaakt overeenſtemde met die van den hals der lyfmoeder, maar waar door ook geene deelen hoe genaamd op eenigerley wyze beſchadigd wierden.

Dierwyze twaalf dagen na den anderen daaglyks eene zulke inſpuiting hebbende gedaan, had de lyfmoeder haaren natuurlyken omtrek wederom bekomen, waar door deeze behandeling verder voorttezetten, moeyelyk en byna onmooglyk wierd gemaakt: weshalven wy ons verpligt vonden, dezelve te ſtaaken.

De uitkomst bevestigde onze opgevatte hoop, want, door middel van al het in- en uitwendig aangewende, wierd de buik meer en meer zagt en week, het gezwel verdween uit de regter zyde, en men beſpeurde, dat hetzelve meer naar voren benedenwaarts was afgezakt, zonder aldaar eenige pyn te veroorzaaken; de Nageboorte kwam allengskens en als verrot te voorſchyn; de buik herkreeg zyne natuurlyke gedaante; de lyderesſe won meer en meer krag-

kragten aan; de koorts verliet haar ten volle; zy herſtelde op het einde van die zelve maand, zag in Augustus voor de eerſte maal haare maandſtonden wederom, die in allen opzigt wel geſteld waren, en geniet op dit oogenblik eene volkomene gezondheid.

BREDA *den*

6 *Augustus* 1777.

BE-

BERICHT

WEGENS EENE

SCHILD-PADDE,

AAN DE KUST VAN

ZEELAND,

DOOR

JOSUA VAN IPEREN.

Op den zeventienden van Hooimaand dezes jaars 1777, troffen eenige onzer Veerſche Viſchers eene Zee-Schildpadde, van eene ongemeene grootte, aan, niet verre van de Walcherſche wal, en deeden moeite om haar te vangen.

De ontdekkinge geſchiedde, op eene Schuit van den Heer Burgemeester *Forsborgh*, door den Schipper *Leen* *Tel-*

Telle en zyn volk, met naamen *Jan Jochemsze Barendze*, *Willem Zeger*, *Hendrik Verdonk*, matroozen, en den jongen *Cornelis Zeger:* hebbende zy, allen eenparig, het 'er zeer druk over gehad, toen zy 's avonds te Veere wederkeerden. 't Verhaal kwam hier op uit.

's Namiddags om twee uuren zeilden zy in de *Banken*, welke, drie in getal, ten westen van Domburg, op eenigen afſtand van elkanderen, in dezelfde ſtrekkinge met het ſtrand, in zee liggen. Op de nieuwe kaart der Heeren VAN DER LOEFF en CAU worden zy *Scherbank*, *Breebank* en *Steenbank* geheeten. Omtrend de Steenbank, die de naaste aan de wal is, en van waar men, by helder weêr, gelyk het toen was, niet alleen de Domburgſche Duinen, maar ook de Hoofden, onder dezelve, vry wel onderſcheiden kan, deed zich het verſchynzel op. Met ſtilte en een Zuidoosten windje dreef men 'er op aan.

Van verre hield men het voor de Boeie van een anker, dat aldaar mogelyk verlooren was. By de naderinge ſcheen het te groeijen; en nu hield men het voor eene omgeſlagene Boot. Derhal-

halven ſtuurde men er ſtevelings naar toe, om het, ware 't mogelyk, over de boeg, te pikken. Maar toen begon zich het voorwerp te beweegen, en het zwom. Men pikte, maar mis; want het duikelde. 't Kwam echter aan het roer wederom boven; wanneer men, ten duidelykſten, beſpeurde, dat het eene Schildpadde was. De ſtilte was nog toegenoomen, zoo dat de ſchuit, te naauwer nood, door den wind wilde: en bygevolg zag men geene kans om het dier te vangen. Ook lag zy nu te diep en zy was te groot, om, met de vischkorde, geſchept te worden: en even daarom moest men het opgeeven.

Alle de Visſchers waren in zee geweest, doghadden niets diergelyks vernoomen. En Willem Zeger, die, van zyn negende tot zyn twee-en-twintigſte jaar, op de West en in de Straat, gevaaren, en eene menigte van ſchildpadden gezien, gevangen en gegeeten had, verklaarde nergens eene van die lengte en breedte te hebben aanſchouwd, als deeze was. Trouwens men ſchatte dezelve, in lengte en breedte, gelyk aan het grootſte Luik van eene visſchers ſchuit. Dus was zy, naar myne bereke-

keninge, over de lengte van het ſchild, niet veel minder dan vyf Rhynlandſche voeten.

In het Wyker Meer, by de Beverwyk, 't is waar, vong men 'er ten jaare 1707 eene van zes voeten, weegende vier- of vyfhonderd ponden; gelyk de Heer HOUTTUYN, uit de Kronyk van Medenblik (*) heeft aangeteekend; maar misſchien zal die lengte anders berekend zyn: ten minſten het twyffelachtige van vier- of vyfhonderd ponden, 't geen vry wat verſchilt, wekken my op tot argwaan over de juiste bepalinge van de grootte. Honderd ponden gewichts min of meer, op eene ſom van vier of vyfhonderd ponden, wil nog al wat zeggen. Maar hoe dit ook zy, die Schildpadde, moet door de Zuiderzee, door Pampus, over het Y, derwaards uit de Noordzee zyn aangekomen. Want, zoo wel die van het Wyker Meer, als deeze van de Domburgſche *Steenbank*, waren te groot, om, te ſcheep, uit de Westindien of van elders, daar zy haare natuurlyke en gewoone woonplaats hebben, te zyn aangevoerd: hoewel de Admiraal BOSCAWEN er eene diergelyke voor den Prins van

(*) Nat. Historie VI. Deel.

van Wales, ten jaare 1750, in Engeland aanbragt. Dit kan hier het geval niet zyn. Liever zou men om verongelukte ſchepen moeten denken; anders is het niet waarſchynelyk, dat onze beide Vaderlandſche Schildpadden en derzelver reizen, vooral die van het Wykermeer, welke zoo veel geruchts gemaakt heeft, zouden onbekend gebleeven zyn. En waarom zou men zulke verſchynzelen niet mogen aanzien, voor Speelingen der Nature, in welke zich de Magt en de Wysheid van den Schepper, als in wonderbaare uitzonderingen van de gemeene en ons bekende Natuurwetten, willen verheerlyken? Trouwens de dwaaze en onoplettende ſterveling wordt, door millioenen van wonderen, die hem dagelyks in de oogen ſchitteren, niet getroffen; om dat zy hem dagelyks in de oogen ſchitteren! ——

VEERE, *den eerſten December* 1777.

WAAR-

S T E N G E N,

Jaar, Maand, en Dag.	De Tyd volgens het Horologie na de Sterrekundige wyze. (*)		De waa- e Breedte van Cochin, Noord-lyk.	De Lengte van Cochin, van de Middaglyn van Greenwich.
A. 1777.	U. M. Sec.		Gr. M. S.	Uur. Min. Sec.
Mey 3	20. 22. 41	Z		
	20. 24. 53	—		
	20. 26. 49	—		
	21. 51. 16	—		
	21. 53. 30	—		
	21. 54. 26	—		
	21. 56. 20	—		

van

llux

den

{ 5 u. 3 m. 55 S.
{ of 75 gr. 58 m. 45 S.

Sec. 71 gr. 28 m. 45 S.

(*) *De Sterrekundige*
's Middags, en lo
genden Middag,

STERREKUNDIGE WAARNEMINGEN,

GEDAAN TER BEPALINGE VAN DE

BREEDTE EN LENGTE VAN COCHIN,

OP DE KUST VAN

MALABAR;

GENOMEN ALDAAR OP DE VOLGENDE WYZE.

Jaar, Maand, en Dag.	De Tyd volgens het Horologie na de Sterrekundige wyze. (*)	Voorwerpen, waar op de Waarnemingen gedaan zyn.	De Hoogte van de voorwerpen, genomen door den Quadrant.	De Tyd op het Uurwerk, op den schynbaaren Middag van gelyke hoogten der Zon.	Fout by 't Quadrant.	De Breedte afgeleid van de Middag Hoogten, aan ydere zyde van het Toppunt.	De waare Breedte van Cochin, Noordlyk.	De Lengte van Cochin, van de Middaglyn van Greenwich.
A. 1777.	U. M. Sec.		Gr. M. Sec.	Uur. Min. Sec.	Min. Sec.	Gr. Min. Sec.	Gr. M. S.	Uur. Min. Sec.
Mey 3	20. 22. 41	Zons bovenrand	37. — —	0. 0. 26				
	20. 24. 53	—— onderrand	37. — —	0. 0. 26				
	20. 26. 49	—— boven ——	38. — —	0. 0. 24				
	21. 51. 16	—— —— ——	58. 15. —	11. 59. 17				
	21. 53. 30	—— onder ——	— — —	0. 1. 30				
	21. 54. 26	—— boven ——	59. 0 —	0. 0. 21				
	21. 56. 39	—— onder ——	— — —	0. 0. 21				
— 4	2. 4. 1	—— onder ——	— — —	dezelve gemid-				
	2. 6. 15	—— boven ——	— — —	deld geeft				
	2. 7. 17	—— onder ——	58. 15. —	0. 0. 23½				
	2. 9. 29	—— boven ——	— — —	zo veel het Uur-				
	3. 31. 45	—— onder ——	38. 0 0	werk te ras				
	3. 33. 59	—— boven ——	— — —	loopt, of voor				
	3. 35. 59	—— onder ——	37. — —	is met den waa-				
	3. 38. 11	—— boven ——	— — —	ren Tyd.				
	17. 25. 37	Maans ben. rand	19. 15. 0					
	17. 27. 43	—— —— ——	19. 45. 0					
	17. 29. 49	—— —— ——	20. 15. 0	- - -	- - -	- - - -	- -	5. 3. 51
	17. 31. 56	—— —— ——	20. 45. 0					of
	19. 56. 45	Zons bovenrand	30. 45. 0	0. 0. 48				75 gr. 57 m. 45 s.
	19. 58. 59	—— beneden —	— — —	— — —				Beoosten
	21. 6. 44	—— boven ——	47. 30. 0	— — —				Greenwich, en
	21. 8. 59	—— beneden —	— — —	— — 49				alzo Amsterdam
— 5	2. 52. 37	—— ——	— — —	dezelve ge-				is beoosten
	2. 54. 50	—— boven ——	— — —	middeld is 48				Greenwich
	4. 2. 35	—— beneden —	30. 45. 0	dat 't Uurwerk				4 gr. 30 m.
	4. 4. 49	—— boven ——	— — —	te ras is. En				is Cochin beoos-
— 8	7. 43. 40	de Ster β. Ursa		heeft daarom				ten Amsterdam
		Major, aan de		gewonnen 24				71 gr. 27 m. 45 s.
		Noorder Merid.	42. 22. 36	Sec. in de laat-				
				ste 24 uuren.				
				- - - -	- - -	9 gr. 54 m. 50 sec.		
	9. 2. 0	— γ Corvi, Zuid	63. 41. 36	- - - -		9 — 59 — 55 —		
	10. 10. —	Spica Virginis Z	70. 0. 32	- - - -	- - -	9 — 59 — 31 —	9. 57. 49	
	10. 33. —	η Ursa Major Noord	49. 31. 48	- - - -	1. 54 ✝	9 — 56 — 21 —		

— 11 | 9. 23. 36 | By eene *Emersie*, of uitgang uit de schaduw, van Jupiters Eersten *Satelliet*; het Uurwerk zynde 3 minuten 10 sec. te ras, door de waarneming van de hoogte van de *Spica Virginis* ten oosten, en een andere Ster van Pollux ten westen;

bekomen de Lengte beoosten Greenwich 's Observatorium by Londen te zyn - - - { 5 u. 3 m. 55 S. of 75 gr. 58 m. 45 S.

of beoosten Amsterdam in Graden, Min. en Sec. 71 gr. 28 m. 45 S.

(*) *De Sterrekundige Tyd begint de Uuren 's Middags, en loopt voort tot den volgenden Middag, van 1 tot 24 uuren.*

W. SMITH.

WAARNEEMINGEN

OMTRENT DE

LUCHTS-GESTELDHEID, WEDER, EN WIND,

TE

VLISSINGEN.

IN DE JAAREN

MDCCLXXI, MDCCLXXII,

EN MDCCLXXIII.

DOOR

A. MULLER.

JANUARY 1771.

D	Barometer. 's Morg.	Barometer. 's Midd.	Thermom. Binn. mo.	Thermom. Binn. mi.	Thermom. Buit. mo.	Thermom. Buit. mi.	Windstreek. 's Morg.	Windstreek. 's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 10	29. 9½	46	47	48	48	Z Z W	Z W	Betrokken.
2	— 7½	— 7½	47	—	—	45	———	Z	Reg. en Wi.
3	— 3½	— 4	—	46	43	43	W Z W	Z W	——— ———
4	— 6	— 5½	44	43	39	—	W	W Z W	Wolk. Reg.
5	— 5½	— 6½	42	42	—	40	N N W	N W	——— ———
6	— 7½	— 9½	40	40	34	34	N t W	———	O. Hel. Sne.
7	— 11	— 8½	38	37	35	37	W Z W	Z W	Duis. Buyig
8	— 8½	— 7½	36	—	31	33	N W	N W t N	Wolk. Betr.
9	— 8	———	35	36	29	32	Z Z W	N t W	Helder.
10	— 7½	— 7	34	35	—	30	N N O	N W	——— Sne.
11	— 8½	— 8½	33	33	26	27	O N O	N O	O. Helder.
12	— 9½	— 9½	29	27	17	21	O	O N O	Duister.
13	———	— 8	23	23	12	15	O t N	———	Held. Wolk.
14	— 7½	— 7½	—	—	19	25	O N O	Z W	Duister.
15	— 10	— 10½	24	24	18	—	O t N	O N O	Held. Wolk.
16	— 8	— 7½	23	—	19	23	O N O	O t N	Wolkig.
17	— 8½	— 9	22	22	15	22	O t N	O N O	Held. Wolk.
18	———	— 7½	—	23	18	23	O N O	O t N	Wolkig.
19	— 5	— 4½	23	24	27	31	Z O	O Z O	Duis. Wolk.
20	— 4½	———	26	27	28	30	O t Z	O t N	Wolkig.
21	— 7½	— 8½	28	28	29	—	O t N	N O	Duister.
22	30. 0½	30. 0½	30	32	31	33	O N O	N O t O	Wolk. Sne.
23	29. 11½	29. 11½	33	34	34	35	N W	W Z W	Regen.
24	30. 0½	— 11	34	—	—	34	———	———	Wolkig.
25	29. 8½	— 10	35	37	38	38	W Z W	W N W	———
26	— 10½	— 7	36	—	35	—	Z Z W	Z W	Be. R. en W.
27	— 2	— 6½	37	—	37	37	W	N W	St. Wolk.
28	— 7½	— 4½	—	36	32	32	Z W	O Z O	Betr. Sne.
29	— 11	— 11½	34	33	26	27	O N O	———	Wolkig.
30	———	— 10½	33	34	33	35	Z W	Z Z W	Duis. Reg.
31	— 10	— 10	36	38	46	47	Z t W	Z W	Betr. ——

Hoogste Barometer.	d. 30 0½	Middelb. d. 29. 7¼		
Laagste Barometer.	d. 29 2			
Hoogste Therm. binn. gr.	47	Middelb. gr. 34½		
Laagste Therm. binn. gr.	22			
Hoogste Therm. buit. gr.	48	Middelb. gr. 30		
Laagste Therm. buit. gr.	12			

FEBRUARY.

D	Barometer. 's Morg.	's Midd.	Thermom. Binn. mo.	mi.	Buit. mo.	mi.	Windstreek. 's Morg.	's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 9½	29. 9½	40	40	41	40	W t Z	W N W	Wolkig.
2	—10½	—10½	—	—	39	39	W Z W	W t Z	S. Wi. Betr.
3	30. 2	30. 2½	—	—	36	—	W N W	W Z W	O. H. Wolk.
4	— 2½	——	—	—	39	40	W t N	N W	Betrokken.
5	——	— 3	—	41	37	46	W N W	N N W	——
6	— 3½	— 3½	—	40	33	38	O N O	N O	Wolkig.
7	— 2½	— 2	35	35	23	28	N O t O	O N O	Helder.
8	— 0½	— 1	33	32	30	27	N N W	——	Sne. Wolk.
9	— 3	— 2½	29	28	18	26	N O t O	——	Wolk. Sne.
10	29. 12	29. 11½	28	27	20	24	O t N	O	Sne. Wolk.
11	—10	— 8¼	—	28	21	19	Z Z W	Z Z O	Duis. ——
12	— 7	— 7½	26	27	16	28	Z W	N W	Sne. ——
13	—11½	—11¼	28	29	28	30	O	Z O	Mist. Betr.
14	— 8	— 8	29	—	27	—	Z Z O	O Z O	Wolkig.
15	—10	—10	28	—	21	30	N O	O	——
16	—10½	—11	31	32	33	38	Z O t Z	O Z O	Betr. Reg.
17	30. 2½	30. 3½	34	36	39	41	Z t O	Z O	Mistig.
18	— 5½	— 5	36	37	35	40	Z O t O	O Z O	O. Held. Mi.
19	— 4½	— 4	37	38	32	—	Z O t Z	Z O	Helder.
20	— 1	— 0½	—	39	—	39	Z Z W	Z W	Mis. Wolk.
21	29. 11	29. 11	38	—	34	42	O Z O	O	Held. Dyz.
22	——	—10½	—	—	33	41	O t Z	Z Z O	—— ——
23	—10½	—10	36	—	35	39	Z Z W	Z W	Mis. Wolk.
24	— 9½	— 9	40	42	44	48	Z W	Z t W	S. Mis. ——
25	— 8	— 7½	41	43	37	47	O Z O	Z O	Wolk. Betr.
26	— 9½	—10½	43	—	38	40	Z Z W	Z t W	Mis. ——
27	30. 0½	30. 0½	42	—	—	45	Z W	Z t O	S. Mis. Wo.
28	29. 12	29. 12	41	42	39	40	Z O	Z Z O	—— Duis.

Hoogste Barometer. d. 30. 5½ } Middelb. d. 30. 0½
Laagste Barometer. d. 29. 7

Hoogste Therm. binn. gr. 43 } Middelb. gr. 34½
Laagste Therm. binn. gr. 26

Hoogste Therm. buit. gr. 48 } Middelb. gr. 32
Laagste Therm. buit. gr. 16

M A A R T.

D	Barometer. 's Morg.	's Midd.	Thermom. Binn. mo.	mi.	Buit. mo.	mi.	Windstreek. 's Morg.	's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 11	29. 10	40	40	34	38	Z t O	O Z O	Duister.
2	— 8½	— 8	39	—	36	43	O	O t Z	Wolkig.
3	— 7	— 6½	38	39	35	40	O Z O	O	Betr. Wolk.
4	— 6	———	—	40	32	36	O t N	O N O	Wolkig.
5	— 6½	— 6	39	39	30	32	N O	N N O	Duis. Sne.
6	— 5	— 4½	36	36	—	35	N N O	N t W	Sne. Betr.
7	— 4½	— 5	—	—	—	—	N W	N N W	Wolk. Sne.
8	— 5½	— 6	—	—	31	35	W N W	N W	Sneeuw.
9	— 7½	— 7½	35	37	32	36	N W	N W t N	—— Betr.
10	— 8½	— 9	—	—	31	35	N O	N O t O	Betr. Wolk.
11	—10½	—10½	—	35	30	37	O N O	N O t N	Wolk. Betr.
12	—11½	— 9	—	37	—	38	O Z O	Z O t O	Betr. Reg.
13	— 7½	— 7½	37	40	44	48	Z W	Z Z W	O. H. Wolk.
14	— 8	— 7	41	44	41	—	———	Z Z O	Wolkig.
15	— 5	———	44	45	42	41	N W t N	N W	Regen.
16	—10	—10	43	44	40	47	Z	O Z O	S. M. Betr.
17	—11½	—12	44	—	38	40	N O	N O t O	Betrokken.
18	30. 1	30. 1	42	42	37	43	O N O	———	———
19	— 1½	— 1½	41	—	38	42	O t N	O N O	———
20	———	— 1	—	41	35	41	W	W t Z	Reg. Betr.
21	29. 10½	29. 11½	—	—	44	—	N W	N N W	—— ——
22	—12	—10½	39	39	30	37	N O	N O t N	O. H. ——
23	— 9½	— 9	37	37	31	33	O N O	N N O	Sneeuw.
24	—10	— 9½	35	35	28	31	O t N	N O	———
25	— 9½	———	33	33	26	32	O	O t N	Betr. Sne.
26	———	———	—	—	32	31	W N W	N W	Sneeuw.
27	— 9	— 9	—	—	—	35	N W	W t N	—— Betr.
28	—10½	—11	34	35	33	39	Z W	Z t W	Betrokken.
29	—11½	—11½	—	—	28	37	O t N	O N O	Wolkig.
30	30. 0½	30. 0½	35	36	—	—	O N O	N O	Held. Wolk.
31	— 1½	— 2	—	—	37	40	O t N	Z O	Betrokken.

Hoogste Barometer. d. 30 2 }
Laagste Barometer. d. 29 4½ } Middelb. d. 29. 9½

Hoogste Therm. binn. gr. 45 }
Laagste Therm. binn. gr. 33 } Middelb. gr. 39

Hoogste Therm. buit. gr. 48 }
Laagste Therm. buit. gr. 26 } Middelb. gr. 37

A P R I L.

D	Barometer. 's Morg.	Barometer. 's Midd.	Thermom. Binn. mo.	Thermom. Binn. mi.	Thermom. Buit. mo.	Thermom. Buit. mi.	Windstreek. 's Morg.	Windstreek. 's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	30. 2½	30. 2	36	38	33	44	O t N	O	Wolkig.
2	— 1½	— 1	37	—	36	43	N O	N O t O	——
3	— 0½	— 0½	39	40	41	46	N O t N	N N W	Betrokken.
4	——	——	40	41	39	40	N N W	N W	——
5	29. 11	29. 10½	—	42	37	41	W t N	W	Wolk. S. M.
6	— 11½	— 12	41	41	41	—	N t W	N O	Betrokken.
7	30. 1½	30. 0½	39	40	39	—	O t N	O N O	—— Wolk.
8	29. 11½	29. 10½	38	—	31	44	O	O	Wolkig
9	— 10	— 10	39	42	35	43	N O	N O t N	——
10	— 11½	30. 0½	40	—	37	42	N O t O	N t W	——
11	30. 1	29. 11	41	43	38	44	N N O	N	——
12	29. 11	— 9½	—	44	37	49	O t N	N O	O. H. Wolk.
13	— 9½	— 10½	42	45	38	46	N N W	N N W	Betrokken.
14	— 10½	— 9½	43	44	40	—	Z Z W	W	——
15	— 5½	— 8	44	41	38	35	W t Z	N W	——
16	— 8½	— 8½	39	39	32	34	W N W	W t Z	—— Wolk.
17	— 10	30. 0½	38	40	38	41	N W	N N W	—— ——
18	30. 2½	— 2½	39	—	39	39	N t W	N N O	S. W. Reg.
19	— 0½	— 0½	—	39	37	38	N O t O	N t O	Betr. ——
20	29. 12	——	40	42	38	42	N N W	W t N	Regen.
21	30. 1	——	41	—	45	48	N O	N W	Betrokken.
22	29. 11½	29. 10	43	44	46	50	Z W	W t Z	S. M. Wolk.
23	— 8½	— 8½	45	46	—	—	W t N	W N W	Wolk. Reg.
24	——	——	46	47	45	47	W N W	W t Z	——
25	——	— 11	—	—	43	46	N W	N W t N	——
26	— 12	30. 2	45	46	42	45	N W t W	W N W	——
27	30. 3	— 1	—	47	41	47	——	W t Z	——
28	29. 11	29. 10	47	—	46	53	Z O	Z O t Z	Betrokken.
29	— 9½	— 9	46	—	44	51	W N W	N O	W. D. en W
30	— 7	— 8	—	—	43	53	Z Z O	Z O t O	Betr. Wolk

Hoogste	Barometer.	d. 30 3	Middelb. d. 29. 10¼	
Laagste	Barometer.	d. 29 5½		
Hoogste	Therm. binn gr.	47	Middelb. gr.	41½
Laagste	Therm. binn. gr.	36		
Hoogste	Therm. buit. gr.	53	Middelb. gr.	42
Laagste	Therm. buit. gr.	31		

M E Y.

	Barometer.		Thermom. Binn.		Thermom. Buit.		Windstreek.		Weder.
	's Morg.	*'s Midd.*	*mo.*	*mi.*	*mo.*	*mi.*	*'s Morg.*	*'s Midd.*	*Gesteldheid.*
1	29. 9	29. 9½	47	48	43	48	Z O t O	O	Regen.
2	—11	—11½	48	—	49	53	Z t W	Z t O	Betrokken.
3	30. 1½	30. 1½	47	50	44	58	Z O	——	S. M. O. H.
4	— 0½	29. 11	50	53	50	62	O t Z	Z O t Z	Wolk. Betr.
5	29. 10	— 9	53	55	53	58	Z t O	Z Z O	—— Reg.
6	— 9	——	54	57	51	67	Z Z W	Z O	Helder.
7	— 8½	— 8½	56	59	54	66	O Z O	——	Wolk. Betr.
8	——	——	59	60	59	70	Z O t O	Z t O	Betr. Wolk.
9	—10	—10½	60	61	56	66	W t N	N O	Wolkig.
10	——	——	59	—	58	62	N O	N W	Betr. Wolk.
11	—10½	—10	60	62	57	66	Z t W	Z t O	Wolkig.
12	—10	—10½	—	60	55	57	Z Z W	Z W	Betrokken.
13	—11½	—11½	58	61	—	62	W t N	N N W	Wolkig.
14	——	——	59	64	57	73	O t N	O	——
15	—11	—10½	63	65	61	78	O t Z	O Z O	——
16	— 9½	— 9	65	69	—	76	Z O t O	Z t O	Helder.
17	— 9	——	67	68	66	68	Z Z W	N W	Wolkig.
18	—10½	—11½	63	61	51	58	N O	N O t O	Betr. Wolk.
19	30. 0½	30. 0½	58	59	54	59	N N O	N t O	Wolkig.
20	——	——	57	—	51	58	N O t O	O N O	——
21	——	29. 11½	59	61	59	61	N N O	N t W	——
22	29. 11½	30. 0½	—	60	—	—	W t N	N W	——
23	30. 2	— 2	56	61	53	62	W Z W	Z W	——
24	— 1½	— 1	59	—	55	65	Z W	W N W	——
25	29. 11½	29. 10½	60	63	—	66	W Z W	W	Helder.
26	— 9½	—10	62	60	62	64	Z W	W N W	Wolkig.
27	— 8	— 8	61	62	54	63	Z t O	Z O	—R.D.en W
28	—12	30. 0½	59	61	50	56	Z W	W Z W	——
29	——	29. 10½	62	62	56	58	Z Z O	W t Z	Betr. Reg.
30	— 8	— 7	63	61	63	52	Z t O	W Z W	Wolk. Betr.
31	—11½	—11½	60	—	54	58	W t Z	——	——

Hoogste Barometer. d. 30 2 } Middelb. d. 29. 10½
Laagste Barometer. d. 29 7 }
Hoogste Therm. binn. gr. 69 } Middelb. gr. 58
Laagste Therm. binn. gr. 47 }
Hoogste Therm. buit. gr. 78 } Middelb. gr. 60½
Laagste Therm. buit. gr. 43 }

J U N Y.

D	Barometer. 's Morg.	's Midd.	Thermom. Binn. mo.	mi.	Buit. mo.	mi.	Windstreek. 's Morg.	's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 8½	29. 9½	60	61	56	59	Z W	W	Reg. S. W.
2	—11	30. 0½	58	58	53	53	W t N	N W	Betr. Reg.
3	30. 2	— 2	57	59	54	60	W N W	N W t W	Held. Wolk.
4	— 1½	— 1½	58	60	56	65	Z O	O Z O	Wolkig.
5	——	— 1	60	61	62	66	N W	N N W	Betr. Wolk.
6	29. 12	29. 11½	—	60	59	63	N O	N t W	——
7	—11½	—12	—	62	55	69	——	N	O. Helder.
8	30. 1½	30. 1	62	67	63	70	O t N	N N O	Wolkig.
9	— 1	— 0½	64	68	62	79	O	O t Z	——
10	29. 11½	29. 10½	65	70	68	81	O N O	O t N	——
11	—10	—10	69	71	—	78	Z Z O	W t N	——
12	—10½	—10½	70	—	—	76	Z W	W N W	——
13	—11½	—12	68	70	67	73	W Z W	N W	——
14	——	——	67	67	63	64	N N W	——	Betrokken.
15	—11	—10	65	66	62	63	N W t N	Z t O	——
16	— 5½	— 4½	63	63	56	57	Z O	O t Z	Regen.
17	——	— 5½	60	60	53	54	N O	N W	Betrokken.
18	— 6½	— 8	59	59	—	—	N t W	N N W	Reg. en W.
19	—11½	—12	58	—	58	59	N W	W	Wolk. Betr.
20	30. 0½	30. 0½	59	60	57	62	N W t N	N W	Betrokken.
21	— 1	— 1	58	—	54	60	N t W	N	——
22	— 0½	——	57	58	53	56	N N W	N t W	——
23	29. 12	29. 11½	—	—	56	61	N W t W	N W	——
24	—11½	—12	59	60	63	63	N O	N t W	—— Reg.
25	30. 0½	——	60	64	64	69	N N O	N	—— Wolk
26	——	——	63	68	63	78	O N O	N O t O	Helder.
27	29. 10½	— 9½	66	69	69	77	N O	O t N	Wolk. Betr.
28	— 8	— 8	67	66	62	62	N N W	W N W	Betrokken.
29	—10	—10½	63	65	58	61	——	N W	——
30	—10½	——	61	62	57	63	N N O	N O	——

Hoogste Barometer. d. 30 2 } Middelb. d. 29. 9¾
Laagste Barometer. d. 29 4½ }
Hoogste Therm. binn. gr. 71 } Middelb. gr. 64
Laagste Therm. binn. gr. 57 }
Hoogste Therm. buit. gr. 81 } Middelb. gr. 67
Laagste Therm. buit. gr. 53 }

J U L Y.

Barometer.		Thermom. Binn.		Buit.		Windſtreek.		Weder.
's Morg.	*'s Midd.*	*mo.*	*mi.*	*mo.*	*mi.*	*'s Morg.*	*'s Midd.*	*Geſteldheid.*
29. 11	29. 11	61	63	61	66	N O t N	O N O	Wolkig.
—10	—10	62	62	59	59	N N O	N	Regen.
——	—10½	—	64	63	66	N N W	N W	Betrokken.
30. 0½	30. 1	—	62	58	59	N W t W	W t N	——
——	— 0½	61	—	59	60	W N W	W	—— Reg.
29. 11½	29. 12	62	63	62	63	W t N	N W	—— Wolk.
30. 0½	——	—	62	61	61	W N W	W	—— ——
29. 12	—11½	—	64	63	64	W t Z	W t Z	——
—11	—10½	64	65	61	68	W N W	W N W	Reg. Wolk.
——	—10	65	66	63	67	——	W t N	Betr. ——
—10	——	64	65	62	65	Z W	W t Z	——
— 9½	— 9½	65	66	67	—	Z Z W	W Z W	——
—12	30. 0½	—	67	63	68	W t N	W N W	—— Wolk.
30. 2½	— 2½	66	—	65	69	W N W	W t N	Wolkig
——	——	67	69	63	72	W Z W	W	Helder.
— 1	— 1	69	71	65	76	Z	W t N	——
——	29. 12	70	76	70	77	N O	O t N	—— Wolk.
29. 10½	—10	73	73	68	70	Z Z W	W	Wolk. Betr.
— 6½	— 7	69	69	62	63	W Z W	Z W	S. Wind.
— 9½	—11½	67	66	57	61	W N W	N W	Regen.
—12	—12	65	65	62	63	W Z W	Z t W	Betrokken.
——	30. 0½	—	67	63	65	Z W	Z W t Z	Reg. Betr.
30. 1½	— 2½	66	—	62	67	N N W	N W	Wolk. Held.
— 2	— 1	—	68	60	73	Z t W	Z t O	Helder.
29. 11	29. 11	68	—	62	66	N W	W t Z	Betr. Wolk.
— 9	— 8	67	67	—	63	Z W	Z W t Z	Reg. en W.
— 9½	—10½	66	66	63	64	W Z W	N	S. W. Wolk
—11½	—11½	—	67	65	66	W t N	W t N	Betr. ——
30. 0½	30. 1	67	—	64	65	N W	W N W	—— Betr.
— 2	——	64	66	62	64	——	W t N	Wolkig.
29. 9	29. 7½	65	65	63	60	Z Z W	Z W	Betr. Reg.

Hoogſte Barometer. d. 30 2½ } Middelb. d. 29. 10½
Laagſte Barometer. d. 29 6½ }
Hoogſte Therm. binn. gr. 76 } Middelb. gr. 68½
Laagſte Therm. binn. gr. 61 }
Hoogſte Therm. buit. gr. 77 } Middelb. gr. 67
Laagſte Therm. buit. gr. 57 }

AUGUSTUS.

D	Barometer. 's Morg.	Barometer. 's Midd.	Thermom. Binn. mo.	Thermom. Binn. mi.	Thermom. Buit. mo.	Thermom. Buit. mi.	Windstreek. 's Morg.	Windstreek. 's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 8½	29. 9½	63	63	54	57	N W	W	Reg. en W
2	—11½	—11	62	62	56	59	N N W	W N W	——
3	——	—11½	61	—	58	—	W t N	W	W. R. en W
4	—12	—12	62	—	61	60	W	W Z W	Betr. Reg.
5	—11½	—11	—	64	58	68	N W	W N W	Wolk. Held
6	—10½	—10½	64	65	63	70	W Z W	W t Z	Reg. Wolk.
7	—10	—10	65	67	62	69	——	W t N	Betr. ——
8	— 9½	— 9	67	—	63	66	Z W	W t Z	Reg. Betr.
9	— 8½	——	65	—	62	65	W N W	——	R. en W. W
10	— 9½	—10	67	—	63	66	W Z W	——	S. Wind.
11	—11	—11	66	—	—	—	W t N	W N W	——
12	— 7½	— 7	—	66	60	63	Z t W	W Z W	Regen.
13	— 6½	— 8	64	64	—	64	W N W	W t N	Betr. Wolk
14	— 8½	—10	—	—	62	63	N W	N N W	Wolkig.
15	—12	30. 0½	66	—	59	61	N t W	W	Betrokken.
16	—11	29. 10	64	65	—	66	Z W	W N W	R. W. S. W
17	— 8½	— 9½	—	—	62	63	W Z W	W t N	S. W. Betr.
18	—11	——	—	64	—	—	W t N	W t Z	Betr. Wolk
19	— 7½	— 7	—	65	63	64	Z W t W	W Z W	Reg. Betr.
20	— 7	— 8	65	65	61	—	W t Z	W	S. Wind.
21	— 8½	— 9½	—	—	63	65	W Z W	W t Z	——
22	—11½	—11	64	—	58	66	W N W	N W	Wolkig.
23	—11	—10½	—	—	59	69	O	O t N	——
24	— 6½	— 6	—	64	58	66	N t W	N O	Regen.
25	— 5½	— 6½	62	63	—	63	N O t N	N N W	—— Betr.
26	—10½	—11	—	—	—	61	N t W	N W	——
27	30. 0½	30. 0½	—	—	—	63	W Z W	W	Betrokken
28	——	29. 11½	—	—	59	62	Z W	W Z W	—— Reg.
29	29. 12	—12	64	66	64	65	W N W	W t N	Wolkig.
30	——	—11½	65	65	61	—	Z W	W Z W	Betr. Woll
31	—11	—10	—	67	63	74	N O	Z O	Mist. —

Hoogste	Barometer.	d. 30 0½	Middelb. d. 29.	9
Laagste	Barometer.	d. 29 5½		
Hoogste	Therm. binn. gr.	67	Middelb. gr.	64
Laagste	Therm. binn. gr.	61		
Hoogste	Therm. buit. gr.	75	Middelb. gr.	64
Laagste	Therm. buit. gr.	54		

SEPTEMBER.

Barometer.		Thermom. Binn.		Thermom. Buit.		Windstreek.		Weder.
's Morg.	*'s Midd.*	*mo.*	*mi.*	*mo.*	*mi.*	*'s Morg.*	*'s Midd.*	*Gesteldheid.*
29. 10	29. 10	67	68	62	66	W Z W	N O	Held. Betr.
30. 0½	30. 0½	—	67	—	65	N t O	———	Betrokken.
29. 12	29. 12	—	68	63	—	O N O	———	———
—11½	—11½	66	67	67	67	N O t O	O t N	———
———	———	—	66	63	64	N t O	N N W	——— ———
—12	———	64	—	59	65	N	W N W	Wolkig.
— 9½	— 8	—	64	60	57	Z W	Z	Betr. Reg.
———	—10½	63	63	55	61	N W	W N W	Reg. Wolk.
— 8½	———	62	—	58	62	W	N W	——— en Wi.
—11½	—11½	[illegible]	62	[illegible]	60	W t N	N N W	——— ———
—11	—10½	62	65	60	—	Z W	W Z W	Wolkig.
—10½	—11	—	—	—	61	Z Z O	Z W	——— Reg.
—11	— 9½	—	60	63	69	Z Z W	Z Z O	Betr. Wolk.
— 9	—10½	65	65	62	64	Z t W	Z W	——— Reg.
—12	30. 0½	62	63	54	62	N W	W t N	O. Helder.
—11½	29. 11	61	62	52	60	Z W	Z Z O	Betr. Reg.
—12	30. 0½	—	—	—	61	N W	N N W	Wolkig.
30. 0½	29. 11½	60	61	54	62	W t N	O Z O	Held. Wolk.
29. 11½	—11	—	62	56	69	Z Z O	Z t O	Wolkig.
—11	—10	62	66	57	70	Z O	Z O t Z	* ———
— 9½	———	64	65	61	62	Z W	Z Z O	Betr. Reg.
—10	———	—	64	60	60	Z W t W	N W	——— ———
— 9	— 8	63	62	56	58	N O	O N O	———
———	—10	61	—	—	—	O t Z	O t N	———
—11½	—12	60	61	—	57	N N O	N t W	Regen.
30. 1½	30. 1	59	60	52	55	N O	N N O	Wolkig.
— 2½	— 2½	5[illegible]	58	49	54	———	N O t N	Held. Wolk
———	— 2	57	—	51	58	N O t O	N t O	Wolk. Betr.
— 1	— 1	—	—	52	57	N O	O N O	Betrokken.
— 0½	— 0½	56	57	49	56	N N O	N t W	Wolk. Reg.

Hoogste Barometer. d. 30 2½ }
Laagste Barometer. d. 29 8 } Middelb. d. 29. 11¾

Hoogste Therm. binn. gr. 68 }
Laagste Therm. binn. gr. 56 } Middelb. gr. 62

Hoogste Therm. buit. gr. 70 }
Laagste Therm. buit. gr. 49 } Middelb. gr. 59½

Den 20 s' Avonds ten 5 uuren, Donder en Weerligt.

OCTOBER.

D	Barometer. 's Morg.	's Midd.	Thermom. Binn. mo.	mi.	Buit. mo.	mi.	Windstreek. 's Morg.	's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 10	29. 10	56	56	43	53	N N O	N O t O	Wolk. Betr.
2	—12	—12	53	55	41	56	N O	O N O	Held. Wolk.
3	— 8	— 7½	—	—	47	54	Z W	W	Wolk. Reg.
4	— 5	— 6½	55	54	50	46	Z Z O	N O	Betr. —
5	— 9½	—11	53	53	47	49	N W	W	Wolk. Betr.
6	—12	—10½	52	—	46	58	Z	W Z W	—— Reg.
7	— 9½	— 9½	54	55	55	—	Z W	Z Z W	Buyig.
8	— 8½	— 8	57	58	56	64	Z W t Z	———	Betr. S. W.
9	— 7	— 7½	60	61	62	59	Z W	W	———
10	———	— 9	61	—	56	58	Z Z W	W Z W	Reg. Wolk.
11	—12	—10½	59	59	51	55	Z W	Z Z O	Dyz. Betr.
12	—10	———	58	58	—	—	Z Z W	W	Wolkig.
13	— 8	— 6	57	—	53	58	Z W t Z	Z W	Reg. en Wi.
14	— 3½	— 4	—	—	54	57	Z Z W	———	Wolk. S. W.
15	— 6	— 6	—	57	49	54	Z W t W	Z t W	Reg. Wolk.
16	— 5½	— 8	55	56	50	53	Z Z W	N W	W. R. en W.
17	—10	—10	53	54	45	52	Z t W	Z Z W	Betrokken.
18	— 9	—10½	54	55	53	53	W t Z	W t N	———
19	—11½	—11	—	—	46	54	Z Z W	Z W	Wolk. Betr.
20	—11	30. 1½	—	57	58	56	Z W	W Z W	—— Reg.
21	30. 3½	———	—	—	49	58	N	Z t O	O. Helder.
22	29. 11½	29. 11½	—	55	—	—	Z W	Z Z W	Wolk. Betr.
23	—11	—10½	56	57	56	59	Z t W	Z W t Z	Betr. Wolk.
24	—12	30. 0½	57	58	53	54	Z W	W	Wolkig.
25	—11½	29. 11½	—	57	—	—	Z W t N	Z Z W	———
26	— 8½	—10½	55	54	46	49	N W	N W t N	———
27	30. 2	30. 2	52	53	47	52	W Z W	Z W t W	Betr. Reg.
28	— 3½	— 3½	53	55	50	55	Z W	Z W t Z	———
29	— 1½	— 1½	—	—	45	54	Z Z W	W Z W	Wolkig
30	— 4	— 4½	—	54	50	52	N O	N	Betr. Wolk.
31	— 5½	— 5½	52	53	45	50	W	W t N	Wolk. Betr.

Hoogste Barometer.	d. 30	5½	Middelb. d. 29. 10½	
Laagste Barometer.	d. 29	3½		
Hoogste Therm. binn gr.		61	Middelb. gr.	56½
Laagste Therm. binn. gr.		52		
Hoogste Therm. buit. gr.		64	Middelb. gr.	52½
Laagste Therm. buit. gr.		41		

NOVEMBER.

D	Barometer. 's Morg.	's Midd.	Thermom. Binn. mo.	Binn. mi.	Buit. mo.	Buit. mi.	Windstreek. 's Morg.	's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	30. 3½	30. 2.	51	52	43	51	Z W	Z t O	Helder.
2	— 1	— 0½	50	51	—	50	Z W t Z	Z Z W	Wolkig.
3	29. 12	29. 12	51	—	48	—	Z W	Z t W	Betrokken.
4	— 10½	— 10½	—	—	46	47	W	W t N	Reg. Wolk.
5	30. 0½	30. 0½	49	49	39	41	N	——	Wolkig.
6	29. 10½	29. 10	46	47	—	43	Z W	Z	—— Buy. *
7	— 8½	— 10½	—	46	40	41	N N O	N N W	Betr. Reg.
8	30. 1	30. 1½	44	44	38	43	N W	N W t N	Wolkig.
9	— 3½	— 3½	—	—	39	—	Z W	Z W t W	——
0	— 2½	— 2½	—	—	—	40	Z Z W	Z t O	——
1	— 0½	29. 11½	42	43	33	42	Z W t Z	——	Held. Wolk.
2	29. 9	— 8½	44	45	47	51	Z W	Z t W	Betrokken.
3	— 9½	— 10½	47	48	45	45	N W	N t W	Wolkig.
4	30. 2	30. 2½	46	47	42	46	N N W	W t N	——
5	——	— 1	45	44	38	42	Z t O	Z t W	Betrokken.
6	— 1½	— 0½	—	45	42	46	Z W t Z	Z	Regen.
7	29. 12	29. 11½	—	46	44	49	Z W	Z Z W	Betrokken.
8	30. 5	30. 5½	—	45	38	41	N O	N N O	Wolkig.
9	— 4	— 3	44	44	41	45	N W	W N W	—— Betr.
0	— 3½	— 3½	—	—	39	41	N t W	N W	Betr. Reg.
1	— 3	——	—	—	38	40	N t O	N N O	Hag. Wolk.
2	— 1½	— 1½	43	43	39	42	N W	W N W	Betrokken.
3	29. 12	— 0½	44	45	44	45	W t N	W	Reg. Betr.
4	30. 1	— 1½	45	—	39	43	N N O	N t O	Wolk. ——
5	— 3	— 2	44	44	37	—	Z	Z W	Betrokken.
6	— 1	— 1½	45	46	46	48	N W	N W t N	——
7	— 2	— 2½	47	47	45	45	W N W	W t N	——
8	— 3½	— 3	—	—	44	46	W t Z	——	—— Wolk.
9	— 2	— 1	46	44	40	41	Z Z O	Z t O	Betrokken.
0	— 0½	— 0½	43	43	33	39	Z t W	Z	Helder.

Hoogste	Barometer.	d. 30	5½	Middelb. d. 30.	1
Laagste	Barometer.	d. 29	8½		
Hoogste	Therm. binn. gr.		52	Middelb. gr.	47
Laagste	Therm. binn. gr.		42		
Hoogste	Therm. buit. gr.		51	Middelb. gr.	42
Laagste	Therm. buit. gr.		33		

(*) Den 6 's avonds ten 8 uuren, Donder, Weerligt met Hagel en Regen.

DECEMBER.

	Barometer.		Thermom. Binn.		Thermom. Buit.		Windstreek.		Weder.
D	*'s Morg.*	*'s Midd.*	*mo.*	*mi.*	*mo.*	*mi.*	*'s Morg.*	*'s Midd.*	*Gesteldheid.*
1	30. 0½	30. 0½	42	43	33	41	Z Z W	Z t W	Helder.
2	——	——	—	—	38	44	Z W	Z Z W	——
3	29. 11	29. 10	43	—	37	42	Z t W	Z	Wolkig.
4	— 9	— 8½	—	44	41	45	Z W t Z	Z Z O	Betr. Reg.
5	— 8	——	—	—	38	43	O t Z	O t Z	Held. Wolk.
6	— 8½	— 6½	44	—	40	42	Z t O	Z O	——
7	— 5	— 5	43	—	39	46	——	Z Z O	—— Betr.
8	— 8	— 8	44	—	40	42	Z W	Z t W	S. Mist.
9	— 5½	— 4½	—	—	43	44	——	Z W t Z	Reg. en W.
10	— 6½	— 8½	45	46	42	47	Z W t W	Z t W	Wolkig.
11	— 8	——	—	47	43	46	Z Z O	Z W	Reg. Betr.
12	— 7½	——	48	48	51	48	W Z W	W t Z	S. Wind.
13	— 11½	— 11½	47	47	42	42	N t W	W t N	Helder.
14	——	— 10	44	44	35	38	Z W	Z t O	—— Wolk.
15	— 8	— 7	42	43	39	41	Z Z W	Z t O	Duister.
16	28. 12	28. 12	44	44	44	46	W Z W	Z	——
17	29. 1½	29. 2½	—	45	39	43	Z Z W	Z Z O	Mist Duis.
18	— 5	— 6	—	44	40	—	N W	N N W	Betrokken.
19	— 6½	——	43	43	36	39	Z Z W	Z Z O	——
20	— 8	— 8	42	—	39	42	——	Z t W	——
21	— 7	— 7½	44	45	44	46	Z W	Z Z W	—— Wolk.
22	— 3½	— 3½	—	—	40	41	W Z W	Z W t Z	——
23	— 7½	— 7½	43	43	35	38	Z t O	Z t W	O. H Mist.
24	— 4	— 4	—	—	40	43	Z t W	Z W	Reg. Betr.
25	— 7	— 8	42	42	34	40	W Z W	Z t W	Wolkig.
26	— 11	— 10½	—	—	38	41	Z W	Z Z W	Betrokken.
27	— 8½	— 8	43	44	44	48	Z t W	Z W	——
28	— 10½	— 10½	—	43	38	40	N W	W N W	Wolkig.
29	30. 1	30. 1	41	41	30	34	N O t O	O	—— S. M.
30	— 2½	— 2½	39	40	—	36	Z O	O t Z	Mistig
31	— 2	— 2	38	38	35	35	O t N	N O t O	Betrokken.

Hoogste Barometer. d. 30 2½ }
Laagste Barometer. d. 28 12 } Middelb. d. 29. 7¼

Hoogste Therm. binn. gr. 48 }
Laagste Therm. binn. gr. 38 } Middelb. gr. 43

Hoogste Therm. buit. gr. 51 }
Laagste Therm. buit. gr. 30 } Middelb. gr. 40¼

JANUARY. 1772.

	Barometer.		Thermom. Binn.		Thermom. Buit.		Windstreek.		Weder.
D	*'s Morg.*	*'s Midd.*	*mo.*	*mi.*	*mo.*	*mi.*	*'s Morg.*	*'s Midd.*	*Gesteldheid.*
1	30. 2	30. 1½	37	38	33	38	O t N	N O	Reg. Betr.
2	——	— 2	—	37	32	37	O N O	N	Betrokken.
3	——	— 0½	—	38	35	41	Z W	N W t N	Regen.
4	29. 5½	29. 5	38	-	36	36	N	N t W	Buyig.
5	30. 1½	30. 1	37	37	29	33	N O	Z t W	Wolk. Betr.
6	29. 10½	29. 9	—	—	35	35	Z W	Z W t Z	Betr. Wolk.
7	— 2½	— 0½	38	38	36	—	W Z W	——	R. S. W.
8	28. 10½	28. 10	37	37	32	36	W t N	W	Sn. S. W.
9	29. 1½	29. 3½	36	—	35	37	W t Z	W N W	S. Wind.
10	— 8½	— 9	37	—	36	36	Z W	Z Z W	Buyig.
11	— 6½	— 5½	38	39	38	44	Z	Z t W	Wolk. Reg.
12	— 5	— 5	41	42	46	46	Z Z W	Z	Betr. ——
13	—10½	—11½	42	—	37	41	N t W	N W	Helder.
14	30. 2	30. 2½	41	41	38	39	N N W	W Z W	Betrokken.
15	29. 10½	29. 8	40	39	33	33	Z Z W	Z	Sneeuw.
16	28. ——	28. 10½	37	36	32	30	O Z O	O	——
17	29. 1½	29. 2½	32	32	25	27	N O	O N O	Held. Wolk.
18	— 4½	— 6	—	—	26	30	N N O	Z W	——
19	— 8½	— 8½	30	30	22	24	Z t O	O	——
20	—10	—10	28	28	—	26	O Z O	O t Z	Wolkig.
21	——	——	29	29	27	30	Z O t O	O t N	Betrokken.
22	——	— 9	30	31	31	33	O	O N O	——
23	— 9½	— 9½	32	32	33	—	N N O	N O	——
24	— 8	— 7½	—	33	31	32	N t O	N O t O	——
25	— 7	— 7	33	—	32	33	Z Z W	Z Z O	——
26	— 5½	— 4	32	32	29	30	Z t W	Z O	S. Mist.
27	— 6½	——	31	31	25	28	Z O	O t Z	Betrokken.
28	— 4½	— 5½	32	32	30	32	Z Z O	Z	Sneeuw.
29	— 7½	— 7	31	—	26	31	Z W t W	W t N	Wolkig.
30	——	— 7½	32	—	27	30	W Z W	Z W t W	O. Held. Mi.
31	— 6	— 4½	30	30	20	26	Z Z O	O Z O	Mistig.

Hoogste Barometer.	d. 30 2½	Middelb. d. 29. 6½	
Laagste Barometer.	d. 28 10		
Hoogste Therm binn. gr.	42	Middelb. gr.	35
Laagste Therm. binn. gr.	28		
Hoogste Therm. buit. gr.	46	Middelb. gr.	34
Laagste Therm. buit. gr.	22		

FEBRUARY.

D	Barometer. 's Morg.	's Midd.	Thermom. Binn. mo.	mi.	Buit. mo.	mi.	Windstreek. 's Morg.	's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 3	29. 2½	30	31	29	32	O t N	Z Z O	Betr. Mist.
2	——	— 3	32	32	34	36	Z Z W	Z W	Reg. Wolk.
3	——	— 5½	33	33	33	33	N W	W	Betrokken.
4	— 8	— 9	—	34	32	34	Z W	——	Wolkig.
5	— 7	— 6	—	33	—	32	Z O	O Z O	Betr. Sne.
6	— 7½	— 8	32	32	26	27	O N O	N O	Mistig.
7	—11	—11	30	—	—	34	Z W	Z Z W	Sne. Reg.
8	30. 1	30. 1	33	34	38	39	W Z W	Z W t W	Betr. Wolk.
9	— 0½	29. 12	36	37	36	40	Z Z W	W Z W	——
10	29. 8	— 7½	—	—	—	42	Z W t Z	Z t W	Wolk. Reg.
11	—10	—11	37	38	38	38	N W	W N W	Betr. Wolk.
12	— 9	— 7½	—	—	36	—	Z W	Z W t Z	——
13	— 6	— 6	38	—	—	42	Z t W	Z	—— Reg.
14	— 5½	— 5½	—	40	—	—	Z Z W	Z O t Z	Mist. Betr.
15	——	— 6	—	38	37	39	——	Z t W	Betr. Wolk.
16	— 8	— 7½	—	39	32	—	Z W	Z	Wolkig.
17	— 7½	——	—	38	35	—	Z O	O Z O	——
18	——	— 7	—	—	—	38	O N O	O	——
19	— 6	— 6	37	—	33	41	O t N	O N O	Betr. Sne.
20	——	——	38	39	38	42	Z Z W	Z O	Mist. Betr.
21	— 7	— 7½	—	38	37	37	W Z W	W	Betr. S. M.
22	——	— 6½	—	39	35	38	Z Z W	Z W	—— Reg.
23	— 3	— 3½	—	38	36	35	W t N	W N W	S. W. Buyig
24	— 6½	— 7	37	37	34	—	O N O	N O	Betrokken.
25	— 7	——	—	—	32	40	Z O	Z Z O	——
26	— 3	— 3	41	42	48	49	Z W	Z W t Z	— R. en W
27	— 6½	— 5½	42	43	40	46	Z O	Z Z W	—— Regen
28	— 4½	— 5	43	45	44	49	Z W	W Z W	Reg. Betr.
29	— 3½	——	45	—	47	48	Z Z W	Z	Wolk. ——

Hoogste Barometer. d. 30. 1
Laagste Barometer. d. 29. 2½ } Middelb. d. 26. 7¾

Hoogste Therm. binn. gr. 45
Laagste Therm. binn. gr. 30 } Middelb. gr. 37¼

Hoogste Therm. buit. gr. 49
Laagste Therm. buit. gr. 26 } Middelb. gr. 37½

M A A R T.

D	Barometer. 's Morg.	's Midd.	Thermom. Binn. mo.	mi.	Buit. mo.	mi.	Windstreek. 's Morg.	's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 9	29. 10	43	44	38	45	N O	O N O	Betrokken.
2	—12	—12	42	42	37	43	O	O Z O	——
3	—11	—10½	40	—	—	46	O t N	Z t W	——
4	— 8½	— 7	41	—	42	51	Z Z W	Z Z O	——
5	— 6	——	43	44	—	45	Z W	W	——
6	—10½	—11	—	43	40	43	W Z W	Z W t W	——
7	—12	—12	42	—	39	53	Z O	O Z O	Mist. Wolk.
8	—11½	—11½	—	42	38	43	O N O	N O	—— Betr.
9	—10½	—10	39	41	39	42	O t N	——	Betrokken.
10	—10	— 9½	42	42	—	39	N N O	N N W	——
11	— 9½	—10	39	40	38	—	O N O	O t N	——
12	—10½	—10½	38	38	34	36	O	O N O	Sneeuw.
13	——	——	36	35	32	34	O t N	N O t O	Wolk. Betr.
14	——	—10	33	33	28	—	O	N O	Sneeuw. —
15	— 9	— 8½	32	32	35	37	O N O	O	Betrokken.
16	— 6	— 4	—	—	33	35	O t N	O N O	——
17	— 2	— 2	33	35	40	43	Z Z O	Z t O	——
18	— 5	— 6	36	38	—	49	Z Z W	Z t W	——
19	— 7½	— 7½	38	40	38	46	Z O	Z Z O	Wolk. Reg.
20	——	— 7	39	45	41	55	——	Z W	——
21	— 6	— 5	42	44	42	48	——	Z t W	Betr. Wolk.
22	— 4	— 4	44	45	49	52	——	Z t O	—— Reg.
23	——	——	45	—	45	49	Z Z W	W	—— ——
24	——	——	44	—	40	52	W Z W	N N W	——
25	— 5	— 5½	43	44	—	54	Z Z W	Z Z O	Mist Wolk.
26	— 6	— 6½	—	—	42	51	Z t W	Z W t Z	Wolk. Reg.
27	— 7	— 7	44	46	45	50	Z W t Z	Z Z W	Betr. ——
28	— 6	——	46	47	48	56	Z W	O Z O	R. en W.
29	— 4½	— 4½	47	48	49	50	O	——	Betr. Reg.
30	——	— 4	—	47	47	46	Z Z W	Z W	S. W. R.
31	— 7½	— 8½	46	—	43	57	Z W	Z	Betrokken.

Hoogste Barometer.	d. 29. 12	Middelb. d. 29.	6
Laagste Barometer.	d. 29. 2		
Hoogste Therm. binn. gr.	48	Middelb. gr.	40
Laagste Therm. binn. gr.	32		
Hoogste Therm. buit. gr.	57	Middelb. gr.	44½
Laagste Therm. buit. gr.	32		

A P R I L.

D	Barometer. 's Morg.	Barometer. 's Midd.	Thermom. Binn. mo.	Thermom. Binn. mi.	Thermom. Buit. mo.	Thermom. Buit. mi.	Windstreek. 's Morg.	Windstreek. 's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 8	29. 7½	45	45	42	50	O N O	O	Betrokken.
2	— 9	—40	44	41	44	54	N O	N O	S. Wind.
3	—12	30. 0½	42	43	36	50	———	N	Wolkig.
4	30. 1½	———	—	—	40	49	W Z W	W N W	———
5	— 0½	29. 11½	44	46	43	64	Z O	Z Z O	Dyz. Wolk.
6	29. 11	— 11	47	49	45	54	———	Z	Wolk. Betr.
7	—10½	—10½	50	51	44	55	Z W	———	Betr. Reg.
8	— 8½	— 8	—	—	51	—	———	Z Z W	Regen.
9	— 7	— 7½	--	50	48	48	———	Z O	Betr. Reg.
10	—12	30. 1	46	46	42	46	N O	Z Z W	———
11	———	29. 10½	45	—	44	58	Z W	Z	Wolkig.
12	— 6	— 6	47	48	51	56	Z	Z Z W	—— Reg.
13	———	— 6½	48	49	46	—	Z W	Z O	—— ——
14	— 9	— 9	—	48	—	—	O N O	Z	Betrokken.
15	———	———	—	—	50	50	Z Z O	Z W	———
16	— 9½	———	50	50	59	48	N W	Z Z W	———
17	— 6	—10½	—	47	50	42	N N O	N N W	Reg. Betr.
18	—12	— 9½	46	45	46	40	Z W	Z Z W	Betr. Wolk.
19	— 8	— 8½	—	43	43	—	O t Z	O t N	—— Sne.
20	— 8½	—11	43	42	47	42	O N O	N O	—— Buy.
21	—11½	———	42	45	40	48	Z W	N N W	Wolk. Betr.
22	—11	———	45	46	50	—	N W	———	Betrokken.
23	30. 2½	30. 2½	—	—	47	49	N N O	———	—— Wolk.
24	— 2	— 1½	—	47	48	52	Z Z W	Z t W	Wolk. Betr.
25	— 1½	———	47	—	45	51	N N O	N O	Reg. ——
26	———	— 1	46	—	46	47	N O t O	O t N	Betrokken.
27	29. 10½	29. 10½	45	46	—	49	O t Z	O N O	———
28	—10	———	—	45	44	53	O t N	N O t O	—— Wolk.
29	— 9½	— 9	44	46	42	55	N O	O N O	Wolkig.
30	— 6	— 6	48	52	50	63	N N W	N N O	Reg. Betr.

Hoogste	Barometer.	d. 30. 2½	Middelb. d. 29. 10½
Laagste	Barometer.	d. 29. 6	
Hoogste	Therm. binn. gr.	52	Middelb. gr. 47
Laagste	Therm. binn. gr.	42	
Hoogste	Therm. buit. gr.	64	Middelb. gr. 50
Laagste	Therm. buit. gr.	36	

M E Y.

D	Barometer. 's Morg.	Barometer. 's Midd.	Thermom. Binn. mo.	Thermom. Binn. mi	Thermom. Buit. mo.	Thermom. Buit. mi.	Windstreek. 's Morg.	Windstreek. 's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 8½	29. 10½	51	52	50	59	N N O	N t W	Reg. Wolk.
2	30. 1½	30. 2½	48	49	46	58	N O t N	N O	Wolkig.
3	— 3½	— 3½	—	50	47	64	N N O	O N O	Helder.
4	——	——	49	52	48	67	O	O t N	Wolkig.
5	——	——	51	53	51	68	O t Z	O N O	Held. Wolk.
6	— 2	— 1½	52	54	56	57	O t N	N N O	Wolk. Betr.
7	— 0½	29. 11½	—	52	50	60	N O	O N O	Betr. Wolk.
8	29. 12	30. 0½	50	51	51	59	N N O	N t O	Wolkig.
9	30. 0½	29. 12	49	50	47	56	N	N N O	—— Betr.
10	——	——	48	49	45	53	N N W	N t W	Betrokken.
11	29. 11½	— 11½	47	48	49	50	——	——	——
12	——	——	—	49	50	64	N N O	N	——
13	— 11	— 11	51	51	52	54	N O	N O t N	Wolkig.
14	——	——	—	—	54	55	N N W	N W	Betrokken.
15	30. 0½	30. 1	50	50	50	50	N N O	N N W	——
16	— 2	— 1½	49	52	48	54	N t W	N W	Wolk. Betr.
17	— 1	— 1	51	53	55	58	W t N	W N W	Betr. Reg.
18	——	——	50	52	51	56	N N O	N O t O	——
19	— 0½	29. 12	—	53	52	66	O Z O	O N O	Wolk. Betr.
20	29. 11	— 10½	53	54	55	62	O t Z	Z O	Reg. ——
21	— 10½	— 9½	54	55	—	59	Z Z W	Z W	Betrokken.
22	— 10	— 10	55	56	56	—	Z t W	Z t O	Wolkig.
23	30. 0½	— 11½	—	57	55	64	O Z O	O	——
24	29. 7½	— 7½	57	58	—	68	Z O	Z t W	Reg. Wolk.
25	— 7	— 7	—	—	58	62	Z Z W	Z W	——
26	— 7½	— 8	—	—	55	—	Z	N W	Wolk. Betr.
27	— 9½	— 10½	56	56	53	55	N W	N N W	Betrokken.
28	— 12	— 12	54	—	54	68	N t O	N t W	—— Wolk.
29	— 11	— 11	56	—	52	70	N W	Z W	O. Helder.
30	— 10	— 10	57	59	61	—	Z t W	Z W	Betr. Reg.
31	——	——	60	60	—	68	Z O	W Z W	Reg. Betr.

Hoogste Barometer. d. 30. 3½ } Middelb. d. 29. 11¼
Laagste Barometer. d. 29. 7
Hoogste Therm. binn. gr. 60 } Middelb. gr. 53½
Laagste Therm. binn. gr. 47
Hoogste Therm. buit. gr. 70 } Middelb. gr. 57½
Laagste Therm. buit. gr. 45

J U N Y.

D	Barometer. 's Morg.	's Midd.	Thermom. Binn. mo.	mi.	Buit. mo.	mi.	Windstreek. 's Morg.	's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 10	29. 10	60	60	58	63	Z Z W	Z W	Betrokken.
2	———	—— 10½	58	59	54	62	W N W	W Z W	———
3	—— 12	30. 0½	—	60	57	64	N W	W N W	Wolkig.
4	—— 11	29. 11	59	59	58	62	———	N t N W	Bet. R. & W.
5	—— 8½	—— 9	—	—	—	61	———	W N W	—— S. W.
6	—— 10½	—— 10½	—	60	55	56	———	N W	S. W. & R.
7	—— 12	30. 1	—	—	58	66	W t N	W	———
8	30. 1	———	62	64	63	68	W t Z	W Z W	Wolkig.
9	—— 1½	———	—	63	—	—	Z W	W t Z	—— Betr.
10	—— 3	—— 3	60	62	56	64	W t N	N W	———
11	—— 1	—— 1½	61	61	61	60	Z W	———	Betrokken.
12	—— 3	—— 3	60	62	60	72	Z O	Z Z W	—— Wolk.
13	—— 2½	—— 2½	56	61	56	66	N N O	N O	—— ——
14	———	—— 2	60	—	58	73	O N O	O t N	Helder.
15	—— 1	—— 0½	62	63	60	76	Z O	N O	———
16	29. 11½	29. 11½	—	65	59	74	N W	N W	———
17	———	—— 12	65	67	68	81	Z Z O	Z Z W	Wolkig.
18	30. 1	30. 1	66	66	62	70	N W t W	W t N	Held. Betr.
19	———	—— 0½	65	68	63	84	Z t O	W Z W	—— Wolk.
20	29. 12	29. 12	69	71	71	82	Z Z O	Z t W	Wolkig.
21	—— 11	—— 11½	70	69	67	66	N W	N W t N	Reg. S. W.
22	30. 1½	30. 1½	67	68	62	78	———	N N W	Held. Wolk.
23	———	—— 1	—	72	67	87	Z O	O Z O	Wolkig.
24	—— 0½	—— 0½	71	74	69	88	O t Z	N W	———
25	—— 1½	—— 1½	72	73	67	82	W N W	W Z W	Betr. Wolk.
26	———	—— 0½	—	77	68	94	Z Z W	Z Z O	Helder.
27	29. 11½	29. 11	75	76	71	78	Z O t O	Z t O	(*) Wolk. B.
28	—— 9½	—— 9½	74	74	70	71	Z Z O	N W	—— ——
29	—— 10½	—— 10½	70	70	63	68	W N W	W t Z	Reg. Wolk.
30	30. 1	30. 1	67	67	61	66	N N W	N t W	Betrokken.

Hoogste Barometer.	d. 30. 3	Middelb. d. 29. 11¼	
Laagste Barometer.	d. 29. 8½		
Hoogste Therm. binn. gr.	77	Middelb. gr.	66½
Laagste Therm. binn. gr.	56		
Hoogste Therm. buit. gr.	94	Middelb. gr.	74
Laagste Therm. buit. gr.	54		

(*) Den 27 'smiddags ten 12, en 'snamiddags ten 5 uuren, Donder, Weerligt en Regen.

J U L Y.

D	Barometer. 's Morg.	's Midd	Thermom. Binn. mo.	mi.	Buit. mo.	mi.	Windstreek. 's Morg.	's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	30. 1	30. 1	64	65	59	66	N N O	N W	Betrokken.
2	— 1½	— 1½	—	66	63	68	N N W	N O	—— Wolk.
3	— 2	— 2½	—	64	—	69	N t W	N	—— ——
4	———	— 2	—	65	60	66	N N O	N O	Reg. Betr.
5	———	———	—	—	66	75	O N O	O t N	Betr. Wolk.
6	— 1½	— 1½	—	—	62	68	N O	O	Reg. Betr.
7	— 1	— 1	—	—	63	66	O Z O	Z O	Betrokken.
8	———	— 0½	—	64	—	65	N N W	N t W	———
9	29. 11½	29. 12	—	66	—	78	N O	N O t O	Wolk. Held.
10	— 11	— 10	—	67	—	82	O Z O	Z O	———
11	— 10	— 11	66	—	64	72	N O	O N O	—— Betr.
12	— 11½	— 11½	—	68	63	68	W N W	N W	Held. ——
13	———	30. 0½	—	67	—	69	N N W	W t N	Betrokken.
14	30. 1	— 1	—	70	66	76	W N W	———	—— Wolk.
15	29. 11½	29. 11	68	—	64	—	———	N W	Wolkig.
16	———	———	—	69	63	72	N N W	W N W	———
17	— 11	———	67	68	65	74	N W t W	———	Betrokken.
18	— 10½	— 10	—	70	69	73	W t N	W t Z	———
19	— 9½	———	69	—	64	76	W Z W	———	Wolkig.
20	———	— 9½	67	68	61	70	W	W Z W	———
21	— 10	— 11	66	—	63	74	Z W	N W	Betr. Wolk.
22	30. 0½	30. 0½	—	69	60	76	N N W	N N O	Wolkig.
23	— 1	— 1½	67	70	64	80	N O t N	O N O	———
24	— 2	— 2	68	73	—	—	O	N N W	———
25	— 1	29. 11½	70	72	66	81	O t Z	N W	—— Betr.
26	29. 7½	— 6½	71	71	63	69	W N W	W Z W	Regen.
27	— 5½	— 5½	69	69	—	74	N W	N N W	Wolkig.(*)
28	— 7	— 8	67	68	62	69	N t W	N W	Reg. Betr.
29	30. 0½	— 11½	—	69	—	77	W t N	Z O t O	O. H. Wolk.
30	29. 11	— 11	68	—	68	76	O Z O	N N W	Betrokken.
31	— 11½	— 11½	—	—	63	77	N W	———	Wolkig

Hoogste Barometer. d. 30. 2½ } Middelb. d. 29. 10
Laagste Barometer. d. 29. 5½ }
Hoogste Therm. binn gr. 73 } Middelb. gr. 68½
Laagste Therm. binn. gr. 64 }
Hoogste Therm. buit. gr. 82 } Middelb. gr. 70½
Laagste Therm. buit. gr. 59 }

(*) Den 27 'smorgens ten 11, en 'snamiddags ten 5 uuren, Donder, Weerligt en Regen.

AUGUSTUS.

D	Barometer. 's Morg.	's Midd.	Thermom. Binn. mo.	mi.	Buit. mo.	mi.	Windstreek. 's Morg.	's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 11½	29. 11	68	70	62	79	W N W	N	Wolkig.
2	— 9	— 9	69	—	64	68	Z O	N t W	Regen.
3	——	——	68	68	62	70	N W	W N W	Wolk. S. W.
4	— 11	30. 0½	67	69	64	71	N N W	Z t O	Reg. Betr.
5	30. 2½	— 2½	68	68	68	70	Z O	O Z O	Betrokken.
6	— 3	——	67	70	63	83	O N O	O t Z	O. Helder.
7	— 2	— 1½	69	71	65	—	Z W	W Z W	—— Wolk.
8	29. 11½	29. 11	70	73	68	82	Z W t W	W t Z	Wolkig.
9	——	— 12	—	71	63	73	N W	N N W	——
10	30. 0½	——	69	70	62	71	W N W	N W t W	——
11	29. 11½	— 11½	—	69	65	60	N W	N N W	Betr. Reg.
12	30. 1	30. 1½	66	67	61	69	N W t N	W N W	——
13	— 2	— 1½	65	—	63	70	N W	W t N	Wolkig.
14	— 1	— 1	—	66	62	73	N N W	N	Betr. Wolk.
15	— 0½	— 0½	64	65	58	69	N W	N t O	Wolkig.
16	29. 11½	29. 11½	65	66	64	72	Z O	N N W	Betr. Wolk.
17	30. 0½	30. 0½	—	—	62	70	N t W	——	——
18	29. 12	29. 11½	—	—	—	—	N W	W Z W	Wolkig.
19	— 11½	——	66	68	64	71	Z Z O	N W	——
20	— 9	— 8	69	70	66	72	Z O	O N O	—— Reg.
21	— 6½	— 7	—	69	64	68	Z W	W N W	S. W. Betr.
22	— 8	— 8	66	68	60	—	W Z W	——	Wolk. S. W.
23	— 8½	— 7½	—	67	63	—	Z Z W	Z t W	Betrokken.
24	— 7½	——	—	—	62	69	W N W	Z W	——
25	——	— 7	—	—	60	67	Z Z W	——	— R. & W.
26	— 8½	— 8½	—	—	—	69	N W	W N W	Reg. en W.
27	— 11½	— 12	65	—	—	72	N N W	W Z W	Betr. Wolk.
28	——	— 11½	64	—	58	77	Z Z O	Z t O	Regen. ——
29	——	— 11	67	70	67	82	Z W	W t Z	Betrokken.
30	— 10½	——	69	—	—	78	N W	Z Z W	—— Wolk.
31	— 8½	— 8	—	—	—	76	Z	——	——

Hoogste	Barometer.	d. 30.	3	Middelb. d. 29. 10½
Laagste	Barometer.	d. 29.	6½	
Hoogste	Therm. binn. gr.		73	Middelb. gr. 68½
Laagste	Therm. binn. gr.		64	
Hoogste	Therm. buit. gr.		83	Middelb. gr. 70½
Laagste	Therm. buit. gr.		58	

SEPTEMBER.

	Barometer.		Thermom. Binn.		Buit.		Windstreek.		Weder.
	's Morg.	*'s Midd.*	*mo.*	*mi.*	*mo.*	*mi.*	*'s Morg.*	*'s Midd.*	*Gesteldheid.*
1	29. 7	29. 6	68	68	59	64	Z W	W N W	W. R. & W.
2	— 8½	—11	67	67	63	—	N N W	——	Betrokken.
3	—10½	——	65	66	58	61	W t Z	W t N	—— Reg.
4	——	——	66	67	64	70	N W	——	——
5	—11	—10½	68	71	67	76	Z W	Z	——
6	—11½	—11½	70	70	66	74	N W	W t Z	—— Wolk.
7	—10	—10	69	69	63	71	Z W	W	——
8	—10½	— 9½	67	68	62	70	W Z W	Z W	——
9	— 7½	— 8	—	—	63	—	Z t W	W t Z	——
10	— 9	— 9½	66	67	60	69	W Z W	Z Z W	Wolk. Buy.
11	—10½	—11	65	—	—	70	Z t W	W Z W	——
12	30. 1	30. 0½	64	66	58	78	N W	Z W	O. Helder.
13	— 0½	29.11½	66	68	59	—	Z t W	Z O t O	Held. Wolk.
14	29. 9	— 9½	65	67	61	71	O t Z	O	Wolk. Betr.
15	— 9½	——	66	69	62	72	Z t W	Z W	——
16	—10	—10½	—	68	60	75	N N W	N t W	——
17	— 9	— 8½	65	65	59	66	N t O	——	Held. Betr.
18	— 9½	— 9½	63	64	58	63	N W	W N W	Buyig.
19	—11	—11	61	61	56	59	W t N	Z Z W	Wolk. Betr.
20	30. 1	30. 1½	—	62	58	66	W N W	N N W	Betrokken.
21	29.12	29.12	62	65	59	70	Z	N W	Reg. Wolk.
22	—11	— 9½	63	64	58	66	W N W	W t Z	——
23	— 8½	— 8½	64	—	59	63	Z W	Z W t W	Betrokken.
24	— 6	— 7	61	61	52	58	W Z W	Z Z W	Reg. en W.
25	— 5½	——	60	—	56	62	Z t W	Z W	S. Wind.
26	— 8½	— 9½	59	60	53	64	W t Z	W Z W	Betrokken.
27	—11	—11½	—	—	61	67	W N W	Z Z W	Wolkig.
28	—11½	—11	—	61	54	68	N W	O N O	—— Betr.
29	— 8½	— 8	60	64	56	74	N O	Z O	O. Held. W.
30	— 8	——	64	65	63	73	Z Z O	Z Z W	Betrokken.

Hoogste Barometer. d. 30. 1½ }
Laagste Barometer. d. 29. 5½ } Middelb. d. 29. 9½
Hoogste Therm. binn. gr. 71 }
Laagste Therm. binn. gr. 59 } Middelb. gr. 65
Hoogste Therm. buit. gr. 78 }
Laagste Therm. buit. gr. 52 } Middelb. gr. 65

OCTOBER.

D	Barometer. 's Morg.	Barometer. 's Midd.	Thermom. Binn. mo.	Thermom. Binn. mi.	Thermom. Buit. mo.	Thermom. Buit. mi.	Windstreek. 's Morg.	Windstreek. 's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 10	29. 10	64	65	62	69	N W	W N W	Betrokken.
2	30. 1	30. 1	62	—	54	70	W t Z	Z t W	Wolkig.
3	— 0½	29. 12	—	66	56	71	Z Z O	Z t O	——
4	29. 11	— 10½	63	65	60	64	O Z O	Z O	—— Betr.
5	30. 0½	30. 1	—	62	54	57	N N W	——	—— ——
6	— 2	— 2	60	—	51	55	O Z O	Z Z O	——
7	— 0½	— 0½	61	—	53	69	Z t O	Z t W	—— O. H
8	——	——	—	—	52	68	Z W	Z Z W	——
9	— 2½	— 2	—	—	55	66	Z W t W	Z t W	Betrokken.
10	——	— 2½	59	59	54	63	N N W	O Z O	—— O. H
11	— 1½	— 1	—	60	52	68	Z O	O t Z	Helder.
12	29. 12	29. 11½	60	61	55	67	Z Z O	Z t W	Betr. Wolk
13	——	30. 0½	61	—	56	49	N N W	N W	——
14	30. 0½	— 1	58	59	54	58	W N W	——	——
15	— 2	— 2	—	58	—	57	N N W	N t W	—— Reg.
16	——	——	—	59	53	63	W N W	N W t W	Wolkig.
17	——	— 2½	59	—	54	64	N W	W Z W	——
18	— 3	— 3	60	61	58	63	Z t W	Z W	Betrokken
19	— 3½	— 3½	—	—	—	—	Z Z O	Z O t O	——
20	— 2½	— 2½	59	60	50	66	Z t O	Z O	Wolkig.
21	— 2	— 1	58	58	—	63	Z Z O	Z O t O	Held. Wol
22	29. 11½	29. 11	54	56	49	57	O Z O	O t Z	Wolk. Bet
23	— 11	— 10	56	57	52	64	Z t O	O Z O	—— O. H
24	— 9½	— 8½	57	58	53	58	O t Z	Z O	—— Reg
25	— 5½	— 5	58	—	56	60	Z W	Z W	Betrokken
26	— 4	——	—	—	54	—	W	——	S. W. Re
27	— 7½	— 7½	57	57	52	58	W N W	W	Wolk. Be
28	— 8	— 8½	58	58	57	59	N W	W N W	Buyig.
29	— 8½	——	—	59	56	62	Z W	Z Z W	Betrokke
30	——	——	—	—	57	64	Z t W	Z W	——
31	— 8	— 8	60	61	58	66	Z W	——	——

Hoogste Barometer.	d. 30. 3½	Middelb. d. 29. 9¾	
Laagste Barometer.	d. 29. 4		
Hoogste Therm. binn. gr.	66	Middelb. gr.	60
Laagste Therm. binn. gr.	54		
Hoogste Therm. buit. gr.	71	Middelb. gr.	60
Laagste Therm. buit. gr.	49		

NOVEMBER.

	Barometer.		Thermom. Binn.		Thermom. Buit.		Windstreek.		Weder.
D	*'s Morg.*	*'s Midd.*	*mo.*	*mi.*	*mo.*	*mi.*	*'s Morg.*	*'s Midd.*	*Gesteldheid.*
1	29. 9	29. 10	61	60	56	59	W Z W	Z Z W	Betr. Wolk.
2	—11½	—10½	57	57	47	52	Z	——	Wolk. Betr.
3	— 8	— 8	56	56	50	55	Z W t Z	W Z W	Betrokken.
4	— 9½	—11	54	54	47	52	W N W	——	R &W.Wo.
5	—12	—10½	52	53	46	50	Z Z W	W t N	Betrokken.
6	—11	—11	54	56	56	65	W	W Z W	—— Wolk.
7	——	—10	56	58	—	64	Z W	Z W	——
8	— 6	— 6½	57	57	54	56	Z Z W	W t Z	Reg. Wolk.
9	— 9	— 9½	55	55	51	53	W t N	W Z W	Betrokken.
10	— 8½	— 8½	—	—	54	57	W t Z	——	—— Buy.
11	— 6½	— 6½	56	56	53	55	W t N	W N W	S. Wind.
12	——	— 7½	55	55	—	53	N W	N W t N	Storm
13	—10	—10½	54	54	45	47	N N W	N N W	Reg. Betr.
14	—11	—11½	50	50	40	46	N t W	N	Dyz. Wolk.
15	30. 2	30. 2½	49	49	42	44	N O	N O	Betrokken.
16	29. 11	29. 10½	48	48	40	42	O N O	——	——
17	—11½	—11½	47	47	42	44	N O	N N O	——
18	—11	—10	46	46	40	41	——	——	——
19	— 9½	— 9½	—	—	42	43	N W	N W	——
20	—10	——	—	47	40	46	Z Z W	Z W	Wolk. Betr.
21	— 4½	— 3½	47	—	44	45	——	Z	Betrokken.
22	— 7	— 9	—	—	—	47	N W	W N W	Hag.& W.B.
23	— 8½	— 8½	—	—	47	—	W Z W	Z Z W	Betrokken.
24	——	——	48	49	48	48	Z W	W Z W	——
25	—10	— 9	47	47	41	47	W t Z	Z W	Buyig.
26	— 8	— 7	46	—	40	46	Z t W	Z Z W	S. Wind.
27	— 6	——	—	46	44	—	W Z W	Z W	Wolkig.
28	— 5	— 5	45	—	40	—	Z	Z Z W	Betrokken.
29	— 4	——	—	—	—	45	Z t O	O Z O	——
30	— 9½	—10	46	—	42	49	Z O	Z Z O	Wolkig.

Hoogste Barometer. d. 30. 2½ }
Laagste Barometer. d. 29. 3½ } Middelb. d. 29. 9
Hoogste Therm. binn. gr. 61 }
Laagste Therm. binn. gr. 45 } Middelb. gr. 53
Hoogste Therm. buit. gr. 65 }
Laagste Therm. buit. gr. 40 } Middelb. gr. 52½

DECEMBER.

	Barometer.		Thermom. Binn.		Buit.		Windstreek.		Weder.
D	*'s Morg.*	*'s Midd.*	*mo.*	*mi.*	*mo.*	*mi.*	*'s Morg.*	*'s Midd.*	*Gesteldheid.*
1	29. 10½	29. 11	46	47	43	47	Z t W	Z Z W	Reg. Betr.
2	—11	—10½	45	44	36	35	Z Z O	Z O	Wolkig.
3	—10	— 9½	42	43	38	40	N t O	Z Z O	Betrokken.
4	— 9	——	43	—	—	—	O Z O	O t Z	Reg. Betr.
5	—11	—11	—	—	40	41	Z O	O Z O	Betrokken.
6	—12	—12	42	—	36	40	Z O t O	Z O	——
7	—11½	—11½	40	41	35	39	Z t O	——	Mistig.
8	——	——	—	39	33	34	O t Z	Z Z O	——
9	—11	—11	39	40	37	43	W t Z	W Z W	—— Betr.
10	— 8	— 6	43	43	45	46	Z Z W	W t Z	Reg. & W.
11	——	— 9½	45	45	43	44	N N W	N W	Wolkig.
12	——	— 7	—	46	—	45	W N W	——	Reg. & W.
13	— 6½	— 8	—	—	—	—	N	N N W	—— Wolk.
14	30. 0½	30. 0½	46	—	44	—	N W	W N W	Betrokken.
15	29. 11½	29. 11	47	48	46	48	W Z W	Z W	Reg. Betr.
16	—11	——	48	—	48	46	Z t W	——	Betrokken.
17	——	——	—	49	46	48	W Z W	——	——
18	30. 0½	30. 2	49	—	47	—	Z W	W Z W	Reg. Wolk.
19	——	— 0½	—	50	50	51	W t Z	Z W	Betrokken.
20	29. 12	29. 12	51	52	49	50	W N W	W t Z	——
21	—11	—11	50	50	44	49	Z W	W	——
22	—11½	—11½	46	47	39	44	N N W	N W	——
23	30. 2½	30. 3	45	45	38	39	N t W	N t O	—— Wolk.
24	— 5	— 4½	40	40	30	34	N O	N O	Held. ——
25	——	——	35	35	28	—	O N O	——	Dyz. Mist.
26	— 4	— 4	—	—	24	30	O t N	O N O	Mistig.
27	— 2	— 2	34	34	28	29	N O	Z O	——
28	——	——	—	33	29	—	——	O N O	Betrokken.
29	——	——	—	34	30	30	N W	Z W	Sne. Betr.
30	— 1½	— 1	—	—	—	—	Z Z W	Z	Betrokken.
31	29. 9	29. 7	32	33	26	29	Z W	W N W	——

Hoogste Barometer.	d. 30. 5	Middelb. d. 29. 11½	
Laagste Barometer.	d. 29. 6		
Hoogste Therm. binn gr.	52	Middelb. gr.	42
Laagste Therm. binn. gr.	32		
Hoogste Therm. buit. gr.	51	Middelb. gr.	37½
Laagste Therm. buit. gr.	24		

JANUARY. 1773

	Barometer.		Thermom. Binn.		Thermom. Buit.		Windstreek.		Weder.
D	*'s Morg.*	*'s Midd.*	*mo.*	*mi.*	*mo.*	*mi.*	*'s Morg.*	*'s Midd.*	*Gesteldheid.*
1	29. 4½	29. 4½	34	35	35	39	N t W	N N W	Bui. Reg.
2	— 7	— 7	36	36	32	36	N	N W	Betr. Wolk.
3	— 7½	— 8½	37	37	33	—	Z W	N t W	Reg. Mist.
4	30. 1½	30. 2½	36	36	31	35	N O	O N O	Wolk. O. H.
5	— 3½	— 3½	33	34	28	—	N N W	W N W	—— Betr.
6	——	——	35	36	33	37	N W	N N W	——
7	— 4	— 4	36	37	34	38	N t W	W N W	—— Betr.
8	— 3½	— 3	38	38	—	36	W Z W	Z W	Betrokken.
9	— 2	— 1	—	—	—	—	W N W	——	——
10	29. 12	— 0½	—	—	38	42	——	W t Z	Wolkig.
11	30. 1½	——	—	—	36	39	Z W	W Z W	Bui. R. S. W.
12	29. 11½	29. 10	40	41	42	43	Z W t W	Z W	Reg. Win.
13	— 11	— 9	42	43	40	44	Z t W	Z Z W	Betr. R. W.
14	— 7½	— 4½	43	44	42	—	N N W	W t N	Reg. Wind.
15	— 6½	— 8	—	—	41	—	N W	N N W	——
16	— 10	——	—	43	38	43	Z t O	Z t W	Wolkig.
17	— 4	— 1	42	42	—	42	Z Z W	Z W	Reg. Wind.
18	— 0½	— 2	43	44	42	43	W Z W	W t Z	S. W. Reg.
19	— 8	— 8	42	42	36	42	Z W	Z Z W	Wolk. S. W.
20	——	— 10	44	45	48	47	W Z W	W Z W	S. Wind.
21	30. 1	30. 0½	45	—	40	44	Z W	Z Z W	Wolk. Betr.
22	29. 11½	29. 11½	—	—	42	45	W N W	W Z W	—— ——
23	— 8	— 7½	—	44	41	—	Z O	O Z O	Mist. ——
24	— 7½	— 7	—	45	45	47	Z W	W Z W	Betrokken.
25	— 10	— 10	—	46	44	—	W t Z	W	Wolkig.
26	——	— 10½	47	47	47	48	Z W	W t Z	Betrokken.
27	— 7½	— 7½	48	48	—	49	Z t W	Z Z W	——
28	— 4	— 4	46	46	42	44	Z W	W Z W	Reg. Wolk.
29	30. 0½	30. 1	44	44	40	41	N t W	N W	Betrokken.
30	29. 12	— 0½	43	42	36	39	N N W	N t W	Wolkig.
31	30. 1½	— 2	40	41	—	38	N	N t O	—— Bui.

Hoogste Barometer. d. 30. 4 } Middelb. d. 29. 8½
Laagste Barometer. d. 29. 0½ }
Hoogste Therm. binn. gr. 48 } Middelb. gr. 40½
Laagste Therm. binn. gr. 33 }
Hoogste Therm. buit. gr. 49 } Middelb. gr. 38½
Laagste Therm. buit. gr. 28 }

F E B R U A R Y.

D	Barometer. 's Morg.	Barometer. 's Midd.	Thermom. Binn. mo.	Thermom. Binn. mi.	Thermom. Buit. mo.	Thermom. Buit. mi.	Windstreek. 's Morg.	Windstreek. 's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	30. 1	30. 0½	40	40	38	40	N t W	N W	Betr. Wolk.
2	29. 10	29. 12	39	38	32	35	N O	N N O	Wolkig.
3	30. 4½	30. 5	35	34	27	29	O N O	O t N	Betrokken.
4	— 7½	— 7½	31	31	24	32	O t N	O	Helder.
5	— 4½	— 3	32	32	32	33	N t W	N O	Betr. Sne.
6	— 2½	— 2½	—	—	25	32	N N O	O N O	Wolkig.
7	— 0½	29. 12	31	—	31	—	O Z O	——	Betrokken.
8	29. 11½	— 11	—	31	29	—	O	O t N	Wolk. Betr.
9	— 8	— 8½	29	29	23	31	O t N	O N O	Sne. ——
10	— 11	— 12	—	—	26	28	Z t W	Z	Wolkig.
11	30. 1½	30. 1½	—	—	24	32	Z O	Z O t O	—— Betr.
12	— 3	— 3	30	31	29	36	Z t O	O Z O	Betrokken.
13	——	— 2½	32	32	31	32	Z O	Z	——
14	— 2	— 2	—	—	32	34	Z t W	Z Z W	—— Reg.
15	— 1½	— 1½	34	35	40	42	W Z W	Z W	—— Mist.
16	——	— 1	37	38	—	—	W t Z	——	——
17	— 0½	— 0½	38	—	35	37	Z Z W	Z t W	Mistig.
18	29. 12	29. 12	37	—	33	36	O Z O	Z O	Betr. Mist.
19	——	— 11½	36	36	—	34	W Z W	Z W	——
20	— 11	— 10½	35	—	—	38	Z Z W	Z t W	——
21	— 6½	— 6½	37	38	42	45	Z W	Z Z O	R. W.
22	— 8	——	39	40	37	44	N W	Z O	Wolk. Betr.
23	— 4	— 4	41	42	45	48	W N W	W	R. W.
24	28. 10½	— 0½	43	43	42	44	——	N W	Betrokken.
25	29. 7	— 9	42	43	39	—	——	W	Wolkig.
26	— 2	— 3½	41	42	—	43	Z t W	Z W	S. W. R.
27	— 8½	— 9	42	43	43	52	W Z W	——	Wolk. Betr.
28	— 10	— 10½	43	44	—	47	Z W	W Z W	Betrokken.

Hoogste Barometer. d. 30. 7½ } Middelb. d. 29. 9
Laagste Barometer. d. 28. 10½ }
Hoogste Therm. binn. gr. 44 } Middelb. gr. 36½
Laagste Therm. binn. gr. 29 }
Hoogste Therm. buit. gr. 48 } Middelb. gr. 35½
Laagste Therm. buit. gr. 23 }

M A A R T.

D	Barometer.		Thermom. Binn.		Thermom. Buit.		Windſtreek.		Weder.
	's Morg.	*'s Midd.*	*mo.*	*mi.*	*mo.*	*mi.*	*'s Morg.*	*'s Midd.*	*Geſteldheid.*
1	29. 12	29. 11	44	45	41	52	Z t W	Z	Miſt. Betr.
2	—11½	—12	45	—	40	50	Z W	Z Z W	Wolk. ——
3	—11	—10	44	46	42	58	Z t W	Z t O	——
4	— 9½	— 9½	46	48	45	49	Z Z O	——	——
5	—11	—11½	48	—	44	44	N W	N	—— Betr.
6	30 2½	30. 2½	44	44	41	—	N t W	N t O	Betrokken.
7	— 3½	— 3	43	—	38	47	N N O	O N O	——
8	— 2	— 1½	42	43	—	51	O	O t N	Held. Wolk.
9	— 0½	— 0½	41	42	37	43	N O	N N O	Betrokken.
10	——	——	40	—	35	53	O N O	O t N	Wolkig.
11	— 3	— 3½	—	41	37	39	O t Z	O N O	——
12	— 5½	— 5	—	—	36	52	N O	——	—— Held.
13	— 4	— 3½	39	—	38	53	O t N	N O t O	Helder.
14	— 1	— 0½	40	—	39	50	N O	N N O	——
15	29. 11½	29. 11½	41	42	42	48	N	N t W	Reg. Wolk.
16	30. 1½	30 1½	42	43	—	50	N t W	N N W	Betr. ——
17	— 0½	— 0½	43	44	43	51	N W	——	Wolkig.
18	— 2½	— 2½	44	—	44	50	W N W	N W t W	Betr. Wolk.
19	— 3	— 2	42	—	37	44	N W	N N W	Wolkig.
20	— 1	— 0½	43	45	42	55	W N W	N W	Betr. Wolk.
21	29. 11½	29. 11½	45	46	46	50	N W t W	N W t N	——
22	30. 1	30. 1	46	47	47	49	W Z W	Z Z W	——
23	— 1½	— 1½	47	49	44	62	Z W	W N W	Wolk. Held.
24	——	——	—	50	43	64	Z Z W	N N W	O. H. Wolk.
25	— 0½	29. 11½	49	—	47	56	W N W	N W	Wolkig.
26	29. 11½	30. 0½	—	49	44	50	N N W	N t W	Betrokken.
27	30. 0½	— 1	45	44	38	43	N	N t O	H. S. Wolk.
28	— 2½	— 2½	42	43	42	48	N N O	——	Wolkig.
29	— 3½	— 3½	40	42	32	—	O Z O	O t Z	——
30	— 2	— 2	41	—	31	55	O N O	N O	——
31	29. 11	29. 9½	—	41	39	57	N N W	W N W	Betr. Reg.

Hoogſte	Barometer.	d. 30. 5½	Middelb. d. 30.	1½
Laagſte	Barometer.	d. 29. 9½		
Hoogſte	Therm. binn. gr.	50	Middelb. gr.	44½
Laagſte	Therm. binn. gr.	39		
Hoogſte	Therm. buit. gr.	64	Middelb. gr.	47½
Laagſte	Therm. buit. gr.	31		

A P R I L.

D	Barometer. 's Morg.	Barometer. 's Midd.	Thermom. Binn. mo.	Thermom. Binn. mi.	Thermom. Buit. mo.	Thermom. Buit. mi.	Windstreek. 's Morg.	Windstreek. 's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 7½	29. 7½	40	41	39	44	N N O	N t O	Betr. Bui.
2	——	— 7	—	—	38	42	N t W	N W	—— ——
3	— 6	— 5	39	40	40	—	W N W	N N W	—— R. W.
4	— 3½	— 3½	42	43	44	51	N t W	W Z W	R. W.
5	— 2	— 3	43	45	46	50	W N W	W t Z	——
6	— 5	— 6	45	46	44	—	Z W	W Z W	—— Wolk.
7	— 9	— 10½	—	—	42	47	N W	N N W	Betr. Reg.
8	— 11	— 11½	44	45	41	—	Z t W	Z W	——
9	30. 2	30. 2	45	48	—	59	Z t O	Z Z W	Wolkig.
10	— 1	— 0½	47	50	42	62	Z Z O	Z t W	—— Held.
11	29. 11	29. 11	50	51	50	53	Z W	W Z W	Reg. Betr.
12	— 8½	— 8½	—	50	46	48	W N W	N N W	Betrokken.
13	— 9½	— 9½	48	—	42	47	Z Z W	W Z W	Wolk. Bui.
14	— 8	— 8	—	49	43	55	N N W	W N W	——
15	— 5	— 5½	—	50	46	61	Z Z W	Z W	—— Reg.
16	— 6½	— 7½	49	—	—	54	W t Z	W	——
17	— 10½	— 12	—	51	47	58	W N W	W t N	—— Held.
18	— 11½	— 11½	—	50	49	56	W t Z	W Z W	Betr. Reg.
19	——	——	50	51	45	55	N W	N N W	Wolk. O. H.
20	——	30. 0½	—	—	49	57	N t W	——	Reg. ——
21	— 12	29. 11½	51	54	51	63	W N W	N W	O. Helder.
22	30. 2	30. 3½	52	53	49	59	N N W	W N W	Betr. Held.
23	— 3	— 2	—	—	—	—	N W	N N W	Held. Wolk.
24	— 2	— 3½	51	52	—	—	N t W	——	Wolkig.
25	— 3	— 1	50	51	48	56	——	N N O	Reg. Wolk.
26	— 1½	— 1½	49	50	45	—	N O	N O t O	Wolk. R. W.
27	— 3	— 2½	—	51	43	62	O N O	O t N	Helder.
28	— 2	— 1½	50	—	49	—	N N W	N W	—— Wolk.
29	— 1	— 0½	49	—	—	58	W N W	N	Betrokken.
30	29. 10½	29. 10	52	53	53	60	——	N W	Wolkig.

Hoogste Barometer.	d. 30. 3½	Middelb. d. 29. 8½	
Laagste Barometer.	d. 29. 2		
Hoogste Therm. binn. gr.	54	Middelb. gr.	46½
Laagste Therm. binn. gr.	39		
Hoogste Therm. buit. gr.	63	Middelb. gr.	50½
Laagste Therm. buit. gr.	38		

M E Y.

	Barometer.		Thermom. Binn.		Buit.		Windstreek.		Weder.
	's Morg.	's Midd.	mo.	mi.	mo.	mi.	's Morg.	's Midd.	Gesteldheid.
1	29. 11½	29. 10	50	51	49	50	N W	W N W	Betr. Wolk.
2	—10	——	49	50	48	57	N t W	N N W	Wolkig.
3	——	—10½	—	—	46	56	W Z W	N W	Betrokken.
4	—11	—11½	—	51	42	61	N t O	N t W	Wolkig.
5	—11½	——	—	—	46	58	N t W	N N O	——
6	—10½	—10	50	—	45	55	N N W	N t O	Betrokken.
7	— 8½	— 8½	49	50	48	50	N t W	N W	—— S. W.
8	—10½	—11½	48	51	46	65	N W	W N W	Wolkig.
9	— 9½	— 9½	50	—	49	52	Z t W	Z W	Regen.
10	— 8	— 7½	52	55	54	62	W Z W	Z t W	Wolk. B.(*)
11	— 7½	— 9	55	56	51	63	W t Z	Z W	—— ——
12	—10½	—11½	53	53	47	55	N N W	N t W	Betrokken.
13	—12	—12	52	—	50	64	W N W	N N W	Reg. Wolk.
14	— 9½	—9	53	—	55	56	Z O	O Z O	Betr. Reg.
15	— 9	——	54	56	52	—	N N O	Z W	R. R. D. W.
16	—10½	—10½	56	—	55	63	N N W	N W t N	Wolkig.
17	—11	——	—	58	57	73	Z Z W	O Z O	—— Betr.
18	— 9½	— 9	59	62	59	79	Z O	N N W	Reg. ——
19	— 7½	— 7½	63	65	69	75	O Z O	Z t O	Betr. Reg.
20	— 6	— 6	64	66	63	70	Z t W	Z t W	————(**)
21	— 9	— 9½	62	63	59	69	W Z W	W t Z	—— Wolk.
22	—10	——	—	—	61	68	Z t W	Z W	Regen.
23	— 9½	——	61	61	62	69	Z t O	Z t W	Betrokken.
24	— 8½	— 8½	—	64	65	82	Z O	O N O	—— Wolk.
25	— 7	— 7	63	—	60	67	N O	Z Z O	——
26	— 7½	— 8	61	62	56	63	Z W	W Z W	—— Reg.
27	— 9½	— 9½	59	59	—	60	W t Z	Z	—— ——
28	—10½	—12	58	60	59	68	N t W	N N W	—— Wolk.
29	30. 2	30. 2½	63	64	60	70	W N W	N W	Helder.
30	— 3½	— 3½	59	60	55	61	N	N O	Betr. Wolk.
31	— 3	— 2½	—	63	59	70	O N O	O t N	O. H. ——

Hoogste Barometer.	d. 30. 3½	Middelb. d. 29. 10½	
Laagste Barometer.	d. 29. 6		
Hoogste Therm. binn. gr.	66	Middelb. gr.	57
Laagste Therm. binn. gr.	48		
Hoogste Therm. buit. gr.	82	Middelb. gr.	62
Laagste Therm. buit. gr.	42		

(*) Den 10 s'namiddags ten vier uuren Donder, en Regen.
(*) Den 20 s'morgens ten half fes uuren Donder, Weerligt met Regen.

J U N Y.

D	Barometer. 's Morg.	Barometer. 's Midd.	Thermom. Binn. mo.	Thermom. Binn. mi.	Thermom. Buit. mo.	Thermom. Buit. mi.	Windstreek. 's Morg.	Windstreek. 's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	30. ½	29. 12	61	66	58	77	N W	Z O	Wolkig.
2	29. 8½	— 8½	65	64	66	69	Z t O	W t Z	—— S. M.
3	— 8	——	63	62	57	54	N t W	N N O	Betr. Reg.
4	—11	—11½	58	60	52	70	N N W	N W	Wolkig.
5	—10½	——	59	—	57	64	N W t N	N t W	Betrokken.
6	—12	—12	—	—	60	73	Z t W	W N W	—— Wolk.
7	—10½	—10½	61	61	—	60	N W	W t N	—— Reg.
8	—12	30. 0½	59	60	54	63	N t W	N	—— Wolk.
9	30. 0½	——	58	—	55	68	N N W	N N O	Wolk. Betr.
10	29. 12	29. 12	59	61	60	64	Z W	N N W	Betrokken.
11	—11½	—10½	60	—	58	65	N W	W N W	Wolkig.
12	— 9	— 9	—	—	57	64	Z Z W	Z W	Betr. Reg.
13	——	——	61	64	65	86	W N W	O	—— Wolk.
14	——	——	64	67	69	78	O Z O	Z Z O	Reg. Betr.
15	——	——	66	—	64	76	W N W	W t N	Wolkig.
16	—11	—10½	65	68	65	84	Z t W	W	Betr. Wolk.
17	—10½	— 9	66	—	64	—	Z W	Z t O	Wolkig.
18	— 9½	—10	65	66	62	69	N t W	N W	Betrokken.
19	—11	—11½	63	65	58	74	Z W	N t W	O. H. Betr.
20	30. 1½	30. 1½	—	—	—	73	N t O	N W	Helder.
21	——	— 0½	64	—	59	69	W N W	——	Wolkig.
22	— 0½	——	65	66	64	72	——	N W t W	Betr. Wolk.
23	——	——	66	68	67	82	N W t N	N t W	Wolkig.
24	——	——	67	69	63	—	N W	N N W	Held. Wolk.
25	29. 10½	29. 10	68	—	66	74	N W t N	N W	Betr. ——
26	— 7	— 6	66	67	57	62	W N W	W t N	Regen.
27	— 4½	— 5	65	66	58	67	Z Z W	W N W	—— Betr.
28	— 5½	— 7	64	64	60	59	N W t W	W t N	Betr. Reg.
29	— 8½	— 9	63	63	—	61	W N W	——	—— R. W.
30	— 9	——	62	62	57	66	N W	W N W	—— Wolk.

Hoogste Barometer. d. 30. 1½ } Middelb. d. 29. 9
Laagste Barometer. d. 29. 4½ }

Hoogste Therm. binn. gr. 69 } Middelb. gr. 63½
Laagste Therm. binn. gr. 58 }

Hoogste Therm. buit. gr. 86 } Middelb. gr. 69
Laagste Therm. buit. gr. 52 }

J U L Y.

D	Barometer. 's Morg.	Barometer. 's Midd.	Thermom. Binn. mo.	Thermom. Binn. mi.	Thermom. Buit. mo.	Thermom. Buit. mi.	Windstreek. 's Morg.	Windstreek. 's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 8½	29. 9	60	61	60	69	N W t N	N N W	Betrokken.
2	—10	—11	61	62	59	65	N W	N t W	Reg. Betr.
3	30. 0½	30. 0½	—	63	60	67	N N W	——	Betrokken.
4	——	——	62	—	63	72	N W	W N W	Wolk. O H.
5	29. 9½	29. 9½	63	—	62	57	W t N	N t W	Betr. Reg.
6	——	—10½	61	61	58	58	N N W	N W	Wolk. ——
7	—11½	—12	60	62	59	70	W N W	W t N	Betr. Wolk.
8	——	—11½	62	63	60	68	Z W	W N W	Reg. Betr.
9	——	——	—	—	64	71	N W	N t W	Betr. Wolk.
10	—12	30. 1	—	62	56	64	N	N W	Wolkig.
11	30. 3	— 3	63	66	64	69	W N W	W t N	——
12	——	——	65	67	66	68	W t N	N W	Helder.
13	— 1½	— 0½	66	71	65	80	Z t W	Z O	——
14	29. 10½	29. 10½	70	72	68	—	W	W Z W	—— Betr.
15	30. 0½	30. 0½	68	69	63	78	W N W	N W	Wolkig.
16	— 2	— 2	67	—	65	76	Z O	N t W	—— Betr.
17	——	— 1	68	71	64	82	Z t O	O Z O	Helder.
18	29. 10	29. 10	71	72	72	73	Z Z O	Z Z W	Reg. Betr.
19	—10½	—10½	70	70	67	70	Z W	W Z W	——
20	30. 0½	—12	69	—	63	72	W N W	Z Z W	Wolkig.
21	29. 10½	—10½	—	71	70	71	Z Z O	O t N	Betrokken.
22	—11½	—11½	—	69	66	70	N N W	N t W	Wolkig.
23	——	—12	68	70	66	76	N t O	——	——
24	30. 0½	30. 0½	67	—	63	80	N t W	N W	Helder.
25	——	— 1	68	—	67	76	Z Z O	——	Betrokken.
26	29. 12	29. 10½	70	71	71	71	N N W	W t N	——
27	— 9½	—10	69	68	63	63	W Z W	Z t W	Regen.
28	——	— 8½	66	66	60	60	Z Z W	W Z W	Betr. Reg.
29	— 8½	— 9½	64	64	59	66	N W	W N W	R. W. Wolk.
30	—10½	—10½	62	63	60	62	N N W	Z W	Regen.
31	— 9½	——	63	64	62	70	N t W	N N W	Betr. Wolk.

Hoogste Barometer. d. 30. 3 } Middelb. d. 29. 11¼
Laagste Barometer. d. 29. 8½ }
Hoogste Therm. binn. gr. 72 } Middelb. gr. 66
Laagste Therm. binn. gr. 60 }
Hoogste Therm. buit. gr. 82 } Middelb. gr. 69
Laagste Therm. buit. gr. 56 }

AUGUSTUS.

D	Barometer. 's Morg.	's Midd.	Thermom. Binn. mo.	Binn. mi.	Buit. mo.	Buit. mi.	Windstreek. 's Morg.	's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 11½	29. 12	63	65	65	70	W N W	N W	Wolk. Betr.
2	—11	—11½	65	66	64	73	N W	N W t N	Betr. Wolk.
3	30. 1½	30. 2	—	—	63	74	Z Z O	N N W	Wolkig.
4	— 2	— 1½	66	67	64	80	Z Z W	Z O	——
5	— 0½	— 0½	—	69	63	82	Z Z O	N t O	Held. Wolk.
6	——	——	68	—	64	84	Z t W	Z t O	—— ——
7	——	— 1	—	70	66	80	N t W	N W	Wolk. O. H.
8	— 1½	— 2	—	—	—	78	N N W	——	——
9	— 2	— 1½	69	71	—	—	Z Z W	Z Z O	Helder.
10	— 1	— 0½	71	75	—	90	Z O	——	——
11	— 0½	——	74	74	68	75	W N W	Z t W	Betrokken.
12	— 1½	— 1½	73	75	67	85	W t N	N t W	O. Helder.
13	— 0½	29. 12	—	76	66	90	Z Z O	Z O	——
14	29. 11	—10½	75	78	70	88	Z t O	N W	——
15	—10½	——	74	74	—	74	N N W	W N W	Betrokken.
16	—10	— 9½	72	73	62	84	W t N	N W	Wolkig.
17	— 9½	—10½	—	71	—	74	W N W	N N W	Reg. Wolk.
18	——	— 9	69	70	61	72	Z Z O	O t Z	Betrokken.
19	— 5½	— 4	70	71	68	76	Z t O	N N W	—— Reg.
20	— 7	— 9	68	68	58	68	N W	N W t N	R.S.W.Wo.
21	—11	—11½	65	67	61	—	Z t W	Z Z O	Betrokken.
22	30. 1½	30. 2	66	—	62	77	Z Z W	W	—— Wolk.
23	— 2	— 1½	—	—	61	75	Z W	Z O	Wolk. Betr.
24	— 1½	——	—	68	62	80	W Z W	Z t O	Betr. Wolk.
25	29. 11½	29. 11	67	—	66	76	Z Z W	Z Z O	——
26	——	——	68	70	64	78	W N W	Z W	Wolkig.
27	— 8½	— 8	69	69	62	69	N W	W N W	—— S. W.
28	— 9	—10	66	68	63	—	N W t W	N W t N	R. W. Betr.
29	—11½	—12	67	67	64	72	Z Z O	Z O	Wolk. ——
30	30. 0½	—11½	—	71	62	80	O t Z	——	——
31	29. 10	—10	70	—	—	76	O Z O	N W	—— Betr.

Hoogste Barometer. d. 30. 2 }
Laagste Barometer. d. 29. 4 } Middelb. d. 29. 9
Hoogste Therm. binn. gr. 78 }
Laagste Therm. binn. gr. 63 } Middelb. gr. 70½
Hoogste Therm. buit. gr. 90 }
Laagste Therm. buit. gr. 58 } Middelb. gr. 74

SEPTEMBER.

D	Barometer. 's Morg.	's Midd.	Thermom. Binn. mo.	mi.	Buit. mo.	mi.	Windstreek. 's Morg.	's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 10	29. 10	69	70	64	68	Z Z W	Z Z O	Reg. Betr.
2	—10½	—10½	68	69	62	73	W Z W	W t Z	O. H. ——
3	—11	—11	—	—	59	74	Z Z W	Z W	Held. Wolk.
4	—10½	—10½	69	70	64	78	Z W t Z	N N W	Betrokken.
5	— 9	— 9	—	69	63	70	Z Z O	Z t W	——
6	— 8	— 8	—	—	62	—	N W	W Z W	Reg. Wolk.
7	— 8½	— 9	67	67	64	69	W N W	Z Z W	Betr. Reg.
8	— 5½	— 4	—	—	62	70	Z t W	Z t W	—— R. W.
9	— 5	— 6½	65	66	56	68	W Z W	W t N	S. Wind.
10	—10½	—11	64	65	59	66	W N W	W t Z	—— Betr.
11	— 9½	—10½	65	66	64	68	Z W	N W	Wolk. S. W.
12	30. 0½	30. 0½	64	64	55	64	W N W	W t N	——
13	29. 8½	29. 8	—	65	59	66	Z W	Z Z W	Betr. S. W.
14	—10½	30. 0½	—	—	—	—	N W	W N W	——
15	—11½	29. 11½	63	64	58	—	W Z W	Z Z W	——
16	—12	—12	—	63	—	64	W N W	N W	——
17	— 8	— 8	62	—	57	65	W t N	Z Z W	—— S. W.
18	— 9½	—10½	—	62	56	62	W N W	N W	——
19	30. 0½	30. 1	—	—	55	66	W t N	Z W	Wolk. Betr.
20	——	29. 11½	—	63	57	68	W t Z	W t N	——
21	29. 10½	— 9	—	66	—	69	N N W	Z Z W	—— Betr.
22	— 5	— 6½	65	65	64	64	W Z W	W t Z	S. Wind.
23	—10	—10½	61	61	53	58	N W	W t N	Betrokken.
24	— 8½	— 7½	60	60	52	62	Z Z W	Z t W	Reg. Betr.
25	— 8	— 8½	—	61	54	65	W Z W	Z Z W	Betr. R. W.
26	—10	—10	61	62	55	69	Z W	Z t O	Wolkig.
27	— 9½	——	—	—	57	65	N W	W N W	Betrokken.
28	—12	30. 0½	60	60	52	62	W t Z	——	Wolkig.
29	30. 1½	— 1	—	61	56	—	Z W t W	Z t O	—— Betr.
30	— 1	— 0½	—	—	55	68	Z W	W t N	O. H. Wolk.

Hoogste Barometer. d. 30. 1½ } Middelb. d. 29. 8½
Laagste Barometer. d. 29. 4 }
Hoogste Therm. binn gr. 70 } Middelb. gr. 65
Laagste Therm. binn. gr. 60 }
Hoogste Therm. buit. gr. 78 } Middelb. gr. 65
Laagste Therm. buit. gr. 52 }

OCTOBER.

D	Barometer. 's Morg.	's Midd.	Thermom. Binn. mo.	mi.	Buit. mo.	mi.	Windstreek. 's Morg.	's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 11½	29. 11	60	62	54	64	W Z W	Z W	O. H. Betr.
2	—10	—10	61	61	56	59	N W	N N W	Regen.
3	— 9½	— 6	60	—	55	60	Z W	Z Z W	Betr. Reg.
4	— 4	— 3½	61	62	61	—	Z t W	W Z W	Reg. Betr.
5	— 6	— 9	56	58	59	—	Z W	W t Z	Betrokken.
6	—10	—10½	—	57	50	59	Z W t W	W Z W	Wolk. Betr.
7	— 9½	— 9½	57	—	51	57	Z Z O	Z t O	Betrokken.
8	—10½	—11	58	59	54	62	Z W	Z	Dyz. Betr.
9	———	—10½	59	—	55	59	Z Z W	W Z W	Reg. ——
10	— 9½	— 8	—	60	53	66	———	Z t W	Wolk. ——
11	—12	30. 1	57	58	51	58	W N W	W t Z	———
12	—10½	29. 10½	56	57	52	57	Z t W	Z W	Betr. S. W.
13	—12	—12	—	—	48	59	W Z W	W t Z	Wolkig.
14	—11½	———	—	56	52	58	W t N	N W	S. Wind.
15	30. 2½	30. 2½	—	57	50	56	———	W Z W	Betrokken.
16	— 2	— 1	55	56	47	62	Z W	Z t W	Wolk. O.H.
17	29. 12	29. 12	56	—	53	59	N W	N t W	Betrokken.
18	—11½	—11½	—	58	54	58	Z W	W Z W	Wolk. Betr.
19	30. 0½	30. 1½	—	57	51	54	W t Z	N N W	——— ———
20	— 3	— 2½	55	56	—	60	N t W	———	Betr. Wolk.
21	— 1½	— 1	54	55	46	—	Z Z O	O Z O	Dyz. Held.
22	29. 11½	29. 11½	—	56	48	61	Z Z W	N W	Wolk. Betr.
23	———	———	57	57	55	58	Z t O	Z W t W	Betrokken.
24	—11	—11	58	60	57	68	W Z W	Z W	Wolkig.
25	—12	—12	59	—	—	66	O Z O	Z O	Betr. Wolk.
26	—11½	—11	57	58	—	68	Z Z W	Z W	O. H. ——
27	—10½	— 9	61	62	58	66	Z t W	———	Betr. ——
28	— 9½	—10½	62	—	56	59	W N W	N N W	Regen.
29	———	— 9½	58	59	55	58	Z t W	Z W	Betr. Reg.
30	— 5½	— 4½	57	57	53	53	Z Z W	———	Reg. Bui.
31	— 5	— 5	55	55	51	—	W t Z	W Z W	———

Hoogste	Barometer.	d. 30. 3	Middelb. d. 29.	9¾
Laagste	Barometer.	d. 29. 3½		
Hoogste	Therm. binn. gr.	62	Middelb. gr.	58
Laagste	Therm. binn. gr.	54		
Hoogste	Therm. buit. gr.	68	Middelb. gr.	57
Laagste	Therm. buit. gr.	46		

NOVEMBER.

	Barometer.		Thermom. Binn.		Thermom. Buit.		Windstreek.		Weder.
D	's Morg.	's Midd.	mo.	mi.	mo.	mi.	's Morg.	's Midd.	Gesteldheid.
1	29. 7½	29. 8½	54	53	48	51	N t W	N	Betrokken.
2	—10½	—10½	52	—	47	54	W N W	W Z W	Wolkig.
3	— 8½	— 7	—	52	46	50	Z t W	Z t W	Regen.
4	— 6	———	53	53	49	52	N W	W N W	Wolk. R. W.
5	— 7½	— 8	—	—	47	53	N N W	W t N	———
6	— 8½	———	52	—	46	50	Z W	———	Reg. Betr.
7	— 6½	— 5½	—	—	47	54	Z t W	Z Z W	Betr. Reg.
8	— 3½	— 3	53	—	46	51	Z W t W	W t Z	Dyz. Buy.
9	— 0½	— 1	—	—	51	—	Z Z W	W Z W	Betr. R. W.
10	— 3½	— 4½	—	—	46	50	W t N	Z t W	Reg. Wind.
11	———	— 3	51	51	47	49	W t Z	Z W	Wolk. S. W.
12	28. 9½	28. 9	52	52	48	53	Z t W	Z Z W	Reg. Wind.
13	29. 2½	29. 3½	51	—	50	51	Z W	W Z W	S. Wind.
14	— 8	— 8½	52	—	49	52	N W	W N W	Betrokken.
15	— 7	— 3½	51	51	43	51	Z t W	Z	Regen.
16	— 4	— 5½	49	50	42	45	N t W	N N W	———
17	—10½	—10½	50	51	46	49	N W	W N W	Betrokken.
18	—11	—11	49	49	42	44	Z t W	N N W	—— Reg.
19	—11½	—11½	48	48	—	43	N N O	N W	Reg. Betr.
20	———	———	45	46	38	—	N O	N N O	Wolk. ——
21	—10½	— 9½	—	—	39	42	W t N	W Z W	Betr. Reg.
22	— 8½	— 8½	44	45	37	41	Z Z W	N W	Reg. Betr.
23	— 8	— 8	—	44	36	42	N t W	Z t W	Dyzig.
24	— 6	— 5	—	—	39	—	Z Z W	Z W	Wolkig.
25	———	— 7	43	43	34	37	O Z O	N t W	Betrokken.
26	—10	—10½	42	42	36	39	O N O	W Z W	———
27	30. 1½	30. 2	41	—	—	43	Z W	W t Z	———
28	— 2½	— 2½	43	43	42	46	N W	W t N	—— Reg.
29	— 2	———	45	46	45	45	———	———	—— ——
30	———	— 3	46	—	42	—	———	N t W	———

Hoogste	Barometer.	d. 30. 3	Middelb. d. 29.	6
Laagste	Barometer.	d. 28. 9		
Hoogste	Therm. binn. gr.	54	Middelb. gr.	47½
Laagste	Therm. binn. gr.	41		
Hoogste	Therm. buit. gr.	54	Middelb. gr.	44
Laagste	Therm. buit. gr.	34		

DECEMBER.

D	Barometer. 's Morg.	Barometer. 's Midd.	Thermom. Binn. mo.	Thermom. Binn. mi.	Thermom. Buit. mo.	Thermom. Buit. mi.	Windstreek. 's Morg.	Windstreek. 's Midd.	Weder. Gesteldheid.
1	30. 2½	30. 2	46	46	42	46	W Z W	N t W	Betrokken.
2	— 0½	— 0½	47	48	45	—	N W	W N W	Reg. Betr.
3	29. 12	29. 11½	48	—	44	47	W N W	N N W	Betr. R. W.
4	— 10½	— 9½	49	49	—	—	W Z W	Z W	Reg. Wind.
5	— 7	— 7	—	48	42	45	W t Z	——	Wolkig.
6	— 5½	— 5½	47	47	39	42	W Z W	Z W t W	—— Betr.
7	— 6½	— 6	45	45	38	40	N	N O	Betr. Reg.
8	— 7	— 8	—	—	37	42	O N O	——	——
9	— 9	— 9	44	44	34	41	N O	——	Dyzig.
10	— 8½	— 8½	42	42	36	—	——	W N W	Wolkig.
11	— 10	— 10	41	41	34	37	N W	Z	Betr. Wolk.
12	——	——	40	40	33	—	Z Z O	Z O	——
13	——	— 9½	—	—	34	39	O Z O	Z O t O	——
14	— 9½	— 10	41	41	36	41	O t Z	O Z O	——
15	— 11	— 10½	—	—	35	42	Z O	Z Z O	Wolkig.
16	— 9½	— 9½	42	42	40	43	Z t O	Z O	Betr. Mist.
17	——	— 5½	43	44	43	45	Z t W	——	Reg. Betr.
18	— 5½	——	45	46	44	—	O Z O	——	Betrokken.
19	——	— 4½	46	—	41	44	Z Z O	O Z O	Reg. Betr.
20	— 2	— 5	47	48	46	48	W N W	Z W	—— S. W.
21	— 7	— 6	—	—	43	47	Z t W	Z Z W	Betrokken.
22	— 4½	— 3½	48	—	48	50	W N W	Z t W	Reg. Betr.
23	— 2½	——	49	49	45	49	——	Z W	Betrokken.
24	— 6	— 6½	48	48	41	48	Z W	Z Z W	—— Reg.
25	— 7	— 7	46	47	40	46	——	W Z W	Regen.
26	— 9½	— 9½	—	46	38	41	Z t W	N t W	Mist. Betr.
27	— 12	30. 0½	45	45	—	42	Z Z W	Z W	Betr. Wolk
28	— 10½	29. 9	43	44	37	—	Z t W	——	—— Reg.
29	— 10	— 7½	45	45	42	43	W Z W	Z O	—— Mist.
30	— 4½	— 4½	—	44	40	39	W N W	N W t W	—— R. W.
31	— 3½	— 5	42	41	34	35	N W	N O	Bui. Wolk.

Hoogste Barometer. d. 30. 2½ }
Laagste Barometer. d. 29. 2 } Middelb. d. 29. 8¼

Hoogste Therm. binn. gr. 49 }
Laagste Therm. binn. gr. 40 } Middelb. gr. 44½

Hoogste Therm. buit. gr. 50 }
Laagste Therm. buit. gr. 33 } Middelb. gr. 41½

